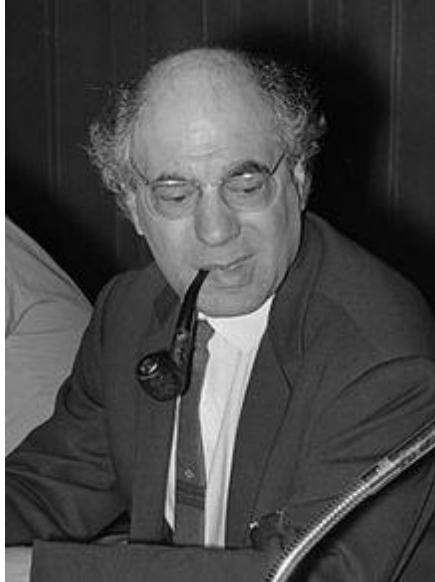

Maxime Rodinson

Muhammed

Om profetens liv och Islams uppkomst

Fransk originalutgåva 1961, svensk utgåva 1981 (översättning Ingvar Rydberg)

Maxime Rodinson (1915-2004) var en fransk marxistisk historiker, sociolog och orientalist. Han var medlem i det franska kommunistpartiet 1937-1958 (då han lämnade partiet). Var därefter partilös men betraktade sig hela tiden som marxist.

Muhammed-biografen är Rodinsons mest kända bok. Den har översatts till många språk, men även förbjudits i flera muslimska länder (bl a Egypten 1998).

1967 var han en av de första fransmännen som tog ställning för palestiniernas sak. 1974 fick han *Isaac and Tamara Deutscher Memorial Prize* för sin bok *Islam and Capitalism* (eng. utgåva 1973, fr. originaltitel ”Islam et capitalisme”, utg 1966)

Innehåll

Förord	1
Presentation av en värld	5
Presentation av ett land	9
En profets födelse	22
En sekts födelse	38
Den väpnade profeten.....	79
En stats födelse.....	113
Seger över döden.....	152
Efterskrift: Från Muhammed till den politiska islam av idag	162
Förteckning över de arabiska termerna, personnamnen och etniska grupperna.....	183
Kort bibliografi.....	192

Förord

En sådan här bok kräver en förklaring. Det har skrivits ett mycket stort antal biografier om islams profet, flera på de allra senaste åren. Bland dessa finns det hyggliga, även några utmärkta arbeten. Vad tjänar det då till att berätta samma historia ännu en gång?

Jag kommer förvisso inte med några nya fakta. Det skulle det f ö vara svårt att göra, då ingen ny källa har upptäckts och det är föga sannolikt att man kommer att upptäcka någon. De huvudsakliga källorna är välkända sedan länge. De har samlats in, utgivits, analyserats och jämförts. Detta arbete har gjorts väl. Därtill kan bara detaljförbättringar fogas.

Men på basis av samma fakta skapar varje generation historien på nytt. I ljuset av sina dominerande intressen uppfattar den händelsernas utveckling, konfrontationen mellan människorna och maktspelet på sitt sätt. Sedan Caetani, Becker och Lammens har nya perspektiv öppnats om den första tidens islam. Man har börjat ta i betraktande den sociala utvecklingen i Arabien vid denna tid, ett fält som de föregående generationerna inte tagit hänsyn till. Efter den linjen har Montgomery Watt byggt upp ett anmärkningsvärt verk, vars förtjänster jag framhållit på annan plats. Jag har skrivit denna biografi i samma perspektiv, dock med en viss förskjutning. Dessa senaste årens händelser och personliga omständigheter har kommit mig att reflektera över vad som är beständigt i ideologierna och rörelserna med en ideologisk bas. Min uppmärksamhet har helt naturligt dragits till det sådant som det uppenbarar sig i händelserna som jag rapporterar. Likaledes har jag uppmärksam följt den aktuella debatten om hur man förklarar ett liv genom hjältens personliga historia — genom att undersöka hans ungdom och mikromiljö —, en förklaring som man söker förena med den marxistiska synen på de individuella levnadshistoriernas sociala kausalitet. Jag har försökt visa hur i profetens fall dessa båda orsaksserier sammanlöper och tillåter oss att förstå händelserna. Kanske det försöket kan ha något metodologiskt värde.

Kort sagt har jag försökt både berätta och förklara. Vad gäller det senare har jag mindre velat komma med nya förklaringar än anstränga mig att anpassa de redan framförda deltolkningarna och sätta var och en av dem på dess rätta plats, att bestämma deras respektive giltighetsområden, deras delar av sanningen på ett sätt som kan ge en total sammanhängande bild. Detta innebär att man med utgångspunkt från ett konkret exempel tar i betraktande problem som vetenskapsmän så ofta försöker lösa i begreppsvärldens förtunnade luft. Jag tror att det finns all fördel med det.

Men jag har också velat bidra med ett läsvärt arbete, d v s till stor del berättande. Detta medför risker. En biografi om Muhammed som bara skulle nämna otvivelaktiga, matematiskt pålitliga fakta skulle inskränka sig till några få, fruktansvärt torra sidor. Det är likväl möjligt att ge en sannolik, ibland mycket sannolik bild av detta liv. Men därför är det nödvändigt att använda fakta tagna från källor om vilkas sanningsenlighet vi bara har få garantier.

Till dessa källor har jag ständigt hänvisat. Jag har, som jag tror, hållit mig väl informerad om mina företrädares arbeten. Det betyder dock inte att jag bara har kompilerat deras böckers uppgifter. Jag har gång på gång åberopat mig på de ursprungliga källorna. Jag har under mitt skrivande ständigt haft Ibn Ishāq, Wāqidi, Tabari och Ibn Sa`d på mitt bord och jag har ofta gjort djupdykningar i ”traditionens” ocean. Specialisterna kommer att märka det.

Efter att ha sagt detta måste jag förvarna om att dessa källor är föga säkra, att de står ganska långt från de fakta de beskriver. De äldsta texterna som vi äger om profetens liv går tillbaka till ungefär 125 år efter hans död, lite mindre än tiden som skiljer oss från Napoleons död. De

citerar förvisso äldre (för det mesta muntliga) källor. De gör anspråk på att gå tillbaka till ögonvittnen till händelserna. Men i synnerhet I. Goldziher och J. Schacht har visat det föga förtroende man bör hysa för dessa ”traditioner”. Som de muslimska författarna själva redan visste, har många förfalskats eller åtminstone arrangerats för att tjäna ett partis, en saks, en familjs eller en tes intressen. Hur göra uppdelningen mellan vad som är autentiskt och vad som inte är det, skilja det sanna från det falska? Det finns inget kriterium som är ovedersägligt. Traditionens förfalskare hade en viss litterär begåvning. De gav sina skapelser den levande, lediga, familjära karaktär som utgör deras charm. Dessa livfulla dialoger, dessa detaljer som helt tycks återspegla det upplevda, dessa samtalsuttryck, dessa humoristiska drag är oftare beviset på litterär talang än på historisk autenticitet. Författarna har prytt det hela med arkaiska ord framdragna ur ordböckerna eller under veritabla etnografiska expeditioner i öknen på 700- och 800-talen. Ingenting tillåter oss någonsin att säga: detta går otvivelaktigt tillbaka till profetens tid.

Är det då nödvändigt att betrakta denna uppgift som hopplös, avstå från att skriva denna biografi, ja som en viss sovjetisk författare tala om en Muhammedmyt? Det tror jag inte. Vi har kvar Koranens text, mycket svår att använda, oftast gåtfull, med ett behov av ett långt och osäkert arbete för att ordnas kronologiskt. Men det är en fast bas, förvisso autentisk. Vi har kvar de fakta som alla traditionerna är överens om. De första arabiska kompilationerna skiljer sig delvis vad gäller namnen på dem som deltog i slaget vid Badr, slagets omständigheter, dess förspel och följder. De debatterar dessa punkter och återspeglar därvid partiernas strider på sin tid. Men sådana diskussioner kunde bara väckas därför att alla var överens om att slaget vid Badr faktiskt ägt rum, om dess (åtminstone ungefärliga) datum, om dess utgång. Vi måste alltså betrakta detta faktum som givet och försöka förstå var det befinner sig i kedjan av orsaker och följder. Under resonemangets gång kommer vi att kunna citera det eller det faktumet i traditionen som tycks oss stämma med den bild av händelserna som vi har gjort oss. Det är nödvändigt att en gång för alla varna för att dessa uppgifter som vi använder för att illustrera framställningen alla är tvivelaktiga. Jag har ofta använt uttrycken ”enligt vad det förefaller”, ”sade man”, ”enligt vad det senare berättades” o s v. Jag skulle ha behövt använda dem ännu oftare. Jag gör fö inget annat än följer exemplet hos de arabiska krönikörerna som citerade den ena skiljaktiga traditionen efter den andra och vist avslutade: Men Gud vet bättre.

Jag skulle vilja be läsarna med en islamsk bakgrund att inte skynda åstad och skrika på okunnighet eller illvilja när de ser fakta ifrågasatta eller förbigångna som tycks dem väl bevisade och intygade av historien. Liksom vad gäller den romerska eller bibliska historien började den vetenskapliga attityden när man beslutade sig för att bara acceptera ett faktum om källan som rapporterade det visade sig säker och i den mån den visade sig säker. Detta har lett till att man betraktat många händelser som legendartade, förskönade eller åtminstone tvivelaktiga, händelser som den för-kritiska epokens historiker trodde var fast etablerade. Denna attityd har inget med kolonialism eller europeocentrism att göra. De europeiska vetenskapsmännen började med att tillämpa den på sin egen historia. Nödvändigheten av denna kritiska inställning hade redan känts av historikerna i andra civilisationer (av vilka den islamska i första hand), även om de ännu inte kunnat utarbeta en tillräckligt säker metod. Kanske vissa européer erfor en viss illasinnad tillfredsställelse att så avkläda de icke-europeiska folken smickrande legender. Men denna beklagliga psykologiska inställning drabbar inte principen att man måste hysa en kritisk attityd till sina källor, vilket är ett allmänt vetenskapligt krav. När jag, uttryckligen eller ej, har förkastat den ena eller andra gängse versionen, har det aldrig varit utan allvarliga skäl. Den europeiska kritiken har kanske haft fel på vissa punkter, men för att kritisera den i sin tur måste man först studera den. Det är bara på

denna basis man får försöka vederlägga den.

En sista påminnelse och ett sista försvar. Jag studerar en religionsgrundare, en man som åtminstone under en viktig del av sitt liv var djupt, uppriktigt religiös och hade den akuta känslan av det gudomligas omedelbara närvaro. Det kan sägas mig att jag, en ateist, inte kan förstå honom. Kanske, ty vad är att förstå? Jag är likväl övertygad om att en ateist, förutsatt att han bemödar sig, lämnar åt sidan allt förakt, all fariseism, all känsla av överlägsenhet, kan förstå ett religiöst samvete. Åtminstone i den utsträckning en konstkritiker kan förstå en målare, en vuxen ett barn, en frisk människa en sjuk (eller tvärtom), en tillbakadragen historiker en affärsman. Jag är säker på att en religiös människa kommer att förstå vår huvudperson på ett annat sätt. Men bättre? Det är jag inte säker på.

Grundarna av ideologier har gett människorna livsmål och individuella eller sociala uppgifter att utföra. När det gäller religioner har de hävdat (och större delen av tiden trott) att detta budskap kom från en annan värld eller att de själva representerade något annat än mänskligheten. Ateisten nöjer sig med att säga att ingenting bevisar detta utommänskliga ursprung. Men han har inget skäl att nedvärdera budskapet i sig. Han kan t o m tilldela det ett stort värde, där se ett beundransvärt försök att komma förbi människans tillstånd. I nödfall skulle han kunna medge att det har sina rötter i ännu okända funktioner i det mänskliga psyket. Ibland kan han, tror jag, fatta dess ursprungliga hänförelse och assimilera det kanske bättre än de konformistiska anhängare hos vilka detta budskap reduceras till det väntade, vanemässiga, tröstrika, lättvindigt rättfärdigande hjälpmedlet att låta dem leva ett banalt liv med gott samvete. För att citera Epikuros beundransvärda ord till Meneceus: Den ogudaktige är inte den som förnekar massans gudar; det är den som ansluter sig till den i& som massan gör sig av gudarna.

Detta är, förebrådde mig en kritiker som haft ett visst inflytande på den här bokens öde, en alltför obekymrad syn på det gudomliga mysteriet. Jag fasthåller denna inställning utan att förneka mysterierna. Vad vi känner till är alldeles tillräckligt oroväckande för att vi inte utan avgörande bevis skall anta att det okända är det ännu mer så.

Låt oss gå över till de praktiska förklaringarna! En stötsten i böcker om arabvärlden är de arabiska orden och namnen Jag har inte helt och hållet övervunnit denna svårighet. Läsaren skall i slutet av boken finna en förteckning över de nödvändiga förklaringarna av orden och namnen som återkommer flera gånger; det hänvisas också till de ställen där de uttryckligen behandlas. Vad gäller uttalet, bör den uppmärksamme läsaren kunna dra åtminstone någon fördel av de anmärkningar som följer. Det är fåfängt att hoppas att han skall kunna återge det arabiska uttalet exakt. Vi har likväl försökt närma honom det så mycket som möjligt. Många av de arabiska ljuden existerar inte i franskan. Men man kan i allmänhet lätt uttala vad som är skrivet *th* som engelska *th* i *thing*, *dh* som engelska *th* i artikeln *the*, *kh* som det tyska *ch* i *ach*. Vad gäller apostroferna representerar den ena, som är vänd åt vänster (´), en tillslutning av struphuvudet som den man finner framför tyska ord som börjar med vokal; den andra (˘) är en särskild konsonant, ”ungefär ljudet som man utstöter när läkaren uppmanar en att säga 'a' för att kunna se botten av strupen” (M. Cohen). Ljudet som transkriberas *gh* skall läsas ungefär som det parisiska tungrots-*r*-et. Detta förklarar att ett ord som *ghazwa* motsvarar det franska ”razzia”. Låt oss fö bara säga att *q* och *k* betecknar ett lite olika ljudpar. Strecken över anger långa vokaler. De arabiska korta vokalerna växlar och man bör inte förväna sig över att på andra håll finna namnen som jag citerar transkriberas annorlunda på ett fullt ut lika giltigt sätt.

Egennamnen erbjuder ett annat problem. Araberna hade flera slags namn och man tilltalade dem genom att använda än det ena, än det andra. Varje individ hade sitt egennamn

(Muhammed, `Abdallāh, `Ali). För att skilja dem tillade man faderns namn föregånget av ordet *ibn* ”son till” för männen, *bint* ”dotter till” för kvinnorna. Således Muhammad ibn `Abdallāh (M. son till `Abdallāh), `Umar ibn al-Khattāb (`Umar son till al-Khattāb). Dottern till den förstnämnde kallades Fātima bint Muhammad. Man tillade den etniska tillhörigheten, som angav stamursprunget (at-Tamīmī, mannen från stammen Tamīm), ibland ett tillnamn, ibland en *kunya*, d v s namnet på sonen (den äldste i allmänhet) föregånget av ordet *Abū* (”far till”) eller *Umm* (”mor till”). Umm Mistah således Mistahs mor. Man begagnade sig än av det ena, än av det andra av alla dessa namn. Jag har försökt vara försiktig i valet av dessa varianter.

Stamnamnen föregås av *Banū*, ”söner till”. Sålunda kommer vi att kalla stammen som behärskade Mecka Banū Quraysh eller helt enkelt Quraysh eller åter med en latinsk ändelse qurayshiterna.

Under läsningens gång kommer läsaren att ibland finna artikeln *al-*, ibland inte (som ibland tar formerna *ar-*, *az-* o s v). Sålunda Hārith eller al-Hārith. *A-*et faller ibland bort (Banū l-Hārith).

Förord till andra franska upplagan

Jag har grundligt reviderat den första upplagans text dock utan att vilja skriva om allt. Jag har tagit hänsyn till de välbetänkta anmärkningar som har gjorts (särskilt av mina lärare och vänner Marcel Cohen, G. von Grunebaum, G. Levi della Vida och L. Massignon), nya arbeten som kommit till min kännedom och mina egna reflexioner under de gångna sex åren. Jag har gjort många små tillägg och rättelser. Jag har särskilt lagt till några sidor om det muhammedanska budskapets litterära karaktär och jag har försökt att bättre definiera den centrala intuition som ligger bakom hela detta budskap. När min bok åter ges ut i en samling som rubriceras ”Politik”, tar denna upplaga paradoxalt nog större hänsyn till de fakta som ligger utanför den politiskt sociala ramen i strikt bemärkelse. Men det är bara rätt. Ty även om ingen mänsklig företeelse kan förstås utan hänvisning till denna ram, kan heller inte någon begränsas till den helt och hållet. Muhammed var ett religiöst geni, en stor politiker och en människa som du och jag. Det var inte tre separata plan utan aspekter av en total personlighet, aspekter som bara kan skiljas åt genom analys. Varje handling, varje tanke satte alla dessa sidor på en och samma människa i spel. De som framför allt intresserar sig för den religiösa individen och hans budskap har allt intresse av att förstå de icke-religiösa motivationerna och återverkningarna av denne mans verksamhet. De som särskilt följer de historiska spåren härav gör rätt i att meditera över ideologins roll i detta mänskliga fenomen och även över denna ideologi som sådan. Det betyder inte att den politiska dynamiken bör dränkas i tusen antropologiska faktorer av de mest skiftande slag, som det har hävdats. Den största rollen i denna dynamik spelas av en given serie specifika faktorer och det är ett plan som inte kan försummas. Det är bara genom att skjutas in bland dessa faktorer som de andra fenomenen kan få en i egentlig mening historisk betydelse. Men de kan det, åtminstone på vissa villkor, och det är huvudsaken. Det är inte att förringa Muhammed att i honom se en politisk människa. Det skulle vara att stympa honom att bara se detta i honom. Och stymparen skulle stympa sig själv när det gäller att förstå. Det är han som är *alabtar* (Koranen 108; se nedan, sid. 55 xxx).

Presentation av en värld

Tretton sekler hade gått sedan Rom enligt traditionen hade grundats, lite mer än ett halvt årtusende sedan Kristi födelse, drygt två hundra år sedan Konstantin hade förvandlat Bysans till Konstantinopel.

Kristendomen triumferade. Längs Bosporens och Gyllene hornets stränder härskade kejsaren av det andra Rom, kung Kristi förste tjänare, den rättmätige härskaren över universum. Överallt reste sig kyrkor för att sjunga Guds lov i tre gestalter och förrätta nattvardsoffret. Missionärer predikade evangelium för allt avlägsnare områden, i skogarna, på stäpperna och i nordens dimmor liksom längs de varma haven som ledde till Indien och Kina och där fabulösa rikedomar var i omlopp. Visserligen hade barbarerna gjort uppror i väster, men dessa franker, burgunder och goter, splittrade, inbördes tvistande, vilda beundrare av den romerska storheten, oförmögna att bygga upp en hållkraftig stat, slöt sig så småningom till kejsardömet famn. Rom hade förvisso förlorat det mesta av sin forna glans och lidit mycket av barbarernas invasioner, men Bysans höll stånd, storslaget, bländande, världens centrum, obesekrat, utan tvivel oövervinneligt.

Det var vid denna tid som en egyptisk köpman vid namn Cosmas, som reste mycket och på gamla dagar blev munk, skrev dessa triumferande rader:

”Romarnas rike deltar sålunda i Herren Kristi rikets värdighet, ty det står, så långt det är möjligt i denna tillvaro, över varje annan makt. Det kommer att förbli obesekrat till tidens slutliga fullbordan, ty det har sagts: ”Aldrig skall det förstöras” (Daniel 2:44). Och jag försäkrar med tillförsikt att även om barbariska fiender en kort period rest sig mot den romerska makten som straff för våra synder, kommer riktet genom makten hos den som styr oss att förbli oövervinneligt, förutsatt att det inte begränsar utan vidgar kristendomens inflytande. Det är den första staten som har trott på Kristus. Detta imperium tjänar de regler som uppställts av Kristus, i kraft av vilka Gud, som är alltings Herre, kommer att bevara det obesekrat ända till tidens slut.”

Ett universellt rike och en universell religion hänger samman. Cosmas skriver också: ”Och så likaledes hos baktrierna, hunnerna, perserna, de andra indierna, persarmenierna, mederna och elamiterna och i hela Persiens land är kyrkorna otaliga med biskopar, mycket talrika kristna församlingar liksom många martyrer och munkar, som också lever som eremiter. Likaså i Etiopien, Axom och hela detta område, hos det lyckliga Arabiens folk som nu kallas home-riter, i hela Arabien, Palestina, Fenicien, i hela Syrien och Antiokia ända till Mesopotamien, hos nubierna och garamanerna, i Egypten, Libyen i femstadslandet, Afrika och Mauretanium ända till Gadeira (Cadix), i södra Frankrike, överallt finns det kristna kyrkor, biskopar, martyrer, munkar och eremiter. Likaså i Cilicien, Asien, Kappadocien, Lazistan och Pontus liksom i de norra områdena som bebos av skyterna, hyrkanerna, herulerna, bulgarerna, grekerna och illyrierna, dalmaterna, goterna, spanjorerna, romarna, frankerna och andra folk ända till Gadeira vid oceanen mot norr, finns det troende och predikanter av Kristi evangelium vilka bekänner de dödas uppståndelse. Och vi ser sålunda profetiorna fullbordade i hela världen.”

Låt oss försätta oss i invånarnas situation i dessa nordliga och västliga trakter som nu är så bekanta för oss! Många begav sig då till orienten för att söka upp trons källor. Sålunda den spanska nunna, som en munk i Galicien på 600-talet ger som exempel för sina klosterbröder:

”Vid tiden då den välgörande katolska tron och vår heliga religions oändliga ljusa klarhet, sent komna till dessa stränder i den avlägsna västern, där slutligen hade börjat glänsa, företog

den lyckliga nunnan Aetheria, brinnande av begär efter den gudomliga nåden, hjälpt av Herrens mäktiga majestät, med alla sina krafter och ett oförskräckt hjärta en resa genom hela världen. Efter att sålunda ha vandrat en tid under Herrens ledning anlände hon till Herrens födelses, lidandes och återuppståndelses heliga och begärliga platser och även till otaliga heliga martyrs kroppar i skilda provinser och städer för att bedja och få uppbyggelse där. Ju mer kunskap hon förvärvade om den heliga dogmen, desto mer brann det heliga begärets outsläckliga låga i hennes hjärta.”

Som en sentida imitator av Aetheria (hon gjorde sin resa omkring år 400) låt oss gå ombord på ett skepp vid den spanska kusten! Vi kanske kan låta bli att bese det nästan avfolkade Rom, härjat av bränder, berövat vatten, täckt av ruiner. Men nyfikenheten driver oss att besöka huvudstaden Konstantinopel, det andra Rom; fromheten uppmuntrar till det. Staden, som man kallade det då, var i sanning fylld av berömda kyrkor av vilka den vackraste och berömdaste, Heliga Sofia, då var i sin nyhets fulla glans. När Justinianus invigde den den 25 december 537, utropade han: ”Jag har besegrat dig, Salomo!” Konstantinopel var överfullt av berömda kloster och värdefulla relikier som attraherade pilgrimer. Man beundrade där ”breda gator som genomkorsade staden i dess helhet, stora torg kantade av praktfulla palats och i vilkas centrum höga pelare reste sig. Man såg där offentliga monument av ett ännu klassiskt utseende, eleganta hus byggda efter syrisk förebild. Gatorna och pelargångarna pryddes av antika statyer. Allt detta gjorde ett makalöst helhetsintryck ... Kejsarpalatsen och det stora Heliga palatset ... var beundransvärda genom byggnadernas variation, de omgivande trädgårdarnas skönhet, mosaikerna eller målningarna som dekorerade bostäderna. Genom allt detta drog Konstantinopel till sig allas blickar. Hela världen drömde om det som en stad av underverk skyttad i en gyllene glans” (Ch. Diehl).

Där bortom nådde man som Aetheria verkligen de heliga länderna. ”I det hon överallt sökte efter det som alla det Gamla och Nya testamentets böcker talade om, sade Valerius vidare om henne, besökte alla platser där de heliga underverken fullbordats i olika delar av världen, provinser, städer, berg och öknar som hon hade sett angivna i böckerna, noga med att fara överallt på resor som varade långa år, genomkorsande allt med Guds hjälp, anlände hon slutligen till orientens trakter.” Den bysantinska orienten var rik på monument, strålande kyrkor, välmående och myllrande städer, vidsträckta kloster, på minnen av alla slag från den bibliska epoken och kristendomens ursprungstider. Antiokia, Alexandria och Jerusalem var mycket stora och vackra städer. Justinianus hade där låtit uppföra stora byggnadsverk och inte bara där utan också i städer av sekunda betydelse som Procopius räknar upp för oss i avhandlingen som han ägnar dem, Gaza t ex.

Aetheria for österut ända till Charra, det antika Harran, där Abraham hade bott. Oförtröttligt nyfiken på bibliska minnen bad hon stadens biskop var då Ur befann sig, staden där patriarken hade fötts. Hon stötte emellertid där på en svårighet. ”Platsen du frågar om, min dotter, ligger tio dagsresor härifrån, inne i Persien ... Numera har romarna inte längre tillträde dit, hela detta område är ockuperat av perserna.” Där började ett annat rike. Sassanidernas persiska välde var den andra världsmakten. Det behärskade områdena ända från Eufrat till Indus. Dess huvudstad var en samling städer, sju till antalet, belägna vid Tigris, inte långt från det antika Babylon och nuvarande Bagdad. Man kallade dem på syriska Mahouzē eller Medhināthā, på arabiska al-Madā'in, d v s helt enkelt ”städerna”. Den viktigaste var Ktesifon. Man ser ännu på platsen resterna av det kungliga palatset som på persiska kallas Tāq-e Kesrā, Khosrōs båge. Audienssalen, 27 m bred, 42 m djup och 37 m hög, var täckt av ett vidsträckt elliptiskt valv. Där visade sig konungarnas konung för sitt folk. På audiensdagarna ”trängdes massan framför den

ofantliga öppningen som bildade porten till *apadāna* och snart var den stora salen full av folk. Golvet var täckt med mjuka mattor; väggarna var likaså delvis dolda av mattor och där de visade sig av mosaiktavlor ... Tronen var placerad längst bort i fonden, bakom förhänget, omgiven av de höga ämbetsmännen och andra dignitärer, som höll sig ett stycke från förhänget i enlighet med etiketten. Ett skrank skilde utan tvivel hovmännen och massan åt. Plötsligt öppnade sig förhänget och konungarnas konung uppenbarade sig, sittande på sin tron på en kudde av guldbrokad, klädd i ett magnifikt guldbroderat tyg. Kronan, täckt av guld och silver och garnerad med pärlor, med inlagda rubiner och smaragder, var upphängd ovanför hans huvud i en guldkedja fästad i taket men så tunn att den inte syntes, om man inte befann sig helt nära tronen. När man stod långt borta, trodde man att kronan vilade på hans huvud, men i verkligheten var den alltför tung för att något mänskligt huvud skulle ha kunnat uthärda vikten, ty den vägde 91 ½ kilo. Anblicken av all denna pompa, sedd genom en halvdager som filtrerade in genom de ett hundra femtio öppningarna från tolv till femton centimeter från valvet, gjorde ett sådant intryck på den som var närvarande första gången vid detta skådespel att han ofrivilligt föll på knä” (A. Christensen).

De sassanidiska kungarnas skatter var ofantliga och de arabiska författarna har gett oss listor över dem och gjort förbluffande beskrivningar, ytterligare förskönade av traditionen. De talade om ett schackspel vars pjäser bestod av rubiner och smaragder, ett triktrakspel gjort av 7koraller och turkosser. Deras tron, skriver Tha`ālibi, var ”gjord av elfenben och teakträ med plattor och räcken av silver och guld. Den var 180 alnar lång. På trappstegen fanns sittplatser av svart trä och ebenholts med ramar av guld. Över tronen var en baldakin av guld och lapislazuli uppspänd. Där avbildades himlen och dess stjärnor, djurkretsens tecken och de sju luftstrecken, liksom kungarna själva i skilda situationer, på festmåltid, i strid eller på jakt. Det fanns också en mekanism som angav dagens timmar. Tronen själv var helt täckt av fyra brokadmattor med invävt guld och prydda med pärlor och rubiner. Varje matta hänförde sig till någon av årets årstider.” Denna tron var kanske i verkligheten ett gigantiskt lysande ur.

Armén var stark. Adelsmännen bildade den huvudsakliga anfallsstyrkan, kavalleriet. Ryttarna var täckta med precis avpassade harnesk och bildade tillsammans liksom en massa av järn som glänste i solen. Bakom kavalleriet kom elefanterna vilkas trumpetanden, lukt och skräckinjagande anblick skrämde fienden, sedan infanteristerna, en massa av bönder tvingade till militärtjänst och av föga krigsvärde. Hjälptrupperna, sammansatta av legosoldater eller ryttare från de krigiska folk som underkastat sig iranierna, var utan jämförelse de nyttigaste.

Denna armé, omdanad på 500-talet för att ges en mycket sträng disciplin, hade kämpat vid alla rikets gränser: i Turkestan, mot Indien, i Kaukasus, men särskilt mot det romerska riket. 531 hade en verklig härskare, Khosrō, kallad Anūsharwān, ”med den odödliga själen”, stigit upp på den iranska tronen. Han återupprättade energiskt den sociala ordning som hans far, rörd av folkets misär och lockad av den kommunistiske reformatorn Mazdaks idéer, i viss mån hade skakat. Han ryckte upp armen och finanserna och invaderade sedan det romerska Syrien, intog Antiokia och förstörde det. En femtioårig fred ingicks 561, men den varade bara i knappt ett tiotal år.

De båda stora imperierna kämpade förbittrat om makten. Men de representerade också två världsåskådningar, två motsatta religioner. Kristendomen dominerade i Bysans. Irans officiella religion var mazdeismen, grundad av Zaratustra, en religion baserad på den kosmiska motsatsen mellan det godas och ondas princip. Människan bör ansluta sig till det goda genom goda tankar, goda ord och goda handlingar. Men andra religioner tolererades och t o m skyddades och hedrades. Då mazdéerna inte omvände folk till sin religion, hade de

sporadiska förföljelserna av andra religioner inte religiösa utan politiska orsaker. Ofta massakrerade dessa religioners anhängare varandra inbördes eller angav varandra för myndigheterna. Dessa fruktade de kristnas samverkan med den bysantinske fienden, för inte utan skäl. Men på 400-talet då Konstantinopel hade fördömt det nestorianska kätteriet, som alltför kategoriskt skilde på Kristi båda naturer, flydde nestorianerna till Iran. Som ursinniga motståndare till Bysans blev de väl mottagna, blomstrade där, förvärvade så småningom ett stort inflytande och gjorde Persien till en utgångsbas för en evangelisering av de asiatiska länderna. Man förstår hur Cosmas, som borde ha åtminstone sympatier för nestorianismen, kan presentera ”magiernas rike” sålunda: ”Det kommer omedelbart efter romarnas, ty magierna har fått ett visst anseende hos Herren Kristus, då de kommit för att erbjuda honom sin hyllning och dyrkan. Det var på romersk mark som den kristna förkunnelsen först spreds på apostlarnas tid men omedelbart efteråt utsträcktes den till Persien av aposteln Thaddeus.” Judarna mottogs också i allmänhet väl och skyddades mot de kristna förföljelserna. Det var i det sassanidiska Mesopotamien som akademierna, flödande av intellektuell aktivitet i de myllrande judiska samhällena, skrev ned den väldiga babyloniska Talmud. Catholicos, den kristna kyrkans metropolit i Iran, liksom *resh-galūta* eller exilarken, överhuvudet för den judiska gemenskapen, var avsevärda personligheter, utrustade med stora maktbefogenheter över sina respektive grupper. De hade samma rang som de högsta rådgivarna i riket. Trots några friktioner och korta uppblossande förföljelser, oftast beroende på överdriven proselytisk iver eller de religiösa myndigheternas inblandning i den högre politiken, var nestorianerna och judarna i Persien i en relativt sett mycket gynnsam situation. överallt annars i världen såg de upp till detta rike som en räddande metropol.

I ögonen på en viktig del av världens befolkning utgjorde det romersk-bysantinska riket och det persisk-sassanidiska hela det civiliserade universum, ”de båda ögon som gudomen anförtrott uppgiften att upplysa världen”, som en persisk härskare skrev till den bysantinske kejsaren. ”Genom dessa båda stora riken, tillade han, kontrolleras de oroliga och krigiska folkstammarna, organiseras och styrs människornas liv i allmänhet.” Förvisso kände man vagt till att det därbortom existerade mäktiga riken, som ägde en lysande civilisation och förbluffande rikedomar: Tangdynastins Kina, kungadömena i Indien, Burma och Indonesien, khmer-väldet, Japan ... Men det tillhörde det fabulösa, drömriken vilkas seder, institutioner och historia man var okunnig om. Visserligen vågade sig köpmän som Cosmas ända bort till Ceylon och Indien (varav hans tillnamn Indicopleustes, ”den som seglat till Indien”) och samlade där ännu några upplysningar om världen utanför. Men det var som om det rörde sig om en annan planet, för på vägen till det jordiska paradiset beläget bortom den östliga oceanen, en planet med vilken då och då några djärva astronauter upprätthöll avlägsna förbindelser. Det kom för värdefulla varor därifrån, i första hand siden och kryddor, transporterade av barbariska folk som besatte en vidsträckt zon mellan de båda världarna och nästan hade monopol på deras relationer: turkarna i norr, araberna i söder. När man kom in på dessas domän, nådde man i en viss betydelse en världs slut.

Det är kanske i denna riktning som vår inbillade resenär beger sig efter de verkliga pilgrimerna som nunnan Aetheria. Bortom Syrien och Palestina förde man henne till en plats där ”bergen mellan vilka vi färdades fram skilde sig åt och bildade en väldig dal så långt man kunde se, alldeles platt och ytterst vacker; bortom dalen visade sig Guds heliga berg, Sinai.” Detta berg, som när man närmade sig det visade sig ha flera toppar, besteg pilgrimerna inte utan svårighet. ”Det är med en ytterlig möda som man stiger uppför dessa berg, ty man gör det inte sakta genom att gå i sicksack eller så att säga spiralformigt, utan man stiger upp alldeles rakt som längs en mur och man måste också gå ned för dessa berg, det ena efter det

andra, alldeles rakt tills man anländer till foten av det i mitten som är det egentliga Sinai-berget. Och sålunda, enligt Kristi vår Guds vilja, hjälpt av bönerna från helgonen som följde oss, gick jag med stor möda, eftersom jag var tvungen att göra uppstigningen till fots (det var absolut omöjligt att göra den ridande); likväl kände jag inte min möda och om jag inte kände den var det därför att jag såg min önskan bli till verklighet enligt Guds vilja.” På toppen fanns ”en kyrka, inte särskilt stor men mycket skön” och munkarna visade pilgrimerna utsikten. ”Vi såg under oss bergen vi hade klättrat över med sådant besvär. Jämförda med berget i mitten på vilket vi uppehöll oss såg de ut som små kullar ... Egypten och Palestina, Röda havet, Parteniska havet som gick mot Alexandria och slutligen saracenernas land som sträckte ut sig så långt man kunde se, allt detta såg vi för våra fötter därifrån: man kunde knappt tro det ...”

Saracenernas land ... Ett barbariskt och oroväckande folk. Munkarna måste ha upprätthållit vissa förbindelser med dem. Ett hundratal år efter Aetheria hade den lilla kyrkan övergivits; den var så att säga hemsökt. ”Det är omöjligt för en människa att tillbringa natten på bergets topp, skriver Procopius, ty man hör där hela natten mullrandet av åska och andra gudomliga underverk, som gör t o m den starkaste och beslutsammaste av män panikslagen.” Det var nedanför som Justinianus hade byggt en vacker kyrka till Guds moder och även ett mäktigt fort, bemannat av en viktig garnison, ”så att de saracenska barbarerna inte kan dra fördel av att området är öde och begagna sig av platsen som bas för att i största hemlighet invadera de angränsande distrikten i Palestina”. Vilka var då dessa människor som man fruktade så mycket och som bebodde detta ödsliga land i den civiliserade världens gränstrakter?

Presentation av ett land

De som då på grekiska hette sarakenoi, på latin saraceni, vilket har gett oss det franska ordet sarrasins (på svenska saracener) kallades dessförinnan de scenitiska araberna, araberna som lever i tält (på grekiska skēnē). De kallade sig själva helt enkelt araber. Sedan urminnes tid bebodde de detta sterila land och ingen mindes att något annat folk hade bott där före dem.

Ett ofantligt land, stort som nästan en tredjedel av Europa. Men befolkningen är mycket fåtalig. Knappheten på nederbörd har gjort en stor del av området till en öken. I vissa trakter kan det hända att det inte regnar på tio år i sträck. Våldiga områden är täckta av dyner som kan bli upp till 200 meter höga och flera kilometer långa. Ett av dessa områden, ar-Rub,' al-khāli, är lika stort som Frankrike; ett annat längre norrut, stora Nefoud, når 70.000 km². På andra platser finner man mycket vidsträckta lavafält, spår av en mer eller mindre gammal vulkanisk aktivitet.

Flodbäddarna (i sing. *wādi*) vittnar om en regnrikare tidsålder. Men sedan åtminstone historisk tid är de torra större delen av tiden. Ibland påträffas några gölar här och där. Men oväntade regn förvandlar dem stundom på kort tid till strida forsar. Dessa ”översvämningar”, som araberna säger, förorsakar fruktansvärda katastrofer. Likväl blir vattnet kvar. Det tränger ned i marken. Man söker upp det med hjälp av brunnar borrhade djupt ner i jorden. En av dem lär ha nått 170 meters djup. Araberna har utvecklat en hel brunnvetenskap och förmår snoka upp igensandade vattenförekomster på litet djup. Ibland stiger vattnet upp som en källa. Man ser då en oas uppenbara sig vars gröna vegetation står i bjärt kontrast till den omgivande öknen. Även på andra håll, särskilt på kustslätterna (i sing. *tihāma*), där regn oftare förekommer, bevarar flodbäddarna tillräckligt med vatten för att tillåta vissa odlingar. T o m i ökenområdena kan en plötslig skur få blommor och vilda gräs att uppstå på några timmar.

Landet bestämmer människornas levnadssätt. Öknen dominerar halvön och följaktligen är levnadssättet som tvingar sig på dem herdenomadismen. Invånarna i dessa områden började

tämja kamelen på 2000-talet före vår tideräkning. Detta djurs anpassning till öknen är välkänd. Hädanefter följde de små grupperna av nomader (*badw* på arabiska, varav vårt ”beduin”) kamelen som tillförsäkrade dem deras uppehälle. Araben är kamelens parasit, sade Sprenger. På ”våren”, när regnet faller, strömmar alla till och driver sina djur mot de områden som himlens vatten har fått att grönska. Det är dagar av glädje då djuren och människorna proppar sig fulla med tanke på de bistra tider som skall komma. Smågrupper sprider ut sig för att dra fördel av denna manna. Sedan återkommer torkan och de koncentrerar sig till de permanenta vattenförekomsterna med deras träd, buskar och snår.

På andra platser får man spannmål att växa. I oaserna odlar en liten bofast befolkning dadelpalmen, trädens träd, där inte bara frukten utan alla andra beståndsdelar kommer till användning. Den kallades ”arabernas moster och mor” och försåg massan av fattiga beduiner med deras enda fasta föda (kamelmjölken kompletterade den).

Alla dessa befolkningselement var tvingade att leva i symbios, ty de hade behov av varandra: odlarna av palmer eller spannmål, frukt och grönsaker, kameluppfödande beduiner på stäppen eller i öknen, bönder och stadsbor i de omkringliggande områdena. Kamelryttarna hade sitt snabba riddjur att tacka för en militär överlägsenhet som i praktiken medförde att de behärskade den bofasta befolkningen, särskilt den i de isolerade oaserna mitt i ökenoceanen, nomadens domän. Lite överallt köpte brukarna i denna situation sitt skydd av herdarna genom tjänster eller natura-prestationer. Det är vad man finner i vissa arabiska områden med en ganska svart humor kallar *al-khuwwa*, broderskapskatten.

Ett annat slag av fredlig förbindelse mellan dessa befolkningar var handeln. Kamelen, öknens skepp, gjorde det möjligt att genomkorsa vidsträckta områden. Den kunde bära upp till 200 kilo och tillryggalägga 300 kilometer på en dag. Den kunde vandra ända upp till sjutton dagar utan vatten i en hetta på 57°. Karavanerna förenade de civiliserade trakterna i Sydarabien och Bördiga halvmånen i det de forslade varor som de själva producerade förutom dem de vidarebefordrade från Indien, Östafrika och Fjärran östern å ena sidan och hela Medelhavsvärlden å den andra. Beduinerna tog betalt för passagen över det territorium de kontrollerade, såvida inte en starkt militärt kunde garantera karavanernas skydd. I en mer begränsad territoriell skala förekom naturligtvis utbyte mellan nomader och bofasta, om det så bara var för att tillåta en föda där nomadernas mjölk blandades med de bofastas dadlar. Det hade uppstått en serie marknader, som ibland antog en permanent prägel, kring en källa eller en helgedom. Det fanns också städer utspridda i öknen förutom dem som mer naturligt uppstod i oaserna. Det var samhällen av köpmän, hantverkare och, om jorden tillät det, bönder men också av nomadhövdingar som därifrån, i en relativ lyx och med ett mer eller mindre talrikt följe, kontrollerade sina vandrande landsmän.

Detta gjorde att det i städerna och även i oaserna och på de uppodlade stäpperna upprätthölls sociala strukturer som var speciella för ökenlivet. Små grupper, vilkas dimensioner bestämdes av livsnödvändigheterna och som man kan kalla klaner eller stamdelar, var bascellerna. Klaner som med eller utan rätta ansåg att de hade en viss inbördes släktskap bildade en stam. Varje stam hade sin förfader som gav den sitt namn. Öknens ideologer eller politiker utbildade genealogier, där de antagna släktskapsförbindelserna med dessa förfäder återspeglade de mer eller mindre nära relationerna mellan grupperna som bar deras namn

Dessa relationer kunde vara fredliga. Men i den ohyggliga misär som araberna så ofta levde i var frestelsen stor att med våld tillägna sig rikedomar (oftast mycket begränsade) som tillhörde dem som ödet hade gynnat lite mer. Man hängav sig sålunda åt en *ghazw*, en *ghazwa* (razzia) vars regler kodifierades av sedvanan. Man tog för sig egendomar utan att så långt det

var möjligt förorsaka någon människas död. Mord medförde nämligen allvarliga följder enligt öknens oskrivna lag. Ingen abstrakt rätt var i själva verket giltig för de fria araberna, ingen stat existerade för att med stöd av en polisstyrka genomdriva regler som den hade utfärdat. Det enda skyddet för vars och ens liv var säkerheten som sedvanan gav att det skulle dyrt betalas. Blod för blod, liv för liv. En outplånlig skam vidhängde den av seden utsedde hämnaren som lät en mördare leva. Blodshämnden, på arabiska *tha r*, var en av pelarna i beduinsamhället.

Detta var i princip baserat på jämlikhet. Varje stammedlem var jämnställd med de andra. Varje grupp valde en chef, *sayyid*. Men hans auktoritet berodde i stor utsträckning på hans personliga prestige. Han vakade i varje ögonblick över att den upprätthölls intakt. Det var fråga om hans rang. Därför borde han ha många goda egenskaper, bevara ett klientel åt sig genom sin generositet och vänlighet, visa prov på måttfullhet under alla omständigheter, följa den hemliga viljan hos dem som han avsåg styra och samtidigt visa prov på tapperhet och myndighet. När klanen sammanträdde, kunde en endas veto sätta ett viktigt beslut i fråga. Likväl var alla egentligen inte lika. Vissa klaner berikade sig genom razzior, handel och indrivning av avgifter från de bofasta eller andra nomader. Även individer inom en och samma klan förvärvade ibland en personlig förmögenhet. Det fanns således rika och fattiga. Men det räckte med en period av torka eller en vändning i krigslyckan för att jämlikheten i misären brutalt skulle återupprättas. Med dessa provisoriska rikedomar höll sig några med slavar: köpta främlingar, fångar tagna under razziorna, insolventa gäldenärer. Men nomadlivets villkor passade föga ett permanent, övervakat och organiserat slaveri som hos de bofasta. Därför frigav man ofta dessa slavar. De frigivna (i sing. *mawla*) förblev sin gamla herres ”skyddslingar”. Vissa stammar eller klaner som hölls i förakt av de andra var också i en underlägsen ställning, t ex smedernas stammar, kanske spår av en gammal befolkning av ett annat ursprung.

Ammianus Marcellinus säger om saracenerna på 300-talet: ”En mans och en kvinnas förening (hos dem) är bara ett hyreskontrakt. Hela giftermålsproceduren består av att hustrun, förlovad till ett uppgjort pris och på en bestämd tid, som hemgift medför en lans och ett tält till sin make, beredd att när tiden är ute lämna honom vid minsta tecken. Man kan ana med vilken passion de båda könen i denna nation hänger sig åt sin kärlek.” Beskrivningen är utan tvivel överdriven. I stort sett tycks kvinnan ha haft en mindre underdånig ställning hos nomaderna än hos de bofasta eller som fallet blev efter islams ankomst.

I detta brutala och rörliga samhälle hade kulturen knappast någon plats — på ett undantag när: talekonsten. Araberna beundrade värtaliga män, de som kunde ge fyndiga svar på ett besvärande argument eller driva igenom sin åsikt i stam- eller klanrådets diskussioner. De arabiska visa männen var högt ansedda. Men poesin uppskattades än mer. Poeten var en markant, fruktad personlighet som man antog vara inspirerad av en ande. Han besjög som överallt sin kärlek, sina sorger, sin glädje och sitt bistra hemlands vilda skönhet. En hel poetisk konst var redan utvecklad. T ex var saknaden över ett läger som övergivits av den älskade och hennes anhöriga obligatorisk. Men poeten användes framför allt som propagandist. Han var öknens journalist. Oratoriska duster organiserades — ofta i samband med de stora marknaderna — där man prisade sin stam eller förtalade och förlöjligade fiendestammen. Attacken och repliken borde vara på samma versmått och med samma rim. Satiren, som snabbt gled över i invektivet, i allmänhet föga spirituellt, och panegyriken, som lätt gick över i grovt smicker eller skrävel, hörde till de mest odlade poetiska genrerna.

Religionen sysselsatte beduinerna ganska obetydligt, tycks det. De var föga inbillningsrika realister. De trodde att jorden var befolkad av andar, djinner, ofta osynliga men också mani-

festerande sig i djurs skepnader. De döda ansågs leva en dyster och spöklik tillvaro. Man offrade till dem och placerade stelar eller högar av stenar på deras gravar. Vissa träd och stenar (särskilt meteoriter och de vilkas utseende påminde om människans former) beboddes av andar och gudomar. De senare kunde också vistas i himlen och var t o m stjärnor. Vissa betraktades som gamla visa män som upphöjts till gudar. Listan på dessa gudomar och särskilt vikten som tillmättes var och en av dem varierade i de olika stammarna. Men de viktigaste återfanns från ena änden av halvön till den andra. Det var särskilt fallet med Allah, ”guden, gudomen”, personifieringen av den gudomliga världen i dess högsta form, skaparen av universum och väktaren av den svurna tron. I Hijaz höll man sig med tre gudinnor som betraktades som ”Allahs döttrar”. Det var först Allāt, redan nämnd av Herodotus under namnet Alilat, vilket helt enkelt betyder ”gudinnan” och som kanske personifierade en av morgonstjärnan Venus aspekter. De helleniserade araberna identifierade henne med Athena. Sedan kom `Uzzā, ”den mycket mäktiga”, som andra källor identifierade med Venus. Den tredje var Manāt, som höll i en sax för att klippa av ödenas trådar, en ödets gudinna som dyrkades i en helgedom vid havet. I Mecka var den stora guden Hobal, en avgud i röd karneol.

Vissa platser där gudomen hade gjort sin närvaro märkbar på ena eller andra sättet blev heliga. Man fastställde deras gränser och innanför dem fick ingen levande varelse dödas. Det var således asylplatser dit av hämnare förföljda människor kunde ta sin tillflykt. Prästfamiljer höll vakt om dem. Man hyllade gudomen genom offergåvor och djur- och ibland människooffer. Vissa helgedomar var målet för pilgrimsfärder (sing. *hajj*) vid vilka olika riter utfördes. Särskilt gjorde man ceremoniella rundvandringar kring det heliga föremålet. Förbud måste observeras under dessa riter, ofta t ex avstående från sexuella förbindelser. Tabu mot blod var särskilt utbrett. Pojkarna omskars högtidligen. Araberna praktiserade spådomskonst genom att iakttä fåglarnas flykt eller den riktning flyende djur tog. De bad gudarna om orakelsvar med hjälp av pilar. Gudsdomar kunde utföras för att upptäcka sanningen. Magi var i bruk. Man fruktade det onda ögat, som man skyddade sig mot med amuletter.

I verkligheten sökte medlemmarna av dessa utspridda, kringvandrande, uthungrade, fruktansvärt anarkistiska stammar anpassa sig efter ett moraliskt ideal som var dem eget och i utformandet av vilket religionen inte spelade någon roll. Den idealiske mannen var i högsta grad utrustad med en egenskap som kallades *murūwa*, d v s etymologiskt ”manlighet”. Den inbegrep mod, uthållighet, trohet mot sin grupp och sina sociala förpliktelser, generositet, gästfrihet. Känslan som drev honom att anpassa sig efter detta ideal var hedern (*`ird*). Brott mot öknens moralregler utsatte vederbörande för ovet och därigenom för förlust av hedern. Det har sagts och visats att hederskänslan hos araberna ersatte många av religionens vanliga funktioner. Sålunda appellerade alla dessa ideal, dessa krafter som organiserade det sociala och personliga livet inte till något liv efter detta. De utmynnade alla i människan. Människan var det högsta värdet för människan. Men det rörde sig om den sociala människan, människan integrerad i sin klan eller stam. Det är orsaken till att Montgomery Watt kallar detta begrepp en ”stamhumanism” och den termen förefaller lyckad. Människan begränsas i sin verksamhet, i sin eventuella makt bara av vad som kan tillskrivas det blinda ödet (*dahr*). Detta öde är visserligen obarmhärtigt, människans öde är tragiskt. Man kan bara något lite undkomma en i grunden pessimistisk uppfattning om livet genom att skynda sig att njuta av de våldsamma men flyktiga nöjen som det erbjuder oss. Beduinen kan vara vidskeplig men han är samtidigt en realist. Öknens hårda liv har förberett honom mindre för en meditation över det oändliga, som det förr grundlöst förmodades, än för en exakt beräkning av sin styrka och svaghet.

Författare angelägna om att systematiskt nedsvärta araberna (en paradoxalt nog mycket

utbredd mani hos arabisterna) har betecknat detta samhälle som barbariskt. Araber har tagit anstöt härav och framhållit den reglering av det sociala livet som detta samhälle medförde, intresset där för intellektuellt skapande. Allt beror uppenbarligen på vad man kallar barbariskt. Araberna levde förvisso inte i ett tillstånd av total anarki av det goda skälet att ett sådant tillstånd aldrig har existerat någonstans. Men man får hålla med om att de oskrivna regler som de följde var föremål för många överträdelser och att deras nivå på den materiella kulturens område var mycket låg. Poesin är inte mer än de plastiska konsterna ett indicium på kulturell utveckling i den betydelse som etnologerna lägger i denna term. Naturligtvis innebär denna låga nivå inte någon medfödd och ärftlig underlägsenhet. Den härrör från den tidens sociala situation, från de naturliga, ytterst dåliga levnadsvillkoren på Arabiska halvön. Hungern är aldrig en bra rådgivare och araberna var ofta hungriga. Varav hos några av deras stammar utslag av en överdriven vildhet som slog fantasin. På 300-talet skräms Ammianus Marcellinus, en hederlig soldat av syriskt ursprung, av detta folk ”som jag varken önskar som vän eller fiende”. Han berättar en karakteristisk historia om dem. År 378 e. Kr. tågade en stor armé av goter, stödda av alaner och hunner, mot Konstantinopel efter att ha besegrat den romerska armén vid Adrianopel. De viktigaste romerska generalerna och kejsaren Valens själv hade stupat. Läget var ytterst kritiskt. Det var då en trupp saracener i kejsardömet tjänst attackerade de västliga barbarerna. Slaget stod och vägde. ”Men, skriver Ammianus, de orientaliska trupperna drog fördel av en händelse som tidigare aldrig skådats. Fram trädde en långhårig man, fullständigt naken så när som på ett skydd för könsorganet, och utstötte hesa, hemska skrin. Han kastade sig med dragen dolk rakt in i goternas armé. Efter att ha dödat en man förde han läpparna till hans strupe och sög i sig blodet som rann. Barbarerna, förskräckta över detta underliga och monstruösa skådespel, visade inte längre samma hänförelse i sina försök utan ryckte fram med tvekande steg.”

Bortom saracenernas land, söder om vad vi kallar Arabien, ligger ett land som geografiskt utgör en del av samma halvö men som i många avseenden är helt annorlunda. Det är vad forntidens män kallade det lyckliga Arabien, även om deras geografiska teorier drev dem att däri inbegripa en stor del av den ökenartade halvön. Men de talade om invånarna i den södra delen av landet i ett helt annat tonfall än om de miserabla saracenerna. Den samme Ammianus beskriver området sålunda:

”I öster och söder är parterna (sådana var de geografiska begreppen på den tiden) grannar till de lyckliga araberna (*Arabes beati*), så kallade därför att de är rika på växter och hjordar, på palmer och parfym av alla sorter. En stor del av deras land sköljs till höger av Röda havet och begränsas till vänster av Persiska viken. Därför åtnjuter de båda havens rikedomar. Det finns där många skyddade ankarplatser och hamnar, talrika handelsorter och flera lysande och rika kungliga residens, mycket hälsobringande varma vattenkällor, en påtaglig mångfald av floder och vattendrag. Slutligen är klimatet där så hälsosamt att det inte saknas detta folk något för att vara fullkomligt lyckligt. Det äger en mängd städer inne i landet och vid kusten, dalar och bördiga fält.”

Det är landet självt som är helt annorlunda. Bergen i södra Arabien nås av monsunvindarna från Indiska oceanen. De regelbundna regnen bevattnar dessa trakter ganska väl. Vattnet, kanaliserat sedan mycket länge genom ett komplicerat bevattningssystem, har tillåtit jordbruket att blomstra också tack vare terrasseringen av bergssluttningarna. Förutom spannmål, frukt, grönsaker och vinträd avsedda för befolkningens livsmedelsförsörjning såg Sydarabien också myrra- och rökelsesträd växa vid den Indiska oceanens kust. Tillsammans med andra parfym och aromatiska kryddämnen var det en avsevärd inkomstkälla. I själva verket konsu-

merade Medelhavsvärlden enorma mängder av dessa produkter, särskilt för religiösa ändamål, men också att ha till köket, toaletten och för annat lyxbruk. Dessutom vidarebefordrade sydaraberna sedan länge varor från både Indien och Östafrika. På landets marknader, t ex i Muzas stora hamn, sågs pärlor från Persiska viken, slavar, apor, elfenben, guld och strutsfjädar från Östafrika för att inte tala om de lokala produkterna och dem från Medelhavet som sändes i utbyte. Dessa varor fördes norrut med karavaner. Sydaraberna var aktiva handelsmän. Man har funnit inskriptioner ingraverade av dem i Egypten, Delos och Mesopotamien.

Sedan en tid som pågående lärda diskussioner försöker precisera, utan tvivel sedan åtminstone 700-talet f. Kr., hade sydaraberna, som inte kallade sig själva araber och talade ett med arabiskan besläktat men inte identiskt språk, uppnått ett stadium av bofast liv och t o m en stads-civilisation grundad på detta jordbruk och denna handel. De hade bildat stater som kallades Saba, Ma`in, Qatabān, Hadramawt och Awsān. Var och en av dessa stater styrdes av en dominerande och privilegierad stam. Det var åtminstone under en viss period parlamentariska monarkier. Det fanns kungar och rådslående församlingar. Besluten fattades t ex ”av Ma`ins kung och av Ma`in”. Alla dessa stater låg i fejd eller allierade sig med varandra med otaliga omkastningar som vi mycket dåligt känner till. I vilket fall som helst ökade Medelhavs-civilisationerna rikedom hos dessa sydarabiska leverantörer. Artemidorus från Efesus prisade omkring år 100 f. Kr. sabéernas lyx, deras eleganta inredningar, serviser av guld och silver, bostäder med dörrar, väggar, tak besatta med guld, silver, elfenben och ädelstenar. Det är först helt nyligen som man har kunnat företa utgrävningar för att försöka verifiera och komplettera dessa fakta. Amerikanarna har börjat gräva ut Timna´, huvudstad i kungariket Qatabān, en stad med 65 tempel enligt Plinius. Stadens södra port flankerades av två massiva torn uthuggna ur hela stenblock av vilka vissa mätte upp till 2.40 gånger 0.60 meter. Bakom porten fanns det en plats med stenbänkar där kanske ”alla de gamla håller till som på kvällen sitter i templet och överlägger”.

Inte långt därifrån frilade utgrävorna två hus. Det enas fasad var dekorerad med två bronsstatyer av rent hellenistisk typ. Det rörde sig om två symmetriska lejoninnor var och en bärande ett leende barn med pussigt ansikte. Denna grupp tycks ha gjutits i brons efter en alexandrinsk gipsfigur som framställde dioskurerna (Castor och Pollux). Amerikanarna har också grävt ut den gamla sabeiska staden Māreb eller snarare det stora templet som utan tvivel var dess huvudsakliga monument och vars spår redan hade beskådats av förbiresande. Detta tempel tillägnat den stora sabeiska guden Almaqah kallades Awwām. Det innehöll en vidsträckt oval inhägnad, uppåt 10 m hög, ungefär 100 m lång och 75 m bred, sedan en invecklad pelargång och en samling byggnader som avslutades med en rad av åtta pelare. Pelargången var inuti delvis dekorerad med blindfönster i sten som imiterade ett spjälverk.

Som man redan visste och som har bekräftats av dessa upptäckter, var sydaraberna mästare i byggnadskonst. Deras monumentala palats struktur återspeglas ännu idag i de höga jemenitiska flervåningshusen. De byggde fulländade bevattningsinstallationer. De mest berömda i den nordarabiska traditionen befann sig just i Mārebs omgivningar och man ser ännu imponerande rester av dem: tre stora dammar med 15 m höga murfragment som står kvar.

Dessa ”lyckliga araber” hade således en mycket hög civilisation. Detta återspeglas även i deras bildande konst. Vid sidan om vissa klumpiga verk finner man t ex statyer med stiliserade linjer, som visar ett stort mästerskap och en originell ingivelse. Som vi har sett inspirerades många verk av den hellenistiska och romerska konsten, när det inte var fråga om kopior eller t o m import. Inflytandet från Indien visar sig också i några saker. Lyxföremålen, ibland i alabaster, är av en raffinerad elegans. Den sydarabiska skriften är i sig själv ett konst-

verk genom den smakfulla och rigorösa regelbundenheten i dess bokstäver, oftast fyrkantiga, senare uppmjukade i kurvor och utstyrda med något dekadenta utsmyckningar. Man skrev mycket i Sydarabien. Tusentals inskriptioner, mestadels juridiska, administrativa och religiösa texter har återfunnits. Utan något tvivel fanns det också en litteratur skriven på papyrus eller pergament. Tyvärr är ingenting av det kvar.

Likaledes i motsats till saracenerna var religionen mycket utvecklad. Många och rika tempel förvaltades av en klass präster, vilkas sociala roll var mycket betydande. Gudsdyrkan bestod av offergåvor av parfym och djuroffer, böner och pilgrimsfärder, under vilka könsförbindelser var förbjudna. När man bröt mot någon av de talrika föreskrifterna om vad som var rent och orent, måste man återlösa sig med böter och en offentlig bekännelse skriven på brons-tavlor som var framlagda i templet. De döda begravdes tillsammans med husgeråd och bekanta vardagsföremål. Stelar eller gravstatyer framställde den avlidne stiliserad. Kanske man också utförde drickoffer till honom.

Sydaraberna dyrkade mycket talrika gudar och gudinnor. Främst kom `Athtar, en gud som personifierade planeten Venus (dess nord-semitiska motsvarigheter, Astarte och Ishtar, var gudinnor), och mångudarna Almaqah i Saba, Wadd (d v s säkerligen "kärlek") i Ma`in, `Amm ("svärfar") i Qatabān och Sīn i Hadramawt. Solen personifierades av en gudinna som liksom himlakroppen själv kallades Shams. Gudarna tog skilda namn allt efter helgedomen där de tillbads. Även bestämningsorden som utmärkte dem tjänade till att skilja ut de många aspekterna hos en och samma gudom. Var och en av dessa aspekter hade utan tvivel sina anhängare.

Kontrasten är stor mellan dessa bofasta, civiliserade sydaraber som levde i lyx och överflöd och befolkade stater vilkas organisation var en komplex mekanism med säkerligen en väl utbildad byråkrati och å andra sidan nordaraberna eller saracenerna, en samling kringströvande stammar med råa seder, ibland vilda, utan nästan varje materiell ägodel, uthungrade och fria. De förra använde de senare som legosoldater i sina hjälptrupper. Varje stat hade "sina beduiner". Kanske de redan i en fjärran tidsålder liksom senare erkände en mycket avlägsen släktskap. Vissa stammar i norr förklarade sig med rätt eller orätt härstamma från det uppodlade området i söder.

Efter den av en saracen ledda islams triumf arabiserades sydaraberna snabbt och alla halvöns invånare begav sig tillsammans iväg för att erövra världen. Men minnet av deras lysande civilisation försvann inte så snart. Jemeniterna bildade ett parti i de muslimska leden som kämpade förbittrat med nordaraberna. Kunskapen om det gamla språket och den gamla skriften levde kvar några sekler hos somliga. Man hyllade den förislamska tiden i nostalgiska verser på temat: Var är våra rikens forna prakt? Man beskrev kungapalatsens glans. En cykel av legender utbildades om de gamla kungarnas ära, varvid historiska fakta överfördes samtidigt som de deformerades och överdrevs. En kung, Shammar, som verkligen var en erövrare i arabisk skala, såg sig således tillskrivas fälttåg ända bort till Kina. Ett vittnesbörd härom skulle vara namnet på staden Samarkand som han skulle ha grundat. Intellectuella och överklassmedlemmar i Jemen utvecklade tills ganska nyligen ett slags sydarabisk nationalism, och de gick ända till att häda när de i sina dikter nedvärderade den nordarabiske profetens och hans budskaps betydelse. Men låt oss återgå till tiden som föregick denne profet!

Araberna har gärna föreställt sig Arabien, deras religions och imperiums vagga, som en i det närmaste isolerad värld, ett hårt och rent frö mitt i en ruttande mylla, ur vilken den islamska världens väldiga träd skulle växa upp. Ingenting kan vara mera felaktigt. Arabien var förvisso svärgenomträngligt för främlingen. Men karavaner genomkorsade det, köpmän begav sig in i det, andra också ibland. Trots svårigheterna och strapatserna trängde arméer flera gånger långt

in i Arabien. Redan på 500-talet f. Kr. kom Babyloniens kung Nabonid ända till Medina (Yatribu) och upprättade sin boplats för några år i Taymā i Hijaz. Den selevkidiske kungen Antiochos III underkuvade Gerra i närheten av Bahrein. Plinius nämner försvunna grekiska kolonier, Arethusa, Larissa, Chalcis, uppenbarligen i den södra delen av halvön. 24-25 f. Kr. trängde det romerska Egyptens guvernör Aelius Gallus på order av Augustus ända ned till Jemen.

Det gick en ström även i den andra riktningen. Araberna emigrerade mycket. Det fanns araber i Aten. Deras tryck på den Bördiga halvmånens länder och Egypten kom dem att sedan mycket länge slå sig ned där i stort antal och de antog därvid landets språk och seder. Redan 401 f. Kr. kallade Xenofon norra Mesopotamien Arabien och så hette sedan länge den del av Egypten som låg mellan Nilen och Röda havet. Söder om Döda havet hade det arabiska nabatéerriket (som 106 blev *Provincia Arabia*) en arameisk dialekt och grekiska som språk. Samma sak med de arabiska dynastierna i Chalcis i Coele-Syrien, Emesa (*Homs*), Edessa och Palmyra. Den romerske kejsaren Elagabal (218-222), ursprungligen överstepräst i Homs, var arab liksom hans efterträdare Filippus Arabicus (244-249), som firade Roms tusenårsjubileum, och Zenobia av Palmyra som tog titeln Augusta 270.

Alla dessa araber från öknens ytterområden var mer eller mindre djupt arameiserade och helleniserade. Senare blev de kristna och ur deras led rekryterades både biskopar och präster. En viss Gessios från staden Gea i Arabia Petrea var en berömd läkare under kejsaren Zenon (474-491).

Arabien var också föremål för studier. En viss Ouranios skrev, kanske i det första seklet f. Kr., *Arabica* som omfattade åtminstone fem böcker. En annan arabist vid namn Glaukos skrev en "Arabisk arkeologi" på fyra böcker, exakt när vet vi inte. På 100-talet förfogade den store geografen Ptolemeos i Alexandria över tillräckligt med upplysningar från olika källor för att dra upp en karta över Arabien med ganska exakta proportioner.

Det är sålunda förståeligt att Arabien var genomträngt av utländska inflytelser, i första hand hellenistiska. Att de civiliserade staterna i Sydarabien — som begagnade sig av mynt med Atens ugglor — var det tvivlar ingen på. Och en statyett nyligen påträffad i Oman är av rent indisk tillverkning. Men även det centrala Arabien var starkt påverkat. Förbindelserna var permanenta, även om de ibland upprätthölls med hjälp av mellanhänder, de assimilerade araberna runt omkring eller de civiliserade araberna i söder. Genom dem kom den yttre världens idéer, seder och föremål ända dit, även om de sovrades, anpassades och omformades. Det värtaligaste vittnesbördet härom är utan tvivel det arabiska språket, som redan före islam var fullt av främmande ord i allmänhet komna dit via arameiskan, djupt anpassade så att de inte längre gick att urskilja från språkets gamla kärna.

500-talet var en orolig tid i Mellanöstern. De stora bysantinska och sassanidiska imperierna kämpade med varandra som vi tidigare sett. De tävlade om den ekonomiska hegemonin över världen och det som skulle garantera den, kontrollen över vägarna som förde Kinas och Fjärran österns produkter, framför allt siden, till västern. Bysantinarna förlorade förtroendet om att konsolidera sitt välde genom att återerövra Mesopotamien, tidigare romerskt under Trajanus, och Armenien. Å andra sidan ville perserna — i tider av framgång — återupprätta Darius rike genom att återta Syrien och Egypten från romarna. Det hade varit kriget 502-505 under reformkungen Kawādh. Han återupptog det 527 för att tillkämpa sig Kaukasus. Det fortsattes av hans son Khosrō, som 532 föreslog Justinianus ett fördrag om evig fred. Men krig utbröt på nytt 540. Antiokia intogs av Khosrō. Efter motattacker från Belisarius undertecknade man ett vapenstillstånd 545. Det förnyades ända till ingåendet av en fred på 50 år

562. Men kriget bröt ut igen redan 572.

De båda rikena, delvis skilda åt av den syriska öknen där saracenerna nomadiserade, gjorde ivriga försök att tillförsäkra sig dessas bistånd. Sedan mycket länge såg Arabiens uthungrade stammar med begär på Syriens och Mesopotamiens bördiga jordar. De filtrerade fredligt ditin och slog sig ned där. Men om staterna som kontrollerade det uppodlade landet visade minsta tecken på svaghet, blev dessa araber mer aggressiva och gick ända till att lägga beslag på den politiska makten. Så förklaras kanske många befolkningsomflyttningar sedan en avlägsen tid. De araber som fordom utvandrat till dessa länder i norr assimilerades kulturellt av de bofasta inom loppet av få generationer. De antog deras gudstjänstbruk, seder och språk, arameiskan. På 500-talet var förhållandena ganska annorlunda. Sedan kanske redan ett eller två sekel tycks öknens arabiska stammar av skäl som vi dåligt känner till ha strömmat in på ett alltmer massivt och sammanhängande sätt i organiserade grupper i de uppodlade områdena som gränsade till deras domän: Syrien-Palestina och Mesopotamien i norr, Saba och Hadramawt i söder. För att kanalisera och utnyttja detta fenomen försökte de båda imperierna permanent försäkra sig om saracenska hjälptrupper. Sassaniderna hade först gjort cheferna för en arabisk ökenfamilj, Banū Lakhm av stammen Tanūkh, till kungar i en vasallstat. Deras förfäder tycks ha stått på god fot med romarna och vi äger en inskription av en av dem, den äldsta inskriften på arabiska, daterad till 328 e.Kr., placerad på hans grav nära en romersk post vid den syriska gränsen. Han betitlas där ”kung över alla araber”. Men ättlingarna till denne Imrū 1-qays, som gått över i persernas tjänst, bodde i staden Hira helt nära den persiska huvudstaden. De beskyddade de arabiska poeterna och välkomnade den nestorianska kristendomen. Hira var ett biskopssäte. Slotten som dessa kungar uppförde är berömda i de arabiska legenderna. De spelade en mycket viktig roll i den persiska politiken. Sålunda erhöll kung Mundhir av den persiske storkonungen hederstitlarna Rāmauzuh-Yazdgard, ”den som ökar Yazdgards glädje”, och Mahisht, ”den störste”. Likaså lät Yazdgard honom ta hand om hans son Vahrām som han var oense med. Vid Yazdgards död 421 då stormännen, som kanske hade dödat honom, tvekade mellan hans tre söner var det Mundhir som i spetsen för de arabiska och iranska trupper han förfogade över med våld genomdrev valet av sin myndling.

Lakhmiderna i Hira förde i sassanidernas tjänst ett nästan ständigt krig mot romarna. För att bekämpa dem kontaktade de bysantinska kejsarna ca år 500 en annan arabisk familj, Ghassān, som strövade omkring i det nuvarande Transjordanien. 529 utnämnde Justinianus dess chef al-Hārith ibn Jabala, som grekerna kallade Arethas, till phylark (stamhövding) och patricier. Ghassaniderna antog kristendomen under den form som var populär i Syrien och Egypten, monofysismen, som bara erkände en natur i Kristi person. De hade ingen fast huvudstad. Deras centrum var ett tag Jabiya i Jaulan (f d Gaulanitides söder om de nuvarande Drusbergen) och under en annan period Jilliq nära Damaskus. Al-Hāriths och hans son al-Mundhirs (Alamoundaros hos de bysantinska författarna) kamp mot lakhmiderna var rik på stordåd och blev berömd. Al-Mundhirs monofysism väckte dock kejsar Justinianus misstro. Phylarken hade en viss teologisk utbildning och tog del i de monofysitiska mötena. Man har undrat om han inte hade för avsikt att skapa en syrisk monofysitisk stat. Justinianus försökte följaktligen döda honom. Phylarken undandrog då Bysans sitt stöd i tre år och lät lakhmiderna fritt härja i Syrien. Konstantinopel såg sig tvingat att förhandla med den arabiske hövdingen och fred slöts på den helige Sergius grav i Sergiopolis (Rusāfa i den syriska öknen). Araberna hyste en särskild vördnad för detta helgon. Al-Mundhir intog Hira som han plundrade och brände. Bara kyrkorna skonades. Efter Justinianus död år 580 tilldelade kejsar Tiberius honom istället för diademet (klilā) kungakronan (tāgā) med titeln alla arabers överste phylark. Men hans trosuppfattningar fortsatte att göra honom misstänkt. Han fördes med i kriget mot

perserna och där tycktes hans attityd bekräfta dessa misstankar. Han greps genom överraskning och fördes till Konstantinopel där den nye kejsaren Mauritius dömde honom till döden. Detta straff förvandlades till deportation till Sicilien. Phylarkens son Numan drev då araberna att av hämndlystnad plundra hela Syrien. Kallad till Konstantinopel lovades han av kejsaren att hans far skulle frigges om han slog perserna. Men han avvisade ett samförstånd med katolikerna och blev på återvägen arresterad och förd han också till Sicilien. Ghassanidriket delades upp mellan femton olika furstar av vilka de flesta anslöt sig till perserna.

Man ser således hur kristendomen, den nestorianska och den monofysitiska, hade trängt in hos araberna. Men den hade brett ut sig mycket längre söderut än de två nämnda rikena. I själva Sydarabien fanns det kyrkor och biskopsstift. Den stora kyrkan i Najrān i Jemen var ett monument som väckte ökenarabernas beundran. Det fanns zoroastrer vid Persiska vikens kust dit det persiska inflytandet och kanske även direkta herraväldet hade trängt. Judendomen hade spritt sig i Hijaz oaser, där judarna hade befrämjat jordbruket och planterat mängder av palm-lundar. Särskilt i Sydarabien hade framstående familjer omvänts. Bland öknens araber hade en judisk poet eller snarare arab omvänd till judendomen, Samaw'al (d v s Samuel) ibn `Adiya, gjort sig berömd genom sin legendariska lojalitet. Belägrad i sitt slott nära Taymā av kungen av Hira, al-Mundhir, uppmanades han av denne att lämna honom ägodelarna som lämnats i förvar hos Samaw'al av kungen av Kinda, den store poeten Imrū l-qays, just då vid Bysans hov. Den lakhmidiske generalen hade gripit Samaw'als son och hotade döda honom om fadern inte gjorde vad han hade blivit tillsagd. Denne förblev trogen sitt löfte och såg sin son hals-huggas.

Bysantinarna försökte utbreda sitt inflytande särskilt genom att gynna kristendomen. De hade en värdefull allierad i Rödahavsområdet, Etiopien, vars huvudstad då var Axoum. Den etiopiska staten, grundad långt tidigare av sydaraber som korsat havet och underkuvat den infödda kuchitisktalande befolkningen, hade blivit mäktigt. Dess stora hamn vid Röda havet var Adulis, nära nuvarande Massawa. De egyptiska och bysantinska köpmännen for i allmänhet inte längre och påträffade där indiska, afrikanska eller sydarabiska kolleger. De etiopiska kejsarna (de kallades då *nagāshi*, ett ord av samma stam som den nuvarande termen *negus*) hade omvänts till kristendomen i början på 300-talet. Vid samma tid hade de besittningar i Sydarabien, där även kristendomen trängde fram. Den ariske kejsaren Constantius (351-361) sände dit en missionär av "indiskt" ursprung, Theophilos, för att där utbreda arianismen, denna lära som gjorde Kristus till en varelse av gudomlig natur underordnad Fadern. Theophilos tycks ha haft en omedelbar framgång i Sydarabien men inte ha kunnat utbreda sin doktrin till det närbelägna Etiopien.

Mot mitten av 400-talet är Sydarabien enat och synbarligen mäktigt. Dess kung är Abkarib As'ad, en erövrare som gör räder mot norr och nordost mer än hundra mil från Māreb. Hans titel är "konung av Saba, Dhū Raydān, Hadramawt och Yamanat och över deras araber i höglandet och på kustslätten". Dessa araber är beduiner, legoknektar i hans sold eller vasaller. Bland nomaderna har han, precis som Persien och Bysans, sina beroende furstar: kungarna av Kinda, som för krig norrut och vid ett tillfälle närmar sig Hira. Vi har redan talat om deras kung, den berömde poeten Imrū l-qays. Den arabiska traditionen säger att Abkarib As'ad hade omvänts till judendomen liksom hans folk. J. Ryckmans har nyligen gett allvarliga argument för att fästa tilltro till dessa berättelser. Allt från denna tid dyker monoteistiska, utan tvivel judiska, inskriptioner upp. Kristendomen inplanterar sig också och måste kämpa mot sin rival men kungarna tycks i allmänhet ha varit projudiska.

I vilket fall som helst, fram mot 510 (denna periods kronologi är föga säker och mycket

omdiskuterad) gör judendomen ett viktigt framsteg. I Sydarabien grips makten av en judisk prins, Yūsuf Ass'ar, som den arabiska traditionen känner under namnet Dhū Nuwās, mannen med de hängande hårlockarna. En helt nyligen upptäckt inskription ger honom tillnamnet Yath'ar, som kanske är en proklamation: hämnaren. Den arabiska traditionen gör honom till en vacker ung man som lägger beslag på makten och undgår sin företrädares homosexuella närmanden genom att döda honom och samtidigt rädda de unga jemenitiska männen från den erotiska tribut de erlagt åt honom. Han skyndar sig att förfölja de kristna monofysiterna och knyta nära förbindelser med Persien.

Detta var ett religiöst, politiskt och ekonomiskt hot mot Bysans. Den tidens människor var klart medvetna om vad kampen egentligen gällde. Procopius förklarar för oss att det gällde att inte lämna Fjärranösternhandeln i händerna på fiender åt vilka man, om de bemäktigade sig den, skulle tvingas betala för dessa värdefulla exotiska varor i gott romerskt guld. Och Cosmas tillade som en god köpman efter mystiska överväganden som har citerats ovan: ”Det finns ytterligare ett tecken på den makt Gud har gett romarna, jag menar att det är med deras pengar som alla nationer handlar. De accepteras från den ena änden av jorden till den andra. De uppskattas av alla människor och alla stater, ty det finns ingen annan stat för vilken något liknande existerar.”

Kring 512 överfor sålunda en expedition från Axoum, Bysans allierade, Röda havet för att hjälpa de kristna. Det är möjligt att vissa av dem nära kusten redan var under etiopisk suveränitet. Det bör ha funnits t o m rent etiopiska kolonier där, en rest av tidigare ockupationer. Kriget varade länge och krigslyckan vände flera gånger. Då den etiopiska armén trodde att segern var klar — den kanske kallades iväg av andra händelser — gick huvuddelen av den ombord igen och lämnade garnisoner kvar på platsen. Dhū Nuwās lyckades genom list isolera och massakrera etiopierna. Han satte eld på den stora kyrkan i huvudstaden Zafar dit 280 etiopier hade tagit sin tillflykt och attackerade kustregionen al-Ash`ar. Hans general Sharah`il Dhū Yaz`an brände också ned kyrkan i hamnstaden Mokhā. Slutligen satte kungen i gång en svår förföljelse av de kristna i Najran, den monofysitiska kristenhetens bastion i Sydarabien. Enligt en av våra källor skulle han ha bränt 427 präster, munkar och nunnor levande utan dom, dödat 4.252 kristna och gjort 1.297 barn och ungdomar under femton år till slavar. Det är möjligt att det är Dhū Nuwās bål som en ganska hemlighetsfull passage i Koranen anspelar på. I vilket fall som helst väckte dessa händelser, utan tvivel uppblåsta av propagandan, ett livligt uppseende i Arabien. Den judiske kungen sände ett budskap till Hira och uppmanade den lakhmidiska kungen al-Mundhir III att handla på samma sätt mot de kristna i hans land som repressalie för de förföljelser som judarna i det bysantinska riket var utsatta för. Han skulle ha adresserat en liknande begäran till den iranske storkonungen. Låt oss bara notera att de nestorianska kristna tycks ha stött honom.

Bysans drev Axoum att hämnas. Cosmas, som passerade Adulis vid denna tid, hjälpte till vid förberedelserna för expeditionen. Nagāshi samlade sextio skepp, till stor del bysantinska, och lät bygga ytterligare tio av indisk modell. 525 tycks etiopierna ha lyckats stiga i land på andra sidan Röda havet trots en mystisk kedja som enligt den fritt fabulerande traditionen skulle ha spärrat av hela Bab el-Mandebundet. De samtida inskriptionerna berättar faktiskt om en kedja som Dhū Nuwās låtit fabricera eller sätta i stånd. Den kanske bara spärrade av ett hamninlopp. Inkräktarna besegrade i alla fall Dhū Nuwās definitivt. Araberna berättade senare att den vackre judiske kungen, förtvivlad över sina truppers nederlag, red ut i havet på sin häst tills han försvann i vågorna.

Efter en period av allmän plundring och massakrer, som sydaraberna blev offer för utan avse-

ende på religion eller politisk tendens, evakuerade etiopierna, som måste ha stått på en ganska låg kulturell nivå, landet efter att ha installerat en inföding, Sumyafa`, som Procopius kallar Esimphaios, vid makten. Det var troligen en f d jude som anslutit sig till kristendomen och den etiopiska saken. De nyligen upptäckta inskriptionerna låter oss ana alla slag av omkastningar. Omkring 530 gjorde de etiopiska soldaterna som stannat i Arabien, kanske i förbund med de lägre klasserna i det sydarabiska samhället, uppror mot Sumyafa` och ersatte honom med Abraha, en f d slav som tillhört en bysantinsk köpman i Adulis. Den etiopiske kungen skickade förgäves iväg två expeditioner för att slå ned upproret. Abraha höll sig kvar vid makten i det han observerade en avvaktande och neutral attityd i konflikten mellan makterna och motsatte sig Justinianus försök att förmå honom gå i krig mot Persien. Han lät reparera den stora Märebdammen och undertryckte ett uppror lett av Sumyafa`'s son. Som brukar vara fallet gjorde hans neutralitet honom till en mycket eftertraktad suverän. Han mottog beskickningar från Etiopien, Bysans, Persien, Hira och den ghassanidiske phylarken al-Hārith ibn Jabala. Han besegrade den saracenska stammen Ma`add. Mot slutet av sin regering närmade han sig Etiopien och det är kanske från den tiden som en expedition mot norr daterar sig som, åtminstone enligt den arabiska traditionen, skulle ha fört honom till Meckas portar. Man berättade senare att hans armé, som anmärkningsvärt nog innehöll en eller flera elefanter, hade attackrats av fåglar som slungade stenar på den uppifrån himlen. Den hade sålunda tvingats dra sig tillbaka. Koranen rymmer en sura som anspelar på denna historia om "elefantens folk".

Abrahas efterföljare följde en säkerligen än mer beslutsam antipersisk politik. Samtidigt var Bysans angeläget om att uppnå kontroll över sidenvägen till lands genom att försäkra sig om de territorier där det kunde rekrytera legosoldater. Turkarna hade just vunnit stor makt i Centralasien. Khosrō Anūsharwān hade allierat sig med dem och de hade tillsammans förstört heptaliternas välde som sträckte sig över Turkestan, östra Iran och Afghanistan. Båda parter i koalitionen hade tagit för sig sin del av det besegrade väldet. 567 och 568 utbyttes beskickningar mellan den bysantinske kejsaren Justinianus och västturkarnas qaghan Istämi. Denne avsåg sälja siden direkt till bysantinerna utan att gå via sin gamla persiska allierade. Khosrō hade avvisat varje kompromiss på denna punkt. En turkisk-bysantinsk allians ingicks. 572 satte Justinianus igång kriget mot Persien.

Det persiska partiet i Sydarabien, lett av de gamla anhängarna till Dhū Nuwās, pressade Khosrō att ingripa mot den bysantinska dominansen över detta område. De persiska araberna angrep f ö i spridd ordning det sydarabiska riket. Konungarnas konung måste möta den bysantinska inringningen. Strax före 600 (man känner inte till det exakta datumet men har länge fastställt det till 570) beslöt han sända en flotta under befäl av en viss Wahriz till Jemen. Den persiska erövringen tycks ha gått smärtfritt. Sjövägen i söder låg utanför bysantinernas kontroll, medan landvägen norrut förblev omstridd.

571 är det datum då profeten Muhammed enligt traditionen föddes. Det är mycket långt från att vara säkert. Men man ser dess betydelse på den internationella politikens plan. Låt oss till det lägga några andra, mer avlägsna samtida händelser! Det bysantinska väldet som reagerade så energiskt i orienten led flera allvarliga nederlag i väst. Från 568 invaderade lombarderna oemotståndligt Italien. I Spanien angrep västgoterna de bysantinska besittningarna. Cordova togs en första gång 572 och förlorades definitivt 584. Fullt upptaget med österns affärer reagerade Bysans bara med diplomatiska medel och försökte förmå frankerna att ingripa mot lombarderna. Men Gallien var delat mellan Clovis barnbarn. Strider rasade mellan Chilperic och Sigebert och mellan deras hustrur Frédégonde och Brunehaut. Deras bror Gontran regerade fredligt i Bourgogne.

Imperiernas kamp, som återspeglades i striden mellan partierna, särskilt synlig i Sydarabien, kunde inte undgå att få viktiga återverkningar i de saracenska nomadernas värld.

Etiopiernas och senare persernas erövring av Sydarabien reflekterade en nedgång i dess makt som pågått sedan länge. Redan ptoleméerna hade försökt klara sig utan sydaraberna genom att utveckla den kungliga flottans sjöfart i Röda havet och försöka införa balsamträdet i Egypten. I början av den kristna tideräkningen hade en grek vid namn Hippalos upptäckt monsunvindarnas lagar, vilket tillät de grekiska skeppen att i ett sträck göra resan från Egypten till Indien och tillbaka. Landvägen från Indien till Medelhavsvärlden via Palmyra, sedan Edessa och Antiokia, konkurrerade, när freden gjorde den farbar, allvarligt med den sydliga sjövägen. De inbördes striderna mellan furstarna i Sydarabien liksom de yttre krigen som berörde det, alla försök att tillförsäkra sig kontrollen över denna väg, kunde inte undgå att försvaga dess makt och rikedom. De utländska erövringarna skulle bli ödesdigra. Man kunde konstatera en försvagning av de stora staterna och en motsvarande förstärkning av de små feodalherrarnas makt. Öknens beduiner tycks liksom i norr ha filtrerat in i en alltmer massiv och sammanhängande skala. Den senare arabiska legenden noterar denna nedgång och tillskriver den en slumpmässig teknisk händelse: den stora Märebdammens sammanbrott. Det är inte uteslutet att de stora dammarna som garanterade bevattningen av ett vidsträckt område undergick svåra skador. Men om man inte reparerade dem (eller inte tillräckligt, ty ännu Abraha berömmar sig som vi har sett över ombyggnadsarbeten på Märebdammen) var det därför att landets resurser inte längre tillät det.

Allt detta ökade beduinernas betydelse. De var hädanefter i stånd att ta mer betalt för sin roll som mellanhänder eller vägvisare för landtrafiken, fortfarande viktig på den västra landvägen. Trots de spektakulära men på sikt föga resultatrika expeditionerna som företogs mot dem kunde de köpslå om sitt bistånd till de kämpande stormakterna och därav dra avsevärda fördelar.

Bland de nyligen bofasta beduinerna dök det upp affärsmän som nu kunde ta hand om organisationen av karavanerna och förhandla om transporten av värdefulla varor. Det bildades bolag för att finansiera karavanerna. Vinsterna var höga, mellan 50 och 100 %. Städerna som de gjorde till sina verksamhetscentra växte och blomstrade, särskilt Mecka, halvvägs mellan Sydarabien och det bysantinska Palestina. Hela västra Arabien utvecklades ekonomiskt tack vare dessa omständigheter. Tā'if söder om Mecka, beläget på ett berg där Meckaborna ofta tillbringade somrarna, hade en viktig kundkrets för sina frukter, grönsaker och viner. I hela Wādi l-Qurā ("städernas dal", så kallades en nästan kontinuerlig rad oaser i norra Hijaz som löpte ned till Medina) underhöll judiska kolonier ett välmående jordbruk.

I nomadvärldens "fogar" utvecklade sig en merkantil ekonomi. Vid sidan om byteshandeln blev penningtransaktioner med gulddinarer och silverdrakmer allt vanligare. Beduinerna lånade av de rika köpmännen i städerna, skuldsatte sig och blev slavar eller skyddslingar. Stam-samhället började upplösas. De stora marknaderna som den i `Okāz blomstrade. Man återfann där araber av alla stammar och främlingar. Nya horisonter öppnades bortom stammens.

En intellektuell och moralisk omvandling följde naturligt nog på denna ekonomiska och sociala. Lystna individer gjorde lycka som alla kunde se. Det var inte längre de traditionella egenskaperna hos öknens söner som garanterade framgång. Girighet och vinstbegär var mycket nödvändigare. De fåfänga och förmätta rika stoltserade över sin upphöjelse som var deras egen och inte stammens. Blodsbanden lossnade, vek i betydelse för banden grundade på gemensamma intressen.

Hädanefter framträdde nya värden bortom stamhumanismens synrand. De fattiga, unga och

hederliga led inför uppkomlingarnas självtillräcklighet. Man fick den förvirrade känslan av att det gamla stamidealet, i vars namn man skulle ha kunnat kritisera dessa senare, var föråldrat. Man vände sig då till de universalistiska religionerna, individens religioner, dem som istället för att beröra den etniska gruppen siktade till att tillförsäkra varje mänsklig individ, detta o-jämförliga unikum, frälsning. Man kände som nämnts till judendomen och kristendomen, ofta under något avvikande former. Men det var främmande ideologier knutna till makterna som kämpade om kontrollen över den Arabiska halvön. Den hade det främmandes tjuskraft, en nivå ovedersägligen högre än stamreligionernas och sina förbindelser med de prestigeladdade civilisationerna. Men att ansluta sig till dem innebar ett politiskt ställningstagande och det var ett ganska förödmjukande steg för den arabiska stoltheten. Vissa sökte förvirrat efter nya vägar och inspirerades av de främmande idéerna för att ifrågasätta de otaliga stamgudarnas makt och bara frukta Allah, som så mycket påminde om den kristna och judiska högsta guden.

Samtidigt led saracenerna av sin politiska underlägsenhet. Araberna var som legosoldater och hjälptrupper de stora imperiernas oundgängliga stöd. Dessa köpte deras medverkan, fruktade deras revolter och begagnade sig av deras stammar mot varandra. Varför skulle araberna inte använda sin maktställning till sin egen fördel? Därför skulle det behövas en mäktig stat som enade Arabien. En sådan skulle kunna garantera skyddet av de förvärvade rikedomarna och handeln och vända de fattigaste beduinernas lystenhet utåt, den som nu istället hindrade arabernas egen kommersiella aktivitet. Staterna i Sydarabien var alltför kolonisationsiska i förhållande till nomaderna, alltför främmande för beduinerna trots deras avlägsna släktskap. De hade misslyckats i denna uppgift.

En arabisk stat vägledd av en arabisk ideologi, anpassad efter de nya förhållandena men fortfarande nära beduinmiljön som den borde organisera, en respekterad arabisk makt jämbördig med de stora imperierna, sådant var tidens stora behov. Vägen låg öppen för det geni som bättre än någon annan skulle kunna uppfylla det. Den mannen skulle födas.

En profets födelse

Ingen vet exakt när Muhammed som skulle bli Allahs profet föddes. Man visste att det var under Khosrō Anūsharwān, d v s före 579, vilket är sannolikt. Det sades att det var i elefantens år, d v s året då himlens fåglar hade slagit Abrahams armé på flykten utanför Mecka, vilket säkerligen är fel. De exakta årtalen som har framförts enligt mycket tvivelaktiga beräkningar växlar från 567 till 573. Man har ofta antagit 571.

Muhammed föddes i Mecka av en far som hette `Abdallāh och en mor vid namn Āmina. Han tillhörde genom sin far klanen Hashim i stammen Quraysh. Dessa traditionella fakta kan, utan att vara ovedersägliga, rimligen hållas för säkra.

Mecka är beläget i ett pass genom bergskedjan som löper parallellt med Rödahavskusten. Den består av gula och svarta berg, idel ”brottstycken av otroligt nakna klippor, utan en nypa jord, blankslipade från toppen till foten, sönderskurna, spetsiga, branta”. Detta pass, som löper i nordöstlig-sydvästlig riktning, har urholkats av en wādi som våldsamma regn ännu då och då plötsligt fyller med vatten. De översvämmar då staden och dess helgedom som pilgrimerna måste lämna simmande som hände t ex 1950. I detta sterila men välbelägna pass, ungefär 80 km från havet, befann sig en berömd källa, Zemzem. Det fanns också en helgedom där, kanske sedan mycket länge. På 100-talet placerade geografen Ptolemeos en plats som han kallade Makoraba i denna region. Det skulle kunna vara ordet som skrivs *mkrb* på sydarabiska (skriften utmärker inte vokalerna) och *mekwerāb* på etiopiska och betyder ”helgedom”. Denna form har kanske genom förkortning gett staden dess historiska namn.

Vid en tid som vi inte närmare känner till blev Mecka ett handelscentrum, utan tvivel tack vare sitt gynnsamma läge i korsningen mellan en väg som löpte från norr till söder, från Jemen till Palestina, och en väg som förband väst med öst, Röda havets kust, varifrån man kunde nå Etiopien, med Persiska viken. Helgedomen garanterade att köpmännen inte blev antastade. Den var först i händerna på stammen Jurhum, sedan behärskades den av stammen Khuzā`a. Mot kanske slutet av 400-talet lyckades en kraftfull man vid namn Qusayy genom list eller våld vinna kontroll över templet. Han var av stammen Quraysh, en samling klaner som tack vare honom drev ut Khuzā`a. Det berättades, och det finns kanske en kärna av sanning i den historien, att han hade varit i Syrien och att han därifrån hade hämtat dyrkandet av gudinnorna al-'Uzzā och Manat. Han påbjöd tillbedjandet av dem förutom Hobal, Khuzā`as gudom. Det har undrats om han i verkligheten inte var nabaté.

Quraysh (namnet betyder ”haj”, kanske en gammal totem) fick således en betydelse som oupphörligt skulle vidgas och historien om det följande halva årtusendet skulle kunna beskrivas som en ökning av denna stams makt till universella dimensioner. Den var fö uppdelad på flera klaner. Man talade om al-Quraysh az-zawāhir, ”de yttre Quraysh-medlemmarna”, som bebodde utkanten av Mecka, och al-Quraysh al-batā`ih, som grupperade sig i botten på dalen omedelbart runt Zemzemkällan och den märkliga helgedom som gränsade till den. Det var ett slags litet, nästan kubformat hus som kallades al-Ka`ba, dvs kuben. En särskild vördnad visades en svart sten av meteoriskt ursprung som kanske var dess hörnsten. Lite överallt dyrkade araberna och mer allmänt semiterna detta slag av stenar. 219 hade en ung arab från Syrien, den Svarta stenens överstepräst i Emesa (Homs), Elagabal som nybliven romersk kejsare låtit transportera denna heliga fetisch till Rom under stor pompa och låtit bygga ett tempel för den till de gamla romarnas stora förfäran. I Mecka inneslöt ka`ban, som kanske i början var en helgedom bara för Hobal, flera avgudar. Åter andra var samlade i närheten av den.

Den senare traditionen berättar att de fyra främsta sönerna till `Abd Manāf (en av Qusayys söner) delade upp områdena som skulle bearbetas kommersiellt mellan sig. En for till Jemen, en annan till Persien, en tredje till Etiopien och den siste till det bysantinska Syrien. Historien är förmodligen uppdiiktad. Men den återspeglar en realitet. Banû Quraysh gjorde det mesta för att utveckla handeln i staden som de kontrollerade. Vi har sett hur de yttre händelserna hjälpte dem härvidlag. Mot slutet av 500-talet hade de belönats för sina ansträngningar och uppnått en viss kommersiell överhöghet. Deras karavaner drog långt bort i den internationella handelns fyra väderstreck som de ovannämnda områdena representerade. De stora handelsmännen i Mecka hade berikat sig avsevärt. Mecka hade blivit ett centrum där man påträffade köpmän från alla nationer och där ett ganska betydelsefullt hantverk hade utvecklats. Den heliga platsen drog till sig allt fler pilgrimer, som hängav sig åt invecklade riter vid ka`ban och de små helgedomarna runt om. Giftermålsförbindelser tillförsäkrade Quraysh de angränsande nomadstammarnas stöd. Pengar och i fall av behov vapen bidrog också till att göra dem försonliga. Quraysh skulle också spela en viss roll i den internationella politiken. Det lilla vi vet därom låter oss ana en viss neutralitet från deras sida men med lite större sympati för de kristna makterna Bysans och Etiopien. Likväl kom Abraha och kämpade mot Meckaborna. Det var kanske för att förstöra deras kommersiella makt som missgynnade Sydarabien. Omkring 580-590 råkade Quraysh i krig med Hawazinstammen. En av Quraysh skyddslingar hade mördat en Hawazinhövding, som ledde en karavan för den propersiske kungen av Hira, Nu`män.

Naturligt nog kämpade de qurayshitiska klanerna inbördes om makten. De viktigaste som vi

ser framträda på scenen är klanerna Hāshim och 'Abd Shams, båda två söner till 'Abd Marie Hāshims son 'Abd al-Muttalib tycks ha haft övertaget vid tiden för Muhammeds födelse. Men det skulle snart övergå till Umayya, 'Abd Shams son, och hans familj. Qurayshiterna var i allmänhet visa nog att inte låta dessa inre strider bryta enheten utåt. Ett slags senat, *mala'*, en samling hövdingar och notabiliteter i de viktigaste klanerna, fattade de allmänna beslutet. Men det kunde bara vara en inrättning avsedd att genom diskussion komma till en överenskommelse. Ingenting kunde tvinga en klan att lyda ett beslut av de andra klanerna om det inte skedde genom övertalning eller mer eller mindre fredligt tvång.

'Abd al-Muttalib härledde kanske sin position från det faktum att han stod i spetsen för en av dessa grupper som klanerna i Mecka hade bildat i sin kamp om makten. Två av dem rivaliserade ständigt, medan en tredje grupp förblev neutral. Han bedrev handel med Syrien och Jemen och hade fått vinstgivande privilegier i helgedomen i Mecka. Det var han som levererade vatten och föda till pilgrimerna. Det berättas att han förhandlade med Abraha när elefantarmén visade sig framför Mecka. Vi har kanske där återspeglingsen av ett försök av en av klangrupperna att skaffa sig främmande stöd. Han hade flera hustrur från olika stammar och de gav honom tio söner, Muhammeds far och farbröder, förutom sex döttrar. Vi skall återkomma till några av dem.

Ett av dessa barn var således 'Abdallāh, som gavs honom av Fātima bint 'Amr av den qurayshitiska klanen Banū Makhzūm. Det var en mycket stilig man, sägs det. Hans far, utan tvivel angelägen om att liera sig med klanen Banū Zuhra, begärde samtidigt två hustrur, en för sin son, den unga Āmina bint Wahb, och en för sig själv, sin kusin Hala bint Wuhayb, som tillhörde denna klan.

Āmina tycks ha stannat i sin klan och 'Abdallāh besökte henne där enligt arabisk sed. Det första och enda barnet han fick med henne var Muhammed. Det skulle kanske vara intressant att här citera en av historierna som cirkulerade om avlelsen av Muhammed, även om den naturligtvis är utan varje historiskt värde. Den står i brutal kontrast till de kristnas strävan att så mycket som möjligt låta Jesus födas utanför varje sexuellt sammanhang.

'Abdallāh gick in till en kvinna som han hade förutom Āmina bint Wahb. Han hade arbetat med lera på en jordbit han ägde och det var spår av lera kvar på honom. Han gjorde närmanden till henne, men hon stötte bort honom på grund av dessa lerrester som han hade på sig. Han gick ut från henne, gjorde sina tvagningar och tvättade bort leran som han hade på sig. Sedan gick han ut i riktning mot Āmina. Han gick ånyo förbi denna kvinna som kallade honom till sig. Men han avvisade henne och gick till Āmina. Han gick in till henne och tog henne. Hon avlade då Muhammed, Gud välsigne och frälse honom. Sedan gick han förbi den andra kvinnan igen och sade till henne: 'Vill du?' Hon svarade: 'Nej! När du passerade mig, fanns det ett vitt ljus mellan dina ögon. Jag kallade på dig men du avvisade mig. Du gick in till Āmina och hon tog detta ljus ifrån dig.' ”

En variant på denna historia gjorde inte denna kvinna till 'Abdallāhs andra hustru utan till en syster till *al-hanīf* Waraqa ibn Nawfal, som vi skall återfinna lärd i skrifterna liksom sin bror. Då hon såg profetians ljus på 'Abdallāh, erbjöd hon honom hundra kameler för att vinna hans gunst. Men han avvisade henne och när han kom tillbaka från Āmina hade ljuset försvunnit.

'Abdallāh dog när hans hustru var havande eller strax efter hennes nedkomst, medan han var i Medina på återväg från en affärsresa till Gaza. Han lämnade få saker efter sig: en slavinna, fem kameler och några får. Āmina tog hand om sin son men skulle hon också snart gå bort, då barnet bara var sex år gammalt.

Om Muhammeds barndom vet vi ingenting bestämt. Legenderna har så småningom fyllt ut detta tomrum. De blir allt vackrare och uppbyggligare ju längre fram i tiden man kommer. De äldsta och mer nyktra upplysningarna är också de mycket osäkra. När islam sedermera blev en mäktig statsreligion, hade man behov av föreskrifter för att reglera samhällslivet. Naturligtvis framträdde då skiljaktiga åsikter och intressen. Det fanns också politiska partier som var knutna till profetens olika släktingar och följeslagare. Dessutom begärde många människor, drivna av nyfikenhet, fromhet eller t o m historiskt intresse, att upplysas om Muhammeds liv. Det blev då ett yrke att vara traditionsöverförare. Denne rapporterade berättelser som svarade på denna nyfikenhet, fromhet eller behov av reglementering, ty profetens handlingar hade värde som förebild. Om han hade handlat på ett visst sätt, var det för att ange för sina lärjungar att det var så det var nödvändigt att alltid handla, om det gällde allvarliga problem som detaljer i arvsföljdslagarna (deras principer hade nedlagts av Gud själv i Koranen) eller de mest obetydliga åtbörder i det dagliga livet som sättet att uppträda vid bordet. Traditionsöverförarna skulle — liksom våra historiker — citera sina källor. Men det var muntliga källor. Man erhöll en viss berättelse från någon som själv fått den från någon annan o s v ända till en samtida till profeten som hade sett dennes gest eller hört hans ord. Naturligtvis var det lätt att förfalska traditioner (de kallas på arabiska hadith, d v s berättelse) för att gynna sin åsikt eller sitt parti. De stora arabiska historikerna och juristerna kände väl till detta. De försökte eliminera falska traditioner, de där den åberopade kedjan av sagesmän var uppenbart omöjlig, men de gjorde inte anspråk på att ha kommit till visshet. Därför rapporterar de de motstridiga traditionerna i ett och samma ämne efter varandra samtidigt som de citerar deras sagesmän. Det tillkommer läsaren att bestämma vem han vill tro. ”Och Gud vet bäst”, tillägger de ofta.

De äldsta samlingarna historiska traditioner som vi kan gå tillbaka till daterar sig från ungefär 125 år efter profetens liv. Det ger en uppfattning om hur mycket fantasin hade kunnat spela under den tiden. Likväl är många fakta säkra. De mest motsatta partier var överens om huvudpunkterna i profetens levnadsbana, om hans följeslagares och hustrurs namn, deras förbindelser och genealogi och ytterligare många saker för att inte tala om föga lysande och därför inte uppbyggda detaljer. Men om många enskildheter är vi absolut inte säkra. Särskilt står det klart att man visste mycket lite om den första perioden i Muhammeds liv och att man har hittat på mycket därom. Jag skall citera några av dessa berättelser, vilkas enda historiska merit är att de målar upp en miljö, åtminstone mycket lik den i vilken den unge Muhammed växte upp, förutom vad de låter oss förstå om sättet på vilket muslimerna senare tänkte sig sin profets liv.

Som sed var hos qurayshiterna anförtrödde man den lille Muhammed åt en amma i en nomadstam. Qurayshs barn skulle på det sättet, tänkte man, genomsyras av öknens rena luft och bli starka och motståndskraftiga. Kontakter upprätthölls sålunda med nomaderna, vilket inte är utan intresse då dibroderskap betraktades som ett betydelsefullt band mellan två män Muhammeds amma var en viss Halima i klanen Banû Sa`d som ingick i den stora stammen Hawāzin. Det var hon som en tradition talar om som jag här skall citera bara som ett typiskt exempel på den överraskande livliga karaktären i dessa historier, vilket fö ingalunda är en garanti för deras autenticitet. Den rapporteras i historien om profeten och hans följeslagare som Ibn Sa`d nedskrev i början på andra seklet efter *al-hijra* (vårt 700-tal):

”Vi får veta av `Abdallāh ibn Numayr al-Hamdāni som fick veta av Yahyā ibn Sa`d al-Ansāri att Muhammed ibn al-Munkadir berättade: En kvinna klappade på hos profeten som hon hade ammat. När hon kom in, utropade han: Mamma! Mamma! Han gick och hämtade sin kappa,

bredde ut den framför henne och hon satte sig på den.”

Sålunda redogjordes för sättet på vilket amman hade valt ut barnet: ”Tio kvinnor från Banû Sa`d kom till Mecka för att söka upp barn att amma. Alla fann något utom Halima bint `Abdallāh som hade med sig sin man al-Hārith ibn `Abd al-`Uzzā, även kallad Abū Dhu'ayb, sitt barn `Abdallāh ibn al-Hārith som hon gav di och (sina döttrar) Anisa och Judāma, hon med skönhetsmärket, som (senare) med sin mor bar Muhammed och höll honom på höften. Guds budbärare presenterades för henne. Men hon utbrast: 'En faderlös! Och utan pengar! Vad kommer hans mor att kunna göra?' Och kvinnorna gav sig iväg och lämnade henne efter sig. Halima sade till sin man: 'Vad anser du? Mina medsystrar har gått och det finns ingen kvar i Mecka att amma utom den här faderlöse pojken. Om vi skulle ta honom? Jag vill inte komma tillbaka hem utan någonting.' Hennes man sade: 'Ta honom! Kanske Gud kommer att belöna oss för det.' Hon gick tillbaka till modern och tog barnet från henne. Hon satte det i sin famn och bjöd honom på bröstet tills han dröp av mjölk. Och Guds sändebud drack tills han fått nog. Också hans dibror drack. Men denne bror kunde inte sova, därför att han var uthungrad (eftersom hans mor tidigare haft för lite mjölk). Och modern (Āmina) sade: 'Amma! Fråga mig om din son (som du skall ge di) ty han kommer att bli betydelsefull.' Och hon berättade för henne vad hon hade sett och vad man hade sagt henne då han föddes. Halima blev glad och fröjdade sig över vad hon fick höra. Sedan begav hon sig hem med sin baby. De satte packsadeln på åsninnan och Halima satte sig upp på den i det hon höll Guds sändebud framför sig. Al-Hārith besteg deras gamla kamel. De hann ifatt sina följeslagare i Wādi Sirar ... De sade: 'Halima! Vad har du gjort?' Hon svarade: 'Jag har vid Gud fått den vackraste ungen som jag någonsin har sett och den som har mest *baraka*.' Kvinnorna sade: 'Är det inte `Abd al-Muttalibs barn?' Hon svarade: 'Jo.' Halima berättade: 'Innan vi lämnade det stället, såg jag avund i flera av våra kvinnors (ansikten).'

Det är under dessa år av vistelse i öknen som man rapporterar ett egendomligt äventyr som andra författare placerar vid andra tidpunkter i vår hjältes liv. Två änglar kom, öppnade hans bröst och drog fram hjärtat som de noga rengjorde innan de satte det tillbaka på sin plats. Sedan vägde de honom genom att i den andra vågskålen successivt lägga en man, sedan tio, sedan hundra och sedan tusen. Därefter sade den ene till den andre: ”Låt honom vara! Även om du satte hela hans samfund (*umma*) i den andra vågskålen, skulle han väga mer än det.”

Āmina dog på återvägen från Medina på en resa hon gjorde med sin slavinna Umm Ayman och den unge Muhammed. Denne var sex år gammal. Hans farfar, den vördnadsvärde `Abd al-Muttalib, som då var åttio år, tog honom till sig. Men han dog själv två år senare. Han togs då om hand av en av sina farbröder, `Abd Manāf, som man i fortsättningen hellre kallade Abū Tālib, då man föredrog hans *kunya* framför hans egentliga namn (det var det andra namnet som araberna bar och som de mer familjärt använde; det betyder ”En viss persons far” och hänsyftar i allmänhet på vederbörandes äldste son). Hans namns innebörd var i själva verket hedniskt. Det betyder ”gudinnan Manāfs tjänare”. Han var en välbärgad köpman, son till samma mor som Muhammeds far `Abdallāh. Det var han som lär ha övertagit ledningen över klanen Hāshim som dominerade Mecka vid denna tid efter hans fars död.

Abū Tālib begav sig då och då till Syrien i spetsen för en karavan, berättas det. Han skulle ha tagit med sig sin brorson dit och de nådde staden Busra, den första stora knutpunkten för karavantrafiken som man stötte på om man kom den vägen. Den låg i korsningen mellan fem stora vägar, ett stort kristet centrum, där strax förut en vacker katedral hade byggts, rikt på andra imponerande monument såsom den romerska teatern som man ännu kan se där och säkerligen också ett hem för fattiga som Justinianus hade låtit bygga. Det var där i princip

som den monofysitiska biskopen residerade som hade domsrätt över Arabiens nomader och vars ghassanidiske phylark al-Hārith hade erhållit sin utnämning av kejsarinnan Theodora 543. I Busra skulle en händelse ha inträffat som här återges i en av de versioner som nedtecknades av historikern Tabari:

”När gruppen stannade i Busra i Syrien, fanns det där en munk vid namn Bahirā som bodde i en eremitboning och var lärd i de kristnas vetenskaper. Det hade alltid i denna boning funnits en munk som hämtade den kunskapen från en bok som gick i arv från den ene till den andre, hävdade de. När karavanen det året stannade till i närheten av Bahirā, satte han igång att laga mycket mat åt dem. Från sin eremitboning fick han se Guds budbärare som ett moln täckte med sin skugga bland hans följeslagare. De gick fram och gjorde halt i skuggan av ett träd som stod i närheten av Bahirā. Han betraktade molnet, men trädet kastade också en skugga och dess grenar böjde sig över Guds budbärare för att han skulle stanna i deras skugga. När Bahirā såg detta, kom han ut ur sin cell och inbjöd dem alla. När han fick se Guds apostel, började han betrakta honom mycket uppmärksam och lade märke till vissa kroppsliga egenheter. När karavanens medlemmar hade ätit färdigt och de skildes åt, frågade han Guds sändebud vad han kände när han var vaken och när han sov. Guds sändebud svarade honom. Bahirā fann allt detta stämma med signalementet som han hade framför sig. Sedan undersökte han hans rygg och såg då profetskapets sigill mellan hans skuldror. Så sade Bahirā till hans farbror Abū Tālib: 'Vad är denne pojkes förhållande till dig?' Abū Tālib svarade: 'Det är min son.' Bahira sade till honom: 'Det är inte din son! Denne pojke kan inte ha sin far kvar i livet.' — 'Det är min brorson,' svarade då Abū Tālib. Munken frågade: 'Vad har hänt med hans far?' — 'Han dog när hans mor var havande.' — 'Du talar sant. Återvänd nu till ditt land och se upp för judarna! Vid Gud, om de upptäcker honom och får veta vad jag vet om honom, kommer de att göra honom illa.’”

Den imponerade farbrodern skulle då ha skyndat sig till Mecka med det värdefulla barnet. Har berättelsen någon kärna av sanning? Det vet vi inte mycket om. Det är säkert att den döljer apologetiska baktankar. Det gäller att få profeten erkänd som sådan av en av de stora monoteistiska religionerna, vilkas arvtagare islam utgör. De kristna har tagit upp legenden för att beröva Muhammed all originalitet, då de i munken, ansedd som kättare, såg inspiratören till den arabiske profeten. Resan till Busra och även andra resor har ingenting omöjligt i sig. Man har försökt sammanfoga fragmenten av Muhammeds kunskap om olika främmande länder. Men å andra sidan har det anmärkts att han inte tycks ha haft någon direkt kunskap om den kristna kulturs ceremonier. Han skulle inte ha undgått att slås av dessa, om han hade bevistat dem om så bara en enda gång. De arabiska poeterna som besökte Hira och dess kyrkor talar om dem på ett mycket livligare sätt.

Traditionerna insisterar på Abū Tālibs tillgivenhet för sin brorson och den omsorg han ägnade honom. Man har undrat om det inte där fanns en hagiografisk förvrängning. I vilket fall som helst måste Muhammed göra de små tjänster som man väntade sig av ett barn. En dag långt senare passerade folk förbi profeten när han bar frukter från *arāk*trädet, ett taggigt träd som man matade kameler och andra djur med. Muhammed skulle ha sagt till dem: ”Se upp för de svarta frukterna, det var dem jag plockade när jag förde ut fåren på bete.” De sade till honom: ”Guds sändebud, har du vaktat får?” Han svarade: ”Ja, det finns det ingen profet som inte har gjort.” Man rapporterade anekdoten för att lite slå ned högmodet hos de stora kamel-nomaderna, som föraktade småboskapsherdarna.

Detta är ungefär allt man vet om den blivande profetens barndom och ungdom, åtminstone före den oordnade och okontrollerade strömmen av legender av alla de slag. Man ser hur litet

det är och framför allt på vilken osäker mark man rör sig. Vi skulle ha velat veta — och den historiska betydelsen därav skulle ha varit stor — vilken hans utbildning var. Den muslimska traditionen har hävdad att han inte hade någon förbindelse med hednakulterna i sin födelsestad. Det är mycket osannolikt och klara indicier i hans senare liv tenderar att visa att han liksom varje annan utövade sina fäders religion. Det sägs också att han offrade ett får till gudinnan al-`Uzzā. En sällsynt tradition visar hur han erbjuder en monoteist ett åt gudarna offrat kött. Denna avvisar det och läxar upp honom. Han skulle ha sagt sig tillhöra *al-hums*, ett broderskap som utförde för ceremonierna i Mecka speciella riter och observerade extra tabun. Det tycks stå klart att Muhammed lärde sig läsa och skriva, vad den arabiska traditionen än har sagt därom med stöd av en felaktig tolkning av ett ord i Koranen. Men vi känner inte till hans bildnings djup utom för några sällsynta antydningar, föga säkra och vaga, som hans liv och verk lämnar oss. Det skall vi senare återkomma till.

Det tycks som om Muhammed förblev ogift längre än som var vanligt i hans miljö. Orsaken var troligen hans fattigdom. Han förefaller ha anhållit om sin kusin Umm Hānis hand hos Abū Tālib. Giftermål mellan kusiner är nämligen väl sedda i beduinsamhället. Men friaren avvisades, utan tvivel till förmån för någon mer tilltalande konkurrent. En lång tid senare skulle Umm Hāni, då änka, ha velat att hennes kusin upprepade sin begäran. Men Muhammed var inte längre intresserad. De bevarade dock goda förbindelser. Han övernattade hos henne den natt han gjorde sin färd till himlen.

Turen gynnade honom dock snart. Även om man inte tar fasta på överdrifterna i traditionen som redan vid denna tid gjorde honom till ett mönster av fysisk, intellektuell och moralisk fulländning, räcker de egenskaper som han utvecklade senare för att garantera att han måste ha gjort ett gynnsamt intryck på människorna i sin omgivning. Man måste redan ha lagt märke till hans intelligens och hans lugna, säkra och balanserade sätt att uppträda och ha med andra att göra. Det var utan tvivel det som drev en kvinna som inte längre var ung, en änka som redan hade varit gift två gånger och hade flera barn, Khadija bint Khuwaylid, att anställa honom i sin tjänst. Hon var rik och organiserade karavaner som gick till Syrien för att söka upp bysantinska varor att försälja på marknaden i Mecka. Khadija tycks ha låtit sin nyanställda följa med hennes karavaner och åta sig inköpen. Om det verkligen var så, måste Muhammed ha återvänt till Syrien och det var tillfället för traditionen att införa ytterligare munkar som lade märke till mirakler som uppstod på den unge qurayshitens väg och uttalade förutsägelser om hans lysande framtid. Vad som är säkert i alla fall är att hans verksamhet i Khadijas tjänst lät föda en önskan hos henne att gifta sig med honom. Hon hade kanske redan varit känslig för Muhammeds charm när hon anställde honom. I vilket fall som helst var de ogifta kvinnornas öde hos araberna inte avundsvärt. Hennes far, om han fortfarande levde, hade kunnat tjäna som beskyddare åt henne men hon kunde med rätta frukta för framtiden. Hon var, sägs det, fyrtio år men saknade inte friare. Muhammed skulle ha varit tjugofem. Nafisa bint Munya, den oundgängliga äktenskapsförmedlerskan, lär senare ha berättat:

”Khadija sände mig till Muhammed för att utforska hans avsikter efter återkomsten från Syrien med karavanen. Jag sade till honom: 'Muhammed! Vad är det som hindrar dig från att gifta dig?' Han sade till mig: 'Jag äger ingenting att gifta mig med.' Jag svarade honom: 'Och om någon hade nog för två? Om du inbjöds till skönhet, rikedom, en hedervärd ställning och välstånd, skulle du inte acceptera?' — 'Vilken kvinna gäller det?' — 'Khadija.' — 'Vad skall jag göra?' — 'Det tar jag hand om.' — 'Och jag skall också handla.’”

Det återstod bara att fullborda de nödvändiga formaliteterna. Det berättas också att det inte hade varit så enkelt och att Khadija hade måst berusa sin far för att erhålla hans samtycke.

Men de flesta traditionerna säger att denne far hade varit död sedan länge vid denna tid och att det var hennes farbror som uppträdde som familjens representant för att gifta bort henne.

Giftermålet med Khadija räddade Muhammed och öppnade portarna vida till en lysande framtid. Inga materiella bekymmer mer. Från att ha varit en fattig medlem av en stor familj, som tjänade sitt levebröd i andras tjänst, blev han en ansedd personlighet. Han måste ha sett gudomens hand där och han skulle en dag höra Gud säga till honom:

*Din Herre har ej övergivit dig och hatar dig ej
Fann han dig ej faderlös och gav han dig ej ett hem?
Han fann dig ju på villovägar och vägledde dig
Han fann dig ju utblottad och gjorde dig rik
(Koranen 93: 3—8)*

Det är föga troligt att han kände några sensuella böjelser för Khadija, som de unga och begärliga kvinnorna i hans framtida harem skulle få honom att känna senare när han blev äldre. Men han bevarade alltid en stor uppskattning för henne, en orubblig tillgivenhet som aldrig skulle förneka sig. En psykoanalytiker har framkastat att frustrationskänslan hos den föräldralöse, så tidigt berövad moderns värme, kunde ha förstärkt denna tillgivenhet för en äldre kvinna. Det var, sade Muhammed, den bästa kvinnan i hela hans samtid. Han skulle komma att leva med henne i vila och lugn i paradiset i ett hus av vass. Han talade ofta om henne efter hennes död och det försatte hans älskade 'Ā'isha i raseri. Hon berättade själv att hon hade varit mer svartsjuk på denna döda kvinna som hon aldrig hade sett än på någon annan i världen. En dag uppenbarade sig Hāla, Khadijas syster, vid profetens dörr och bad att få komma in. Han kände igen rösten och darrade till. ”Gud, det är Hāla! utbrast han. ”Jag greps då av svartsjuka, skulle `Ā'isha ha sagt, och jag utropade: Hur kan det vara att du alltid kommer ihåg den där gamla tandlösa qurayshiten med den röda munnen? Ödet har ryckt bort henne och Gud har ersatt henne med en bättre.”

Khadija gav Muhammed flera barn: fyra döttrar som vi skall återfinna längre fram: Zaynab, Ruqayya, Fātima och Umm Kul-thūm. Men, och det var en olycka för en arab (och är det fortfarande), sönerna han fick och vilkas antal traditionerna ger olika uppgifter om dog alla i tidig ålder. Al-Qāsim tycks ha dött när han var två år. Det var av honom hans far fick tillnamnet Abū l-Qāsim som han skulle behålla. Det fanns också, förefaller det, en 'Abdallāh, som kanske i verkligheten hette 'Abd Manāf, ett tecken på vördnad för en gedom, Manal, som hans föräldrar snart skulle förkasta. Muhammed tog vid denna tid hand om sin unge kusin 'Ali, ty affärerna gick dåligt för dennes far, farbrodern Abū Tālib. Khadija skänkte också Muhammed en slav, som hennes brorson hade köpt i Syrien, en viss Zayd, som härstammade från stammen Kalb som var starkt kristnad. Muhammed frigav honom och adopterade honom som sin son.

Han var nu förmögen. Han fortsatte helt visst att göra affärer. Hans tal skulle för alltid interfolieras med handelstermer. Han var högt ansedd bland sina kolleger. Hans döttrar skulle ingå hedervärda äktenskap, goda och passande enligt seden. Ruqayya och kanske också Umm Kulthūm gifte sig med kusiner, söner till Abū Lahab. Denne, en av Muhammeds farbröder, som skulle bli hans store fiende, tycks vid denna tid ha innehaft en utmärkt social position. Han hade tagit över chefskapet för klanen Hāshim från sin bror Abū Tālib. Zaynab gifte sig med sin kusin på mödernet, Abū l-`Ās.

Ett tecken på den uppskattning som kom Muhammed till del är följande historia som tyvärr säkerligen har förskönats, kanske rentav helt och hållet uppdigtats i apologetiskt syfte. Ka`ban

höll på ett förfalla och någon hade utnyttjat dess sorgliga tillstånd för att stjäla dess skatt. Qurayshiterna, som var finansiellt mycket välmående, beslöt bygga upp den igen. De tvekade dock att röra de heliga stenarna för att göra det nödvändiga preliminära demoleringsarbetet. De hade inte heller material och saknade tekniker. Den lägliga förlisningen i Röda havet av en grekisk båt som transporterade trä från Etiopien för ett kyrkbygge tycktes dem som ett tecken från ovan. De lade beslag på den strandsatta lasten på Hijaz kust och tog också med sig en koptisk snickare vid namn Pacōm som befann sig ombord. Återuppbyggnaden gick snabbt efter den inledande oron, då en djärv man åtog sig att stå för det första hackslaget i den gamla byggnaden. Hela staden tillbringade natten i ängslan och undrade om mannen skulle drabbas av de övernaturliga makterna. Men på morgonen var han fortfarande vid god hälsa och arbetet fortsatte. Till slut gällde det att placera tillbaka den svarta stenen i byggnadens ena hörn. De fyra stam-grupperna tvistade om äran och var nära att råka i luven på varandra. Man beslöt att som domare utse den förste mannen som kom in i helgedomen. Det var Muhammed. Han lät hämta en kappa, placerade den svarta stenen på den och lät en representant för var och en av grupperna hålla i de fyra hörnen av tyget. De lyfte kappan och bar stenen till byggnadsplatsen. Han placerade den därefter själv på det rätta stället.

Muhammed skulle då ha varit 35 år. Man lär ha kallat honom al-amin, d v s den pålitlige, den som man kan ha förtroende för. Uppskattad av alla, spelande en viss roll i sitt lilla hemland, rik eller åtminstone välbärgad, omgiven av tillgivenhet kunde han fortsätta att föra denna lugna och lyckliga tillvaro. Allt inbjöd till det.

Och likväl nöjde han sig inte med detta monotona liv. En oro gnagde honom. Han sökte efter något annat. Vi är fortfarande okunniga om hans djupare psykologi i alla dess detaljer. Utan att ta vår tillflykt till en omöjlig och f ö tvivelaktig psykoanalys men genom att ta med i beräkningen de mänskliga tendenser som Freud drog vår uppmärksamhet till kan vi göra några konstateranden och på dem bygga några psykologiska hypoteser.

Muhammed gav i allmänhet intrycket av att vara en vis, eftertänksam och välbalanserad person. Hela hans liv ser vi honom reflektera innan han fattar ett beslut, sköta sina offentliga och privata affärer på ett skickligt sätt, i stånd att vänta när det behövs, dra sig tillbaka i fall av behov, vidta nödvändiga åtgärder för sina planers framgång. Han har tillräckligt med fysiskt mod, kanske mer förvärvat än naturligt, för att utmärka sig i de krigiska förvecklingarna i sitt liv. Han är en utomordentlig diplomat. Han resonerar klart, logiskt och redigt. Och likväl, bakom hela denna fasad finns det ett nervöst, lidelsefullt, oroligt, feberaktigt temperament, fullt av otåliga och brinnande strävanden mot det omöjliga. Det går ända till nervösa kriser av en rent patologisk natur.

Muhammed hade allt som behövdes för att vara lycklig men han var inte lycklig. Lyckan, detta entusiastiska eller lugna accepterande, denna resignation inför den rådande situationen är inte skapt för dem som alltid ser bortom vad de är och vad de har, för dem vilkas nyfikna och lystna natur ständigt begär allt som är begärligt. Och den fattiga och frustrerade ungdom som föräldralös som Muhammed haft kunde bara gynna utvecklandet av denna obestämda förmåga att begära. Bara utomordentliga framgångar, övermänskliga skulle man kunna säga, skulle stilla den.

Muhammed var förvisso otillfredsställd. Fanns det mer konkreta skäl till denna sinnesstämning som kan göra hans senare inriktning i livet mer begriplig? Vilka? Vi urskiljer det svagt. En av de saker som var känsligast för honom, så underligt det än kan förefalla oss, var att han saknade manliga arvingar. Det var en skam hos araberna liksom hos semiterna i allmänhet och man betecknade männen som led därav med namnet *abtar*, vilket betyder

ungefär ”stympad, amputerad”. En dag i början av sin förkunnelse skulle Muhammed *al-abtar* höra en röst från himlen framsäga dessa hämndlystna verser för honom:

Vi hava förvisso givit dig riklig bärning

Så bed till din Herre och slakta!

Det är din fiende som är al-abtar!

(Koranen 108)

Denna Khadijas oförmåga att ge honom en livskraftig manlig avkomma skulle bli en extra orsak till en viss otillfredsställelse gentemot denna oförvitliga kvinna. Vi minns Ammianus uttalande om ”den passion med vilken de båda könen i denna nation (araberna) ger sig hän åt kärleken”. Likaledes sade en av de Talmud-lärda, Rabbi Nathan, att det ingenstans i världen fanns en sådan böjelse för skörlevnad som hos araberna, liksom det ingenstans fanns makt som i Persien, rikedomar som i Rom och magi som i Egypten. Densamme sade att av de tio delar omoralisk galenskap som världen ägde nio tillkom araberna, medan den tionde räckte åt alla de övriga folken. Runtomkring sig såg Muhammed de rika qurayshiterna bruka och missbruka kärlekens nöjen. Sedvanan tillät var och en, men särskilt köpmännen och de resande, att ta fruar för en begränsad tid. Månggifvet var möjligen mindre utbrett än det har hävdats men skilsmässorna var lätta och talrika. Ren prostitution, som knappt gick att skilja från det temporära äktenskapet, praktiserades också. De religiösa ceremonierna förefaller vid vissa tillfällen ha innehållit ett rituellt samlag. Man kunde lätt köpa unga och vackra slavinnor. Men Muhammed var bunden till Khadija och enbart till henne. Det är möjligt att deras giftermålskontrakt innehöll förpliktelsen från hans sida att inte ta en andra hustru. Den rika Khadija var i en position att kunna ställa krav. Men som en man känd för sitt fasthållande vid måttfullhet och rättvisa var Muhammed bunden vid sina barns mor med band som var mycket starkare än alla skrivna stipulationer. Med det erotiska temperament som vi känner hos honom vid en senare ålder är det dock otänkbart att han inte många gånger ”begått äktenskapsbrott i sitt hjärta”, som en biblisk mening säger som utan tvivel skulle ha förvånat honom mycket. Denna frestelse måste han ha nedkämpat många gånger, kanske med en skenbar lätthet. Men vi vet numera vilka frustrationskänslor sådana segrar, vare sig de förefaller enkla eller svåra, kan lämna, hur dyrt de kan betalas.

En annan orsak till otillfredsställelse som mindre ofta har framhållits framkallades av ärelystnaden, en legitim ärelystnad, beroende på hans mycket klara medvetande om sitt värde. Mycket tidigt betraktade sig Muhammed säkerligen som en exceptionell personlighet. Han såg runt om sig få människor syssla med de religiösa, moraliska och intellektuella problem som ansatte honom. De rika qurayshiterna, hans släktingar och vänner förvärvade ett politiskt inflytande i kraft av sin rikedom, sina intriger och sin synbarliga kompetens i handhavandet av de offentliga angelägenheterna. Muhammeds bekymmer vid den tiden måste ha kommit dem att betrakta honom som en oförarglig idealist, olämpad att befatta sig med allvarliga frågor. Och likväl hade han den djupt grundade känslan att vad han visste, vad han kände på sig var viktigare än politikernas alla invecklade uträkningar och detta även i ett rent världsligt avseende, vad gällde den effektiva ledningen av Meckasamhället om inte av hela Arabien.

Han kände således olust över att vara förlöjligad för att han inte kunde få några gossebarn, frustration över innehavet av ett erotiskt temperament som hans eget moraliska samvete hindrade honom att tillfredsställa, undertryckt vrede för att han trots sin självkänsla föraktades av politikens realister. Allt detta kunde skapa en personlighet som törstar efter revansch på alla dessa punkter men som strikt håller sig inom gränserna för sin miljöns normer. Någoting i Muhammed måste få honom att överskrida dessa gränser.

Detta något var en viss patologisk konstitution. Kanske redan berättelserna om änglarna, som hade kommit för att öppna hans hjärta när han vaktade sin ammas familjs hjord, utvecklade sig till en sjukdomskris. Halima skulle en dag ha funnit honom stå omtumlad med ett upprivet utseende. Tillfrågad vad som stod på hade han berättat historien om två män med vita kläder som hade kommit mot honom, klyvt hans bröst och rört ”något där, jag vet inte vad”. Ammans orolige man hade sagt: ”Halima, jag är rädd för att den här pojken har fått ett anfall. För honom tillbaka till hans familj innan det bryter ut på allvar!” Låt oss minnas att Muhammed då inte var mer än sex år!

Denna historia har kanske uppdiiktats helt och hållet. Men kanske barnet Muhammed haft en själslig upplevelse som är bekant för många shamaner i centrala och norra Asien och för de australiska trollkarlarna. När de invigs, känner de det som om en ande avlägsnar deras inre organ och ersätter dem med nya. Det är i vilket fall som helst säkert att kriser plågade profeten när han kom till mogen ålder. Hans kristna fiender menade att det var fråga om epileptiska anfall. Om det var så, måste det ha varit en godartad form. Mycket sannolikare förhöll det sig så att Muhammeds psykiska och fysiologiska konstitution var fundamentalt densamma som många mystikers.

Hos alla folk, i alla samhällen finns det individer vilkas anpassning till de roller som deras samhällen kräver av dem är svår för att inte säga omöjlig på grund av deras konstitution eller personliga historia, som det är psykologens uppgift att klargöra. Vissa hamnar genom sitt uppträdande i våldsam konflikt med sin omgivning. Andra finner på medel att någorlunda anpassa sig till den, så mycket mer som många samhällen har förutsett exceptionella roller för exceptionella personligheter. I många samhällen tilldelas en viss kategori individer som skiljer sig från normen funktionen att träda i förbindelse med det övernaturliga, andarnas och gudar-
nas värld.

Ett visst antal av dessa individer har ovanliga förmågor. De ser vad andra inte ser och hör vad andra inte hör. En känsla vars ursprung är okänt för dem frånrycker dem ord och åtbörder, som inte kan förklaras inom ramen för genomsnittsindividernas vanliga uppträdande. Det är normalt att man tillskriver dessa fakta deras kontakt med den andra världen, en värld av vanligen osynliga och ohörbara makter som kan göra vad vanliga dödliga inte kan.

Naturligtvis finns det bland dessa aparta varelser sådana som avviker mycket från normen. Det finns andra vilkas speciella och underliga uppträdande bara visar sig under sällsynta omständigheter; i livets vardag reagerar de som alla andra. Det finns sådana vilkas mentala tillgångar är ringa och som det särskilda uppträdandet inte berikar. Det finns å andra sidan sådana som har en komplex och kraftfull personlighet med ett originellt och rikt tänkande.

Även det förislamiska Arabien kände till sådana människor. De arabiska poeterna ansågs vara inspirerade av andar. Det fanns inte minst *kuhhān* (i sing. *kāhin*) eller spåmän, vilkas namn etymologiskt är detsamma som *kohen* eller präst hos judarna. Alkuhhām såg syner men i synnerhet hade de som ledsagare bekanta andar som de kallade sina följeslagare, sina vänner, sina ”seende” medföljare och som talade genom deras mun. Denna genie ingav dem otydliga mumianden eller korta stötvisa meningar som rimmade inbördes och överflödade av eder som till vittnen tog stjärnorna, kvällen och morgonen, växterna och djuren, allt detta i en flämtande rytm som gjorde intryck på åhörarna. När de talade så, täckte de över sig med en kapp. De var uppskattade personligheter och anlätades ofta för att ge utlåtanden, förutsägelser och råd i offentliga och privata angelägenheter.

Muhammed hade många drag gemensamma med *al-kuhhān*, det skulle hans samtida inte

undgå att understryka. Utan tvivel var hans fysiologiska och psykiska konstitution av samma slag som deras. Liksom de drabbades han av nervösa kriser. Han kunde se, höra och känna saker som var otillgängliga för andra mänskliga varelsers sinnen. Kanske hans djupa otillfredsställelse, på en gång orsak till och följd av det temperament som var hans mot de fyrtio, bidrog till att stärka dessa anlag. Men som han var begåvad med en utomordentligt mycket rikare och kraftfullare personlighet än de vanliga *kuhhān*, drev honom denna otillfredsställelse också att tänka. En omfattande intellektuell bearbetning försiggick parallellt med återverkningarna av hans medfödda temperament och hans personliga erfarenheter på det nervösa planet. Och denna intellektuella bearbetning var ev en sällsynt kvalitet.

Muhammed var inte en *kāhin*. Han återfann inte bortsprungna kameler och uttydde inte drömmar. Han antog inte rollen, som kunde vara högt ansedd, av yrkesmässig visionär, en stams eller furstes rådgivare i övernaturliga frågor. Det skulle ha varit att med sina själsliga egenheter integrera sig i det rådande arabiska samhället på det sociala och mentala planet. Utan att vara medveten om det sökte han att gå bortom det. Han förblev en habil köpman, god make och god familjefar, förständig och rådklok, men han informerade sig samtidigt och reflekterade. Så småningom slog han in på en väg som skulle leda honom bortom sitt lands och sin tids horisont.

Problemen han stod inför uppenbarade sig för honom särskilt ur den religiösa synvinkeln. Krig hade ånyo brutit ut mellan den tidens stormakter, Persien och Bysans, och denna konflikt antog denna gång oväntade proportioner. En hög ämbetsman som Procopius kunde klart urskilja dess politiska och ekonomiska grundvalar. I massornas ögon var det framför allt en ideologisk kamp. Kriget hade som vi sett börjat redan 572, men 591 hade den nye persiske storkonungen som hade stigit upp på tronen med romarnas hjälp, Khosrö II, även kallad Abharwéz, ”den segerrike”, slutit en för sina beskyddare gynnsam fred. Snart brann han av otålighet att återta vad han hade uppgivit. Khosrös vän, kejsaren Mauritius, hade avsatts och dödats 602 vid en militärrevolt som fört en liten brutal och argsint officer, Phocas, till makten. Storkonungen tog det som förevändning för att återuppta kriget. Perserna nådde snart överraskande framgångar. En armé erövrade det romerska Armenien och invaderade Mindre Asien. 610 anlände dess spanare till Bosporen mitt emot Konstantinopel. En annan armé tågade mot Syrien. Städerna i övre Mesopotamien föll den ena efter den andra. Antiokia belägrades. Monofysiterna i Syrien reste sig. Judarna utnyttjade anarkin och persernas annalkande för att ta sin hämnd i förbund med den regeringsfientliga politiskt-sportsliga fraktionen. De dödade den kejsarvänliga patriarken av Antiokia. Inför katastrofen förde de missnöjda en framstående soldat, Heraclius, till makten. Han tågade in i Konstantinopel i oktober 610. Phocas avrättades. Medan Heraclius långsamt förberedde sin armé på att svara, fortsatte perserna sina framgångar. 611 föll Antiokia, sedan, olyckornas olycka, den 5 maj 614 den heliga staden Jerusalem själv. Patriarken och invånarna fördes bort i fångenskap, kyrkorna brändes ned, det Sanna korsets sakrosankta relik transporterades högtidligen till Ktesifon. 615 tog den persiske generalen Shāhén Chalkedon mitt emot Konstantinopel. Från 617 till 619 ockuperade perserna Egypten, imperiets och i synnerhet huvudstadens kornbod. Avarerna och slaverna hotade västerifrån. Det bysantinska sammanbrottet var fullständigt.

Det fanns kristna på den persiska sidan. Khosrö hade som favorit en kristen kvinna från Syrien, Shirén, och deras kärlek har lämnat material till otaliga romaner på alla språk i den islamska orienten. Nestorianerna fortsatte att stödja honom. Hans store skattkammarmästare Yazdén var kristen och lät bygga kyrkor och kloster överallt. Monofysiterna som dominerade i Syrien och Egypten gjorde sig inget besvär med att försvara imperiet, om de inte direkt

hjälppte de med nestorianerna allierade perserna. De befann sig sedan åtminstone två sekler i ett tillstånd av andlig utbrytning ur riket. De religiösa skillnaderna accentuerade och demonstrerade lokala separatism, närmast nationella känslor av revolt mot det grekiska inflytandet, känslor som underblåstes av en växande ekonomisk nedgång. Men sett på avstånd gav särskilt den judiska attityden konflikten åtminstone delvis karaktären av ett religionskrig. I det avlägsna Gallien berättades om händelserna som därvid smyckades ut. Ett trettio-tal eller fyrtio-tal år senare förklarar en krönikör i Bourgogne att Heraclius ”hade ett angenämt utseende, ett vackert ansikte och var en ståtlig och tapper krigare. Ofta ensam och utan vapen dödade han lejon på arenorna och vildsvin på ensliga platser.” När perserna närmade sig huvudstaden, föreslog han deras storkonung Cosdroes att kampen skulle avgöras genom ett envig. Cosdroes sände i sitt ställe en mycket tapper adelsman som Heraclius dödade genom list. Perserna flydde då. Men Heraclius var samtidigt ”mycket hemma i skrifterna” Han hade sålunda studerat astrologi och hade genom denna konst fått veta att hans välde skulle ödeläggas av omskurna nationer. Han drog slutsatsen att det rörde sig om judarna och ”sände bud till Dagobert, frankernas konung, och bad honom döpa alla judarna i sitt rike, vilket Dagobert genast gjorde. Heraclius gjorde samma sak i alla sitt väldes provinser, ty han visste inte varifrån detta gissel skulle utgå.

Även i Arabien gjorde dessa händelser förvisso ett djupt intryck. De olika kristna partiernas propaganda och den judiska propagandan var mycket aktiva. Vi har sett de sociala villkor som gynnade deras expansion. I Mecka kunde en nyfiken person län finna judar och kristna som inget högre begärde än att redogöra för sin tros grundvalar. Olyckan med de kristna var att de dåligt kände till sin egen religion. Det var för det mesta anspråkslösa människor: köpmän, slaktare, smeder, kuriositetshandlare, vinhandlare, äventyrare, slavar. De hade ingen organiserad församling, inga präster, inga kyrkor. De tillhörde olika samfund, som betraktade varandra som kätterska. De var säkerligen inte speciellt skickliga i teologi. Deras religion var enkla människors folkliga religion. De bad utan tvivel några böner och kände till de vackra historierna i Gamla och Nya testamentet, om än något förvrängda. Judarna, vilkas aktivitet som jordbrukare vi har nämnt, var däremot talrika och välorganiserade i hela Arabien. Men deras samhällen var kompakta och slutna. I Mecka, där man led av deras kommersiella konkurrens, där man fruktade dessa aktiva och expansiva grupper dolda makt, där man förvånade sig över deras märkliga seder och motvilja mot födoämnen älskade av alla som t ex fettet i kamelpuckeln och där man gjorde sig lustig över deras med arameiska och hebreiska ord belamrade arabiska, förefaller man ha sett till få av dem. De hade likväl inte heller de något emot att berätta för de nyfikna avgudadyrkarna bibliska historier sådana som de hade utvecklats och förskönats av den litterära aktiviteten under den hellenistiska och romerska perioden, sådana som vi känner dem från Talmud och hela midrashlitteraturen. Några tycks ha placerat uppenbarelsen och dess vidareutvecklingar inom räckhåll för arabiska auditorier genom att förlägga vissa händelser till Arabien eller judaisera vissa populära arabiska berättelser.

Som vi odiskutabelt vet från texten i själva Koranen anklagades Muhammed för att lyssna på människor som talade ett främmande språk (16: 105) och som berättade ”de gamles historier” (25: 6). Det var säkerligen dessa berättelser som han fäste mest uppmärksamhet vid. I deras ljus formades så småningom en uppfattning om världen och dess historia. Judar och kristna talade till honom om samma Gud, Allah, ”Gudomen” som man vördade även i Arabien samtidigt som man förband honom med andra gudar. Det var han som hade skapat himmelen och jorden. Det var han som svarade för naturens underverk, de förbluffande företeelserna såsom åskan, blixten och regnet. Det var med hans allmakt som människokroppens underbara

byggnad, fortplantningens mysterium och växtlighetens hemlighet förklarades. Efter döden skulle han återuppväcka kropparna och enväldigt döma alla dödliga, belöna dem efter det sätt på vilket de uppträtt på jorden med en himmelsk trädgårds njutningar eller med ett plågorums lidanden. Så förklarades den gåtfulla värld som omgav oss, så gottgjordes dess orättvisor. Denna syn på världen var intellektuellt och moraliskt klart överlägsen den arabiska hedenomens, där tiotals smågudar nyckfullt kämpade med varandra utan avgörande inflytande på Allah och ödet och i synnerhet utan att rättvisan utgick segrande ur dessa förvirrande strider alla mot alla.

Allah hade förtänkt på att ge sig till känna och göra sin vilja känd. Flera gånger hade han sänt människor, profeter, för att framlägga sin uppenbarelse för bestämda mänskliga grupper. Redan Adam hade mottagit ett sådant budskap. Sedan kom de av hebréerna uppräknade patriakerna som dock inte alla var judar egentligt talat, som de kristna inte låtit bli att anmärka: Noa som var alla existerande människors anfader, Abraham som enligt den erkända förklaringen av Ismaels och Hagars historia var förfader inte bara till judarna utan också till saracenerna (varav namnet hagarenier som de fick i den tidens litteratur). Jakob, Josef och särskilt Mose fick uppdrag för Israels räkning. De stora profeterna gjorde föga intryck på den folkliga fantasin, men man kom ihåg sådana ting ur judarnas heliga historia som enkla människor brukar minnas den vise Salomo, Jona och hans val, Job på sin gödselhög, hur David besegrar Goliat, Lot diskuterar med sodomiterna, Elias tävlar med Baalsprofeterna ... De kristna talade också om Jesus, som de gjorde till Guds son och en gud själv efter komplicerade överväganden som osofistikerade sinnen föga begrep. Förtvistade de våldsamt inbördes om Messias gudomliga och mänskliga natur och gick ända till att föra krig med varandra härom. Likväl hade Jesus också fått ett glatt budskap, ett evangelium, att förmedla till människorna. Han liknade profeterna, likställde sig själv med dem och togs för att vara en av dem. En profet av ett ganska exceptionellt slag förvisso, en högre profet med alla dessa fängslande historier som man berättade om hans mor Maria och det mirakulösa sätt som han hade fötts på. (Fanns det inte också en jungfru Maria som sjöng sånger i historien om Mose? Var det inte densamma?) Varför förkasta en sådan vacker historia som judarna gjorde? Om det var svårt att tro att han var Guds son, om man inte ville falla tillbaka i den arabiska månggudadyrkan som man just höll på att förkasta eller försjunka i obegripliga teologiska hänsynstaganden om hans natur, person och väsen, kunde man inte helt enkelt betrakta honom som en av profeterna, den störste och underbaraste?

Till alla dessa profeter lade en utbredd opinion över hela orienten andra. Babyioniern Mani (216-277) hade grundat en ny religion, manicheismen, som hade sin ärorika och expansionistiska period. Han gjorde anspråk på att tillhöra en rad profeter som Gud sänt ut till skilda folk. Han hade själv skrivit: "Vishet och goda gärningar har uppvisats i en fulländad följd av Guds budbärare från tidsålder till tidsålder. De frambragtes i en tid av profeten Buddha i Indien, i en annan av Zaradusht (Zaratustra) i Persien, i åter en annan av Jesus i västerns länder, efter vilket uppenbarelsen kommit och profetian manifesterat sig i denna sista tidsålder i mig själv, Mani, den sanne Gudens utsände, i Babels land." Detta begrepp hade Mani ärvt från de idéer som var förhärskande hos olika schismatiska kristna sekter av gnostisk inspiration. Enligt de apokryfiska Apostlagärningarna hade apostlarna likaså delat upp världens olika områden mellan sig för att vart och ett skulle få sin del av evangeliet. Det framstod som en flagrant orättvisa att något land skulle bli utan gudomlig förkunnelse.

Araberna som lyssnade på alla dessa historier mindes då legender om halvöns gamla folk som man tillskrev alla de antika monument som fanns där. Det talades om katastrofer som hade

drabbat dessa nu försvunna folk, `Ad och Thamūd. Var det inte tänkbart att dessa katastrofer hade kommit som straff för att de avvisat profeter som sänts till dem? Sålunda hade syndafloren straffat människorna för att de var döva för Noas varningar och Jesus hade hotat Jerusalem, ”som dödade profeterna”, med ett liknande öde.

Män som Muhammed, araber, lyssnade på dessa historier och gjorde sina reflexioner. Judar och kristna understöddes av imperier. De ingick i mäktiga och rika organisationer. Deras anspråk grundade sig på heliga böcker som kommit ned från himlen i forna tider, vördnadsvärda genom sin ålder och med en giltighet som demonstrerats av mirakler. De kände Guds hemligheter, visste hur denne ville tillbedjas, vilka böner och offer, fastor och processioner han krävde för att vara människorna bevågen. Dessa hemligheter undgick araberna. Araberna var långt ifrån Gud. Det var nödvändigt att sätta sig i skola hos människor som visste, hos bokens folk, och på så sätt försöka närma sig Gud.

Människor som tänkte så och likväl inte blev kristna eller judar fanns det några av åtminstone. Vi har sett hur den nationella stoltheten hindrade många araber att omvända sig till judendomen eller kristendomen. Kanske man redan sade om dem att de var *hunafā'* (i sing. *hanīf*) mot Gud, sannolikt med utgångspunkt från ett missförstått arameiskt ord som betecknade de otrogna. Man kom därmed att förstå dem som sökte närma sig Gud utan att låta sig värvas i de erkända religionernas led. Kanske de redan anmärkte att enligt judarnas och de kristnas egna skrifter män vördade av dem såsom Abraham (Ibrāhim på arabiska) hade haft samma attityd — innan Mose grundade judendomen. Men var inte Abraham enligt bibeln själv arabernas förfader genom sin son Ismael? Var det då inte naturligt att araberna återupptog denna oberoende dyrkan av Gud som deras förfader hade praktiserat?

Judarna och de kristna föraktade araberna. De var för dem ett slags vildar, som inte ens hade en organiserad kyrka som de civiliserade folken. Kanske det var av stolthet som araberna återtog detta ord ”hedning, otrogen”, *hanīf*, som de ”civiliserade” förband med dem. De var otrogna, de skulle söka Gud som otrogna. En viss revoltkänsla drev många av dem att protestera mot anspråken hos dessa människor som förödmjukade dem på alla punkter. På det politiska planet hade, som vi har sett, den bysantinske kejsaren Mauritius avskaffat ghassanidernas arabiska phylarkat. På andra sidan gränsen lät Khosrō Abharwéz omkring 602 fångsla och avrätta sin arabiske vasall i Hira, Nu'mān III, en kristen, berömd hos de arabiska poeterna, vilken Khosrō blivit misstänksam mot. Kungavärdigheten som därmed framtogs lakhmidernas familj gavs istället till en man av en annan stam, isolerad och utan regerings-tradition, övervakad dessutom av en persisk inspektör. Den nye ”kungen” i Hira krävde av en sheikh av den arabiska stammen Bakr, den också allierad med perserna, vapen, ett tusental sköldar och pengar som Nu'mān hade deponerat hos honom innan han fångslades. Den arabiske hövdingen vägrade. Khosrō sände då en stor här bestående av arabiska hjälptrupper och ett tusental persiska ryttare mot honom. Slaget som utkämpades nära källan Dhū Qār, inte långt från det blivande Kufa, slutade med nederlag för perserna, vilkas båda generaler dödades, och för deras arabiska allierade. Det berättades att när Muhammed fick höra nyheten i Mecka uttalade han dessa ord: ”Det är första gången araberna lyckats hämnas på perserna.” Det skulle inte bli den sista.

Arabernas förödmjukelse och denna första och svaga upprättelse var likväl bara episoder mot en fond rik på apokalyptiska färger. Kampen mellan de båda stora nådde sin höjdpunkt. Det andra Rom skulle kanske falla. Judarna hämnades på de kristna. Överallt följde oroligheter i krigets spår. Allt detta var känt i Arabien. Som ofta i historien såg många världens slut närma sig. Triumferade inte sedeslösheten bland de utåt förödmjukade araberna? De rika och

mäktiga förtryckte de fattiga. Urgamla lagar om stamsolidaritet kränktes varje dag. De svaga och föräldralösa gjordes ofta till slavar. Gamla oskrivna regler om moral och anständighet trampades under fötterna. Man visste inte ens längre vilken gud man skulle dyrka. Var situationen värre på Noas tid? Förebådade inte allt detta en katastrof, kanske rentav den yttersta domen, som judarna och de kristna talade om?

Judarna förfogade över förutsägelser som hade fastställt världens ände till slutet av 400-talet, sedan till år 531. Det blev nödvändigt att flytta fram detta datum. Men de stora krigen mellan imperierna och det nya uppvaknandet för det judiska folket föreföll vara säkra tecken på det. Det sades: ”Om ni ser rikena i inbördes kamp, se vart Messias steg leder. Vet att det kommer att bli så, därför att samma sak inträffade på Abrahams tid! När rikena anföll varandra (Genesis 14), gavs Abraham frälsning.” Flera texter förutsade att ett stort krig mellan romare och perser omedelbart skulle föregå världens slut. Sålunda talade en targum-text: ”Gläd dig, jubla, Konstantinopel, brottslingen Edoms stad (term som betecknar Rom och romarna), byggd på romarrikets jord, försedd med talrika vapen från Edoms folk! Över dig skall också straffet komma. Parterna (perserna) skall ödelägga dig, förbannelsens bägare räckas fram mot dig, du skall berusas och kastas ut. Och då skall din synd sonas, Sions församling! Du skall förlossas av konungen Messias och prästen Elias.” Hur tvivla på att man befann sig i dessa tiders gryning?

När sådana situationer uppstår, finns det alltid människor som reser sig upp och proklamerar att katastrofen är nära, uppmanar syndarna att sluta fred med gudomen och förbereder sig för den stora dagen. Sådana profeter saknades inte i Arabien. Det talades om en Khālid ibn Sinn sänd till stammen `Abs och om en Hamzala ibn Safwān. Särskilt känd blev en viss Maslama från stammen Banū Hanifa i Yamāma i centrala Arabien. Den islamska traditionen har lidelsefullt ägnat sig åt att förlöjliga honom, tillskriva hans framgång trollerikonster och placera tiden för hans framträdande som profet ganska sent. Men vissa upplysningar som bevarats av de arabiska historikerna motsäger denna bild. Maslama predikade i en guds namn som han kallade Rahmān, d v s ”barmhärtig”. Som vi nu vet genom inskrifter var det namnet som sydaraberna gav judarnas gud och den kristna treenighetens Gud Fader efter det arameiska och hebreiska bruket under formen Rahmānān, d v s med den sydarabiska artikeln placerad i slutet av ordet: den Milde. Det sägs oss att Maslama själv gavs namnet Rahmān, detsamma som hans guds. Muhammed anklagades för att få sitt vetande från en viss Rahmān i Yamāma. Vissa informationer säger också att denna började sin verksamhet före Muhammed som han senare föreslog att de skulle dela makten. Det tycks sålunda som vi där har ett vittnesbörd om en profet som han också predikade idéer lika Muhammeds i Arabien vid denna tid.

Allt detta invercade på Muhammed. Missnöjd sökte han efter något som kunde ge hans liv en mening, något som kunde tillförsäkra honom en revansch på de rika och mäktiga. Han kände till det väsentliga i de nya idéer som judarna och de kristna kom med, sympatiserade med de monoteistiska tendenserna men förblev en arab som inte avsåg bryta med sina arabiska bröder. Han var uppbragt över de negativa företeelser som de senaste förändringarna i samhällsordningen medfört, över det sorgliga uppträdandet som han menade sig finna hos många. Ännu ansatt av minnena av sina år av fattigdom och förödmjukelse hyste han själv medlidande med offren för dessa förändringar. Han kände ångest inför de stora händelser som skakade världen. Han undrade om man inte där måste se tecknet på att tidens slut och den stora gudomliga räkenskapen närmade sig. Han såg profeter framträda som påstod sig vara sända av Gud för att kalla människorna till bot och ånger. Stoltheten och känslan av hans värde ingav honom tanken att han kanske hade en roll att spela i de yttersta dagarnas

dramatiska upplösning. Hans mottagliga sinne var förberett på chocken som skulle avslöja de gudomliga vägarna för honom.

En sekts födelse

Sålunda berikades Muhammeds själ av tusen yttre faktorer. Men parallellt utkämpade den en annan strid, den företog en annan resa i de hundra och åter hundra rum i detta inre slott ”som i sin helhet utgörs av en enda diamant eller en mycket ren kristall”, som Theresa av Avila skulle uttrycka sig. Mycket tidigt hade han riktat blicken mot slottets centrum, ”boningen, palatset där kungen bor”.

Man vet inte när han hade tagit för vana att dra sig tillbaka till en grotta i berget Hirā några kilometer nordöst om Mecka, ett av dessa ödsliga och nakna berg, ”aldeles fula”, med ”smutsiga, enformiga färgnyanser”, växlande ”från det smutsigula, det blekt och fult bruna till det mattgrå”, som Charles Huber såg några dagar före sin död. Ingenting kunde förvisso där använda själen från kontemplation. De judiska och kristna asketerna hade föregått honom med denna vana. Efter deras exempel hängav sig några hunafā' utan tvivel åt nattliga meditationer. ”Och natten är lämpligast för detta, skulle Jean Gerson skriva, ty den är lugnare, fridfullare och hemlighetsfullare och frestar en inte med världens fåfängliga ära.”

Vad ville och sökte Muhammed och vad gjorde han exakt? Ingen säker text har något att säga oss om det. Säkerligen sökte han sanningen om de gudomliga tingen, oroad av allt som sades om Gud och hans uppenbarelser. Hur? De kristna ökeneremiternas andaktsövningar, då de läste skrifterna i ljuset av en lampa som brann i natten och gråtande och ropande bad till Gud, hade slagit de arabiska poeternas fantasi. Oroade hedningar hade kunnat drivas till att imitera dem såsom den framtida biskopen av Arbela i Mesopotamien, som innan han döptes ”trädde in i en grotta och mediterade över världens fåfänglighet och skröplighet”.

Säkerligen mediterade Muhammed alltså och bad Gud upplysa honom. Och så en dag, enligt den mest trovärdiga berättelsen som vi har härom och som går tillbaka till Muhammeds egna förtroenden till sin älskade `Ā'isha, hände det något. ”Början på uppenbarelsen för Guds budbärare, sade hon, var den Sanna synen och den kom som den frambrutande gryningen (*falaq as-subh*). Det arabiska ordet frammanar intrycket av en plötslig bristning, natten klyvs häftigt av stjärnans ögonblickliga framträdande i dessa länder utan morgonrodnad och skymning. Sålunda kommer anblicken av Varat, en genomträngande känsla av en närvaro kanske: ”Gud etablerar sig i denna själs innersta så att den när den kommer till medvetande inte hyser det minsta tvivel om att den har varit i Gud och Gud varit i den” (Theresa av Avila). Eller var det en plötsligen inbillad syn? Theresa av Avila säger vidare: ”Själen är långt ifrån att vänta sig att få en syn, den har inte ens den minsta tanke härpå, när plötsligt bilden av Vår Herre i sin helhet visar sig. Den vänder uppochned på alla makter och sinnen och fyller dessa med fruktan och oro för att genast därefter bereda dem en utsökt frid. Liksom i samma ögonblick som Paulus kastades till marken en storm och en stark rörelse uppstod, inträffar det i denna inre värld som vi talar om först en häftig stöt, sedan blir allt åter lugnt, som jag sagt, på ett ögonblick.”

”Därefter, fortsätter `Ā'isha, blev ensamheten kär för honom. Det försiggick i en grotta i Hill. Han tillbringade ett visst antal nätter i denna fromma tillbakadragenhet innan han återkom till sin familj. Sedan återvände han och tog med sig förnödenheter för ännu en tid.” Detta måste ha varat ganska länge. Och så en dag kom den stora kallelsen, plötsligt också den utan förberedelse.

En röst lät oförmodat höra sig. Det var utan tvivel första gången som känslan av något extraordinärt blev så precis, utan vilket man inte kan förklara de fromma Meckabornas upprördhet. Rösten sade tre arabiska ord som skulle omstörta världen: ”Du är Guds sändebud.”

”Jag stod upp men kröp då ihop på mina knän, skulle Muhammed ha berättat. Sedan släpade jag mig ut medan överdelen av mitt bröst darrade. Jag gick in till Khadija och sade: 'Täck över mig! Täck över mig!' tills skräcken hade lämnat mig.”

I vilken kronologisk ordning kom denna och de följande uppenbarelserna? Det kan man inte exakt veta. Säkerligen blev deras form så småningom mer precis. Efter känslan av en övernaturlig närvaro, de vaga synerna och uppfattandet av enkla meningar kom långa välordnade rader av ord med en klar mening och ett budskap. Utan tvivel förekom det avbrott och återgångar. Traditionen antyder det. Det var först förskräckelsen över det gudomligas plötsliga framträdande och de mystiska planer som den okända makt från vilken det härstammade kunde hysa mot föremålet för sin uppenbarelse. Senare, när Muhammed vant sig vid tanken på sitt exceptionella öde, var det skräcken över att ha misstagit sig och, särskilt när manifestationerna av det övernaturliga under en tid upphörde, fruktan att ha övergivits av sin gud. Alla mystiker har haft dessa perioder av ångestladdat tvivel. ”I det ögonblick själen har hört ordet, skriver Theresa, är den övertygad om att det har kommit från Gud. Men när sedan en lång tid förflyter och den inte längre är under samma intryck som i början, reses ett tvivel i den och den undrar om den har bedragits av en demon eller är offer för sin inbillning. Likväl när den hör detta ord igen har den inte längre något tvivel och den skulle hellre dö för att försvara dess sanning.” Muhammeds förvirring var stor. ”Jag har tänkt, sade han, på att kasta mig ned för branten av ett berg.” Kanske uppifrån berget Hirā självt, som slutar med en klippig, brant och hal kam.

Vad gäller de syner som han hade de dagarna skulle han senare höra Gud själv garantera deras sanning gentemot hans vedersakare och beskriva dem för dem:

*Icke far eder landsman vilse och icke bedrager han sig
Ej heller talar han av egen drift
Detta är ej annat än en uppenbarelse, som uppenbaras
En, som är väldig i kraft, har undervisat honom
En, som är begåvad med omdöme
Han stod stilla i himmelens höjd
Sedan närmade han sig och svävade ned
Och kom på två båglängders avstånd eller ännu närmare
Och uppenbarade sina uppenbarelser för sin tjänare ...
Han har ju sett honom en annan gång
Vid det yttersta lotusträdet
Där viloställets lustgård är
Då lotusträdet skylades av någonting, som skylde
Blicken svek ej och irrade ej omkring
Av sin Herres tecken fick han se det största
(Koranen 53: 2-18)*

Eller också:

*Vid natten, när den inbryter
Och morgonen, när den gryr*

*Detta är sannerligen en ärevördig budbärares tal
Med stor makt hos tronens Herre
Åtlydd och trovärdig
Och eder landsman är ingalunda förryckt
Han har ju sett honom vid den klara horisonten
(Koranen 81: 17-23)*

Den islamska traditionen har i den varelse som visade sig för Muhammed sett en ärkeängel, Gabriel (på arabiska Jibril) eller Sirāfil. Det förefaller mycket sannolikt att Muhammed i början inte identifierade honom och där bara såg en mäktig budbärare från Gud, kanske en yttring av denne, som dessa oklara väsen som de kristna talade om: anden, Guds andedräkt eller hans ord.

Slutligen sade den mäktiga varelsen en gång till honom enligt Muhammeds berättelse ”Läs! Jag sade: 'Vad skall jag läsa?' Han tog mig och plågade mig tre gånger ända tills jag blev alldeles utmattad. Då sade han till mig: 'Läs: I din Herres namn som har skapat ...' Och jag läste.” Han hade just uttalat den första meningen i det som skulle bli Koranen. Det är ganska troligt att det var natt, natten mellan den 26 och 27 Ramadan, den som skulle kallas ödets natt. Denna natt är värd mer än tusen månader, skulle en senare passage i Koranen säga. Alla år väntar muslimerna på denna natt, ty de tror att himlen i ett visst ögonblick öppnar sig, ett mystiskt ljus strömmar fram och den som lägger märke till det skall se sina önskningar uppfyllda. Detta inträffade ca 610 enligt den kristna tideräkningen eller några år senare.

Muhammed tvivlade fortfarande. Vem var denna varelse som visade sig för honom? Var det inte en oren demon eller en skapelse av hans fantasi? Han som föraktade spåmännen, uppträdde han inte som en typisk *kāhin*? Han anförtrodde sig åt Khadija. Hon hade en kusin, en gammal man som också han sökte Gud. Han var *hanīf*. Han hette Waraqa ibn Nawfal och var en lärd man som väl kände de judiska och kristna skrifterna. Det sades t o m att han kunde hebreiska. Khadija ledsagade sin man till honom. ”Hon sade till honom, berättade Muhammed: 'Lyssna på din brorson!' Han frågade ut mig och jag berättade min historia för honom. Han sade: 'Det är den *nāmūs* som uppenbarade sig för Mose. Åh, om jag var ung! Om jag kunde leva ännu när ditt folk driver bort dig!' Jag frågade honom: 'Kommer de att driva bort mig?' Han sade: 'Ja. Aldrig har någon kommit med vad du har kommit med utan att uppväcka fientlighet. Om din dag kommer i min tid, skall jag hjälpa dig allt vad jag förmår.’” Muslimerna visste inte vad denna nämns var och såg däri ärkeängeln Gabriel. Men det är det grekiska ordet *nomos*, Lagen. Det var så man kallade toran, de fem Moseböckerna, som uppenbarades av Gud för Mose. Ordet hade sedan passerat in i de arameiska dialekterna. Waraqa menade att det rörde sig om en fortsättning på den stora raden uppenbarelsen genom vilka Gud lät göra sin vilja känd för folken.

Khadija tröstade honom också. Man höll först saken hemlig. Allt eftersom månaderna gick återkom uppenbarelsen men uppväckte nu mindre överraskning och förskräckelse. Det var dock fortfarande en mödosam och smärtsam prövning. Muhammeds ansikte, sades det, täcktes av svett, han skakades av rysningar, han förblev en timme medvetlös, som i ett tillstånd av berusning. Han hörde inte vad man sade till honom. Han svettades ymnigt även när det var kallt. Han hörde underliga ljud som av kedjor eller klockor eller ett brus av vingar. ”Inte någon gång, sade han, nådde mig en uppenbarelse utan att jag trodde att jag berövades min själ.” Oftast kände han i början liksom en inre inspiration som inte uttryckte sig i ord och när krisen upphörde läste han upp de ord som tydligt motsvarade dem som hade reciterats för honom. Annorlunda sagt rörde det sig om vad de katolska mystikerna har kallat ”intellektets

ord”, följda också av ”intellektets syner”. ”Eftersom du inte ser något, hur kan du veta att det är Vår Herre?” sade Theresa av Avilas bikt-fader till henne. ”Hon svarade honom, skriver hon, att hon inte visste det, att hon inte såg något ansikte och inte kunde lägga något till vad hon redan hade sagt. Vad hon visste var att det var Vår Herre som talade till henne och att det inte var en illusion ... Vad gäller orden som han uttalade, hörde hon dem inte när hon ville det utan i stunder när hon inte tänkte på det och när det var nödvändigt.” ”Man ser ingenting vare sig på det inre planet eller det yttre, förklarar hon på ett annat ställe. Men utan att se något förstår själen vem det är och var han är närvarande klarare än om hon har sett honom ... Själen hör varken inre ord eller yttre, men den förstår mycket klart vem det är, i vilken riktning han är och ibland även vad han vill meddela henne. Medelst vad och hur förstår den det? Det vet den inte. Men så är det. Och så länge det varar kan den inte ignorera det.”

Andra gånger och allt oftare tycks Muhammed ha haft vad samma mystiker kallar syner eller hört ord genom sin fantasi. Han såg en ängel som talade till honom och han förstod. Denna uppfattning av bilden och orden kom inifrån honom själv, även i kristillstånd när han minst väntade det, ibland under ett samtal eller under en resa när han satt på sin kamel. Ibland var det om yttre syner eller ord, helt och hållet lika de verkliga varelserna eller orden som de uttalade men utan att de övriga såg någonting som helst.

Dessa syner och ord vände sig Muhammed så småningom vid att mottaga. Ibland försökte han om framprovocera dem. För att bättre ta emot dem lät han redan från början täcka över sig med en kappa liksom *al-kuhhān* brukade. I början tycks det som om han velat påskynda framsägandet av vad han uppfattade genom att stamma. Det är kanske denna oordnade ansträngning som de konsonanter motsvarar som befinner sig i början av vissa suror i Koranen och om vilka många hypoteser har framförts. I vilket fall som helst klandrades han av Gud:

*Låt ej tungan löpa för att skynda på!
Oss åligger förvisso att sammanfatta och uppläsa det
Och när vi läsa upp det, så följ med uppläsningen!
Sedan åligger det oss att förklara det.
(Koranen 75: 16-19)*

Senare skulle Gud ytterligare säga till honom:

*Men brådska ej med Koranen
förrän uppenbarelsen varder färdig
(Koranen 20: 113)*

Dessa ord är inte särskilt klara, men det framgår tydligt att profeten borde låta inspirationen följa sitt naturliga stormiga förlopp innan han utåt gav uttryck för dess innehåll.

Här uppkommer en fråga som man inte kan undgå att vidröra när man talar om Muhammed, en fråga som jag redan gett fragmentariska svar på men som det nu är nödvändigt att behandla mer grundligt. Det gäller hans uppriktighet.

Vi befinner oss inte längre i en tid då tvivel på religiösa budskap tycktes bjuda att man såg lögnare i var och en som framförde dem. Sålunda såg de rationalistiska filosoferna på 1700-talet, liksom de kristna teologerna och apologeterna, i Muhammed själva urtypen för en svindlare. Enligt misstänkta uppgifter från hans biografi berättade man om att han grep till trollerikonster för att slå sina samtidas fantasi. Den enda skillnaden var att filosoferna utsträckte denna förklaring till alla religionsgrundare och att vissa, såsom Voltaire, hos

Muhammed kunde finna förmildrande omständigheter i en legitim strävan att hjälpa fram sitt folk till en mindre förödmjukande ställning på historiens scen. Tiden araberna levde i, deras brist på bildning gjorde det nödvändigt att ta till bedrägeri för att utöva något inflytande på dem. I slutet av 1800-talet tog en stor tysk arabist, Hubert Grimme, upp en teori av detta slag i det han tillskrev Muhammed än mer lovvärda avsikter. Denne hade enligt Grimme övertygats om att det var nödvändigt att avhjälpa de sociala missförhållanden som hans hemstad Mecca led av och att det enda sättet härför var, som man senare har sagt, att låta de rika betala. Han utarbetade en plan att komma till de fattigas hjälp genom en tung inkomstskatt som i första hand skulle drabba de rika. Men han förstod att han inte hade någon chans att förmå dessa att acceptera en sådan lösning. För emotsåg han uppenbarligen inte en hård klasskamp av 1800-tals- eller 1900-talsmodell. Han ville alltså skrämra de rika för att få dem att godta hans program vilket Grimme, som skrev vid tiden för den tyska socialdemokratins spektakulära frammarsch, betecknade som socialistiskt. Härför fann Muhammed på en ”mytologi”, för inskränkt till ett nödvändigt minimum, med en yttersta dom där de rika skulle klara sig mycket illa om de inte avväpnade den himmelske domaren genom att betala den av Muhammed föreskrivna ”renings”skatten (*zakāt*).

Psykologins och psykiatrins framsteg har gjort processen kort med dessa förenklade förklaringar om bedrägerier, vare sig dessa varit ursäktliga eller ej. Man har kanske gått en smula för långt i sin reaktion, ty fall av verkligt bedrägeri existerar och har existerat. Men de är få. I vilket fall som helst förstår alla nu och erkänner att individer uppriktigt kan tro att de mottar hörda och sedda budskap från en annan värld men också att deras uppriktighet inte är ett bevis på att dessa budskap verkligen kommer därifrån. Det är undermedvetandebegreppet som har gjort det möjligt för oss att förstå dessa förhållanden. Det är tillräckligt känt och accepterat numera för att jag inte här skall behöva gå in på några detaljer, inte heller på de distinktioner och förbehåll som psykologerna har kommit med. Det räcker med att söka i psykologiböckerna för att finna hundra fall av personer i fullständigt god tro som ser syner och hör ord i ett hallucinatoriskt tillstånd. De påstår alldeles uppriktigt att de aldrig sett eller hört dem förut. Likväl visar ett objektivt studium av deras fall att det rör sig om nya kombinationer utarbetade av det undermedvetna med utgångspunkt från sedda och hörda men glömda ting. Det är numera banala fakta. Det är således tänkbart att Muhammed sett och hört övernaturliga företeelser som judar och kristna som han hade frågat härom beskrivit för honom. Det är förståeligt att han varseblivit ord där element från hans verkliga upplevelser, ämnen för hans tankar, reflexioner och drömmar, minnen av samtal som han hört åter dyker upp, upplösta och åter sammansatta, med en påtaglighet och en verklighetskänsla som tvingar sig på honom som beviset på en yttre, helt och hållet objektiv verksamhet om än otillgänglig för andras sinnen.

När man studerar Muhammeds första budskap och dessutom läser redogörelserna om kriserna av tvivel och förtvivlan som föregick dem eller följde dem, kan man inte vara annat än skeptisk mot teser som där ser manifestationerna av en kallt uträknad och oförtrutligt förverkligad plan under inspiration av maktsträvan eller filantropi. Och dessa redogörelser förefaller mycket tillförlitliga. Traditionen, ivrigt sysselsatt med att närma Muhammed den övernaturliga världen, skulle inte från ingenting ha hittat på dessa drag som visar honom så mänsklig. Det är mycket lättare att förklara Muhammed som en uppriktig människa än som en bedragare.

Senare framträder dock oroande drag. Muhammed har att fatta avgöranden från dag till dag, politiska och praktiska beslut, beslut av lagstiftande natur, som inte kan vänta på det

obestämda ögonblick då anden dömer det för gott att infinna sig. Han tillfrågas pressad av rådfrågningar och andra spörsmål. Den gudomligt inspirerade karaktären på svaren garanterar dessas auktoritet. Har han vikit för frestelsen att ge sanningen en hjälp på traven? Vissa uppenbarelser svarar en smula alltför bra på vad profeten mycket mänskligt kunde önska och beräkna. Eller är det hans undermedvetna som har spelat in? Det kommer vi aldrig att få veta. Men vi skall återfinna problemet.

Om han var uppriktig, om han verkligen hade syn- och hörselhallucinationer, var det då en onormal, sjuk eller galen person? För att först ta begreppet galenskap godtas det sedan länge inte av specialisterna. Gränserna mellan ett uppträdande som betraktas som normalt och uppträdandena som kallas ”onormala” är mycket mer flytande än man förr trodde. ”Onormala” karaktärsdrag påträffas hos nästan alla människor. De nevrotiska och vansinniga är helt enkelt de hos vilka dessa drag påträffas intensivast och varaktigast.

Muhammed hade från början ett temperament ägnat att — om de erforderliga villkoren förelåg — forma en mystiker. Omständigheterna i hans liv som barn, yngling och även som mogen man hade drivit honom i den riktningen. Han hade börjat hänge sig åt asketiska övningar vilka hos alla mystiker är en av etapperna för att nå målet som de uppställer för sig eller drivs mot. De är ett medel att frigöra sig från det tillfälliga och kroppsliga jaget, att så mycket som möjligt bryta banden med den yttre världen och alla de frestelser, begär och förförelser den för med sig, ett medel att förödmjuka sig och underkasta sig det väsen man söker. Den brinnande bönen som fyllde den sålunda i tomheten försänkta själen hade ytterligare närmat honom det som han sökte sig mot. Som hänt med många av dem som följt denna väg, nådde han då ett tillstånd av tillfällig extas, där han kände sig berövad sin personlighet, passivt uthärdade en mystisk krafts plötsliga närvaro, på ett utsägligt sätt omöjligt att förmedla varseblev denna krafts natur och njöt av denna erfarenhet av outtryckbar lyckalighet. I detta tillstånd hade han liksom många andra mystiker erfarit de ovan analyserade fenomenen: ”inbillade” eller ”förståndsmässiga” hörselintryck och syner, inre och yttre.

Dessa sinnesfenomen och extaser återfinns man i en alldeles snarlik form hos individer som drabbats av klara mentala sjukdomar: hysteri, schizofreni, det okontrollerade frisläppandet av talmekanismen. Är de stora mystikerna män och kvinnor som är benägna för sådana onormala beteenden, som har prövat dem före allt lärlingskap och som erfar dem på nytt, renade och förädlade av den asketiska förberedelsen? Eller återskapar denna asketiska förberedelse konstlat de psyko-fysiologiska villkor som förbereder dessa fenomen hos de sjuka? Vi överlämnar åt psykologerna och psykiaterna att avgöra den saken.

De stora kristna och muslimska mystikerna har inte stannat på det stadiet. De har därefter i allmänhet passerat genom en lång period av sterilitet och förtorkning, då Gud dragit sig tillbaka och extaserna och sinnesfenomenen försvunnit. Skrämd av denna övergivenhet börjar deras själ tvivla på vad den har erfarit och drömmer om att återfinna den utsägliga lycka som den berövats. Denna mycket smärtsamma prövning kan vara i flera år. Sedan kommer extasen tillbaka men denna gång under en lugnare och definitivare form. Det är vad man efter H. Delacroix kallar det teopatiska stadiet. Den kristne eller muslimske mystikern känner sig i ett tillstånd av ständig, fridfull och ljuv, lugn och glad förening med väsendet som han så har ansträngt sig att söka kontakt med. För den kristne mystikern rör det sig om en förening, om ett ”äktenskap” av ett helt speciellt slag med Gud. För den hinduiska mystikern gäller det en erfarenhet av ett utsägbart, icke-personligt, absolut slag som ligger till grund för all verklighet och som man återfinns genom erfarenheten av sig själv, ”eftersom det inget annat är än *min* existensakts oändliga mysterium och rikedom” (L. Gardet). För den muslimske

mystikern, som hans ofta förekommande ”irrlärighet” tillåter att gå bortom de av sin dogmatik bundna katolska mystikernas uttryck, är det fråga om en total förening mellan två skenbarligen skilda varelser. På 900-talet sjöng sålunda Husayn ibn Mansur al-Halläj dessa ord som skulle föra honom till en kvalfull död:

*Jag har blivit Den jag älskar och Den jag älskar har blivit mig
Vi är två andar sammansmälta i en kropp
När du varseblivit mig har du varseblivit Honom
Och när du varseblivit Honom har du varseblivit oss
Därför innebär att se mig att se Honom och att se Honom att se er*

Vi har sett att Muhammed utan tvivel hade upplevt den period av sterilitet som är så välkänd hos andra mystiker. Men han kom aldrig till det teopatiska stadiet. Han kände sig alltid skild och tom oändligt avlägsen guden som talade till honom, sände budbärare till honom, klandrade honom, uppmuntrade honom och gav honom order. De var i två så olika världar, skilda åt av ett sådant svalg att förmedlare blev nödvändiga för att överbrygga det.

Muhammed stannade således på de första stadierna av mystikerns vandring. De av honom mottagna synliga och hörda ”nådabevisen”, som den katolska teologin skulle kalla dem, kunde i hög grad göra intryck på vanliga dödliga. De stora mystikerna ansåg att de bara var efemära, övergående, tom suspekta och farliga vittnesbörd. Man kan aldrig vara säker på att det inte rör sig om en inblandning av demoner eller naturliga utslag av fantasin. De kan utveckla egenkärleken, högmodet och lystenheten. I bästa fall är det etapper på vägen som det är bäst att tillryggalägga så fort som möjligt. De stora muslimska heterodoxa mystikerna hyste ett visst förakt för profeten, denna inspelningsapparat, robot, megafon, grammofon före dess upptäckt, genom vilken Gud lät sina budskap passera.

Dessa hallucinationer och extaser oroar också de troende psykiaterna av idag, ty om de skall vara ärliga måste de erkänna att ingenting formellt skiljer mystikernas från de sjukas. I sista hand går den verkliga skillnaden mellan personligheterna som upplever dem. A ena sidan svaga personligheter med torftiga, osammanhängande tankar och futtiga, intetsägande handlingar. A andra sidan de stora andarna med en kraftfull, väl integrerad personlighet, med vidsynta, långsyftande idéer, ofta med en intensiv, konstruktiv aktivitet, som kommer deras mystiska erfarenhet att ingå en mäktigt djärv och nyskapande personlig syntes. Det är onödigt att framhålla att Muhammed, hur ofullständig han än var på det mystiska planet, tillhörde denna andra typ. Liksom de stora mystikerna gjorde han ett intensivt försök att disciplinera sig, erövra sig själv.

Denna integration som var och en bör åstadkomma av dessa så rent personliga erfarenheter kan man bara utföra inom den ram som samhället erbjuder. Muhammed hade följt den asketiska tekniken, vars förebild de kristna enslingarna gav honom, sådan som den kanske hade antagits av *al-hunafā'*. Han väntade sig inte att dessa övningar skulle framkalla några ovanliga sinnesfenomen. Han mottar dem efter den enda modell som hans samhällserfarenhet erbjuder honom: *al-kuhhāns* och poeternas transer. När han springer till Khadija för att svepa in sig i en kappa, imiterar han instinktivt *al-kuhhāns* uppträdande. Denna modell råkar skrämja honom. Men han har ingen annan.

I själva verket är de ord han hör och upprepar, de första uppenbarelserna som han tillskriver sin Gud, till formen helt identiska med de ord som anden inger dessa öknens spåmän, dem också som är på väg längs mysticismens uppförsbacke som de dock inte följer mer än ett kort stycke. Precis som hos *al-kuhhān* kommer orden till i korta flämtande meningar, säkerligen

utstötta i form av våldsamma stötar med mer eller mindre rika rim. Det är vad som på arabiska kallas *saj'* eller rimmad prosa. Liksom hos *al-kuhhān* fylls dessa meningar av eder där alla naturvärldens föremål i tur och ordning tas som vittnen. Det finns där ett slags primitiv poesi, vars förhäxande effekt är enastående påtaglig ännu efter tretton sekler.

Muhammed kommer således inte med något nytt till formen. Men innehållet är helt nytt. Han är oändligt överlägsen de stackars *kuhhān* som spelar rollen som traditionellt reserveras åt människor med deras temperament. Hans undermedvetna är mycket rikare, eftersom det är detta undermedvetna som avslöjar sig i detta innehåll.

Vi har sett hur han har formats. Idéerna som härrör från Qurayshs sociala miljö och inplanterats med hjälp av denna primitiva uppfostran som i dessa samhällen så småningom assimilerar barnet i dess kulturella miljö, dessa idéer har reviderats, skakats om och berikats under inflytande av den stora monoteistiska strömning som löper genom Arabien vid denna tid. Frustrationerna som Muhammed upplever driver honom att inta en kritisk attityd till de rika och mäktiga, konformisterna. Han visar sig följaktligen öppen för de nya strömningarna. Han identifierar sig med offren för samhällsordningen. Han vänder sig mot männen i höga positioner för att begära räkenskap av dem och bekämpa ideologin som tjänar till att rättfärdiga deras makt.

Muhammed drivs således mot en underförstått revolutionär inställning. Mystikern står i direkt förbindelse med väsendenas väsen som visar sig för honom och talar till honom. Hans egen individuella erfarenhet har ett absolut värde som han är säker på och som inte har någonting med det sociala livets regler att göra, även om dessa kan vara förlängningen av en tidigare uppenbarelse av samma slag. Liksom den rationella teoretikern som inte ser något glapp i sitt resonemang kan han inte känna sig bunden av vanans blinda makt, även om denna skulle vara dold under sekundära och genomskinliga rationaliseringar. Därför ser Leszek Kolakowski i mysticismen en det individuella samvetets revolt mot "apparaten".

Mysticismen är en individuell erfarenhet vid vilken individen som inlåter sig i den fäster ett absolut värde. Den kan således i själva verket vara denna samvetets revolt, om "apparaten", alla de etablerade institutionerna och den härskande ideologin motsätter sig vad den uppenbarar. Men det finns medgörliga och intelligenta "apparater", som den katolska kyrkan som har lyckats kanalisera denna spontana mystiska aktivitet, ge den en plats, en roll och utnyttja själva hänförelsen som när den och som den inspirerar. Det är sålunda som Theresa av Avila eller Johannes av Korset har förblivit stora katolska mystiker, prydnader för denna kyrka som de annars skulle ha kunnat skaka i grunden.

Ingenting liknande kunde kanalisera Muhammeds verksamhet i Arabien. Ingenting kunde hindra honom från att motarbeta sitt lands trosföreställningar och institutioner om det inte var för en viss medfödd försiktighet som ofta fick honom att avvakta, dock utan att hindra honom när allt kom omkring från att fullfölja föverkligandet av sina planer. Han höll först sina uppenbarelsen hemliga, men qurayshiterna förlorade ingen tid på att vänta.

Det är möjligt att med en någorlunda sannolikhet avgöra vilka Muhammeds första budskap var. Några fakta bör härvid preciseras för de läsare som inte närmare känner till islam. De av Allah inspirerade ordsammanställningarna som Muhammed läste upp, hans uppenbarelsen, bildade vad man kallade en "uppläsning", på arabiska *qur'ān*. De skrevs ned medan han levde på spridda dokument: läderbitar, platta kamelben, lerskärvor, palmstammar osv. Likaså under hans livstid började man sammanställa dessa fragment och göra suror eller kapitel av dem. Man började kalla alltsammans "Uppläsningen" framför alla andra, på arabiska *al-qur'ān*.

Ännu senare gjorde flera respektabla muslimer samlingar som avsågs vara kompletta och av vilka en enda slutligen utvaldes. Surorna är ordnade mekaniskt i avtagande storleksordning (utom den första). Den ordning som texten i de aktuella upplagorna av Koranen och de flesta av dess översättningar befinner sig i har således ingenting med kronologin att göra.

Men de lärda muslimerna hade redan samlat traditioner som angav vid vilken tid den ena eller andra delen av Koranen hade uppenbarats. De europeiska orientalisterna å sin sida har genom studiet av stilen och med uppmärksamheten inriktad på inre kriterier förfinat denna klassindelning och modifierat den om så varit nödvändigt. De har sålunda i stort kunnat fastställa flera perioder. Översättningar av Koranen som tar hänsyn till den kronologiska ordningen har publicerats. Man kan sålunda nu studera profetens första predikningar återfunna i en ganska begränsad samling suror och verser vilkas ålder alla är överens om, även om allvarliga meningsskiljaktigheter existerar om detaljerna.

Ingenting irriterar revolutionären och även förnyaren mer än de högt uppsattas självtillräcklighet, deras förvissning om att det goda består i att fortsätta som förut och följa sina av tiden helgade vanor, deras omedvetenhet om farorna som hotar denna värld som de håller fast vid och deras förakt för varningarna som riktas mot dem. Det är också på dem som de äldsta uppenbarelserna skjuter in sig, på dem som har höga tankar om sin egen styrka, dem som efter att ha ansamlat rikedomar tror sig kunna göra vad de vill, handla helt självständigt.

Då förklarar Gud genom Muhammeds mun hur obetydliga de är:

Vi hava ju skapat människan till vedermöda

Tänker hon väl att ingen kan bliva henne övermäktig?

Hon säger: Jag har förslösat egendom i stor myckenhet

Tänker hon väl att ingen sett det?

(Koranen 90:4-7)

Ser de inte att de bara är förgängliga varelser, utvecklade från en droppe sperma, förutbestämda att förintas?

O ve, huru otacksam är ej människan!

Varav har han skapat henne?

Av en droppe

Han har skapat henne och låtit henne utveckla sig

Och banat väg för henne

Så låter han henne dö och begravas

(Koranen 80:16-21)

Hur eländig är denna mänsklighet vid sidan om Guds ära!

Var och en som finnes på jorden skall förgås

Men din Herres ansikte förbliver bestående i härlighet och ära

(Koranen 55:26-27)

Det är Gud ("din Herre" som han själv ständigt kallar sig) som har skapat alla ting och som ännu "alla dagar är i verksamhet" (55:29). Han har skapat hela naturen: himlen, solen, månen, jorden, havet och bergen. Växtlighetens ständiga mirakel, tack vare vilket mänskligheten kan föda sig är hans verk:

Så må då människan betrakta sin spis!

Vi hava förvisso låtit vattnet strömma i strömmar

Och jorden spricka sönder i sprickor

*Och på henne frambragt säd
Druvor och klöver
Oliver och palmer
Lummiga trädgårdar
Frukt och gräs
Till fromma för eder och edra hjordar
(Koranen 80:24-32)*

Men hans makt kommer särskilt till synes i alstringens outgrundliga mysterium. Redan den allra första uppenbarelsen anspelar därpå:

*Läs upp i din Herres namn, som skapat
Som skapat människan av stelnat blod!
(Koranen 96:1-2)*

Temat återtas flera gånger:

*Så må då människan besinna varav hon är skapad
Hon är skapad av en framvällande vätska
Som utgår från länderna och bröstets ben
(Koranen 86:5-7)*

Människan, och f ö också de osynliga andarna, djinnerna, är således hans verk. Det är han som har fastställt deras öde. Det är han som har skapat djuren som tjänar henne, i första hand kamelen. Det är han som styr deras aktivitet. Det är från honom som

*skeppen som höja sig i havet som berg
(Koranen 55:24)*

utgår, detta underbara skådespel. Det är honom också, vad de än må tänka härom, som qurayshiterna har att tacka för framgången i sina handelsföretag:

*Därför att Quraysh får utrusta
Därför att de få utrusta vinter- och sommarkaravanen
Må de dyrka detta tempels Herre, som stillar deras hunger
Och lugnar deras fruktan
(Koranen 106)*

Muhammed, förkämpe för de fattiga och föräldralösa till vilka han själv hört, klandrar således qurayshiterna som han hatar i det enda väsendes namn vars makt kan göra intryck på dem, detta väsen och denna makt som hans reflexioner, samtal och erfarenheter har lärt honom att känna. Han nöjer sig inte med att presentera honom för dem. Han hotar dem med honom. Herren har visat människan vägen att följa:

*Hava vi ej lett henne till de båda huvudvägarna
(Koranen 90:10)*

Men uppförsbacken, den hårda och svåra klättringen, har försmåtts av de människor Muhammed åsyftar. De har trott att allt slutade med detta liv, att det följaktligen räckte med att plocka dess rosor så angenämt man kunde dag efter dag, att bara ta hänsyn till hederns krav och sedan resignera inför de oundvikliga smärtorna, den fatala nedgång som ödet bragte. Även om gudarna existerade och rörde sig någonstans mellan himlen och jorden, var Gud inte född för dem och många saker var tillåtna. Muhammed kom för att kungöra för dem att döden inte var slutet. Mätte de då, dessa högmodiga rika, frukta dagen då de genom ett mirakel

återuppväckta skulle stå inför den fruktansvärda domen.

*När himmelen brister
Fogar sig efter sin Herre och ägnar sig därför
(Koranen 81:1-2)*

*Ty när det blåses i basunen
Varder det en svår dag
För de otrogna, allt annat än lätt
(Koranen 74:8-10)*

*Eldslåga och rök skall sändas över eder och I skolen ej finna någon hjälp ...
Och när himmelen brister och varder rosenröd och simmig som olja ...
På den dagen skola varken människor eller djinner spörjas om sin synd ...
Syndarne skola igenkännas på sitt märke och gripas i luggen och fötterna
(Koranen 55:35-41)*

Då skall syndarna vanka omkring mellan helvetet och det sjudande, kokheta vattnet (55:44). Men de som i jordelivet har fruktat Gud kommer att gå i två trädgårdar, fulla av mörkgröna lövverk, där två källor rinner upp, och av palmer, granatträd och alla slags fruktträd. Där skall de utvalda, över vilka tunga grenar skall sänka sig inom räckhåll för deras händer, mjukt stödjande sig på gröna kuddar, kunna njuta (i ordets alla betydelser, låt oss inte tvivla på det) av unga jungfrur med blyga blickar som varken människor eller djinner oskärat före dem, liknande rubiner och pärlor, instängda i tälten (55:46ff). Man förstår att hans Herre förklarar för den lidelsefulle maken till gamla Khadija, gift två gånger innan hon gifte sig med honom:

*Ditt sista (liv) skall sannerligen bliva dig bättre än det första
(Koranen 93:4)*

Men varifrån får Muhammed dessa syner? Utgörs de bara av de misstänkta visioner och hallucinationer som så mycket påminner om dem som visar sig för poeter och spåmän med ett så lågt moraliskt anseende i allas ögon? Nej, han har starkare bevis, dessa beundransvärda skrifter som araberna dittills fått vara utan men som de stora världsmakternas högt civiliserade folk innehar. Det är genom att åberopa sig på dem som Herren redan första gången vänder sig till Muhammed:

*Läs upp i din Herres namn, som skapat
Som skapat människan av stelnat blod
Läs upp! Ty din Herre är den nådigaste
Han, som undervisat med pennan,
Som undervisat människan om vad hon ej visste
(Koranen 96:1-5)*

Denna penna (på arabiska *qalam*, som kommer från det grekiska ordet *kalamos*) är vassröret med vilket budbärarna i gångna tider skrev ned uppenbarelserna från ovan, de som är skrivna någonstans:

*Det är skrivet på ärevördiga blad
Upphöjda och rena
Av ädla och fromma skrivares händer
(Koranen 80:13-15)*

Vad bör då människorna göra för att undgå de helveteskval som väntar dem? De bör ”rena

sig” (tazakkā), dvs föra ett moraliskt rättfärdigt liv. Och definitionen på detta rättfärdiga liv i alla passagerna i Koranens tidigaste kapitel går nästan uteslutande ut på ett generöst användande av rikedom. Man får inte ansamla den för dess egen skull utan ge en del av den till de fattiga:

*Vad beträffar den som giver och fruktar Gud
Och tror på det yppersta
Skola vi göra honom mottaglig för det goda
Med vad beträffar den som är girig och sig själv nog
Och förnekar det yppersta
Skola vi göra honom mottaglig för det onda
Och hans rikedom båtar honom ej, då han störtar i fördärvet
(Koranen 92:5-11)*

Det är de rika egoisternas uppträdande som i första hand fördöms:

*Nej! I hedren ej den faderlöse
Och uppmanen ej varandra att bespisa den fattige
Utan I uppsluken arvet med en allt uppslukande glupskhet
Och älsken rikedom med en omättlig girighet
(Koranen 89:18-21)*

I motsats härtill har vi de rättfärdigas uppträdande:

*Litet sovo de om natten
Och om morgonen bådo de om förlåtelse
Och i deras ägodelar hade tiggaren och den hjälplöse tillbörlig del
(Koranen 51:17-19)*

För Muhammed själv föreskriver en mycket gammal uppenbarelse ett uppträdande som utan tvivel är tillämpligt på andra:

*Du som ligger insvept
Stå upp och varna
Lovprisa din Herre
Håll dina kläder rena
Undfly styggelsen
Giv ej för att få mer igen
Och bida tåligt din Herre
(Koranen 74:1-7)*

Men uppgiften att varna reserveras åt honom. Det är den huvudsakliga plikten som han tilldelas av sin Herre. Denna roll framhävs ännu inte som blir fallet i de följande uppenbarelserna. Men redan har Muhammed dock ett privilegium. Löften ges honom, han tröstas i stunder av tvivel:

*Vid dagsljuset
Och den stilla natten
Din Herre har ej övergivit dig och hatar dig ej
Det sista skall sannerligen bliva dig bättre än det första
Och din Herre skall giva dig, så att du varder tillfredsställd
Fann han dig ej faderlös och gav han dig ej ett hem?
Han fann dig ju på villovägar och vägledde dig*

*Han fann dig ju utblottad och gjorde dig rik
 Vad den faderlöse beträffar, må du ej vara hård
 Vad den bönfällande beträffar, må du ej visa honom bort
 Och vad din Herres nåd beträffar, skall du förtälja
 (Koranen 93)*

Denna anspråkslösa roll som varnare medför således som synes inte bara några anspråkslösa privilegier, en särskild uppmärksamhet från Herrens sida utan också förpliktelser. Ett felsteg i hans uppträdande kostar honom en tillrättavisning. Dess karaktär är intressant. En blind, säkerligen fattig man, kanske en tiggare, sökte upp honom. Han var då inbegripen i ett samtal med en betydelsefull man, en av dessa "själv tillräckliga" rika som han ville övertyga, en av dessa som trodde att allt var möjligt för dem och att de inte behövde Gud. Den blinde insisterade säkerligen med den för den orientalske tiggaren sedvanliga påträngande envisheten. Den irriterade Muhammed rynkade ögonbrynen och såg surmulen ut. Det är klart att han förebrådde sig själv denna otåliga rörelse, att han kände plåga häröver. På samma sätt oroade sig ofta senare de propagandister som kom från en hög samhällsklass och som gamla vanor instinktivt drev att föredra dem de var vana att umgås med framför dem mot vilka de kände en plikt. Och naturligtvis kom uppenbarelsen, samvetets klander tog formen av en tillsägelse från ovan:

*Han rynkade pannan och vände sig bort
 Därför att den blinde kom till honom
 Men vad vet du? Kanhända han bättrar sig
 Eller låter förmana sig, så att förmaningen gagnar honom
 Vad beträffar den som är rik
 Visar du dig tillmötesgående
 Och bryr dig icke om att han ej bättrar sig
 Men vad beträffar den som kommer till dig ivrig
 Och ängslig
 Lämna du honom åt sido
 (Koranen 80:1-10)*

Här har vi således det väsentliga i budskapet som Muhammed, därom råder inget tvivel, ansåg sig ha mottagit från sin Herre. Vi skall strax se närmare på graden av originalitet i de idéer som han uttryckte. Men var deras form oväntad? Denna fråga reser svåra problem.

De muslimska apologeterna ser ett bevis på dessa ords och meningars gudomliga ursprung i följande konstaterande. Vi har inte hittat någon arabisk prosa före islam. Enligt den klassiska synen på den arabiska litteraturen existerade ursprungligen bara poesin. Det plötsliga uppdykandet av en ny litterär genre (eller tom en konstellation av nya litterära genrer) och detta dessutom i en form som de betraktar som perfekt, utan föregående försök och föregångare, kan inte förklaras med annat än ett mirakel. De tillägger att ingenting avslöjat att Muhammed som människa hade någon som helst litterär begåvning.

Argumentet, som så ofta är fallet med såväl religiösa som sekularistiska ideologier, framförs med en mycket stor förvisning om dess ovederläggliga natur. Överallt kommer den litterära prosan förvisso efter poesin och Arabien är inget undantag. Koranens prosa är en alldeles speciell prosa och de arabiska författarna själva säger oss att det före den fanns tal i samma form. Men denna litteratur skrevs aldrig ned. Det fordrades den alldeles speciella karaktären i koranrecitationerna för att man skulle uppteckna dem (och dessutom skedde detta bara delvis, särskilt i början) eller anstränga sig att bevara dem i minnet. Ingenting drev någon att ned-

skriva de andra styckena, mer eller mindre av samma inspiration. Om vissa likväl blev det, hindrade islams seger deras överföring eller lät tom förstöra dem.

Vad gäller koranstilens fulländning har den blivit en dogm i islam. Ingen är kapabel, hävdar man, att åstadkomma något liknande. Denna oförmåga (*i'jāz*) har understrukits och utvecklats av många teologer som har dragit alla slags teoretiska slutsatser därav.

Men det har inte saknats fria tänkare inom islam som har ställt denna korantextens ojämförbarhet i tvivelsmål. Vissa har tom ägnat sig åt att utföra imitationer av Koranen. Mot en av dem som levde på medeltiden invände man att hans text inte frambringade samma förhållande effekt som Koranen när den memorerades eller lästes upp. Han svarade: ”Läs upp den under några hundra år i moskéerna så skall ni få se!” Där låg i själva verket frågans kärna. En text som man har hört sedan barndomen, som man har lyssnat till vid de högtidligaste tillfällen, som man själv har lärt sig läsa på och studerat, med vilken man så småningom har genomsyrats, förvärvar efter en viss tid en ojämeförlik återklang. Det blir alldeles omöjligt att återskapa hur den skulle ha framstått för oerfarna öron och ögon om den för första gången och utan förberedelse presenterats i sin strikta nakenhet utan några speciella yttre omständigheter. Så förhåller det sig för katolikerna med vissa texter i skriften eller latinska dikter som används i liturgin. För protestanterna gäller det hela bibeln. Inget förvånande således att så många muslimer är övertygade om korantextens oefterhärmliga fulländning, överraskade och indignerade över att man kan ställa den i tvivelsmål. Inget förvånande heller att de som står utanför och för första gången konfronteras med texterna i fråga ofta inte ser någonting där som tycks dem rättfärdiga hänförelsen hos dem som vuxit upp med dem.

Sålunda har koranstilens skönhet energiskt satts i fråga av dem som av ett eller annat skäl undgått den kollektiva förhållningen. På medeltiden skrev flera fria muslimska tänkare böcker betitlade *Mu'āradat al-qurā'n*, som ungefär kan översättas med Anti-Koranen. Apologetikerna ansåg det nödvändigt att vederlägga dem och särskilt på det litterära planet mödosamt försvara överlägsenheten i Koranens bilder och stil, på punkt efter punkt, i uttryck efter uttryck. I våra dagar har den store tyske semitologen Theodor Nöldeke, en utmärkt kännare av det arabiska språket, skrivit en utförlig artikel om Koranens stilistiska brister.

Muhammed hade inte den minsta avsikt att åstadkomma ett litterärt verk. Erfarenheten som han sökte och som han undergick var först som vi har sett icke-verbal. På ett senare stadium blev den till ord. Den påminde då om författarens inspiration eller närmare bestämt den författares inspiration som vill förmedla inte bara ord utan också en begriplig mening. I det avseendet skilde den sig från surrealisternas mekaniska skrift som den låg nära på så många andra punkter. Var det inte André Breton som frammanade ”detta översinnliga ögonblick då människan som offer för en särskild sinnesrörelse plötsligt grips av denne 'starkare än hon', som mot hennes vilja kastar henne in i odödligheten?” Och han har väl märkt att det rör sig om ett slags profetia: ”Den surrealistiska rösten som skakade Cumes, Dodone och Delphes är inget annat än den som dikterar mina minst vredgade uttalanden för mig.” Det var bara det att det som rösten dikterade för Muhammed inte var uttryck som: ”Det finns en man skuren mitt itu av fönstret.” Det var sammanhängande budskap. Man kan efter vad som har sagts ovan anta att stammandena som åtföljde uppenbarelserna var analoga med dessa hänryckande uttryck som våra poeter förtrollades av eller åtminstone med deras element vid sidan om de rena ljud som rättfärdigade den texthypotes som jag har formulerat. Tidigare profeter hade accepterat sitt undermedvetnas verbala budskap i dess helhet. Så var det i de första kristna församlingarna där man kallade det ”att tala tungomål”, på grekiska glossolalia. Paulus rekommenderade att man lät medlemmarna ”tala tungomål” och tackade Gud när han skrev

till de kristna i Korint för att han talade ”tungomål mer än ni alla”.

Men Muhammed stod närmare Paulus än André Breton. Paulus sökte medvetet begränsa sina surrealistiska gåvor. ”I församlingen, skrev han, säger jag hellre fem ord med mitt förnuft när jag vill undervisa de andra än tio tusen i tungor.” I själva verket, tillade han, ”talar den som talat tungomål inte för människor utan för Gud; ingen förstår honom ju, han talar i andehänryckning hemlighetsfulla ord. Men den som profeterar, han talar för människor, dem till uppbyggelse och förmaning och tröst” (1. Korintierbrevet 14:2-3). Muhammed måste också eliminera, utvälja, omedvetet utan tvivel, och bara behålla det som ”uppbyggde, förmanade och tröstade”. Hans vackraste dikter har säkerligen aldrig skrivits ned. Han väntade budskap från Gud i en given betydelse och hans väntan gestaltade ordet som förgäves sökte visa sig ”starkare än han”. Bortom de kristna tungomålstalarna återfann han de stora israelitiska profeternas sätt att verka.

Hans ord var således inte ren poesi. De var inte heller litteratur i det ordets allmänna bemärkelse. Som R. Blachère har insisterat på behärskade han inte sitt instrument eller rättare sagt han lyckades behärska det bara delvis och då omedvetet. Han sökte ingalunda skapa ett verk vars stil och innehåll skulle ge honom ett rykte som öknens poeter. Men som hos de rena poeterna, som hos profeterna, framträdde hans personliga upplevelse, detta ”oöverträffliga ögonblick”, omöjligt att förmedla i sin helhet, denna utsägliga, individuella upplevelse där han tog kontakt med den existerande renheten, redan i en organiserad språklig form, orienterad mot kommunikation och formad efter estetiskt imponerande modeller. Det var mot hans vilja, till en början åtminstone, en dikt och ett budskap på samma gång. En dikt, ty rösten återfann *al-kāhins*, den inspirerade spåmannens, språk, varvid den troget följde de upplagrade förebilderna i sin talesmans undermedvetna. Den återfann dess vanliga formler, klichéer, eder på himlakropparna t ex. Men den återfann särskilt dess rytm och arbetssätt, som domineras av rytmens lag anpassad efter det använda språkets krav. Kanske inget språk är bättre lämpat för spontan poesi än arabiskan. I överflöd levererar den ord i identiska scheman, uppvisande samma växling mellan långa och korta stavelser, punkterad av samma vokalers återkomst på samma platser. Mellan dessa serier av ordslutsljudlighet tillåter den en dessutom att välja mellan en mångfald ord som ger samma rim. Den underlättar sålunda *as-saj'*, denna rimmade och rytmiska prosa som använder ganska korta rytmiska enheter, i allmänhet inte mer än åtta till tio stavelser, grupperade i serier, i strofer som slutar med samma rytm och samma rim.

Man förstår att rösten, som sålunda närmade sig *al-kāhins* språk, långt ifrån anpassade sig till formen i denne andre inspirerades tal, poetens, *ash-shā`ir*. Utgående från en erfarenhet av samma slag kanske, verbal eller rent existensiell, ansträngde sig *ash-shā`ir*, som de flesta poeter i alla tider och i alla länder, medvetet att med noga uttänkta medel överförda genom en lång tradition förmedla det som var omöjligt att förmedla. Och ofta lät han fö bara enligt samma metoder versifiera ett uttalande som ingenting anknöt till den rena poesins levande källsprång. Han använde en komplex form, en *qasīda*, en dikt där verser uppdelade på två halvverser följer på varandra, alla på samma rim; den följer också samma rytm, enligt den ena eller andra metern fastställd av traditionen, ganska mycket som i den grekiska, latinska eller engelska poesin. *Ash-shā`ir* var en konstnär, en hantverkare, som behärskade sitt instrument, bunden till ett arbete som han hade förberett i sitt sinne och som han förverkligade enligt en beprövad procedur, varvid han mer eller mindre lade ned sin själ och sitt hjärta i det, levandegjorde det eller inte genom att ösa ur varje mänsklig hänförelses källa.

Därför var budskapet som Muhammed uppfattade så mycket mer troget den rena poesin som det avlägsnade sig från den traditionella. Rösten yrkade själv härpå:

Vi hava ej lärt honom skaldekonsten och den höves honom ej
(Koranen 36:69)

Man kan uppskatta de första budskapens poetiska kvalitet på olika sätt. Ännu en gång är det mycket svårt att mottaga dem med en oprövad känslighet. Bildernas torrhet har kritiserats. Men det är också svårt att inte fångas av ”den hårda, stötvisa, flämtande rörelsen”, av ”rimmets hamrande”, av den verbala klangfullheten (R. Blachère). Dessa ständigt upprepade idéer och ord, dessa assonanser, dessa omkväden förföljer lyssnaren, närmar honom själv ett hypnotiskt, hallucinerat tillstånd (Max Eastman), där han som i ett tillstånd av trans mottar ordets, rytmens och bildernas suggestion mångdubblad.

Men som vi har sagt var rösten själv också angelägen om att dess budskap förmedlade ett begripligt innehåll med uppmaningar och varningar. Och detta mer och mer. Allt eftersom kretsen av Muhammeds hypnotiserade åhörare vidgades, hans ord drog till sig uppmärksamhet, fann eko, väckte oro, var det nödvändigt att framlägga och beskriva, sedan att vederlägga och argumentera. Det räckte inte längre att uppväcka en intensiv sinnesrörelse. Budskapet blev precist, ännu länge djupt genomsyrat av denna rena poesi där det hade sin upprinnelse, majestätiskt och vältaligt. Det uttryckliga innehållet fick en allt större betydelse.

Budskapet rymde åtminstone vid den första anblicken ingenting revolutionärt eller chockerande. Det innebar skenbarligen ingen avgörande religiös förnyelse och vad gäller mottagandet som genast skulle komma det till del i Mecka var det skenet som räknades. I själva verket, och det är mycket anmärkningsvärt, förnekar Muhammeds Herre i de första uppenbarelserna ingalunda andra gudomars existens och makt. Han nöjer sig med att inte tala om det. Inga invektiv som i de senare budskapen mot ”dem som förbinder andra gudomar med Gud”, inget insisterande på den högsta gudomens unika karaktär. Det är mycket möjligt att Muhammed vid denna tid, samtidigt som han var övertygad om sin Guds oändliga makt, samme Gud som de kristnas och judarnas, trodde på den möjliga existensen runt honom av en hop sekundära gudomar utan större intresse, eftersom de i allt var beroende av den högste Mästaren, bara lite överlägsna djinnerna och demonerna, vilkas existens som skapelser av Gud han uttryckligen erkände som vi har sett. Detta förhållande av en Gud ovanför de andra som inte förnekas men ignoreras är ett vanligt fenomen i många polyteistiska religioner. Det har kallats ”henoteism.” Denna henoteism var många människors inställning i Arabien och chockerade ingen. Muhammed tvekade kanske mellan henoteismen och den verkliga monoteismen som judar och kristna predikade. Vi kommer att få se tecken i den riktningen.

Således hade Muhammeds insisterande på sin Herres makt inte en sådan karaktär att det kunde uppröra Meckaborna. Att tillskriva honom avsikten att döma mänskligheten på den judisk-kristna Gudens sätt, vilket förutsätter möjligheten av att återuppväcka de döda, det kunde framkalla skepsis men inget mer. De föreslagna tillämpningarna var redan utbredda bland Mecka-borna. Kritiken av ”självtilräckligheten”, denna övertygelse hos de rika att deras förmögenhet tillät dem att ”vara oavhängiga” (*istaghna*) av varje makt, var mycket acceptabel så länge den förblev måttfull. Framhållandet av nödvändigheten att ge allmosor rymde ingenting underligt och kunde stödja sig på gamla stamideal som förblivit vid liv i medvetandena, även om de mycket dåligt praktiserades av de rika Meckaborna, ideal som gjorde generositeten till den främsta av dygderna. Den motsvarade också den utbredda religiösa idén att det var nödvändigt att offra för att få gudomen att delta i varje oförmodad vinning och för att avvända hans möjliga vrede. Som man kan se fanns det i allt detta inte någon avgörande moralisk nyhet. Den nationella arabiska framtoningen under vilken de gängse judisk-kristna idéerna presenterades kunde heller inte annat än behaga åhörarna av

denna förkunnelse.

Ingenting av allt detta var oacceptabelt för Meckaborna. Det var säkerligen en övertygelse även hos Muhammed som vi har sett i färd med att försöka vinna över en betydelsefull man till sina idéer. Ingenting av allt detta kunde framstå som revolutionärt. De implikationer som djupare sett representerade en radikal förändring märktes inte och var för ännu föga utvecklade. Muhammeds förkunnelse kunde framstå som en tendens vid sidan om de andra inom ramen för de arabiska religiösa och moraliska idéerna, en ram som inte hade någonting fixt, stelt eller kanoniskt. Likväl kunde denna samma predikan dra till sig ett visst antal människor som deras ålder eller sociala ställning gjorde mottagliga för ett budskap som motsvarade deras djupa behov. Vi har sett varför Muhammed framlade skenbarligen i och för sig föga originella idéer i formen av en ny syntes som var personlig för honom och genom vilken han trodde sig märka det metafysiskas närvaro. Individerna fann i denna syntes ett speciellt och högt värde. Det var med honom som det högsta väsendet sysslade, det var han som det hade skapat och som det skulle döma utan hänsyn till släktskap, familj eller stam. Individerna, vars sociala värde den ekonomiska utvecklingen hade betonat, vann sålunda ett ideologiskt värde, en betydelse i sig genom att ha tillträde till evigheten. För blev de judiskt-kristna idéerna som verkade lockande på alla, färgade som de var av prestige hos de överlägsna civilisationerna och mäktiga imperierna där de vördades, helt och hållet acceptabla för den arabiska stoltheten i och med att de presenterades på arabiska, reducerade av en arabisk budbärare till sin allmängiltiga kärna och lätt assimilerbara.

Den ideologiska strömning som den nye förkunnaren grundade, männen som han vann över, kunde vid första anblicken inta sin plats fredligt bland de mångfaldiga idéströmningar och religiösa grupper som var utspridda över västra Arabien vid denna tid. Likväl skulle en våldsamt konflikt utbryta.

De som först accepterade Muhammeds budskap var naturligt nog folket i hans eget hus, hans hustru Khadija naturligtvis och den unge `Ali, hans kusin och fosterbarn, som var ungefär tio år gammal. Likaså den frigivne slaven Zayd ibn Hāritha som kanske spelat en viktig roll genom att upplysa Muhammed om kristendomen som var mycket utbredd i hans stam, Kalb. Vilka var de första som anslöt sig utanför denna lilla familjegrupp? Det uppstod senare livliga diskussioner härom, ty att tidigt ha omvänts till islam gav upphov till ära och prestige som hade sin betydelse i de förbittrade politiska striderna under det islamska våldets första tid, så mycket mer som denna prestige överfördes till den omvändes ättlingar. Men om man inte fäster alltför stor vikt vid precisa data som har föga betydelse för historikern kan man säga att vi i stort känner till namnen på dem som omvändes de första åren, ett fyrtiotal.

En av de först omvända, även om han inte som det har påståtts var den allra första efter Khadija, var en synbarligen välbeställd köpman, som dock inte tillhörde de allra rikaste, som man efter hans *kunya* kallade Abū Bakr. Han skulle ha varit tre år yngre än Muhammed. Det var en beslutsam, modig och balanserad man, full av sunt förnuft, som när väl ett val gjorts aldrig tog tillbaka det, orubbligt trogen Muhammed, vars beslut han likväl påverkade i modererande riktning. ”Abū Bakr, skriver Margoliuth, var en anhängare av hjältedyrkan om det någonsin funnits någon. Han ägde en egenskap, vanlig hos kvinnor men någon gång närvarande även hos män, som består i att vara beredd att binda sig vid en annans öde med en total och blind hängivenhet utan att någonsin diskutera eller vika undan. Att ha trott mycket var för honom ett skäl att tro ännu mer.”

En tradition som lär gå tillbaka till Zuhri, en Meckabo född ett fyrtiotal år efter profetens död, som ägnade sitt liv åt att utforska den första islamska tidens historia, berättar:

”Guds sändebud kallade folk till islam både hemligt och öppet. De som Gud önskade bland de unga och svaga lyssnade intresserat på honom så att de som trodde på honom blev talrika. De otrogna qurayshiterna kritiserade inte vad han sade. När han passerade dem där de stod i sina grupper, pekade de på honom och sade: ”Där är den unge mannen av Banū `Abd al-Muttalib som talar om himlen.” Man bör kanske rätta texten med F. Buhl och läsa: ”som har tilltalats från himlen”.

Vilka var då dessa unga och ”svaga”? Montgomery Watt har ägnat detta fyrtiotal första trognas biografier en minutiös och förtjänstfull undersökning. Här är hans resultat i stort.

Det var först de unga från de mest inflytelserika familjerna och klanerna i Mecka, de som innehade makten. Sålunda Khālid ibn Saïd ibn al-`tis av klanen `Abd Shams, en av de båda klaner som då ledde Mecka, och av familjen Umayya vars betydelse skulle komma att öka. Han hade en dröm i vilken han såg sig vid kanten av en pöl av eld mot vilken hans far drev honom. En man höll honom tillbaka och räddade honom i vilken Abū Bakr tycks ha fått honom att känna igen Muhammed. Han anslöt sig hädanefter till denne. Hans bror `Amr följde honom strax efter. När deras far dog, författade en tredje bror Aban några verser där den avlidne beklagade sina söners villfarelser. Khālid svarade honom likaledes på vers:

*Lämna den döde där! Han har följt sitt ödes lopp
Befatta dig med din nästa; han behöver det mycket mer*

Det är svårt att inte där se ett fall av ungdomsrevolt av typen: ”Familjer, jag hatar er!” Av samma familj var en man på cirka trettio år, `Uthmān ibn `Allān, som skulle gå ett stort och tragiskt öde till mötes. Tills vidare var det en ung dandy, en stilig pojke, angelägen framför allt om elegans och fina kläder, lättjefull och föga modig men skicklig i affärer. Det har hävdats att hans omvändelse främst berodde på hans kärlek till Ruqayya, en av Muhammeds döttrar.

En annan kategori bestod av folk som tillhörde mindre inflytelserika och aristokratiska klaner. Det var för det mesta unga män under trettio år men man finner också bland dem en eller två på trettiofem till femtio år. Några förfogade över ett visst inflytande i sin klan eller familj. Låt oss i den gruppen nämna den redan omtalade Abū Bakr som närmade sig de fyrtio men också den unge Talha ibn `Ubaydallah som inte kunde ha varit mer än arton vid tiden för sin omvändelse, en ung, ivrig och ärelysten man. Båda två tillhörde klanen Taym. Till klanen Zuhra hörde en man som var något över de trettio, `Abd al-Ka`ba ibn `Awf, vars namn ändrades till `Abd ar-rahmān och som också var påtagligt skicklig i affärer.

De som Zuhri kallar de ”svaga” ingick kanske i denna kategori. Men säkert tillämpas denna term också på en tredje grupp. Det var den som bestod av dem som inte till födseln tillhörde en viss klan, som inte var qurayshiter och som anslutit sig till en qurayshitisk klan i egenskap av ”skyddslingar”. Klanen i fråga var i princip skyldig att beskydda dem men lät ibland bli att göra det eller kunde inte, om den själv var alltför svag. Det var bland dem som en trogen från första stunden ingick, Khabbāb ibn al-Aratt, en smed på knappt trettio år som tillverkade svärd, son till en omskärerska, skyddsling tillhörande Banū Zuhra. På en ännu lägre nivå stod de frigivna slaverna såsom den tjugoårige Suhayb ibn Sinān, kallad ar-Rūmi, dvs romaren, bysantinaren, eftersom han var mycket blond (araberma sade ”röd”) men kanske också därför att han hade haft någon förbindelse med det bysantinska Syrien liksom sin vän 'Ammār ibn Yāsir, skyddsling tillhörig Banū Makhzūm, vars svärfar var en frigiven slav av bysantiskt ursprung.

Längst ned på skalan stod de verkliga slavar. Den berömdaste av dem var Bilāl, en neger från Abessinien, lång och mager med ett smalt ansikte och en tordönsröst. Liksom en annan slav, `Āmir ibn Fuhayra, köptes han åt sin herre av Abū Bakr och frigavs.

Det var kort sagt en samling av de friaste andarna i Mecka som anslöt sig till Muhammed. Det är säkert att lärans religiösa aspekt var avgörande för deras val. Men vad som gjorde dem ägnade att se med intresse på denna nya förkunnelse var deras andliga frihet gentemot konformismen hos Meckasamhällets ledande skikt. Detta frisinne hade i sin tur skilda orsaker allt efter individerna: ungdomlig identitetskras, kontakter med utlandet, mer eller mindre lös anknytning till samhällssystemet i Mecka, moralisk indignation eller ärelystnad och avundsjuka som drev dem att kritisera de mäktiga och därigenom deras värdesystem, slutligen helt enkelt speciella psykologiska anlag. Detta frisinne var alltså bundet till en mer eller mindre förvirrad varseblivning av den sociala och ideologiska kris som har beskrivits ovan. Det var därför dessa människor attraherades av Muhammeds budskap, särskilt som detta nära återspeglade denna kris.

Som vi har sett av Zuhris ovan citerade text observerade qurayshiterna samma attityd av roat överseende mot den nya gruppen, som så småningom kom fram för att blygt visa sig i öppna dagern, som parisarna inför ett Frälsningsarmémöte på öppen gata. Det rörde sig om oförargliga tokstollar som det var onödigt att sätta sig på sina höga hästar inför. På sin höjd visade man det förakt som sekteristernas låga sociala nivå ingav.

När Guds budbärare, rapporterar Ibn Ishāq, satte sig i helgedomen (nära ka`ban) brukade de "svaga" bland hans följeslagare sätta sig nära honom. Det var Khabbāb, `Ammār, Abū Fukayha Yassār, Suhayb och liknande personer bland muslimerna, som qurayshiterna gjorde narr av. De sade till varandra: "Så det är hans följeslagare som ni ser! Och det skulle vara de som Allah har utvalt bland oss för att ge den rätta vägledningen och låta oss lära känna sanningen! Om det som Muhammed kommer med till oss var en god sak, skulle inte sådana individer ha utvalts före oss." Ett argument som Muhammed, trots allt av bättre ursprung än de flesta av sina lärjungar, inte kunde ha varit okänslig för innerst inne. Hans undermedvetna mottog med tillfredsställelse de rättfärdiganden och precedensfall som hans Herre åberopade sig på. Det hade redan varit så när Noa varnade sitt folk för den överhängande katastrofen: "Och stormännen bland hans folk, som voro otrogna, svarade: 'Vi se att du blott är en mänsklig varelse liksom vi; och vi se att blott de som äro uslast ibland oss obetänksamt följa dig, men vi kunna icke se något företräde hos eder framför oss. Nej, vi tro att I ären lögnare' (Koranen 11:29). Översvämningen hade gjort det möjligt för Noa och hans ödmjuka lärjungar att hämnas. Snart skulle Muhammed och de svaga på samma sätt rättfärdigas och hämnas.

Men varken skepticismen eller gycklet var en allvarlig opposition. Likväl skulle denna till slut komma. Hur? Några berättelser som har filterat genom en tradition en smula alltför begiven på det hagiografiska kastar ett visst ljus över vad som kan ha hänt och tillåter oss några hypoteser.

Hos många qurayshiter måste den nya rörelsen ha väckt oro. Dess läras lugnande karaktär, de få nyheter den synbarligen medförde visavi den tidigare gängse världsuppfattningen räckte inte för att få den att betraktas som ofarlig av alla. Vi har alla på alla områden och i alla miljöer stött på dessa inskränkta individer för vilka, även om de i princip påstår sig vara i högsta grad tillgängliga för nya idéer, varje förändring a priori är att frukta, även när den i grund och botten bara siktar till att anpassa de yttre, föråldrade formerna hos de organisationer eller ideologier som de är fästa vid. Vad skulle det kunna vara i Västarabien på 600-talet, i ett starkt traditionsbundet samhälle, trots alla de förändringar som dess struktur redan känt på

men som dess medvetande vägrade att erkänna? Vi vet också att de konservativas sentimentala argument, den gråtmilda maningen att vara trogna förfädernas seder, indignationen över dem som vågar revidera prövade attityder, påminnandet om offren för att försvara dem, föraktet för reformatorens ungdom, inkompetens och brist på social tyngd, vi vet också väl att allt detta har en fruktansvärd verkan på en oförberedd massas nerver, hjärtan och sinnen. Det är också mycket sannolikt att de unga förnyarna gjort sig skyldiga till oförsiktigheter, taktlösheter och överdrifter som ökade de konservativas oro.

Muhammed hade likväl som vi har sett ingenting av en extremist. Bland männen som betraktade hans företag med oroad förvirring fanns det också balanserade personligheter som noga vägde dess fördelar och nackdelar från de högre samhällsskiktens synpunkt. Två avgörande punkter måste ha tyckts dem föga klara. Den ena hade att göra med dogmerna. Den andra var framför allt av praktisk natur. Deras attityd skulle bero på hur Muhammed klargjorde dessa punkter.

För det första: Vilken var rollen han tilldelade de olika gudarna som qurayshiterna dyrkade? Var det mäktiga gudar? Små underordnade gudar? Djinner? Vad som var särskilt viktigt med avseende på fromheten, som bekymrade sig föga om teologiska nyanser, vände sig Muhammed mot deras kult? Skulle deras helgedomar överges, deras symboler förstöras, offren upphöra? Vad tänkte Muhammeds mystiske Herre härom?

Och han själv, vilken roll gav han sig? Det tycks som om hans motståndare, som ofta är fallet, klarare än han själv genomskådat den ytligt sett uppriktiga anspråkslöshet han visade upp. Ödmjukt accepterade han den blygsamma roll som varnare som Herren tilldelade honom. Men hans berättigade stolthet kunde inte ha varit särskilt svår att upptäcka under denna ödmjukhet som han uppriktigt ansträngde sig att lägga sig till med. Och i synnerhet kunde intelligent politiker lätt förstå hur hans positions inneboende logik oförtrutet, med eller mot hans vilja, måste driva honom att till slut kräva den högsta makten. Hur skulle en man som Gud direkt talade till någonsin kunna underkasta sig någon senats beslut? Hur skulle det högsta väsendets föreskrifter kunna diskuteras av Meckaaristokratin? I ett samhälle där det heligas och profanas domäner inte var klart skilda åt var det tydligt att man måste nå fram till en situation där Gud själv dikterade sina befallningar genom Muhammeds förmedling i den yttre och inre politiken liksom i fråga om doktrinen och kulten. Var Muhammed medveten om denna logik och hur långt tänkte han gå på denna väg?

Det förekom försök till kompromisser, det intygar dokumenten i en utan tvivel arrangerad form men med en sannolikt reell grundval. En gamling bland de ledande i klanen `Abd Shams, `Utba ibn Rabi`a, vars unge son tillhörde de första muslimerna, förklarade, sägs det, en dag i rådet: "O Qurayshs församling! Varför skulle jag inte vända mig till Muhammed? Jag skall tala med honom och framföra förslag till honom. Kanske han kommer att godta några av dem. Vi ger honom vad han vill ha så kommer han att lämna oss i fred." Hans kolleger accepterade och han gav sig av för att söka upp Muhammed som satt för sig själv. Han sade till honom: "Brorson! Du är en av de våra som du väl vet, du är en av de välborna i din stam, din härkomst är ädel. Du har förorsakat din stam ett avsevärt problem. Du har splittrat den och förlöjligat dess drömmar. Du har nedsvärtat dess gudar och dess kult. Du har förklarat dess avlidna förfäder otrogna. Hör på! Jag skall ge dig några förslag som du kan undersöka. Kanske du kommer att acceptera något av dem." Muhammed sade till honom: "Tala, Abū l-Walīd, jag hör på!" Gamlingen fortsatte: "Brorson! Om du med denna affär som du har skapat inför oss bara vill tjäna pengar, skall vi bidra och ge dig så att du kommer att bli den rikaste ibland oss. Om det är prestige du är ute efter, skall vi göra dig till ledare över oss, så att vi inte

beslutar i någon fråga utan att rådfråga dig. Om du vill ha den högsta makten, skall vi göra dig till kung över oss. Om du ansätts av en demon som du inte kan göra dig kvitt, skall vi söka upp en läkare åt dig och vi skall lägga ut av våra pengar för att bota dig, ty det händer ofta att en välkänd demon besitter en människa tills man botar henne från den” eller ord i den riktningen. Muhammed svarade honom genom att läsa upp några verser ur Koranen. 'Utba lyssnade uppmärksamt på honom och återgick sedan till sina kolleger: "Låt honom vara! Vid Gud, hans ord kommer att ge ett ofantligt eko. Om araberna (dvs beduinerna) dödar honom, kommer ni att ha befriats från honom av andra. Men om det är han som vinner överhanden över araberna, kommer hans överhöghet att bli er, hans ära kommer att bli er och ni kommer tack vare honom att bli de mest välbärgade av människor."`Utbas tal är helt säkert apokryfiskt vilket bevisas av vissa använda argument och f ö garanterar inte överföraren dess exakta innehåll. Men som vi skall se svarade det mot en realitet.

Vid den tiden inträffade det en händelse som man rimligen kan hålla för säker, ty de muslimska traditionsöverförarna skulle aldrig ha hittat på en historia som riskerade att kasta ett sådant tvivel över hela uppenbarelsen. "När Guds budbärare såg, skriver Tabari, att hans folk avlägsnade sig från honom, var det smärtsamt för honom att konstatera att de stod fjärran från vad han rapporterade till dem från Gud. Då greps han i sin själ av en önskan att från Gud mottaga en text som skulle närma honom till hans folk. Det skulle ha glatt honom med tanke på kärleken han hyste för dem och hans omsorg om dem att vad som varit för hårt för dem något skulle mildras i så hög grad att han repeterade det för sig själv, att han önskade det, att han begärde det. I det ögonblicket avslöjade Gud suran Stjärnan för honom ..." När han kom till versen

*Tron I då om al-Lāt och al-`Uzzā
Och Manāt, den tredje och sista
(Koranen 53:19-20)*

lade demonen på hans tunga vad han upprepat för sig själv, vad han hoppades överföra till sitt folk:

*Det är de höga fåglarna
Och deras förbön är förvisso önskvärd*

När qurayshiterna hörde denna vers, fylldes de, säger den muslimska berättelsen, av en stor glädje och alla föll till marken, muslimer och icke-muslimer. Det var först senare som ärkeängeln avslöjade för Muhammed att han hade bedragits av djävulen, vilket, tillade han för att trösta honom, inte var något ovanligt, ty liknande ting hade hänt profeterna före honom. De extra verserna upphävdes, ersattes av andra som förkastade kulten av de tre "stora vattenfåglarna" (det var tranor eller hägrar som jag har översatt med "fåglar") och splittringen återvände efter den angenäma övergående manifestationen av enhet bland Mecka-borna.

Det är tydligt (och i grund och botten utsäger den upptecknade berättelsen hos Tabari det nästan klart) att Muhammeds undermedvetna hade ingett honom en formel som verkligen kunde skapa enhet. Den tycks inte ha stött hans henoteism, eftersom dessa "stora fåglar", lika änglarna eller djinnerna, uppfattades som underordnade Allah. Man kallade dem fö "Allahs döttrar". A andra visade detta klart att den nya förkunnelsen inte hade något revolutionärt, att den nya sekten vördade stadens gudar, respekterade dess helgedomar och erkände dess kults legitimitet.

Men implikationerna av Muhammeds medgivande skulle snart visa sig för honom. Sekten

avstod således från all originalitet. Judar och kristna måste illasinnat ha anmärkt att Muhammed sålunda återvände till sin ursprungliga hedendom. Och sedan, vilken kraft hade nu hotet om en yttersta dom om Allahs döttrar, försonade genom traditionella offer, kunde träda emellan för syndarna och rädda dem från den eviga fördömsen? Vilken auktoritet i synnerhet återstod nu för varnaren som sänts av Allah? Vilken liten präst som helst hos al: Uzzā eller Manāt kunde leverera orakel som motsade hans budskap. Allt detta underströks säkerligen av upprorsstämningen och indignationen i den lilla gruppen av Muhammeds anhängare, av den troligen alltför synbara lättnaden hos de konservativa qurayshiterna: ”Äntligen har Ibn Abi Kabsha (det var ett populärt öknamn som man gett honom) talat väl om våra gudinnor”, utropade den rike och mäktige Abū Uhayha Sa`id ibn al-`Ās, fadern till den unge muslim som han i drömmen velat driva in i elden. Man kan förstå hans spefulla tillfredsställelse och den unge upprorsmannens upprördhet!

Men att återta vad som hade sagts var att göra hoppet inför vilket man dittills hade tvekat, det var att proklamera brytningen, att sätta sig i en position där det var fråga om att vinna allt eller förlora allt. Ideologiskt innebar det att förkasta Meckas gudar som lägre andar eller enkla namn utan objektiv innebörd. Det innebar således att förkunna att deras kult var ogiltig, att stöta bort deras präster och deras trogna. Det var att beteckna allt som hade samband med den traditionella religionen som hedendom och otro. Det var att döma Meckabornas fromma förfäder och släktingar till helvetesflammorna. På ett annat plan var Muhammed hädanefter fri från förpliktelsen att på något sätt erkänna någon som helst hednings auktoritet. Det återstod att se om han skulle gå in i någon av de utländska kyrkorna eller bevara sin oavhängighet som en arabisk profet.

Skulle han bli kristen? Man mindes i Mecka en händelse som inträffat i hans ungdom. En ärelysten qurayshit, `Uthmān ibn al-Huwayrith, hade övergått till kristendomen och hade velat bli kung över staden under bysantinsk överhöghet. Han var nära att lyckas när en uppblående demokratisk anda hos hans landsmän omintetgjorde planen. Kanske qurayshiterna fruktade att samma fara nu var för handen.

I vilket fall som helst svarade de på brytningen med en våldsam motoffensiv. En källa som förefaller pålitlig preciserar att förföljelsen av sektens anhängare började ”när Muhammed nämnde deras avgudar”. Den tillägger som en intressant detalj som inte tycks vara uppdiiktad att ”det kom qurayshitiska jordägare från Tā'if som förebrådde honom detta, behandlade honom våldsamt, visade motvilja mot hans ord och sålunda upphetsade dem som lydde dem”. Det är frestande att tänka att dessa qurayshiter från Tā'if (en sval och grönskande bergsstad nära Mecka där de rika Meckaköpmännen höll sig med behagliga sommarbostäder) drevs av en önskan att skydda kulten av Allāt som hade en viktig helgedom i Tā'if. ”Då, fortsätter vår text, övergav människorna Muhammed utom dem som Gud bevarade och som var föga talrika. Detta tillstånd varade så länge Gud ville. Sedan gick deras ledare samman för att locka tillbaka sina söner, bröder och underlydande som var bland hans anhängare genom att använda dem från tron på Gud. Det var en djupt skakande prövning för muslimerna som följde Guds budbärare. De som lockades lockades och Gud stärkte dem bland dem som han ville.”

Förföljelsen var på det hela taget ganska mild. Ibn Ishāq sammanfattar den väl med några rader ägnade en av de mest brännmärkta individerna i de muslimska berättelserna, en av de största motståndarna till profeten, Abū Jahl, en rik köpman, en av de vid den tiden mest inflytelserika cheferna för klanen Banū Makhzūm.

”Det var brottslingen Abū Jahl som hetsade upp Qurayshs män mot dem. Om han hörde talas

om att någon hedervärd man, omgiven av allierade, omvänts till islam, förmanade han honom strängt och kom honom att skämmas. Han sade till honom: 'Du har övergivit din fars tro och han var bättre än du. Vi skall visa att ditt uppträdande bara är dumhet och att du saknar omdöme. Vi skall minska ditt anseende.' Om det var en köpman, sade han till honom: 'Vid Gud! Vi skall bojkotta din affär så att du förlorar allt vad du äger.' Om det var en man utan inflytande, slog han honom och uppviolade människorna mot honom."

Man försökte således förmå Muhammeds anhängare att överge sin tro genom att, när det rörde sig om socialt betydelsefulla män, kombinera moraliska och ekonomiska påtryckningar. Det gick inte att göra mer i de flesta fall, ty vederbörande skyddades av sin klan enligt det sociala system som var i kraft. Vissa förföljare, sägs det oss, som ville skapa tråkigheter för al-Walīd ibn al-Walīd av klanen Makhzūm, som hade blivit muslim, och fruktade hans bror Hishāms våldsamma temperament, gick och underrättade denne i förväg: "Vi vill bara läxa upp alla dessa unga människor för de nymodigheter de har infört med den här religionen. Så kommer vi att slippa besvär med de andra!" Han svarade: "Bra! Ta itu med honom och läxa upp honom! Men akta hans liv!" Och han deklamerade denna vers:

*Eller hur? Se till att min bror Uyays inte dödas
Annars kommer vi att för alltid utväxla förbannelser*

"Skydda hans liv! Jag svär vid Gud att om ni dödar honom skall jag döda de ädlaste bland er ända till den siste." De sade sinsemellan: "Gud förbanne honom! Vem vågar nu kasta sig in i denna affär? Om han dödas medan han är i våra händer, kan Hishām massakrera våra ädlingar ända till den siste." De lämnade honom och vände sig bort från honom.

Det var alltså, som det brukar vara, de fattigaste och de mest utblottade bland rörelsens medlemmar som fick lida mest, slavarne i första rummet. Bilāl t ex placerades av sin herres klan mitt i solen vid den hetaste timmen på dagen längst ned i en ofruktbar ravindal vid Mecka med ett stort klippstycke fäst vid sitt bröst. Det var då Abū Bakr köpte tillbaka flera av de muslimska slavarne för att frige dem. Man har kanske överdrivit denna misshandel senare för att göra de tidigaste troende så mycket mer förtjänstfulla och även säkerligen för att finna på ursäkter för avfall. "De slog muslimen som de förföljde, lät honom lida av hunger och törst så att han inte kunde hålla sig rak när han satt på grund av den våldsamma behandling som han hade utstått. Han samtyckte till slut till att avsvärja sig sin tro vilket de begärde av honom. De sade till honom: 'Är det Allāt och al-'Uzzā som är dina gudar och inte Allah?' Och han sade: 'Ja.' De gick så långt att om en skalbagge hade passerat förbi och de hade sagt: 'Är denna skalbagge din Gud och inte Allah?' skulle han också ha sagt 'Ja' för att slippa lidandet som de tillfogade honom."

Trots dessa förhållanden undgick Muhammed alla besvärligheter, eftersom hans klan, Banū Hāshim, solidariserade sig med honom. Detta berodde på att hans farbror Abū Tālib, som vi har sett hade uppfostrat och skyddat honom, trots nedgången i sina affärer bevarade ett avsevärt inflytande. Han gillade ingalunda idéerna som hans underlige brorson framförde, men klanens heder fordrade att även dess mest klandervärda medlemmar skyddades. Det var ett övervägande som ledde till att massivt samla hela klanen bakom hans inställning. De konservativa qurayshiterna rasade över att se sitt mest eftertraktade byte undslippa dem. De försökte utöva ett allmänt tryck på hela klanen Hāshim för att få den att avstå från detta beskydd som den gav sitt svarta får. De skulle inte längre göra affärer eller ingå äktenskap med medlemmarna i denna klan eller dem som var allierade med den. Det tycks fö som om denna bojkott förutom vad den betydde av kamp mot den nya rörelsen gynnade de klaners

affärer som nu hade överväldat i Mecka, Makhzūm och `Abd Shams. Den lösgjorde från den fordom mäktiga klanen Hāshim nästan alla klaner som hade allierat sig med den för att — i Muhammeds ungdom — bilda en allians som hade haft sin politiska betydelse.

Karantänen varade i två år och tycks inte ha tillämpats alltför strängt. I detta samhälle där ingen centralmakt kunde tvinga sin vilja igenom med våld var det svårt att få en allians av individer eller klaner att vara länge. Klanerna som anslutit sig till Makhzūms och `Abd Shams bojkott måste fort ha märkt att elimineringen av Hāshim stärkte initiativtagarnas ekonomiska och politiska övermakt. Hela denna solidaritetsaktion gick inte utan gnissel. Hāshimpartiet övergavs av en av sina eminenta medlemmar, en farbror till Muhammed som hette Abū Lahab. Han lät bryta sina båda söners äktenskap (eller kanske bara förlovning) med två av Muhammeds döttrar och tog bojkottarnas parti som leddes av hans hustrus mäktiga klan, `Abd Shams.

Trycket utövades också på propagandans område, som vi skulle säga. Gycklet och de öppna invändningarna mot Muhammeds budskap ökade. Återuppståndelsen, den väsentliga basen i den nya dogmen om den yttersta domen, förlöjligades. Muhammeds fiender uppmanade honom att tala om datumet för denna händelse, som kanske låg närmare i tiden än man trodde. De betonade det främsta argumentet som vi redan har sett återopas: Skulle man överge fädernas tro? Döma dem till den eviga elden? Mer än någonsin repeterade de att Muhammed var utsatt för hallucinationer, kanske besatt av en ande av lägre rang liksom *al-kuhhān*, magikerna eller poeterna. De nämnde de kristna och judarna som gav honom information: han upprepade helt enkelt deras lektioner. Det var föga sannolikt, lät de anmärka, att den högsta gudomen hade utsett en man av så föga vikt som Ibn Abi Kabsha till sin budbärare. Var var fö de övernaturliga tecknen, miraklen, som det skulle ha varit normalt för Gud att förära sin budbärare med för att garantera hans missions äkthet? Det rörde sig helt enkelt om en ärelysten man som ville tränga sig fram och bli en av Qurayshs ledare. Erbjudandena om en kompromiss som upprepade gånger tycks ha getts honom på det stadiet och som vi har citerat ett typiskt exempel på ovan var kanske också delvis machiavelliska manövrer för att misskreditera honom genom att bevisa för alla att hans avsikter var rent politiska.

Muhammed lyckades snabbt organisera sitt läger för att motstå förföljelsen. Han hjälptes därvid av en medlem av den fientliga klanen Makhzūm, al-Arqam ibn `Abd Manāf. Man ser hur föga monolitiska dessa sociala formationer var. Al-Arqam var ung, inte mer än tjugofem år och förmodligen yngre. Men han var tydligen familjeöverhuvud, ty han kunde erbjuda den nya sekten tillflykt i sitt stora och välbelägna hus för dess möten. De föga beskyddade eller föga djärva anhängarna smög sig dit längs murarna när natten fallit på. Det blev nya omvändelser. En som daterar sig till början av förföljelsen hade en viss betydelse. Det gäller Hamza, en av Muhammeds farbröder, sanningen att säga med ganska låg social prestige, fattig, lättretad och begiven på dryckenskap men stark och modig. Det var fö ett raserianfall som ledde till hans omvändelse. På väg tillbaka från en jakt fick han höra berättas av en kvinna som hade observerat scenen från sitt fönster att Abū Jahl hade förolämpat hans brorson. Hamza brusade upp, gick och sökte upp förföljaren och anklagade honom, varvid han slog till honom med bågen som han fortfarande höll i sin hand. Ett allmänt bråk undveks bara tack vare Abū Jahls vishet. Han erkände att han hade gått en smula långt och att Muhammeds klan med rätta hade kunnat känna sig förolämpad. Han höll tillbaka sina anhängare och Hamza lät på pin kiv omvända sig. Denne svältande storskrävlare var likväl en intressant rekryt. Muhammeds lärjungar hade stort behov av stöd också i fråga om fysisk styrka.

Här äger utan tvivel en viktig händelse rum som det är svårt att få tillräckligt belyst så mycket

har historien skrivit om den i enlighet med senare tiders intressen och uppfattningar, ett vanligt tillvägagångssätt i historieskrivningen inom ideologiska rörelser och stater, som bevarar en sträng kontroll över sina anhängares eller undersåtars tankar. Det vimlar av exempel härpå ända in i vår tid. Det gäller de första muslimernas utvandring till Abessinien som man i allmänhet placerar före episoden med de av djävulen inspirerade verserna. Men man kan med M. Watt hålla för troligare att den ägde rum efter, därför att den enligt den äldsta källan som vi kan lita på följde på förföljelsen och att denna i sin tur ägde rum efter att Muhammed hade intagit en offensiv attityd mot "avgudarna". Början på denna attityd förefaller utmärkas av uppenbarelsen som upphäver de "sataniska verserna". Låt oss därför återvända till denna källa, vars början citerats ovan:

"Då övergav människorna Muhammed utom dem som Gud bevarade och som var föga talrika ... Det var en djupt skakande prövning ... De som lockades lockades och Gud stärkte dem ibland dem som han ville. När detta hände bland muslimerna, befallde Guds apostel att de skulle bege sig till Abessinien. I Abessinien fanns det en god konung som kallades *najāshi* (på etiopiska *nagāshi*). Han förtryckte ingen i sitt land och tack vare honom härskade välstånd där. Dessutom var Abessinien en marknad för qurayshiterna som bedrev handel med det landet, ty de fann där livsmedel i stor mängd, säkerhet och goda affärstillfällen. Guds sändebud befallde dem detta och massan av dem begav sig dit, när de förtrycktes i Mecka och han fruktade att de skulle lockas över. Men han själv stannade kvar utan avbrott. Flera år förflöt sålunda under vilka (qurayshiterna) gick hårt fram mot dem bland dem som omfattade islam."

Det framgår av denna text att utvandrarerna var de vilkas tro Muhammed bedömde vara mest bräcklig och att faktumet att ha utvandrat till Etiopien inte kan ha betraktats som något att yvas över som man senare inbillade sig. Likväl tycks vissa av utvandrarerna ha varit fasta i sin tro. Det är också möjligt, som M. Watt har framkastat, att Muhammed under förevändning av att sätta den i skydd för förföljelser ville avlägsna en grupp som han misstänkte kunna ha divergerande åsikter på vissa punkter. Den dominerande personligheten i den lilla gruppen utvandrare var `Uthmān ibn Maz`ūn av klanen Jumah. Det var en man som redan före islam hade antagit asketiska vanor. Han vägrade dricka vin och avlade senare åtminstone ett kyskhetslöfte, vilket hans hustru gick till `Ā'isha och beklagade sig över. Han bad tom (om än förgäves) Muhammed om tillåtelse att låta kastrera sig. När han anslöt sig till rörelsen var det med sin son, sina två yngre bröder och sina tre brorsöner. Det var också med dem han gav sig iväg till Abessinien. Det är således möjligt att han oberoende av Muhammed hade kommit fram till liknande idéer som han, att han kring sig samlat en liten krets monoteistiska *hunafā'* och att han sedan anslutit sig till `Abdallāhs sons starkare personlighet. I varje parti misstror man dessa människor som har funnit sin sanning oberoende av ledaren, som har anslutit sig i samlad tropp och som fortfarande i grupp tenderar att kritisera den fastställda linjen och döma ledarna, kort sagt inte automatiskt, i handling och i anda, underkasta sig ledarens alla växlande beslut. Våra källor meddelar oss anekdoter som visar en viss fiendlighet mellan `Uthmān och de aktiva ledare vilkas åsikter Muhammed följde, Abū Bakr och `Umar. `Umar gycklade långt senare med `Uthmān när denne låg död i sin säng och försäkrade i ett gräl med en kvinnlig utvandrare att den abessinska exilen hade varit en semester, att den kort sagt var en desertering. Man känner där igen aktivisternas vanliga förebråelser mot teoretikerna. `Uthmān ibn Maz`ūn, en uppriktig, självständig troende som ibland gick till ytterlighet, kunde inte lätt böja sig för de fingerfärdiga ledarnas taktiska manipulationer (det finns en episod där han gör skandal vid ett litterärt möte genom att ta upp ett alltför materialistiskt yttrande av den berömde poeten Labid).

Vi kan knappast lita på någon av detaljerna som har getts oss om den etiopiska vistelsen. Gjorde de landsförvista qurayshiterna (bland vilka också den eleganta `Uthmān ibn `Affān, hans hustru och Muhammeds dotter Ruqayya, Jafar ibn Abi Tālib, profetens kusin och `Alis bror m fl befann sig) verkligen intryck på Axoums negus (eller *nagāshi*), hans biskopar och höga ämbetsmän? Sände qurayshiterna verkligen en beskickning för att begära att de skulle utlämnas? Det skulle vara oförsiktigt att såväl bekräfta som förneka dessa hypoteser. Senare historiker har kommit med många utläggningar härom och insnärjda i motsägelser har de dragit sig ur genom att föreställa sig två successiva utvandringar. Vissa emigranter skulle ha återvänt till Mecka vid nyheten om de ”sataniska verserna”, som tycktes dem betyda en allmän försoning med qurayshiterna. Man kan uppenbarligen inte hålla med om det om man placerar denna incident före utvandringen. Hur det än må vara härmed förblir den senare ett säkert faktum.

Den bör också ha haft en innebörd som vi inte klart lyckas urskilja på den internationella politikens plan. Vid en tid då Heraclius och de bysantinska arméerna retirerade på alla fronter inför de segerrika perserna, då man kunde ana det snara slutet för det kristna imperiet, som man så kort tidigare hade trott vara universellt och evigt, vid en tid då de mazdeiska perserna med sina judiska och nestorianska allierade triumferade, då sålunda en avsevärd politisk och kanske kosmisk omvälvning avtecknade sig, hade säkerligen valet av det kristna Abessinien som tillflyktsområde (”Guds land”, sade en emigrant), allierat med Bysans men monofysitiskt, sin betydelse. Var det ett klart val till förmån för kristendomen? Fattades beslutet f ö verkligen av Muhammed eller av oppositionella element för att senare, när oenigheten inför segern undanröjdes och det blev dålig ton att påminna om dem, godkännas och helgas genom att tillskrivas profeten? Vi förfogar över alltför otillräckliga och osäkra element för att väl döma därom.

Listan över utvandrare till Abessinien har förvisso utökats senare. Kanske de inte var mer än ett femtontal. Den lilla församlingen som stannade i Mecka räknade ett fyrtiotal män och ett tiotal eller tjugotal kvinnor. Den uthärdade tåligt sina fienders ostracism, speglosor, förolämpningar, ibland misshandel, hela detta lilla kalla lömska krig som klanernas solidaritet inte tillät överskrida en viss gräns.

Den inregistrerade en viktig framgång i och med omvändelsen av en betydelsefull man, den som efter Muhammed utan tvivel skulle göra mest för islam. Denne `Umar ibn al-Khattāb, då i tjugofemårsåldern, medlem av en underordnad klan av Quraysh, hade ett av naturen våldsam samt temperament men också en järnvilja som kunde behärska dess impulser, kuva dem och använda dem för rationellt utarbetade planer. Han hade tagit ställning mot den nya sekten med sin vanliga kraft, samtidigt som hans syster Fātima och hennes man Said hade blivit medlemmar av den i smyg. Några muslimer hade förvisso upptäckt en viss medkänsla hos honom med emigranterna som begett sig till Abessinien. Men de hade sagt sig inför hans hårdhet: ”Han kommer att omvändas när hans fars åsna blir muslim.” En dag gav han sig rasande iväg med draget svärd till sektens samlingsplats i al-Arqams hus. En balanserad man i hans klan mötte honom och frågade honom vart han var på väg. ”Jag söker Muhammed, svarade han, den där sabiern (en monoteistisk baptistisk sekt i Babylon) som har sått tvedräkt i Quraysh, förlöjligar deras idéer, svärtar ned deras religion, skymfar deras gudar. Jag skall döda honom.” — ”Du misstar dig, svarade honom den andre. Inbillar du dig att Banu `Abd Manāf (alla klanerna besläktade med Muhammeds) kommer att låta dig vandra omkring på jorden när du har dödat Muhammed? Du skulle göra bättre i att återvända hem och se till att det råder ordning där.” `Umar frågade förvånad vad han menade pågick hemma hos honom. Mannen

avslöjade för honom vad alla visste. `Umar ändrade riktning och återvände hem, där den anspråkslöse muslimske smeden Khabbāb höll på att läsa Koranen för hans syster och svåger. `Umars steg spred panik bland dem. Khabbāb gömde sig i ett annat rum och Fātima satte sig på huk och stoppade in Koranbladet under kjolen. `Umar kom in och frågade vad det var för ljud han hade hört. Fātima och hennes man låtsades inte förstå. Det gjorde `Umar utom sig och han sade till dem vad man anklagade dem för och slog sin syster i huvudet. Åsynen av blodet fick honom emellertid att lugna sig och han bad att få se texten de läste innan han kom. Läsningen av bladet kom honom att ge till ett utrop av beundran. Khabbāb kom då fram från sitt gömställe och sade mycket välberäknat till `Umar att han dagen innan hade hört Muhammed bedja för hans omvändelse. Rörd lät sig `Umar ledas till al-Arqams hus med svärdet i skidan denna gång. Man öppnade inte utan fruktan för honom. Men han fyllde hjärtana med glädje då han kungjorde sin omvändelse. Det var, som G. Levi della Vida säger, början på ”förändringen av denna exklusiva och omedgörliga, hårt polariserade attityd som inte känner till någon medelväg utan bär samma våldsamma intensitet i hatet som i hängivelsen”. Hans anslutning uppmuntrade muslimerna som nu, sägs det oss, gick så långt att de vågade be sina böner offentligt nära ka`ban.

Under alla dessa händelser fortsatte uppenbarelsen. Långsamt och mödosamt tog en doktrin form. I denna underliga atmosfär i Mecka, i utkanten av stormakternas civiliserade och glansfulla värld, för ögonblicket inbegripna i en apokalyptisk kamp, formades en tro som skulle breda ut sig över världen och söka omgestalta den. Allt detta försiggick i hjärnan på en enda man, men där reflekterades, var en hel världens problem i rörelse och de historiska omständigheterna var sådana att produkten av hela denna mentala verksamhet skulle komma att skaka Arabien och bortom det världen.

Förhållandena, dvs närmare bestämt konservatismens makt i Mecka, Muhammeds djupa övertygelse om sitt budskaps betydelse och hans lärjungars brinnande önskan om en förnyelse, hade omintetgjort kompromisserna. Då tog den disparata gruppen individer mer eller mindre i sympati med en inspirerad kungörars budskap form av en gemenskap, vars sammanhållning bara skulle stärkas av den omgivande fiendligheten. Denna omvandling medförde en djup modifiering av budskapets innehåll, form tom, och av mästarens och hans lärjungars allmänna attityd till allt som omgav dem.

Denna grupp skulle klart skilja sig från allt som inte var den själv. Därför behövde den först och främst en egen, tydligt definierad ideologi. Dess väsentliga tema var Guds egenskap att vara en, eftersom det var på den frågan sprickan hade uppkommit. Det var det lösenord efter vilket man kunde göra en klar skillnad mellan anhängare och fiender. Det var mot Meckakulten av de tre ”Sublima fåglarna”, av vad som kallades Allahs döttrar, som uppenbarelsen från ovan tydligt tog ställning:

Eller har han döttrarna och I sönerna? ...

Eller hava de hand om det fördolda, så att de kunna uppskriva det? ...

Eller hava de en annan gud än Gud? Gud allena all ära! Han är fjärran från det de sätta vid hans sida!

(Koranen 52:39-43)

Och lite senare kanske:

Åkalla din Herres namn och ägna dig helt åt honom!

Han är östans och västans Herre; det finns ingen gud utom honom. Tag honom till ditt ombud!

(Koranen 73:8 —9)

Så preciseras budskapet. Det finns bara en gudom. Man får inte förbinda honom med något annat väsen i den tillbedjan man ägnar honom, därför att alla de andra väsendena, vilka de än är, står långt under honom. Väsendet som inspirerade Muhammed och som betecknade sig själv bara med blygsamma omskrivningar: ”Din Herre”, ”Deras Herre”, uppger äntligen klart sitt namn. Han är Allah, Guden, den högsta Gudomen, välkänd för Mecka-borna, som bara är okunniga om omfattningen av hans makt och hans gudomliga enslighet. Men han har ett annat namn, ar-Rahmān, som betyder ”förbarmaren”. Ar-Rahman används emellertid som ett egennamn. Det är ett namn främmande för Hijaz och mot vilket Meckaborna uppvisar en särskild motvilja. Det är det gudsnamn som judarna använder och, för Gud Fader, Sydarabiens kristna under formen Rahmānān. Det är namnet på den Gud som profeten i Yamāma, Maslama, predikar om. Det måste vara namnet som vissa judisk-kristna kretsar begagnar sig av, hos vilka Muhammed av sin inspiratör drivs att underrätta sig trots motviljan i Mecka:

Han som skapat himlarna och jorden och vad däremellan är på sex dagar och sedan satte sig på tronen är ar-Rahmān (Förbarmaren). Spörj den som är underkunnig om honom! Och då man säger till dem: ”Fallen ned för Förbarmaren!” säga de: ”Vad är då Förbarmaren? Skola vi falla ned för vad du befäller oss?” Och det ökar endast deras motvilja.

(Koranen 17:110)

Denne Gud vet allt och kan allt. Det är till honom man bör vända sig. De s k gudarna har ingen makt och ödet, denna första metafysiska inkarnation av naturens lagar som ideologin i Mecka höll fast vid, är underkastat gudomen: Gud berikar den han vill, förödmjukar och upphöjer den han vill. Vid tidens slut kommer han att belöna och straffa dem som han har gillat eller ogillat enligt sina egna kriterier, föga tillgängliga för mänskligt förstånd. Dessa beslut skall fattas vid denna Yttersta dom, som figurerade redan i den allra första uppenbarelsen och som visar sig som en väsentlig dogm som klart ställer den nya gemenskapen mot dess miljöns dominerande religiösa begrepp. Men ju mer tiden går, desto mer förtätas beskrivningarna av domen och det som följer, paradiset behag och helvetets plågor, och berövas sina pittoreska inslag. Det handlar nu mindre om att beskriva än om att svara på Mecka-bornas argument. Som hos judarna och de första kristna var en återuppståndelse som inte innebar ett återuppväckande av kropparna otänkbar. Därför understryker Meckaborna det osannolika i denna process, då var och en ju kan konstatera hur kropparna ruttnar i graven och hur benen förvittrar i öknens sand. Muhammed måste invända häremot att Guds makt är oändlig; han har skapat dem en gång från en droppe sperma och skall väl kunna återskapa dem från några förtorkade ben. Och när kommer sedan denna fantastiska händelse? Rösten från ovan har tillkännagivit hur överhängande den är:

Räkenskapen nalkas människorna, medan de sorglöst vända sig bort

(Koranen 21:1)

De säga: ”När skall denna hotelse verkställas, om I ären sannfärdiga?”

Säg: ”Det kan hända att något av det som I viljen påskynda kommer tätt efter eder.”

(Koranen 27:73 —74)

Låt oss i förbigående notera handelstermerna som Gud använder via denne köpman som vänder sig till köpmänskolleger!

Inför dessa mäktiga, aggressiva motståndare, på lur efter varje brist i den nya doktrinen, varvid de framför allt stödde sig på massornas och eliternas konservatism, snabba att använda

argumentet om trohet mot fädernas tro och att fördöma den ärelystne splittraren, var det nödvändigt att för att rättfärdiga sig finna en tradition och samtidigt förklara den nya trons svårigheter att bana sig väg, dessa svårigheter som en övernaturlig hjälp borde ha besparat den. Därför berättade rösten historien om det förgångnas profeter, varvid den drog fördel av allt som Muhammed fick veta och allt som han redan visste. Det är vad den senare skulle kalla ”de sju berättelserna” (*mathāni*) med bruk av samma arameiska ord som hos judarna betecknade repetitionen, den muntliga traditionen framför alla andra (*Mishnah* på hebreiska, *Mathnithā* på arameiska). Alla dessa berättelser har samma schema. En profet sänds ut till ett folk för att mana det att ångra sig och tillbedja den ende sanne Guden, men detta folk lyssnar inte på honom och går därför under. Detta schema hade Muhammed som vi har sett letts till av en orientalisk tradition av judiskt-kristet ursprung. Men det tillämpades först på rent arabiska folk, utan något tvivel enligt till hälften eller tre fjärdedelar legendartade berättelser, välkända i Hijaz och inspirerade av ruinerna som `A karavanerna ofta kunde betrakta på sin väg. Det var först d, ett folk kanske av jättar, som hade kvarlämnat gåtfulla monument på höjderna. En budbärare vid namn Hud hade sänts till dem. Han hade avvisats och då hade en häftig vind blåst under sju nätter och sju dagar och lämnat bara öde ruiner efter sig. Sedan var det Thamūd, ett folk som verkligen existerat som vi vet av bl a grekisk-latinska författares vittnesbörd. Thamūdfolket hade byggt slott på slätten och holkat ur bostäder åt sig i berget. Det är mycket sannolikt fråga om de vackra nabateiska gravar i hellenistisk stil som man kunde beundra i norra Hijaz runt al 'Elā i början på 600-talet och som man fortfarande kan göra. Varför var dessa vackra monument inte längre mer än ödsliga ruiner? En profet, Sālih, hade predikat också för detta folk på Guds vägnar. Han androg som tecken på sin mission en (mirakulös?) honkamel som man borde låta beta ”på Guds jord” och som en vattenranson borde tilldelas. Men Thamuds rådsförsamling liksom Meckas senare hade varit klentrogen, hade talat mot profeten och drivit med de enkla troende människorna. Han hade offrat kame-len. Efter en tid av tre dagar hade då folket förintats av en naturkatastrof: en jordbävning, tycks det, följd av åskdunder och ett ihållande oljud. Liknande berättelser handlade om folket Midyan i nordvästra Arabien och dess profet Shu`ayb, Brunnens folk, Snårets folk, (det säkerligen sydarabiska) folket Tubba', sabéerna vilkas fruktbara trädgårdar hade fördärvats av en översvämning. Vissa av dessa berättelser begränsas till antydningar så att vi inte ens vet vilka exakt dessa Brunnens och Snårets folk var. Men med dessa väsentligen arabiska historier blandades snabbt berättelser med en liknande moral hämtade från Gamla testamentet. Noa predikade också förgäves och översvämningen uppslukade dem som inte hade brytt sig om hans ord. Lot klandrade invånarna i Sodom för deras homosexualitet; i stället för att lyssna på honom upp sig på honom och fördrev honom; därför förstördes deras stad och bara han och hans familj räddades, ”utom en gammal gumma som blev kvar” (37:135). Faraos — besynnerligt nog kallad ”jaktspjutens herre” — varnades liksom hans råd (*mala'*) av Mose och Aron. De ville inte tro dem och förintades av Gud. Vi återfinner Qurah som i bibeln gjorde uppror mot Mose i öknen på frågan om den prästerliga överhögheten och därför med sin familj försvann ned i jorden som Gud lät öppna sig under dem. Genom en förvånansvärd anakronism placeras han tillsammans med faraos och ”den ogudaktige Haman av amalekiternas släkte” från Esters historia bland de högfärdiga som inte ville lyssna på Mose och strängt straffades. Likaså hade Abraham försökt övertala sin far och sitt folk att avstå från att dyrka avgudar. Han hade inte heller åtlutts och tvingades efter att ha blivit hotad utvandra. Det var de otrogna som ”fingo lida mest” (21:70).

Alla dessa historier, hämtade från den arabiska traditionen eller de heliga judiska böckerna, förvrängda på något stadium i överförelsen, berättades inte för nöjes skull. Hela tiden märker

man eller misstänker man drag som kan tillämpas på Muhammed och hans situation. Sālih, Hūd, Noa, Mose, det är han. `Ād, Thamūd, den högmodige Farao, den rike Qurah, deras folk och *mala'*, det är Qurayshs råd och folk. Folket lyssnade inte på Muhammed, det är regeln. Vad kommer att hända med det? Låt oss hänvisa till föregångaren:

Envar straffade vi för hans synd; bland dem fanns den mot vilken vi sände en orkan, bland dem fanns dem som skrällen träffade, bland dem fanns dem som vi läto jorden uppsluka och bland dem fanns ock dem som vi dränkte. Gud var ej den som gjorde dem orätt utan de gjorde orätt mot sig själva.

(Koranen 29:29)

Det var ödesbestämt att samma sak skulle inträffa i Mecka. Muhammed och hans lärjungar skulle räddas på det ena eller andra sättet från straffet som drabbade den högmodiga och klentrogna staden. Vilket straff? Rösten utsade det inte klart. Kanske Muhammed tänkte att Gud skulle utnyttja lyckans växlingar i kriget mellan bysantinare och perser. Kanske det hade något samband med utvandringen till Abessinien. Vi kan inte veta något bestämt om det. I vilket fall som helst är det anmärkningsvärt att hotet om världens ände och domen, som var det enda som kom till uttryck i början av förkunnelsen, ersätts av förebådandet av ett världsligt, jordiskt och lokalt straff.

Till dessa så direkt avskräckande berättelser kom andra som snarare tycktes ha som mål att visa och förhålliga Guds makt i allmänhet. De härstammade från den kristna orientens gemensamma legendskatt genom den syriska litteraturens förmedling. Så t ex historien om de sju sovande i Efesus, unga kristna som tog sin tillflykt till en grotta för att undkomma kejsaren Decius förföljelser och där sov i flera sekler. Vidare legenden om Mose och hans mystiske tjänare som sökte efter det eviga livets källa, där man återfinner ekona av det gamla sumerisk-ackadiska Gilgamesheposet omstöpt i det hellenistiska eposet om Alexander. Sålunda också historien om denna samme Alexander, kallad Dhūl-Qarnayn, den tvåhornade (ty hans "far" Jupiter Ammon hade två horn) som i utkanten av världen byggde en mur för att hindra sagofolken Gog och Magog att bryta fram.

Den muslimska gruppen, sålunda försedd med illustra föregångare från en gammal delvis arabisk och delvis judisk-kristen tradition, har fortfarande att svara på alla sorters frågor och kritik. Man är krävande mot den och med rätta, eftersom den påstår sig följa en gudomlig inspiration och föreslå ett högre levnadssätt. Muhammed tänker, reflekterar och lär sig. Tankarna arbetar i hans hjärna. Och en dag ger rösten från ovan svaret. Så växer så småningom ett embryo till teologi fram, otymplig och föga subtil, i nivå med samhället och själarna den vänder sig till.

Så länge människan så att säga är organiskt knuten till sin klan, stam, by eller stad där hon i detta strikt hierarkiska samhälle bara är ett utbytbar element bundet till den plats som ödet har tilldelat henne för en oföränderlig funktion, håller hon sig till idén om ett liv på andra sidan graven likartat eller parallellt med detta. Därborta kommer den här världens sociala förhållanden att fortsätta att inruta tillvaron för de bleka skepnader som där lever ett liv på sparlåga. På denna jord på andra sidan döden kommer tjänarnas skuggor att vårda herrarnas, vålnader av bönder bruka jorden för dem och hantverkarna stå för deras bekvämligheter. Oklanderligt och klandervärdigt beteende på denna jord förändrar inte mycket där. Sådana var med säkerligen många varianter människornas första uppfattning om vad som skulle hända efter deras död. Men när den långväga internationella handeln, som blandade om folken, människorna och idéerna, bröt igenom, när samhällen etablerade sig där pengarna blev alltings mått och penningekonomin bröt ned de etniska gruppernas gränser, där var och en

personligen kunde göra sig en förmögenhet, där individens värde i denna värld berodde på den plats han hade skapat åt sig genom sin egen kamp, började man hoppas på ett öde anpassat efter varje individ. Då stod profeter upp som lovade de förmögna ett individuellt straff först i denna värld, sedan i nästa, alltmedan de beklagade nedgången för den gamla samhällsordningen där alla åtminstone garanterats sitt levebröd av sin grupp och alltmedan de fördömde de rika och deras hänsynslöshet. Då uppstod samhällen och grupper som undervisade sina medlemmar i hur man når ett lyckligt tillstånd i den andra världen, hur man räddar sig individuellt.

Det var dessa religioner syftande till en individuell frälsning som bredde ut sig över den gamla världen mellan 700-talet och 400-talet före vår tideräkning. Vågen nådde nu med en avsevärd försening västra Arabien. Där började också människorna fråga sig hur de skulle göra för att nå en frälsning.

Svaret från rösten som talade till Muhammed kan lätt härledas från vad som redan sagts. Man måste vända sig till Gud. Gud är oändligt mäktig men han är också oändligt god. Dessa tecken på hans makt, utvecklade redan i början av uppenbarelsen, såsom skapandet av hela världen, av växtligheten och djurlivet, av människans förstånd och känslor, är också bevis på hans godhet. För allt detta bör människan vara tacksam. Det är därför de otacksamma (det är utan tvivel den ursprungliga betydelsen av ordet *kāfir* som kom att få betydelsen otrogen) kommer att straffas och de tacksamma, de trogna, belönas. Rösten tar ibland till brutala uttryck hämtade ur det kommersiella ordförrådet för att se på den goda ledningen som på ett gynnsamt köpeavtal. Men i andra ögonblick antar den ett mer upphöjt språk, appellerar till ädlare känslor. Man märker redan här motsättningen mellan den mänskliga strävan efter frälsning, som profeterna och religionsgrundarna uppfattar som en belöning, och den moraliska känslan som sedan länge förnekar all förtjänst i det som görs i ett själviskt syfte. Denna av Muhammed ej uppfattade motsättning skulle bli ett allt större problem för de muslimska mystikerna liksom för de kristna, som vill släcka helvetet och sätta eld på paradiset för att Guds kärlek skall renas från varje spår av självisk beräkning.

Det finns en annan ännu allvarligare motsättning som ingen religion har kunnat lösa. Gud är allsmäktig, det är givet. Följaktligen är det han som bestämmer människornas attityd i alla dess detaljer. Det är genom hans vilja som somliga hör hans röst och andra vänder sig bort:

Den Gud vägleder är stadd på den rätta vägen, men åt den han låter fara vilse skall du aldrig finna någon beskyddare som visar honom vägen
(Koranen 18:16)

Om du är aldrig så ivrig att vägleda dem, så vägleder Gud förvisso icke den han låter fara vilse och de skola ej få några hjälpare
(Koranen 16:39)

Vad tänker du om den som tager sin lusta till sin gud och som Gud med full vetskap låter fara vilse, vars öron och hjärta han förseglar och över vars ögon han breder ett täckelse? Och vem skall vägleda honom efter Gud?
(Koranen 45:22)

Men vad tjänar det då till att varna, mana till ånger? Varför handla? Och med vilken rätt, enligt vilken moralisk princip straffa och belöna? Muhammed ställde sig inte den frågan som hade oroat och skulle oroa så många teologer och rösten svarade aldrig på den. Bortom all rationalitet hade han den akuta känslan av Guds allmakt. Hur skulle den kunna undgå att leda människornas åsikter, handlingar och beslut? Qurayshiternas otro krävde en förklaring. Och

det fanns ingen annan än Guds vilja. Straffet var precis lika oundgängligt. Hur kunde man anta att upprorsmakare mot Gud skulle behandlas som troende? Handlingen och förkunnelsen var inte mindre nödvändiga. Det var nödvändigt att försöka upplysa människorna, att leda de troende. Gud skulle låta sitt sändebuds ansträngningar ge resultat eller misslyckas. Man kom inte förbi dessa enkla påtagligheter.

Tacksamheten mot Gud och hans godhet måste visas. Först genom tron på honom, hans budskap och hans förkunnelse, sedan genom en kult, en dyrkan. Koranen föreskriver ofta att man allmänt uttrycker sin tacksamhet mot Gud. Men det är bra för en religiös grupp att sådana manifestationer tar definierade, reglerade former som är speciella för den, så att de tjänar till att skilja gruppen från andra. Det är då egentligen talat fråga om riter. Vid den tid som vi studerar föreskrivs den muslimska gemenskapen ännu mycket få sådana. De är påtagliga kopieringar av de fromma övningar som orientens kristna ägnade sig åt och namnet som betecknar dem, *salāt*, är lånat från dem. Det rekommenderas således att man utför handlingar som innefattar knäfall, hälsningar genom en djup böjning av överkroppen och uppläsningar av heliga texter. Dessa är fragment av Koranen, ord från Gud uppenbarade för Muhammed. Man bör recitera i ödmjuk ton utan att alltför mycket höja rösten. Allt detta görs i det man vänder sig i riktning mot Jerusalem liksom judarna och de kristna. Liksom i den nestorianska kyrkan bör man ägna sig åt dessa övningar i solnedgången och soluppgången liksom under en del av natten. Ordet *salāt* översätts vanligen med ”bön”, vilket kan accepteras på villkor att man väl förstår att det rör sig om gester och ord fastslagna i förväg av gudomliga föreskrifter, inte om en personlig åkallan och en begäran om särskild nåd av gudomen. Men en sådan åkallan (*du`ā'*) kan stoppas in under rörelserna och recitationen av *as-salāt*. Utanför denna föreskrivs den troende inte några egentliga riter. Rösten ovanifrån rekommenderar bara allmänna moraliska dygder: välgörenhet, fromhet mot Gud, relativ måttfullhet i sexuallivet, hederlighet o s v.

Det är riktigt att denna moral som den nya sekten erbjöd utgjorde en radikal brytning med den rådande moralen i det arabiska samhället, som den japanske arabisten Toshihiko Izutsu har visat med semantiska analysmetoder. Araberna beundrade arroganta, bekymmerslösa män som inte fruktade något, redo att för en obetydlighet, för en vacker gests skull offra sitt liv och sina ägodelar. Vad betydde möjliga följder som deras familjers ruin och misär? Det var vackert att hänge sig åt den ena passionen efter den andra, att springa mot döden för att hämnas den minsta förolämpning, att öppet förakta de av naturen eller samhället vanlottade, att strunta i invecklade beräkningar för att bevara en i vilket fall som helst övergående tillvaro, att offra alla sina och de sinas ägodelar för att förskaffa sig äran att vara ett mönster av gästfrihet. Mot denna stolta ridderliga etik, som mer eller mindre likartade villkor har gjort till flera samhällens ideal och som den avlägsna och osäkra karaktären i realistiska levnadsplaner uppmuntrar hos så många unga generationer, satte Muhammed Guds närvaro. Ja, Gud var närvarande och det förändrade allt. Gud existerade och tog hand om människorna, även de anspråkslösaste. Han ville inte veta av dessa asociala påhitt som innebar ett förakt för andras lugn, ja deras liv. Den troende borde först och främst ta livet på allvar och ta hänsyn till andras, det godas, Guds krav. Moralerna identifierades nästan med religionen. Tron borde alltid uttrycka sig i handling. Varje ”social” handling var en dyrkan av Gud. Ingenting brännmärktes mer än gycklet och slarvet. Modet och generositeten borde vara måttliga. De som inte var rädda för någonting hade förhärligats. Men det var nödvändigt att vara rädd. Ja, så chockerande det kunde låta för människor som uppfostrats med dessa mål för ögonen var det nödvändigt att vara rädd för Gud. Man borde så mycket som möjligt överlåta hämnden åt Gud, som inte skulle undgå att utöva den i den kommande världen. Det oordnade slöseriet

måste ersättas av organiserad välgörenhet, helst genom den troende gemenskapens förmedling. Denna världs adelstitlar var bara fåfänga. Man måste vara förekommande mot de ringa och vanlottade. Inte längre dessa stormiga passioner, dessa snedsprång och denna förblindning där sinnena tog överhand över förnuftet och man glömde allt. Kort sagt, man måste bli allvarlig.

Den muslimska gruppen utmärkte sig således utåt bara genom praktiserandet av *as-salāt*. Men så småningom skaffade den sig självständighet även på andra punkter. En organisation skapades som var speciell för den och definierade den gentemot yttervärlden. Men denna process hade ännu inte kommit långt. Gruppen hade inget namn som utmärkte den. Anhängarna skulle kalla sig själva de ”troende” (i sing. *mu'min* och säkerligen mycket senare de ”som underkastat sig” Gud, i sing. *muslim*). Men dessa namn tillämpades inte nödvändigtvis bara på dem. I synnerhet betecknade samma termer dem som hade följt profeternas maning i det förflutna. Det finns inga spår av en verklig organisering av gruppen. Man följde Muhammed som inspirerades av Gud. Likväl är det klart att det redan utbildats en ”inre cirkel”, en liten grupp som stod närmare den inspirerade och som han bad om råd. Det var nödvändigt att fatta beslut på det taktiska planet, om attityden som borde intas utåt mot qurayshiterna när rösten var stum. Abū Bakr var den viktigaste medlemmen av denna cirkel, men efter sin omvändelse åhördes den energiske `Umar också mycket gärna. På ett annat plan spelade den frigivne och allmänt omtyckte Zayd en viss om än mer anspråkslös roll. De självständiga andarna, de som en intensiv personlig erfarenhet hade kommit att ansluta sig till gruppen, såsom Khālid ibn Saïd och `Uthmān ibn Maz`ūn före deras avresa till Abessinien, konsulterades utan tvivel och vi har sett att det kanske var åsiktsskillnaderna under de diskussionerna som förorsakade avfärden. De till levnadsvillkoren eller sinnet ringa som Khabbāb eller Bilāl höll den blygsamma men oundgängliga ställningen som enkla troende, anhängarskarans ”bas” som vi skulle säga. Deras oförtröttliga hängivenhet, deras totala självupppoffring, deras absoluta brist på nyfikenhet och inre kamp, förutom de ovärderliga materiella tjänster de gjorde, förvandlade dem till föredömen att hålla fram gentemot opponenter och debattörer.

Det avgörande ordet tillkom alltid Muhammed vars personlighet var den egentliga stöttepelaren som bar upp gruppens enhet. Gentemot qurayshiterna vidhåller han modest men bestämt att han verkligen är kungöraren som Gud har anförtrott ett budskap att lämna dem. Rösten drivs av deras kritik att precisera hans funktion. Han är bara en mänsklig varelse som måste äta och dricka, ha kvinnor och barn. Man kan alltså inte kräva av honom att han skall utföra underverk för att bekräfta sin mission. Gud utträttar mirakler där och när han vill. Om jorden bebotts av änglar, skulle Gud ha sänt en ängel till dem. Men den utsände människan, Muhammed, är en rättskaffens person som inte har några politiska ambitioner, som inte besitts av någon demon eller lägre ande. Det är sant att han inte tillhör stadens mäktiga och att hans anhängare ofta är av lågt ursprung, men samma sak gällde de föregående profeterna och man kan påminna qurayshiterna om att de hyste en viss uppskattning för Muhammed innan han fick sina uppenbarelser.

Det är likväl inte vilken man som helst. Dessa ord som överförs till honom börjar betraktas som en värdefull helhet, jämförbar med de av de tidigare profeterna överförda skrifterna som judar och kristna bevarar. Jämförbar och t o m väsentligen identisk. Och det är väl där ett tecken på äkthet att denna uppenbarelse som getts Muhammed ”på ett rent arabiskt språk” redan återfinns i de gamla skrifterna. Detta faktum att den är avfattad på god arabiska vederlägger förtalet som säger att Muhammed skulle hämta sina underrättelser från

utlänningar, judar eller kristna. Liksom i den syriska kyrkan spelar läsningen (*geryānā* på syriska) ur den Heliga skrift en liturgisk roll. På samma sätt skall de trogna under sina fromma övningar ägna sig åt uppläsning (*qur'ān*, Koran, ett ord som motsvarar det just nämnda syriska ordet) från den arabiska uppenbarelsen. I samma stund börjar man förena och sammanskrivna elementen i denna uppenbarelse. De små fragmenten grupperas i ”suror”, ett slags kapitel, ett ord som kanske kommer från en syrisk term som betyder ”skrift”. Man anpassar rimmen, tillägger reservationer och förklaringar. Koranen sådan som vi känner den bär spår (det är Richards Bells stora förtjänst att ha visat det) av revisioner som innebär att man har arbetat på basis av skrivna dokument. Detta arbete har säkerligen gjorts under Muhammeds kontroll om han inte har utfört det själv. Det har likväl inte gjorts utan inkonsekvenser och otympligheter. Gud upprepade sina uppenbarelsen, kompletterade dem och modifierade dem, vilket motståndarna illvilligt framhöll. Men Gud svarade att han var fri att göra vad han ville och även att ändra sitt budskap. Kunde han t ex inte av medömkan med sina trognas mänskliga svagheter lätta en förpliktelse som han först hade ålagt dem? Den definitiva versionen var liksom den första inspirationen garanterad av Gud. Sålunda bildade uppenbarelsen i sin helhet enheter där en viss ordning, en viss plan kunde urskiljas. Man har i ett ofta återkommande schema trott sig kunna upptäcka inflytandet från den sedvanliga följden av bibelförklaringar välkända i den syriska kyrkan, närmare bestämt hos ”kyrkas fader” den helige Efraim. Några författare, sentida förvisso, berättar för oss att Muhammed på den stora arabiska marknaden i `Ukāz skulle ha hört predikningar av en kristen, Quss ibn Sā`ida, en biskop sägs det, som på rimmad prosa och på vers utvecklade temat om människans bräcklighet och domens närhet. Kunde man där se en länk mellan den syriska kristendomen och Koranen? Vissa överensstämmelser är iögonfallande. Men Quss kan likväl vara en personlighet hämtad från någon legend och hans predikningar apokryfiska.

Uppenbarelsens stil har ändrats medan den på så sätt stadgar sig. Rösten talar nu på ett mindre nervöst, mindre flämtande, lugnare sätt. Verserna blir längre, rimmet monotonare. Åkallandena och ederna som påminde om *al-kuhhān* har försvunnit. Försäkrandena och föreskrifterna är mer uttryckliga. Likväl är språket fortfarande elliptiskt. Berättelserna är ofta dramatiskt uppbyggda scener. Olika personer talar till varandra. Texten, som är avsedd att läsas upp med hög röst, anger inte övergången från den ena till den andra. Gud talar till sin budbärare, budbäraren till sitt folk, dramats aktörer svarar varandra. Allt detta är levande, har hela tiden ett moraliserande syfte och blandas med slagord som de trogna har att upprepa. Men den dystra och kvävande förkunnelsen om det snara slutet har lämnat plats åt en mer avspänd predikan. Det genom en fientlig värld utslungade skriket blir till en kallelse förmedlad av en liten men kompakt grupp lärjungar till ett samhälle som förhåller sig reserverat men som det tycks möjligt att övertyga. Gud har nu tid på sig.

Muslimerna kan kallas en ”vi”-grupp, som sociologerna säger. Deras attityd gentemot omvärlden är gemensam. Meckaborna förbinder andra gudar med Allah och bör därför fördömas. Traditionen försäkrar oss att muslimerna liksom de andra qurayshiterna (men med andra avsikter) vördade den heliga ka`ban och deltog i dess kult. Det handlar där förmodligen om en felaktig syn på islams religiösa historia, om en efterhandskonstruktion. I själva verket talar uppenbarelsen vid denna tid ingalunda om helgedomen i Mecka, inte heller om kulten som måste ha ägnats den. Vad gäller judarna och de kristna utmärks de inte uttryckligen. Det är bara fråga om dem ”som undfått kunskapen förut” (Koranen 17:108), om ”män som vi givit uppenbarelsen” (16:45, 21:7), om ”dem som läst skriften före dig” (10:94) eller dem ”som har kunskap om skriften” (13:43). För Muhammed vid denna tid är de tydligen överförare av ett väsentligen identiskt budskap. Har de inte delvis samma heliga böcker? Berättar de inte

samma historier om de judiska profeterna, skapelsen och syndaflo den? Det är svårt att tänka sig att han inte vetat att det fanns åsiktsskillnader mellan dem. Men de föreföll honom vara av föga betydelse åtminstone på det ideologiska planet. De markerade olika politiska ställningstaganden men det var samma sak med divergenserna mellan skilda kristna grupper: monofysiterna, nestorianerna och melkiterna. Likväl var den ideologiska grunden för dessa sekter skiljaktiga idéer i helt och hållet sekundära frågor sedda utifrån: relationerna mellan Kristi gudomliga och mänskliga naturer. Deras anhängare förstod dem själva oftast dåligt. De understödde inte den ena eller andra teorin utan det ena eller andra partiet som var sympatiskt inställt till dem av världsliga skäl, som hade mycket lite att göra med de teser som det understödde. Sålunda drev en mot Bysans fientlig egyptisk personlighets privata känslor och hatet mot de utländska förtryckarna Nildalens bönder till en fanatisk tro på Kristi enda natur. Det har alltid varit så.

För Muhammed hade dessa meningsskiljaktigheter, om vilka han var mycket dåligt underrättad av de föga kunniga kristna och judar som han träffade, inte större betydelse än för de flesta profeter som framträtt nyligen i det svarta Afrika skillnaden mellan katolicismen och protestantismen eller mellan olika protestantiska sekter. Han var — fö med rätta — övertygad om att rösten som talade till honom återgav det väsentliga i det budskap som hade förkunnats för ”skriftens folk” och som var gemensamt för dem. Resten var underordnade detaljer. Det tycks fö inte som om rösten nämnt Jesus vid denna tid. Kanske den redan nämnt Johannes döparen, men det är inte säkert.

Sålunda såg den lilla församlingen sina gränser och mål utstakas, sitt doktrinära kapital berikas tack vare uppenbarelserna som följde på varandra. Den åtnjöt, sedan karantänen som klanen Hāshim föremål för hade hävts, ett visst lugn till följd av Abū Tālibs beskydd och i allmänhet av den inrikespolitiska konjunkturen. Utan tvivel måste några omvändelser ha ägt rum. De var föga talrika ty med de få utvandrare som återvände från Abessinien (vissa stannade där ännu några år) torde gruppen inte ha överskridit ett hundratal medlemmar.

Kanske den skulle ha fortsatt en fridfull tillvaro utan att väcka större eko, bidragit till att popularisera vissa nya idéer i Mecka men som grupp drunknat i massan, tunnats ut och till slut försvunnit som så många små sekter i historien, om inte oförmodade händelser på nytt kastat ut Muhammed och hans grupp i full otrygghet. Med några dagars mellanrum dog Khadija och Abū Tālib. Det hände 619 ty vi kommer nu in i en period då det kronologiska förloppet kan fastställas med relativ säkerhet. Khadijas död påverkade säkert Muhammed mycket. Han var bunden till sina barns mor genom en gemensam trohet och minnet av vad hon hade betytt för honom i början av hans mission. Hon hade valt honom före Gud själv. Hon hade trott på honom före någon annan. Hon måste ha bevarat en viss auktoritet i hushållet med tanke på relationen anställd-arbetsgivare, faderlös-rik änka som hade bestämt början på deras förening. Han hade tagits hand om och beskyddats av henne. För honom var utträdet ur detta mjuka näste, att själv behöva ta ansvar, en stimulans. En arab, i synnerhet en som har barn, förblev aldrig länge utan hustru. Några dagar, högst några veckor efter att han hade blivit änkling gifte sig Muhammed med muslimen Sawda. Det var en ganska gammal kvinna med anlag för fetma, en änka som hade följt sin avlidne make till Abessinien där han hade blivit kristen. Hon var en resolut hushållerska som tog väl hand om barnen. Det var som sådan Muhammed hade tagit henne. Hon hade inget inflytande på honom. Det var han som bestämde. Hon tillfredsställde varken hans erotiska känslor eller hans önskan att stärka sin position. Vid denna tid funderade den trogne Abū Bakr på att det skulle vara bra att liera sig närmare med gruppens ledare. Han tänkte på sin dotter `Ā'isha. Hon var förvisso bara sex år. Det var alltför

lite även för araber. Men Muhammed hade sett henne några gånger och det var en söt liten flicka. De förmäldes. Sådana saker tycktes då inte uppseendeväckande.

Abū Tālibs död var en allvarlig händelse. Han var ännu på sin dödsbädd ovillig att omvända sig. Som överhuvud för Banū Hāshim efterträddes han av sin bror Abū Lahab. Denne hade redan visat sin brorson en fientlighet som traditionen säkert har överdrivit. I sin nya position sägs han ha blivit rörd över katastrofen som drabbat Muhammed och sorgen som denne kände till följd därav. Han sökte upp honom och sade till honom att han skulle beskydda honom liksom Abū Tālib hade gjort. Men efter kort tid lyckades Muhammeds fiender få honom att ändra sig. De förklarade för honom (visste han inte det förut?) att enligt hans brorson led farfadern `Abd al-Muttalib och Abū Tālib själv helvetets plågor. Han gick för att fråga Muhammed härom och profeten kunde bara bekräfta att sådan var hans lära. Abū Lahab blev djupt indignerad över ett sådant angrepp på familjeandan och drog tillbaka sitt stöd för detta släktens svarta får.

Från den stunden förvärrades läget. Muhammeds fiender kunde hänge sig häråt med glatt hjärta. De små trakasserier mångdubblades. Hans grannar kastade fram en tackas livmoder när han bad eller t o m i hans krus när han skulle äta. Dagen då denna sista skymf begicks mot honom reste han sig upprörd upp med en käpp i handen, gick ut på sitt hus tröskel och ropade: ”O Banū `Abd Manāf, vad är det här för beskydd?” De skyldiga måste ha skrattat gott bakom sina väggar över att ha lyckats bringa honom så ur fattningen. Ett busfrö kastade sand på hans huvud. Tillbaka hemma tvättades han av en av sina döttrar som grät. ”Gråt inte, lilla flicka! sade han till henne. Gud skall skydda mig.”

Guds beskydd var förvisso nödvändigt. Framtidsutsikterna för gruppens vidare utveckling i Mecka tycktes mörka. Inga fler uppseendeväckande omvändelser ägde rum och det är kanske från den tiden som de första anmärkningsvärda avfallen daterar sig. Muhammed greps av raseri. Rösten tröstade honom och lovade straff:

*Och då våra tecken tydligt och klart uppläsas för dem
säga de: ”Detta är blott en man som vill utestänga eder från det som edra fäder dyrkade”
De säga ock: ”Detta är blott uppdiktad lögn ...”
Men vi hava ej givit dem några skrifter som de kunde läsa och vi hava ej heller sänt någon
varnare till dem före dig Och de som levde före dem hållo sanning för lögn ...
Så hållo de mina apostlar för lögnare och hurudan blev väl min näpst?
Säg: ”Jag manar eder blott till en sak,
att stå två och två eller en och en inför Gud
och sedan tänka efter. Hos eder landsman finnes ingen förryckthet han är blott en varnare
för eder
inför ett strängt straff ...”
Om du kunde se när de gripas av fasa och ej kunna komma undan utan fasttagas på nära
håll
De säga ock: ”Vi tro på honom”
Då de förut förnekat honom
(Koranen 34:42-52)*

Eftersom den otrogna staden som han särskilt hade sänts till framhärdat i sin oförståelse, måste han ännu en gång ha tänkt att dess straff var nära. De internationella händelserna var fortfarande apokalyptiska. Det andra Rom var belägrat av perserna på andra sidan Bosporen och av avarerna på den europeiska sidan. Folket led där hungerns plågor. Förgäves förödmjukade Heraclius sig inför Khosrö och bad om hans villkor. Dessa var oacceptabla.

Jerusalem hade fallit och många kristna såg däri ett förebud till domen: ”Änglarna skall darra när de ordnar stolarna. Man skall öppna böckerna. Man skall se den eviga eldens svarta flöde, en flod av bly och smält beck, en helvetesflod utan klarhet.” Muhammeds fiender, säger oss en sen källa, glädde sig över detta nederlag för monoteisterna. Men rösten svarade (om det går att placera en svår, illa behandlad och gåtfull text vid denna tid):

Grekerna äro besegrade

I det närmaste landet, men efter segern över dem skola de segra Inom några år. Gud tillhör makten först och sist och på den dagen skola de rättrogna glädjas

(Koranen 30:1-3)

Muhammed måste ha tänkt att det var tid att lämna den fördömda staden och det vare sig om katastrofen som väntade den skulle bli allmän eller lokal. Vart skulle han bege sig? Var skulle han sätta sin grupp i säkerhet? Var skulle den vänta på den yttersta dagen eller, för att vara i skydd för den katastrof som väntade Mecka, vart skulle den bege sig och söka en lämpligare miljö för att hålla sig vid liv och utveckla sig?

Han tänkte först på Tā`if, en sval och bördig bergsstad där de rika qurayshiterna ägde jordar och fastigheter. Den var i händerna på stammen Thaqif. Han for dit och stannade där i tio dagar under vilka han gick runt till stadens bemärkta män. Av skäl som vi inte känner till sökte han särskilt övertyga tre bröder, som bara svarade honom med skämt och glåpord. ”Och du är Guds utsände som du påstår, sade en till honom, är din värdighet alltför hög för att jag skall kunna tala med dig, men om du skymfar Gud passar det inte att jag talar till dig.” En annan sade till honom: ”Har Gud inte funnit någon annan än dig att sända?” De skickade gatpojkar och slavar för att kasta sten på honom. Han tog sin tillflykt till en trädgård som ägdes av två qurayshiter. Dessa tillhörde klanen `Abd Shams som var fientligt inställd till honom. Men de hade förbarmade med honom. Han var i ett ytterst deprimerat tillstånd.

Han återvände till Mecka. Men innan han gick in i staden, tänkte han att han lätt skulle kunna stötas ut därifrån eller attackeras nu när t o m hans egen klan var mot honom. Även de starkaste och inflytelserikaste av hans lärjungar, Abū Bakr, Hamza och `Umar var, vilket klart framgår här, oförmögna att skydda honom tillräckligt och hans tillfälliga frånvaro kunde ha uppmuntrat hans motståndare. Han sände bud till flera qurayshiter för att enligt den arabiska seden be dem att bli hans beskyddare. Till slut accepterade en av dem, Mut`im ibn `Adi. Det var en av dem som hade verkat mest för att häva bojkotten mot klanen Hāshim. Eskorterad av sin familjs beväpnade män följde han budbäraren på hans återkomst till födelsestaden och kungjorde högt att han skulle beskydda honom.

Meckaborna höll envist fast vid sin avvisande hållning. Likväl visade Muhammed dem det politiska intresse de kunde ha av en anslutning. Det berättades att Abū Tālib ännu på sin dödsbädd hade gjort ett försök att försona budbäraren och de qurayshitiska ledarna. Den döende farbrodern hade sagt: ”Brorson, här är ditt folks ädlingar som har församlats för din skull. De kommer att avstå från något om du avstår från något.” — ”Farbror, om de bara ger mig ett ord, kommer ni att behärska araberna och främlingarna skall lyda er.” Abū Jahl hade ropat: ”Vid din fader, tala! Tio ord åtminstone!” Men Muhammed hade svarat: ”Säg bara: Det finns ingen gudom utom Allah och överge dem som ni dyrkar förutom honom.” De slog ihop händerna: ”Vill du göra en enda gud av alla, Muhammed? Vad förunderligt!” De gav sig besvikna av.

Det var samma politiska makt som Muhammed lät förespegla beduinstammarnas inflytelserika medlemmar när de kom till Mecka eller när han stötte på dem på marknaderna i

Hijaz. Men qurayshiterna avslöjade honom och beduinerna sade till honom: ”Din familj och klan känner dig bättre än vi och de följer dig inte! En äregirig sheikh hade frestad sagt: ”Om jag tog denne företagsamme man från Quraysh, skulle jag tack vare honom 'äta' araberna.” Att äta en kategori människor, d v s leva på dem, var många ökenhövdingars dröm. Han hade frågat honom: ”Om vi följer dig och Gud ger dig seger över dina fiender, anser du att vi bör efterträda dig vid makten?” Frågan var allvarlig och Muhammed ville inte binda sig. Han svarade: ”Makten beror av Gud, Gud placerar den där han vill.” Sheikhen svarade: ”Så våra bröst skall tjäna som måltavlor för araberna för din räkning och när Gud har låtit dig segra blir det andra som kommer att ta befälet. Vi har inget med dig att skaffa!” De rörde vid problemets kärna. Det visade sig bli en besvärlig köpslagan.

Det var vid denna tid Muhammed vände blicken mot en annan tillflyktsort att agera från. Ungefär 35 mil nordväst om Mecka låg staden Yathrib. Det var en gammal stad, eftersom den, som vi nyligen fått veta, redan nämns i en babylonisk text från 500-talet f. Kr. Men dess befolkning hade sedan relativt kort tid fått nya tillskott. Det fanns judar där, som delvis tycks ha varit kolonister av verkligt israelitiskt ursprung komna från norr, till vilka arabiska proselyter sedan anslutit sig. I vilket fall som helst hade de i stor utsträckning antagit arabiska seder och talade en arabisk dialekt. De bildade tre stammar: Qurayza, Nadir och en mindre viktig, Qaynugā`. Vid sidan om dem fanns det två dominerande arabiska stammar som sades vara av jemenitiskt ursprung: Aws och Khazraj. Andra mindre betydelsefulla arabiska stammar som hade föregått dem på platsen stod i mycket nära förbindelse med judarna och var delvis judaiserade. Judarna kallade Yathrib på arameiska *Medintā*, d v s helt enkelt Staden. På arabiska sade man *al-madīna*. Koranen själv betecknar den så, ett bevis på att Yathrib inte hämtar sitt andra namn från uttrycket *madīnat an-nabī*, ”profetens stad”, som det ofta påstås.

Det var följande inte en egentlig stad enligt våra nuvarande begrepp. Det var snarare en oas rik på underjordiskt vatten som de talrika flodbäddarna samlade upp när det regnade. Källorna och brunnarna var således många, något beundransvärt i Arabien. Över en vidsträckt yta stod isolerade hus utspridda eller någon gång grupperade i mera kompakta samlingar, hyddor och skansar mitt i täta planteringar av palmer och andra fruktträd. Det var judarna som hade utvecklat dessa planteringar och araberna hade undervisats av dem, vilket fick dem att behandlas högmödigt av sina bröder beduinerna, alltid fyllda av förakt gentemot bönderna. Men de hade bara i alltför hög grad bevarat öknens seder.

Vid tiden som vi nu har kommit fram till hade relationerna mellan de olika grupperna i Medina försämrats. Som så ofta händer hos nomaderna hade smågräl mellan klanerna och stammarna så småningom förgiftats. Alla sökte allierade. Bakhåll och överfall följde på varandra och odlingarna blev lidande. Man kan göra sig en viss föreställning om detta tillstånd om man t ex betraktar vad som händer i våra dagar i Wādi `Amd i Hadramaut i Sydarabien. Då engelskan Freya Stark för ett tjugotal år sedan genomkorsade detta område, passerade hon två befästa hus, vilkas invånare bjöd henne till sig. Det var människor som i likhet med många sydaraber i våra dagar hade skapat sig en förmögenhet på Java i hotellbranschen.

”I Batavia kan ni se dem, fäder, söner och brorsöner, som framgångsrikt sysselsätter sig med invecklade affärer och sköter hotell med hissar och rinnande vatten. Men här för de ett hundraårigt krig med en grannstad som man kan uppfatta under klippan två kilometer bort ungefär. I denna strid mest påminnande om den mellan Montague och Capulet drogs människor in som inte var intresserade av den. Den lilla staden i norr, likaledes under klippan,

tog parti för Baqri (hotellägarna) och bekämpade sina grannar i söder. Medan Baqris själva klargjorde sina strategiska planer uppifrån terrassen, pekade de på stupets kant ut ett vitt fyrkantigt torn, en av deras framskjutna poster varifrån, förklarade de, man kunde skjuta direkt på staden. Möjligheterna tycktes vara väsentligen lika. Medan Baqris hus låg helt isolerat och bara kunde nås via sanddyner som helt och hållet omgav det, kunde det inte lätt attackeras utan artilleri. Det bestod av två byggnader i form av torn, det ena för männen och det andra för familjens harem. De var omgivna av en mur av slät lera med en enda dörr. Några år tidigare var hela dalen en enda palmträdgård, men ”staden” hade allierat sig med Djölbeduinerna, som hade kommit på natten och strött ut paraffin vid trädens fot och sålunda förstört dem ... Nu fanns det bara några fält besådda med hirs i håligheterna, bevattnade och grönskande när det regnat ... När sultanen av Makalla kom för att inspektera sina jordar i Shibam, hade ett stillestånd på sex månader slutits mellan Baqri och staden för att han skulle kunna passera utan fara. Även när denna period var förbi, sades det mig, förflöt dagarna mer eller mindre fredligt, ty råderna gjordes på natten och de vanliga bestyren sköttes under dagen.”

Ett sådant tillstånd är i längden outhärdligt i ett jordbrukssamhälle, där skötandet av jorden kräver ett visst lugn. Men sedan år fortsatte detta lilla krig i Medina med den ena omkastningen efter den andra. Omkring 617 hade ett stort slag utkämpats i Bu`āth två dagsresor från Medina. Aws, allierade med de judiska stammarna, besegrade Khazraj som hade dominerat under den föregående perioden. En viss jämvikt upprättades, men det var tydligt att de besegrade beredde sig att hämnas och att kriget snart skulle börja igen.

Detta ville några förnuftiga män inte veta av. Men inom ramen för det traditionella arabiska samhällslivet, ärvt från öknens lagar, var det omöjligt att undslippa denna onda cirkel av hämnd och mothämnd. Ett gräl framkallat av ett futtigt motiv mellan två individer tillhöriga olika klaner kunde genom spelet med klanernas gruppsolidaritet och oupphörligen skiftande allianser leda till ett allmänt krig katastrofalt för alla. För att skydda freden skulle det ha behövts en högre myndighet som med våld om det var nödvändigt genomdrev en fredlig lösning på varje tvist som uppstod mellan klanerna. Med andra ord, det skulle ha behövts en stat.

Fö hade symbiosen mellan judar och araber påverkat de senare. Den stora gudomen i Medina var Manāt, ödets gudinna. Men vissa Medinabor placerade redan Allah högre än alla andra gudar. Det fanns *hunaḥā'* som gick än längre och blev direkt monoteistiska. De sökte Gud genom att ägna sig åt asketiska övningar som man gjorde runtom i Arabien. Liksom på andra platser var denna utveckling bunden till den allt högre och personligare tanken man gjorde sig om individens värde. Varför tvingas ge sitt liv för det absurda grälet framkallat av en galning bara för att han råkade vara en släkting?

Rivaliteten mellan klanerna var outhärdlig. Det syntes nödvändigt att varje individ dömdes för sina egna gärningar utan att dra med sig hela sin grupp i sin ansvarighet. Om han dömdes individuellt i denna värld, skulle han med så mycket större skäl bli det i nästa, inför Gud. Gud som hade skapat alla människor måste vara rättvis mot alla sina barn och inte ta hänsyn till klan eller stam som de små gudarna gjorde som den ena eller andra gruppen hedrade speciellt.

I Mecka, sades det, fanns det en man av Gud, en man som mottog uppenbarelser från Allah själv och som hade befogenhet att tala i hans namn. Han förföljdes av qurayshiterna, vilket bara kunde vara en rekommendation i Medinabornas ögon, irriterade över Meckabornas arrogans och den stora handelsmetropolens anspråk på överhöghet. Muhammed hade fö personliga relationer med Medina. Hans far låg begravd där hos hans farmors klan, Banū `Adi

ibn an-Najjār, tillhörig Khazrajstammen, ty han hade dött där på återvägen från en affärsresa. Hans mor Āmina hade fört profeten dit på besök hos dessa föräldrar när han var barn. Det var på återvägen därifrån som hon hade dött.

Medinaborna kom ofta till Mecka, särskilt för att delta i riterna som försiggick i helgedomarna invid qurayshitstaden. Muhammed talade med dem liksom han talade med andra besökare i sin hemstad. Men den här gången mötte han sympati. De första som han övertygade var sex personer från stammen Khazraj, d v s den som beseegrats vid Bu`āth. Två av dem skulle ha satts på spåret som ledde till Muhammed av dessa ord av den gamla 'Utba ibn Rabi`a, den ansedde man som tidigare förgäves sökt utverka en kompromiss med budbäraren: "Vi är bekymrade över denne 'bedjare' som i fråga om allt och inget förklarar att han är Guds sändebud." De sökte efter anstiftaren till detta "bråk". De sex fann Muhammed. "Han sade till dem: 'Vill ni inte sätta er så att jag kan få tala med er?' De sade: 'Visst.' Och de satte sig med honom. Han kallade dem till Allah, presenterade islam för dem och läste ur Koranen. Gud hade lett dem mot islam, ty det fanns judar hos dem i deras land och det var folk som innehade en skrift och var begåvade med kunskap, medan de själva var polyteister och av-gudadyrkare. Judarna hade överhanden över dem i deras land. Om det utbröt en konflikt mellan dem, sade judarna till dem: 'En profet skall strax sändas, hans ankomst är nära förestående. Vi skall följa honom och genom honom skall vi förintä er liksom `Ad och Iram förintades. När Guds sändebud talade till dem och kallade dem till Allah, sade de till varandra: 'Se där! Förstå, vid Gud! Detta är profeten som judarna hotar oss med. Måtte de inte hinna före oss till honom!' De svarade på vad han bad dem om, trodde honom och accepterade de islamska dogmerna som han framlade för dem. De sade till honom: 'Vi överger vårt folk. Inget folk är så splittrat av rivalitet och hat. Kanske Allah kommer att ena oss tack vare dig. Vi skall gå till dem och mana dem att ansluta sig till ditt parti. Vi skall framlägga för dem vad du har svarat oss om denna religion. Och om Allah enar dem i denna tro, kommer det inte att finnas någon mäktigare man än du.'

Tillbaka i Medina berättade de om sitt samtal. Somliga övertygades. Förhandlingarna började. De tycks ha varat i två år. Det förekom hemliga möten. 621 hade fem av de första anhängarna med sig sju andra av vilka tre var från Aws. De var således tolv, liksom Jesu tolv apostlar, en oroande detalj. De förband sig högtidligen att lyda Muhammed. Enskildheterna som traditionen ger oss om innehållet i denna trohetsförsäkran är säkerligen falska. Men det måste ha förekommit förhandlingar. Medinaborna måste ha förbundet sig att i viss mån erkänna Muhammeds auktoritet, observera vissa moraliska regler och bryta med månggudadyrkan. Med dem till Medina sände Muhammed Mus`ab ibn `Umayr, en trogen, mycket kompetent Meckabo som skulle läsa upp Koranen för Medinaborna och undervisa dem i läran. I slutet av juni 622 hölls ett möte, fortfarande hemligt men denna gång avgörande, i `Agaba alldeles i närheten av Mecka. Där fanns denna gång 75 Medinabor varav två kvinnor. De representerade alla oasens anhängare. "Vi är de dina och du tillhör oss, proklamerade de högtidligen i sina uppdragsgivares namn. Om dina följeslagare kommer till oss eller du själv kommer till oss, skall vi försvara dig mot allt som vi skulle försvara oss själva mot." Man utvalde tolv delegerade, tre från Aws och nio från Khazraj för att vaka över verkställandet av pakten.

Därmed var anhängarnas tillflyktsort säkrad. Det återstod bara att förflytta sig dit. De trogna gav sig av i små grupper till Medina. Meckaborna tycks inte ha satt hinder i vägen. Det allvarligaste som berättas oss var att de hindrade en kvinna (med sitt barn) att följa med sin man. De lät henne inte avresa förrän ett år efter. Förflyttningarna sträckte ut sig över ungefär tre månader: juli, augusti och september. I Medina mottogs utvandrarerna av de trogna på

platsen. De var, sägs det oss, ungefär sjuttio till antalet. Några individer tycks inte ha följt utvandringsbeslutet utan ha stannat i Mecka och därmed lämnat gemenskapen. Muhammed stannade till sist. Han ville inte mottas i Medina som en isolerad flykting som hans anhängare — kanske — skulle följa. Ty när mästaren väl var långt borta, vem visste om inte vars och ens band med sin miljö skulle visa sig starkast? Kvar på platsen vakade han, övertalade, avvisade invändningar, gång på gång om det behövdes. När det föreföll som om ingen mer skulle ge sig av, beslöt sig budbäraren själv för att ta vägen till Medina.

Qurayshiterna måste ha tvekat, överlagt och tvistat om den attityd de skulle inta. Många måste spontant ha glatt sig över att se sig befriade från sina oppositionella landsmän. Enheten skulle återuppstå. De mer klarsynta måste ha insett hotet som den nya gemenskapen i Medina skulle utgöra när den väl etablerats där. Men stamlivets lagar gjorde det svårt för dem att med tvång motsätta sig utvandringen. Var och en var ”skyddad” liksom Muhammed själv. Att begå våldsgärningar var att öppna en era av upprepade hämnadeakter. Kanske traditionen, enligt vilken qurayshiterna ändå till slut beslöt sig härför, är riktig. Muhammed skulle slås på samma gång av representanter för varje klan, vilket skulle göra (nästan) varje qurayshit solidariskt ansvarig och sätta upp en enad front mot oundvikliga hämnare. Muhammeds klan skulle inte kunna möta en sådan koalition och döda alla mördarna. Den skulle tvingas acceptera en pekuniär uppgörelse, blodspengar. Men man lyckades uppenbarligen inte komma överens.

Muhammed hade behållit Abū Bakr hos sig. Denne hade i förväg köpt två kameler för 800 dirham och anställt en vägvisare, en hedning f ö, `Abdallāh ibn Arqath. De båda männens familjer stannade tills vidare i Mecka. En dag i september gav de sig i smyg av med sin vägvisare mot söder, således inte mot Medina utan i rakt motsatt riktning. De gömde sig i en grotta i berget Thawr, en timmes marsch från Mecka. Där stannade de i tre dagar. Abū Bakrs tjänare och familj kom med nyheter från staden. Mecka-borna måste ha märkt avfärden och företagit efterforskningar men de gav snabbt upp. När det var klart att den värsta faran var över, förde vägvisaren de båda männen först till Röda havets kust och sedan norrut, varvid de skar den stora Medinavägen genom att gå ett otal kringvägar. Resan måste ha varat minst ett tiotal dagar. Hettan var tryckande. De anlände till slut till Qubā vid gränsen till Medinaoasen. Det var mitt på dagen. De satte sig utmattade ned i skuggan av ett träd. En jude sprang och talade om det för anhängarna. Det var enligt de flesta av våra källor den 12 i månaden den första rabi`, den 24 september år 622 enligt den kristna tideräkningen.

Här började en ny era, eftersom det var i början av det året, d v s den 16 juli 622 som man senare lät den islamska tideräkningen börja, uppkallad efter *al-hijra*, ofta till muslimernas stora ilska dåligt översatt med ”flykten” istället för utvandringen.

För att sammanfatta: Muhammed hade fötts i Mecka, hade växt upp under fattiga förhållanden och blivit en respekterad medborgare. Sedan hade idéer utvecklats hos honom och en dag hade de tagit en yttre form. De hade kommit till honom under skenet av en röst från ovan och med en sådans auktoritet. Han hade förkunnat dessa idéer för sina landsmän. Det fanns då en grupp som var redo att motta dem därför att de svarade på av dem djupt kända behov. Först behovet att undslippa ett samhälle med föråldrade, tyngande och orättvisa strukturer under de nya villkor som utvecklingen hade skapat, ett samhälle oförmöget att anpassa sig härtill. Dessa idéer svarade också på behovet av att se människornas djupa strävanden integreras i erkännandet av individualitetens personliga värde i en ny ideologisk syntes. Häremot stod det faktum att de ledande elementen i det samhälle Muhammed vände sig till vägrade att det minsta lämna sina aktivitetens och tankars traditionella banor trots hans benägenhet för kompromisser. I Meckasamhället hade sålunda en separatistisk grupp formats som, alltmedan

den tog del i detta samhälles allmänna sociala relationer utan att ännu bilda en helt isolerad struktur med en egen organisation, likväl erkände ett helt annorlunda värdesystem. Den anpassade sig inte till stadens lagar, seder och beslut annat än provisoriskt och villkorligt, eftersom den högsta instansen hela tiden var Guds ord framburet av kungöraren Muhammed. Denna grupp kände sig således kallad att bilda en gemenskap, ett separat samhälle komplett i sig självt, som bara skulle lyda sina egna lagar. Denna möjlighet började bli verklighet, eftersom gruppen i sin helhet lämnade födelsestaden för att slå sig ned i en rivaliserande stad, där den med sina lokala anhängare skulle bilda en gemenskap av en redan helt annorlunda natur. De historiska omständigheterna skulle göra att dessa struktururomvandlingar i en mycket liten kärna av individer i två avsides liggande arabiska städer i öknens utmarker vid den civiliserade världens yttre gräns skulle få en enorm universell betydelse. Det är därför hundratals miljoner män och kvinnor skulle komma att räkna sina år från denna brännheta sommar år 622, då en judisk bonde såg två utmattade män anlända till Qubā på sina kameler och skynda sig fram mot palmträdens svalkande skugga.

Den väpnade profeten

Vilka var de planer som Muhammed och Abū Bakr utarbetade på vägen till Staden? Det vet vi inte. Det är föga sannolikt att de haft en klar uppfattning om framtiden och att de tagit med i beräkningen alla de följder som deras utvandring skulle få. De glädde sig säkerligen åt att slutligen kunna slå sig ned i en miljö som var sympatiskt inställd till deras idéer och verksamhet. Deras yttersta ambition gick utan tvivel ut på att göra Medina till ett centrum, varifrån tron på Allah, den ende guden, skulle sprida ut sig över en stor del av Arabiska halvön. De drömde säkert också — i väntan på det rättvisa straff som Gud inte kunde undgå att sända över den klentrogna staden — om att hämnas på denna på ett mer inskränkt och mänskligt plan.

Först gällde det att installera sig materiellt. Det är sannolikt att flera klaner och individer tvistade om äran att få hysa kungöraren. Efter några dagar i Qubā beslöt han lämna valet till Gud. Han steg upp på en kamel som lämnades att röra sig fritt. Den stannade i mitten av oasen, på en obebyggd tomt där man torkade dadlar och som tillhörde två föräldralösa. Muhammed steg av. Gud hade visat att där skulle hans boning vara. Han lät sitt bagage tas om hand av en man vars hus låg närmast den valda platsen, Abū Ayyūb Khālid ibn Zayd av Khazrajklanen Najjār. Abū Ayyūb och hans hustru lämnade sin berömde gäst på bottenvåningen och tog själva den första våningen i besittning. Det var de som lagade hans måltider åt honom.

Tomten som kamelen stannat på köptes i god ordning av dess legitima ägare. Sedan började man bygga. De trogna tog itu med det så gott de kunde. Muhammed uppmuntrade dem genom att själv delta i arbetet. De amatörmässiga murarna tränade sig genom att sjunga dessa arbetssånger som överallt och alltid är en av de första manifestationerna av poesi:

*Om vi förblir sittande medan profeten arbetar
skulle det vara ett arbete som vi smitit från*

Andra sjöng mer religiöst inspirerade:

*Det finns inget sant liv utom det därbortom
O Gud! Var barmhärtig mot hjälparna och utvandrarerna!*

Det var en sång som kungöraren sägs ha stämt in i och därvid ha ändrat ordens ordning, vilket kom rimmet att försvinna. Man vill därigenom låta oss förstå att han inte var begåvad för

poesins demoniska konst och att all vältalighet i Koranen kommer från Gud.

De socialt sett ringare, mer vana vid manuellt arbete, arbetade naturligt nog mera. Traditionen rapporterar följande klagan av `Ammār ibn Yāsir som fick en alltför tung börda tegelsten: ”Guds utsände, de dödar mig! De lägger på mig en last som de inte själva kan bära.” Den unge `Ali skulle ha uppståmt:

*De är inte lika, den som bygger böneplatserna
och är flitig härmed, stående eller sittande på huk
och den som man ser avlägsna sig långt från dammet*

`Ammār skulle ha funnit verserna i sin smak och återtog dem med kraft. Det insinuerades att den brännmärkte smitaren inte skulle ha varit någon annan än profetens elegante svärson `Uthmān ibn `Affān.

Det man sålunda byggde betraktas av den islamska traditionen som den första *masjid*, den första helgedomen. Ordet betecknade (under formen *masgeda*) på nabateiska och syriska en plats där man böjer sig ned, en kultplats. Vi har därav fått vårt ord moské (efter det gamla uttalet *masgid*, bevarat ännu i Egypten, och sedan via spanskan). I själva verket rörde det sig om gruppens centrum likaväl i deras profana aktiviteter som i dess religiösa. Det var en fyrkantig gård omgiven av en mur av i solen torkade lerstycken på några lager av sten. På norra sidan stöttade en rad palmstammar parallella med muren upp ett tak av lera och palmblad. På den östra sidan byggdes två hyddor för var och en av profetens båda hustrur. Mattor markerade ingången till dessa hyddor på gården. Profeten hade ingen egentlig bostad. Han bodde hos sina fruar i tur och ordning. Det var på denna gård som han på tidens arabiska sätt mestadels uppehöll sig, mottog delegationer, sysslade med sina affärer, talade till sina trogna. Man höll fångar där, vårdade sårade, ägnade sig ibland till om åttans- och sköldlekar. Man bad där också gemensamt. De fattiga följeslagarna övernattade där. Det var kort sagt mästarrens högkvarter och gemenskapens för alla syften användbara samlingsplats.

Det är kanske nu på tiden att fysiskt beskriva denne man som omkring de femtio började ett nytt liv. Sanningen att säga är alla porträtt vi har av honom osäkra. Men i den mån de har bevarat några riktiga drag hänför de sig till denna senare period av hans liv. Han var, sägs det, av medellängd med ett stort huvud men utan ett runt ansikte. Hans hår var ganska vågigt, hans ögon svarta, stora och vidöppna under långa ögonhår. Hans hy var ljus med en dragning åt rött. Han hade några enstaka fina hårstrån på bröstet, medan däremot håret på händerna och fötterna var tätt. Han hade ett yvigt skägg. Hans benstomme var kraftig, hans axlar breda. När han gick kastade han fötterna energiskt framåt som om han gick ned för en sluttning. När han vände sig om, vred han hela kroppen.

Några månader efter *al-hijra* beslöt Muhammed och Abū Bakr låta sina familjer följa efter från Mecka. Muhammeds båda frigivna slavar gav sig iväg med två kameler och 500 dirham och hämtade Sawda och döttrarna. En annan anhängare underrättade Abū Bakrs son `Abdallāh, som likaså hämtade sin mor och lilla syster `Ā`isha till Medina. Allt detta gjordes utan någon opposition från Meckabornas sida.

Muhammeds förening med den lilla flickan följde snart därpå. Här är vad `Ā`isha själv tycks ha berättat: ”Guds sändebud gifte sig med mig när jag var sex år gammal och bröllopet firades när jag var nio. Vi kom till Medina och därefter hade jag feber i en månad, sedan växte mitt hår (som hade fallit av på grund av sjukdomen) ut igen rikligen (det arkaiska ord som förklaras sålunda betyder enligt andra motsatsen: förblev glest). Umm Rumān (hennes mor) kom och sökte upp mig när jag satt på ett gungbräde omgiven av mina lekkamrater. Hon kallade på

mig och jag kom till henne utan att veta vad hon ville. Hon tog mig i handen och hejdade mig i dörren. Jag skrek: Hah, hah! ända tills jag tappade andan. Hon ledde in mig i ett hus där Medinakvinnor befann sig som sade: 'Lycka och välsignelse! Lycka till!' Min mor lämnade mig till dem. De tvättade mitt huvud och gjorde mig vacker. Och jag var inte rädd utom på morgonen när Guds sändebud kom och de lämnade mig till honom." Ceremonin inskränkte sig till sina enklaste uttryck. Den lilla flickan fick behålla sina leksaker och dockor och Muhammed lekte ibland med henne.

Men nödvändigare var det att se till hur utvandrarerna hade det. De saknade i regel större tillgångar och måste ta arbete hos judarna och de troende Medinaborna (som nu kallades *al-ansār*, d v s hjälparna, i motsats till *al-muhājirūn*, utvandrarerna). Som de var helt okunniga om de mest elementära principer för palmodling, måste de i allmänhet ta anställning som enkla arbetare. De drog vatten i brunnarna och bevattnade palmlundarna. Alla hade inte `Abd ar-Rahmān ibn `Awfs kommersiella talang. Han bad en Medinabo som ville hjälpa honom att bara tala om för honom var marknaden låg. Han gjorde ett litet köp på kredit, sålde med en liten vinst, köpte på nytt o s v. Efter en kort tid kunde han ta sig en liten Medinakvinna till hustru, varvid han gav hennes familj den vanliga hemgiften och också betalade kostnaderna för bröllopet!

Guds apostel hindrades av sin värdighet att gå till väga på det viset. Därför led han och hans familj av hunger när lärjungarna glömde bort att bjuda in dem eller hämta några dadlar till dem. Mestadels konsumerade de bara dadlar och vatten. På vintern hade man inte bränsle nog till att elda med. Utvandrarerna led av fukten som deras torra födelsestad inte hade vant dem vid. De fick feber och dysenteri.

För sin överlevnad var det nödvändigt att de organiserade sig. Muhammeds ställning i Medina måste klart definieras. Relationerna mellan de olika grupperna som nu utgjorde Medinas befolkning måste uttryckligen klarläggas. En pakt ingicks vars text vi genom en ganska enastående tur har bevarat av den islamska traditionen. Den är säkerligen autentisk, ty den innehåller bestämmelser som motsäger den bild som man senare gjorde sig av den ursprungliga islamska gemenskapen. Men Montgomery Watt har visat att texten som överförts till oss är sammansatt, att den innehåller artiklar samtida med den första perioden i Medina och andra som hör till en senare tid.

Enligt paktens, som i själva texten kallas Bladet eller kanske Skriften (*as-sahīfa*) "bildar de troende och de som underkastat sig i Quraysh och Yathrib och de som följer dem, förenar sig med dem och kämpar med dem, en enda gemenskap skild från andra folk" (§ 1). "Judarna, preciseras det, ingår i denna gemenskap tillsammans med de troende" (§ 251T). *Al-umma*, gemenskapen, är således alla människor i Medina som uppvisar en enad front utåt. "De av judarna som följer oss har rätt till vår hjälp och vårt understöd, så länge de inte handlar oriktigt mot oss eller ger bistånd (till fienderna) mot oss" (§ 16) (den ganska obskyra texten kan tolkas annorlunda). "Judarna skall bidra till utgifterna med de troende, så länge de kämpar sida vid sida" (§ 24, 38). "Åt judarna deras utgifter och åt dem som underkastat sig deras. De skall hjälpa varandra mot vemhelst som angriper de människor som täcks av detta dokument. Mellan dem skall uppriktig vänskap, utbyte av goda råd, ett rättskaffens uppträdande och lojalitet råda" (§ 37).

En mycket intressant artikel inkluderar hedningarna i Medina i gemenskapen. Muhammed har tills vidare accepterat en fredlig samexistens med dem. Framtiden tänktes medföra deras omvändelse. Det viktiga var att hindra dem från att samarbeta med Meckaborna: "Må ingen hedning ge skydd åt någon qurayshit vare sig i fråga om dennes ägodelar eller person och må

han inte ingripa till hans förmån på den troendes bekostnad” (§ 20). Likväl skiljer andra artiklar i viss mån mellan de troende och de ”otrogna” (*al-kuffār*, i sing. *kāfir*, till vilka inte judarna räknas (§ 14, 15).

Gemenskapen utgörs inte av individer utan av ett visst antal grupper: de utvandrade qurayshiterna bildar en, var och en av klanerna i Medina andra, till vilka de judiska klanerna som är allierade med dem ansluter sig. De tre stora judiska stammarna måste också var och en ha bildat sådana grupper, men omnämmandet av deras namn försvann säkert från paktens text när de eliminerades från den politiska scenen. Varje grupp bildade en solidarisk enhet i fråga om betalningen av blodspengar (om någon av dess medlemmar dödat en främling). För återköp av tillfångatagna medlemmar handlade utvandrarerna solidariskt som en grupp och likaså underklanerna och inte klanerna i Medina (§ 2 ff).

Likväl förenas alla de troende (med uteslutande av judarna och hedningarna) av diverse stipulationer av vilka vi redan har sett somliga. De bör understödja dem bland de sina som dignar under alltför tunga skulder (§ 11). De bör inte hjälpa en otrogen på en troendes bekostnad, inte heller döda en troende på grund av sina band med en otrogen (§ 14). Alla de troende garanteras Guds ”beskydd”, inklusive de ringaste bland dem. De är således skyldiga varann ömsesidig hjälp och skydd mot andra människor (§ 15). I fall av konflikt bör de troende inte sluta fred med fienden individuellt (§ 17). Om en av dem dödas, bör de bilda en gemensam front mot mördaren och hans medhjälpare, bekämpa dem tillsammans eller tillsammans acceptera blodspengar (§ 19, 21). De bör inte hjälpa eller ge tillflykt åt någon lastbar individ (muhdith, ordagrant ”förnyare”, d v s den som bryter mot den gemensamma moralen) (§ 22). De upprättar sin egen interna polis och straffar sålunda själva de fördärvade bland dem (§ 13).

Muhammeds roll i denna vidsträckt gemenskap är anspråkslös. Han är helt enkelt Guds förmedlare med uppgift att bilägga tvisterna och grälen mellan medlemmarna. ”Om någonting splittrar er, vilken än anledningen må vara, vänd er till Gud och Muhammed” (§ 23). ”När det uppstår någon incident eller tvist mellan människorna nämnda i detta dokument, om vilken man kan frukta att det därav uppstår en skada för dem, skall man vända sig till Gud och Muhammed, ty Gud är den samvetsgrannaste och lojalaste (garanten av innehållet) i detta dokument” (§ 42). Dessutom tycks en ganska dunkel artikel förbjuda gemenskapens medlemmar att ge sig av på militärexpeditioner utan profetens samtycke, även om ingen kan hindras verkställa en hämnd för skada som han har lidit (§ 36).

Så ser alltså gemenskapens struktur i Medina ut. Det är ännu inte tal om någon stat i vilken en högsta myndighet kan påtvinga en viss ordning med hjälp av en offentlig styrka skild från samhället. Varje etnisk grupp har sitt överhuvud som bara kan verka genom sin prestige och så länge denna erkänns av dem som följer honom. Ordningen garanteras bara av fruktan för hämnd som får en att betala dyrt för den förbrytelse som man gör sig skyldig till. Men i denna typiskt arabiska struktur har ett element av en helt annan natur kommit till. Det är Muhammed, en personlighet utan egen makt som bara har egenheten att uppfånga Guds röst. Det tillförsäkras honom vissa privilegier. Han är först och främst överhuvud för de qurayshitiska utvandrarerna. Han är också — om än bara på det religiösa planet — en myndighet som erkänns av alla troende, d v s redan av flertalet icke judiska Medinabor. För att reglera tvister och gräl skall han väljas före någon annan medlare. Eftersom han har kallats dit för att utöva denna medlarroll och garantera den inre freden i oasen, har han dessutom förordat och erhållit antagandet av åtgärder ägnade att bryta den ändlösa kedjan av hämndakter. Paktens bestämmelser här är inte absolut klara. Det finns alltför många omständigheter

kring dem som vi inte känner till. Men Koranens avslöjanden som härstammar från denna tid kan leda oss till vissa plausibla tolkningar och hjälpa oss att förstå Muhammeds första politik i detta avseende. Det preciseras vem som är ansvarig i fall av mord eller förorsakad misshandel. Det impliceras att ingen troende på grund av släktskap eller vänskap skall kunna hindra verkställandet av rättvisan. Å andra sidan får man inte (vilket uttryckligen förklaras av koranska föreskrifter) fortsätta vendettan, d v s ta mer än ett liv för ett liv. Man får inte föreviga den, svara med en mothämnd på den en gång tagna hämnden. Den som hämnas för ett provocerat brott skall, som en skarprättare eller en bödel, skyddas mot eventuell hämnd.

Muhammed, den av Gud inspirerade, genomdrev således åtgärder för den interna freden i allas intresse. Men bara högtidliga eder och den allmänna opinionens makt garanterade att dessa regler observerades. Det fanns varken polis eller skattkammare. Det skulle fordras Muhammeds och hans rådgivares hela skicklighet och intelligens och dessutom hjälp av omständigheterna och de sociala krafternas tryck som de f ö var omedvetna om för att av denna moraliska auktoritet skapa en effektiv sådan. Aldrig skulle man komma fram till en statsmakt jämförlig med härskarnas i grannländerna.

Medinaborna hade i sin helhet accepterat denna Muhammeds medlarroll. Rörelsen hade utgått från de svagaste klanerna, som hade fått lida mest av krigsledarnas aktivitet. De ville ha fred i oasen. Priset var minimalt. Man erkände att Allah var den ende guden. Man visste redan att det var den mäktigaste guden. Nyansen var inte så stor. De underordnade gudarna förvandlades bara från smågudar till djinner och andeväsen. Man erkände att de ord som Muhammed reciterade hade överförts till honom genom Guds röst. Det var inte heller svårt att godta. Kungörens uppriktighet var uppenbar. Guds ord var vackra och gick i samma riktning som gruppens strävanden. Varför inte medge att de var autentiska? Mannen var intelligent, vänlig och sympatisk. Han var kort sagt ett värdefullt förvärv för Medinasamhället. Det var en lycka för detta att hans qurayshitiska landsmän dumt nog hade berövat sig en så intressant personlighet.

Tron på Allah som den ende guden fick sitt genombrott genom omvändelsen av några viktiga ledare. Det är svårt att exakt definiera deras skäl. Det vore nödvändigt att bättre känna vars och ens psykologi. Den nya religionens attraktionskraft såsom sådan spelade säkert en roll och likaså önskan om fred, ärelystna baktankar och hatet mot Quraysh. Omvändelsen av de båda cheferna för den mäktiga Awsklanen `Abd al-Ash`hal, Usayd ibn al-Hudayr och Sa`d ibn Mu`adh, var av avgörande betydelse. Omedelbart efter sin omvändelse gick de, berättas det, till sin klans samlingsplats. Sa`d frågade klanens bemärkta män hur de betraktade honom. De svarade: ”Du är vår ledare, du är den som har det bästa omdömet och som är mest begåvad.” Han sade då: ”Må ingen av era män eller kvinnor tilltala mig så länge han inte tror på Allah och hans sändebud.” Hela klanen anslöt sig.

Likaså viktig var omvändelsen av `Abdallāh ibn Ubayy av Khazrajklanen `Awf. Han hade inte deltagit i slaget vid Bu`āth. Han hade tvistat med en annan framstående chef om dennes oberättigade avrättning av en judisk gisslan. Han hade kanske förstått nödvändigheten av enhet bland Medinaborna. Det har sagts oss att hans anhängare vid tiden för utvandringen förberedde sig att kröna honom till kung över Medina. Om han anslöt sig till Muhammed var det troligen därför att han hade iakttagit den kraftiga tillströmningen av folk till kungörens lära och trott att det var fördelaktigare att vara närvarande där än att förhålla sig avvisande. Kanske han hade ett visst hopp om att använda rörelsen för att bli dess världsliga överhuvud, medan Muhammed skulle nöja sig med att kungöra läran från Guds sida. Slutligen får man inte underskatta möjligheten av en uppriktig sympati för de monoteistiska idéerna förberedd

av hans goda relationer med judarna.

Oppositionen var föga betydelsefull. Några Awsklaner, som var särskilt fästade vid dyrkandet av Manat och som man fö kallade Aws Manat (”Manats gåva”), vägrade erkänna Allahs exklusivitet och Muhammeds mission. De slöt sig inne i en surmulen och passiv förbehållsamhet utan verkan. De farligaste var de som hade poesins gåva, särskilt en kvinna, `Asmā` bint Marwān, och en gubbe vid namn Abū `Afak, hundra år gammal sades det, från en Khazrajklan som var lierad med Aws Manat. Abu `Afak deklamerade

*Jag har levt länge men jag har aldrig sett
vare sig hus eller folkförsamling
lojalare och trognare mot den
som allierar sig med henne när han kallar på henne
än Qaylas barn (Aws och Khazraj) i deras helhet
Bergen skulle rasa samman innan hon underkastar sig
Men så kommer det en ryttare till henne och splittrar henne
(Han säger:) Det är tillåtet! Det är förbjudet! inför alla sorters saker
Men om ni hade trott på prestige
och makten, varför följde ni då inte en tubba` (en sydarabisk kung)?*

`Asmā`, var ännu giftigare när hon lite senare utropade:

*Eländiga Mālik, Nabit
och `Awf, eländiga Khazraj (klaner och stammar i Medina)!
Ni lyder en främling som inte tillhör er
som inte är av Murād eller Madhhij (jemenitiska stammar) Hoppas ni på honom efter
dödandet av era ledare
som om ni var lystna på buljongen från ett kött som man kokar?
Finns det inte en hederlig man som drar nytta av ett ögonblicks ouppmärksamhet
och som sätter stopp för de lättrognas förhoppningar?*

Båda två var farliga och vi skall se hur Muhammed senare lät mörda dem. Men det var isolerade individer och för ögonblicket var deras skrikande i det närmaste utan verkan.

Där var också fallet Abū `Āmir som hade blivit monoteist själv före *al-hijra* och som hade ägnat sig åt askes. Man kallade honom därför ar-Rāhib, ”munken”. Han hade ett samtal med Muhammed vid dennes ankomst, frågade ut honom och anklagade honom för att ha infört falska idéer i monoteismen. Annorlunda uttryckt erkände han inte äktheten i Guds budskap som det förmedlats av Muhammed. Han emigrerade till Mecka med ett femtontal (eller femtiotal?) av sina anhängare hellre än att underkasta sig. Han bekämpade muslimerna med vapen i hand. Efter dessas slutliga seger begav han sig obruten till Syrien där han hade turen att dö före den islamska erövringen.

Men det fanns potentiella motståndare i Medina som var talrikare och mycket farligare. Det var de judiska stammarna. Muhammed hade ingen förutfattad mening till deras nackdel. Tvärtom tänkte han att innehållet i det budskap som han predikade i det väsentliga var identiskt med det som judarna långt tidigare mottagit i Sinai. Han hade även respekt för denna uppenbarelse ålder, för deras skrifts företrädare i tiden framför de andra religionerna, som alla hänvisade till den även när de utökade den med egna ord. Det parallella budskap som han kom med till araberna kunde inte stå i motsättning till en tidigare uppenbarelse från samma källa.

När han beredde sig att ge sig iväg till Medina, tycks han ha räknat med dessa monoteisters fullständiga stöd. Han måste ha tänkt att han och hans trogna skulle bilda en enhet med judarna, en enad front mot den qurayshitiska och allmänarabiska hedendomen. Han tycks vid denna tid ha lärt sig en smula mer om Israels folks särskilda seder och ha beslutat närma sig det. Han föreskrev att hans anhängare skulle vända sig mot Jerusalem när de bad. Men rösten från ovan förkastade idén att Gud behövde vila sig efter skapelsens sex dagar. Det var ett fördömande av den judiska sabbatstanken. Det fanns kanske där, som Goldziher har antytt, ett inflytande från mazdeiska idéer. Hur det än må vara härmed skulle Muhammed före utvandringen ha skrivit till Mus`ab, sin utsände i Medina, och bett honom organisera samlingar av de trogna för en bön på fredagen, d v s dagen då judarna förberedde sig för sin helg. Det tycks som om ansikten var att ansluta sig till dessa förberedelser. Likaså frapperades Muhammed av den stora fasta som judarna observerade den 10 i månaden tishri, *yom kippurim*, försoningsdagen. Den kallades på arameiska *`ashūrā*, d v s ”den tionde”. Han beslöt att hans trogna skulle iakttä denna fasta. Enligt det judiska bruket fastställdes också en bönetid mitt på dagen. En uppenbarelse gav de trogna tillstånd att äta Skriftens folks mat och gifta sig med dess kvinnor. Det föreföll inte som om Muhammed någonsin tänkt på att följa alla de minutiösa föreskrifter om födan som judarna observerade. Han betraktade dem (i linje med de kristna, gnostiska och manikeiska tänkarna) som ett Guds straff åt dem för deras synder. Men han accepterade en reducerad version av dessa förbud, ungefär den som de första kristna hade antagit och som utvecklats från det som rabbinerna teoretiskt krävde av de främlingar som tilläts bo tillsammans med Israels folk och utan tvivel var partiella proselyter: att inte förtära griskött, blod eller djur döda en naturlig död, kvävda eller offrade åt avgudar. Försöket till anpassning gick så långt att vissa judiska modifikaationer antogs av muslimerna.

Judarna svarade i stort sett inte på dessa närmanden som Muhammed väntade sig. Vi vet inte exakt vilken judarnas attityd i Arabien var till halvproselytism. På den grekisk-romerska tiden accepterade judarna allmänt *sebomenoi*, dem som ”fruktade Gud”, dem som visade sympati för den judiska monoteismen utan att bindas av alla de riter som krävdes av Israels sanna barn. De stora katastroferna som hade drabbat det utvalda folket hade lett till en större omedgörlighet och ett ökat misstroende mot främlingar. Man accepterade i fortsättningen bara definitiva och totala omvändelser. Men när bättre villkor rådde hade halvproselytismen börjat blomstra igen här och där. I vilket fall som helst måste Medinajudarna, som sedan länge godtagit samexistensen med fullständiga hedningar, från en strikt religiös synpunkt ha lyckönskat sig till att se Muhammeds monoteistiska anhängare slå sig ned vid sidan av dem. Dessa gick mycket längre åt judendomens håll än dessa *gērim*, främlingar bosatta i Israels land, hedningar som hade avstått från sina avgudar och som rabbinerna i teorin gav samma rättigheter som judarna. Man begärde bara av dem att observera ”Noas söners sju bud”: ”iakttä rättvisa, avstå från att smäda Namnet, från att göra sig skyldig till avgudadyrkan, osedlighet, mord, våldtäkt, stöld eller att äta en lem tagen från ett levande djur”. Muhammeds anhängare lade, förutom sin anslutning till judendomens fundamentala idéer och Noas föreskrifter, ned en avsevärd portion god vilja när det gällde att observera en del av de judiska riterna. Ingenting stod då i princip i vägen för en fredlig samexistens mellan de båda grupperna. Men de judiska stammarna i Medina ville säkerligen inte avstå från att utöva det stora politiska inflytande de hade på Medinasamhället. Det stod utan tvivel ganska snart klart att Muhammeds attityd och den betydelse han antog var ägnade att motverka detta mål. Men Medina var inte minst ett intellektuellt centrum. De judiska intellektuella kunde säkerligen inte förmå sig till att bekräfta giltigheten i den uppenbarelse som getts Muhammed. Som innehavare av den gamla Skriften var det till dem man vände sig för att be om åsikter om detta

nya budskap, om dess överensstämmelse med den gudomliga inspirationens kriterier som de erkändes av specialisterna. Även om de lyckats uppbåda ett minimum av god vilja mot den nya rörelsen, var det svårt för dem att sanktionera vad som tycktes dem vara en okunnigs osammanhängande utgjutelser. Det var svårt att inte understryka de förvrängningar som berättelserna i Gamla testamentet hade undergått i Koranen, anakronismerna och felen som denna var fylld av. Kanske somliga var medvetna om att angelägenheten om sanningen inte alltid överensstämde med den lämpliga politiska orienteringen. Många insåg säkerligen inte problemet och bekämpade på samma gång den som de ansåg vara både en falsk profet och en politisk fara. Och Muhammed skulle å sin sida snart bestämma sig för att se realistiskt på situationen och helt ändra sin inställning.

Vi har ännu inte kommit så långt. Andra beslut gick före som skulle få allvarliga följder. Mindre än ett år efter sin ankomst till Medina anförtrorde Muhammed sin farbror Hamza en vit fana, satte honom i spetsen för sju utvandrare och sände iväg honom för att ”kapa Qurayshs karavaner”. Vad låg bakom detta beslut?

Det är möjligt att kungöraren och hans rådgivare redan hade förutsett en del av följderna av den situation som de sålunda skapade. Men man måste inse att deras attityd svarade på normala krav inom den sociala ram de befann sig. Existensmedeln för den nya gemenskapens medlemmar var torftiga. Vi har sett till vilka ytterligheter de hade tvingats. Att vara arbetare hade ingenting lockande. En `Abd ar-rahmān ibn `Awfs kommersiella talanger var ett undantag. Ingen av Meckaborna hade något att köpa sig en jordbit för i oasen där alla odlingsbara jordar redan var upptagna. De flesta av dem hade således ingen regelbunden inkomstkälla. Kungöraren själv levde (magert) bara tack vare offentlig välgörenhet och, vad som säkert var ännu allvarligare, gemenskapen som sådan förfogade inte över några tillgångar. Det var nödvändigt att avhjälpa denna situation och stråtröveri (det är svårt för oss att kalla dessa handlingar något annat) var det normala sättet i det arabiska samhället att leva på när man inte hade något annat. Det var vad de utländska författarna enhälligt noterar och vad den förislamiska litteraturen själv urförligt bekräftar. De givna offren för dessa av Muhammed ledda attacker var hans egna qurayshitiska landsmän. Det var onödigt att stöta sig med andra grupper. De rika qurayshitiska karavanerna var ett byte av klass (det var svårt att finna ett bättre). De landsförvista tillfredsställde samtidigt sitt legitima agg mot dem som hade drivit dem i landsflykt, mot den förmätta staden som hade förhånat Guds varningar. Medina var ett påfallande välbeläget centrum för sådana expeditioner, ty Meckakaravanerna som vandrade mellan Syrien och Mecka måste nödvändigtvis passera högst ett tiotal mil från oasen.

Det privata kriget var en allmänt accepterad sedvana. I detta samhälle som inte kände till begreppet stat kunde varje ledare för en grupp driva sina män mot varje mål han satte upp för dem. Han hade bara att tåla dess följder som det var vist att överväga innan han startade företaget. Ingenting hindrade således Muhammed, utom möjligen hänsynstagandet till det lägliga tillfället, från att ge sig på denna sorts krigsverksamhet. Hans anhängare följde honom naturligt nog i allmänhet, även om han bara hade moraliska medel till sitt förfogande för att driva på de försiktiga och tveksamma. Allteftersom företaget visade sig vinstgivande anslöt sig frivilliga bland Medinaborna till dem, trots att de ingalunda av sin pakt med Muhammed var tvingade att delta i hans krigståg.

De första attackerna var utan större betydelse. De gav i allmänhet inget resultat och på de arabiska razziornas konsekventa sätt undveks bråk när man såg att den attackerade var talrik och på sin vakt. Så mycket som möjligt aktade man sig för att utgjuta blod av fruktan för att

utan större vinst i utbyte dras in i vendettornas häxcirkel.

I rajab år 2 av *al-hijra* (januari 624), ungefär femton månader efter ankomsten till Medina, utgöts det första blodet under minnesvärda omständigheter. Utan tvivel för att bättre bevara hemligheten och garantera överraskningseffekten sände Muhammed iväg `Abdallāh ibn Jahsh i spetsen för en avdelning på sju till tolv man med förseglade instruktioner som han inte fick öppna förrän efter två dagars marsch. Det gällde att lägga sig i bakhåll i Nakhla på vägen mellan Tā'if och Mecka, således söder om den senare staden och där attackera en Meckakaravan. Denna väntade sig uppenbarligen inte detta angrepp så långt från Medina och i den motsatta riktningen från Mecka sett. `Abdallāh ibn Jahsh och hans män lyckades lägga beslag på karavanen och två av de fyra Meckabor som eskorterade den. En annan dödades och den siste kom undan. Bytet och fångarna fördes i triumf till Medina. Men det uppstod stor uppståndelse när man upptäckte att dråpet hade begåtts under månaden rajab, en av de heliga månaderna under vilka det enligt den arabiska hedendomens gängse regler var förbjudet att utgjuta blod. Hade Muhammed avsiktligt velat bryta mot detta hedniska förbud, hade han räknat med att allt skulle förflyta utan blodsutgjutelse eller hade hans ställföreträdare överträtt sina instruktioner genom att angripa medan man ännu var i rajab (det tycks ha varit i slutet av månaden)? Det vet vi inte. I vilket fall som helst tog han hänsyn till den allmänna opinionen, vars reaktion kanske var oväntad för honom, och rörde inte bytet förrän en läglig uppenbarelse från Gud lät honom veta att "kämpa (under de heliga månaderna) var förvisso allvarligt" men att synderna som begåtts av Meckaborna var mycket mer så (Koranen 2:214). Han godtog då femtedelen av bytet (det blev en regel i fortsättningen), sedan resten fördelats bland följeslagarna. De båda fångarna släpptes mot en lösepenning av 1.600 dirham per person som deras familjer betalade, sedan man väntat på återkomsten av två medlemmar av anfallsgruppen som gått vilse och som man kunde ha misstänkt att Meckaborna hade dödat. Den ene av de båda fångarna förenade sig med Muhammeds anhängare och stannade i Medina.

Denna incident, i högsta grad lyckosam för muslimernas finanser, hade i gengäld förståeligt nog retat upp Quraysh. Meckaborna med den vidaste politiska klarsynen förstod att Muhammed utgjorde ett konstant hot mot deras stads handel och att det var nödvändigt att göra sig kvitt honom så snart som möjligt. Så resonerade särskilt Abū Jahl, den inflytelserike chefen för klanen Makhzūm, vars hat mot Muhammed vi redan sett prov på. Två månader efter Nakhlaräden, i ramadan år 2 (mars 624), återkom en mycket viktig karavan från Gaza till Mecka under ledning av Abū Sufyān ibn Harb av qurayshitklanen `Abd Shams. Hela Quraysh hade intressen i denna karavan. Den eskorterades av nära 70 köpmän (bara ett trettiotal enligt andra källor) från Qurayshs alla klaner. "När Guds sändebud underrättades om dem, skriver det äldsta dokumentet om händelsen, brevet som traditionsöverföraren `Urwa ibn az-Zubayr sände till kalifen `Abd al-Malik ungefär sextio år efteråt, kallade han på sina följeslagare och talade om för dem vilken mängd rikedomar de fraktade och hur få de var." De transporterade varorna hade ett totalt värde av 50.000 dinarer. Ett gott kap stod i utsikt och deltagarna var denna gång talrika. Ca 300 man ställde upp, varav mindre än 90 var utvandrare från Mecka. De andra var Medinabor som önskade ta del i bytet. "De gav sig iväg, skriver den gamle `Urwa uppriktigt, utan att vilja (attackera) vem det vara månne utom Abū Sufyān och hans ryttare, utan att ha annat i huvudet än bytet de skulle beröva qurayshiterna. De räknade inte med att deras möte skulle leda till en verklig strid. Det var väl vad Gud skulle avslöja härom (i dessa ordalag): "I önskan att den obehäpnade måtte tillfalla eder" (Koranen 8:7). De lade sig i bakhåll nära brunnarna i Badr, där vägen från Syrien lämnar kusten och drar sig något inåt land för att nå Mecka och varifrån också en väg till Medina utgår.

Abū Sufyān hade förutsett hotet, om det var genom slutledning (det var som vi skall se en mycket intelligent man) eller genom spionrapporter. Han sände en begäran om förstärkning till Mecka med det kortfattade uttrycket: ”Försvara era varor!” Kallelsen åtlöddes. Man uppådade en trupp som skulle ha uppgått till 950 man, nästan alla stridsdugliga män. Det var klart att de ville göra intryck på kättarna som flytt till Medina och göra slut på detta ständiga hot mot hela Meckabefolkningens vitala intressen.

Men Abū Sufyān räknade inte alltför mycket med Meckaborna. Han bedömde det klokare, när han väl anlät i närheten av Medina, att undvika att följa karavanernas vanliga väg. Med risk att bli lidande av törst sneddade han inte av mot vattnet i Badr som låg vid denna väg utan fortsatte rakt fram i det han höll sig så nära Rödahavskusten som möjligt. En redogörelse berättar för oss att han ensam ledde en rekognocering fram till Badr och där fick veta att två män hade anlät i närheten för att hämta vatten. Abū Sufyān undersökte spillningen som männens kameler efterlämnat och upptäckte där dadelkärnor. ”Vid Gud, det är foder från Medina”, utropade han. De båda männen var Muhammeds spioner. Han gav sig åter iväg i galopp och fortsatte att hålla sin karavan längs kustvägen.

Karavanen var snart utom räckhåll inne på Meckas territorium. En budbärare sändes iväg för att underrätta undsättningsarmén härom. Många medlemmar av denna ville vända tillbaka. Expeditionen hade inte längre någon mening om det inte var för att hämnas mannen som dödats i Nakhla, `Amr ibn al-Hadrami. En häftig dispyt uppstod. Muhammeds svurne fiende Abū Jahl fick dem som ville desertera att skämmas. Ville de bli betraktade som fega? Det var ett argument som alltid lyckats driva män till absurda handlingar. De flesta stannade. Två klaner gav sig av. Det innebar likväl några hundratal män mindre för qurayshiterna.

Muhammed och hans anhängare visste ingenting om undsättningsarmén och väntade fortfarande på karavanen nära brunnarna vid Badr, där den normalt brukade passera. Infångandet av en ung vattenbärare från Mecka gav dem besked. Muhammed befann sig inför en svår motståndare. Men han visste att den qurayshitiska armén inte kände till hans närvaro, skild som den var från honom av en sanddyn. Han trodde den var mindre än den i verkligheten var. Han bad och Gud uppmuntrade honom. Ett lägligt regn gjorde marken hård och tillät honom rycka fram snabbt. Han kom fram till brunnarna före qurayshiterna. På ett råd av en av de sina fyllde han igen dem alla utom en enda framför vilken han placerade sina män. Quraysh tvingades därför kämpa om vattnet och det på den terräng som valts av profeten.

Stridens förlopp var ganska förvirrat. Muhammeds armé tycks inte desto mindre ha haft en stor taktisk överlägsenhet. Den var väl grupperad i linjer och genomborrade fienden med pilar utan att råka i oordning. Det förekom som alltid i Arabien envig, där mästarna i det ena lägret utmanade dem i det andra att komma och mäta sig med dem. Vad som framför allt gav Medinafolket en fördel tycks ha varit ledningens enhet. Qurayshiterna slogs i oavhängiga klaner och tvisterna som hade föregått bataljen visade hur svag deras sammanhållning var. Då det var morgon och de vände sig mot öster, hade de solen i ögonen. De var törstiga. Deras främsta ledare dödades, förmodligen i början av striden, delvis under envigen. De utnyttjade ingalunda fördelen de hade i sitt överlägsna kavalleri: de hade 700 kameler och 100 hästar.

Muhammed och hans rådgivare upprätthöll ett rigoröst enhetligt befäl. Det är sant att han under nästan hela striden förblev bakom linjerna i en hydda som man hade upprättat för honom. Han bad där ivrigt och oroligt. Vid ett tillfälle gick han ut och kastade en handfull småsten i riktning mot fienden skrikande: ”Ett ont öga för dessa ansikten!” På denna magiska gest följde religiösa uppmuntringar: ”Vid den som håller Muhammeds själ i sin hand, upprepade han, ingen kämpe om han har varit tillräckligt uthållig, om han har ryckt fram och

inte tillbaka, kommer idag att dödas utan att Gud låter honom träda in i paradiset!” `Umayr ibn al-Humām var i färd med att äta några dadlar som han höll i handen. Då han hörde denna uppmaning utropade han: ”Storartat! Storartat! Behövs det bara att jag blir dödad av de där för att komma in i paradiset?” Han slängde sina dadlar, grep sitt svärd och kastade sig in i vimlet där han snart stupade.

Köpmännen från Mecka hade inte väntat sig en sådan stridsiver. De hade troligen tänkt att deras blotta närvaro i detta stora antal skulle få Muhammeds anhängare att fly. Många drog sig för att döda människor som var besläktade med dem och på nytt öppna vendettornas onda cirkel. Fram mot middagen blev paniken oemotståndlig och de flydde. De dödade Meckaborna uppgick till mellan 50 och 70, bland dem deras viktigaste chefer med Abū Jahl och `Utba ibn Rabi`a i spetsen. Omkring 70 togs till fånga. På andra sidan dödades bra ett femtontal. Bytet var visserligen långt från det värde som tagandet av Abū Sufyāns karavan skulle ha gett. Men det var likväl betydelsefullt: 150 kameler, 10 hästar, mycket vapen, många harnesk, skilda föremål tillhöriga flyktingarna och t o m varor som de hade tagit med sig i hopp om att bedriva handel på vägen. Gräl uppstod mellan dem som personligen lagt beslag på ett byte och dem som inte hade kunnat göra det, särskilt de som hade stannat bakom för att skydda budbärarens hydda. Denne återupprättade ordningen genom att befalla att man skulle lägga allt bytet i en hög och dela det lika bland alla de närvarande.

Fångarna samlades. `Urvar ville att alla skulle massakreras. Muhammed beslöt att man först skulle begära lösepenning och därefter döda alla för vilka ingen betalade. Han tillät sig dock omedelbart frige två. Däremot släppte han sitt agg löst mot två män som hade polemiserat mot honom. De hade hämtat kunskap i judiska och iranska källor och ställt svåra frågor till honom. De hade drivit med honom och hans gudomliga budskap. De hade ingen nåd att vänta. Han befallde att de skulle avrättas. En av dem sade till honom: ”Och vem skall ta hand om mina pojkar, Muhammed?” Han svarade: ”Helvetet!”

Återkomsten blev triumfatorisk. Till Rawhā', en sex mil från Medina, hade anhängarna kommit för att mottaga segrarna med bifallsrop. En av dessa, Salama ibn Salama, brummade: ”Vad lyckönskar ni oss till? Vid Gud, vi hade bara gamla käringar emot oss skalliga som kameler som man bereder sig att offra med bundna fötter och vi halshögg dem.” Guds sändebud log: ”Men det var cheferna, brorson!”

Den materiella vinsten var betydande. De betalade lösepengarna för fångarna var höga: från 1.000 till 4.000 dirham allt efter vars och ens förmögenhet. Men den moraliska vinningen var mycket viktigare. Det var faktiskt den nya sektens första framgång och det var en avsevärd framgång. Den stora staden i Hijaz, obesegrad sedan generationer, hade lidit ett betydande bakslag. Det var inte längre fråga om att förneka Muhammeds och hans anhängares betydelse. De var nu en makt att räkna med.

Särskilt i Medina stärktes Muhammeds ställning. En av dem som inte hade följt honom till Badr kom brådstörtat och bad om ursäkt. Han hade trott att det bara rörde sig om att ta något byte. Om han hade vetat att det gällde en allvarlig affär, hade han kommit med. De avvaktande anslöt sig som vanligt till segraren. Traktens beduinstammar blev också vänskapligt inställda mot muslimerna.

Särskilt på Muhammed var effekten av segern avsevärd. Han hade lidit och kämpat, varit föremål för åtlöje, gyckel och skepsis. Utan tvivel hade han själv tvivlat. Och så gav honom Gud ett tydligt tecken på sitt stöd. En talrikare armé än hans hade besegrats. Gud hade sträckt ut sin styrande hand, det var tydligt. Under hyddans spjälverk, i darrandet och iver, mitt

bland krigarnas skrik och vapnens gny, de sårades klagan och de dödas rosslingar hade Gud åter talat till honom. Kanske hade han när han kastade blickar ut på slagfältet i sin feberyrsel sett dessa änglalegioner skynda till hans anhängares hjälp, om vilka senare verk så utförligt talar. Det var Gud. Han som hade förorsakat denna drabbning som ingen av deltagarna egentligen hade önskat avslöjade det följande:

Då I voren på den närmaste sluttningen och de på den bortersta och karavanen stod nedanför eder. Och om I hadn ingått avtal, så skullen I hava blivit oense om avtalet, men det var för att Gud skulle fullborda en sak som var avgjord ... När Gud lät dig se dem i din dröm som ett fåtal! Ty om han låtit dig se dem som en hop, så skullen I hava visat eder fega och tvistat om saken, men Gud styrde till det bästa. Han känner förvisso sinnenas beskaffenhet. Och när han lät eder se dem med egna ögon som ett fåtal, då I möttens och gjorde eder fåtaliga i deras ögon, för att Gud skulle fullborda en sak som var avgjord!
(Koranen 8:43-46)

Var det inte ett avgörande bevis som det som Han fordom hade gett Mose när faraos arméer uppslukades i Röda havets böljor? För Mose och Aron hade det varit en ”räddning” (*furqān*, på arameiska *purqān*), ett ord som Muhammed kopplade samman med rotens arabiska betydelse och i vilket han alltså på samma sätt ett ”skiljande”, skiljande av de rättfärdiga och de orättfärdiga, de goda och de onda, de frälsta och de förkastade. Det var ett avgörande bevis på att Meckaborna tillhörde de senare. Var det inte den så väntade katastrofen som skulle drabba dem? Ett avgörande bevis också på att Muhammeds motståndare i Medina, judar, halvkristna och hedningar, hade fel. Gud desavuerade judarna trots deras gångna förtjänster och deras kunskap om skrifterna. Muhammed trädde åter in i Medina, säker på sig själv och sin sak, besluten att gå vidare och bryta allt motstånd.

Han var nu rik och mäktig. Ännu en gång bekräftades den store Florentins på erfarenhet rika ord: ”Alla välbeväpnade profeter har varit segerrika och de vapenlösa förlorare.” Muhammeds överlägsenhet, beroende på omständigheterna och hans lands seder, kom sig av att han var en väpnad profet. Hans gemenskap började så småningom anta en stats kännetecken. Gud rättfärdigade strax efter Badr att Muhammed tilldelades en femtedel av bytet med förpliktelsen att han såg till de föräldralösas, de fattigas och de resandes behov. Han började uppmana sina landsmän att ge frivilliga bidrag. Det var embryot till en statskassa. Vi skall snart se hur det andra kännetecknet på en stat, polisen, uppstod.

Judarnas reserverade och fientliga attityd mot hans närmanden hade börjat förbittra Muhammed redan före Badr. Deras intellektuella hån och kritik hade irriterat honom och vi har sett hur känslig han var för detta slags attacker. Redan före Badr tycks han ha förberett brytningen utan att ännu gå till några ytterligheter. Han hade föreskrivit att muslimerna inte längre skulle vända sig mot Jerusalem när de bad. Judarna hade också dragit sina slutsatser. Det var anmärkningsvärt att ingen av dem hade anmält sig som frivillig till expeditionen. Brytningen var praktiskt taget klar. Badr gjorde slut på profetens sista tvekan. Det var då han, enligt en sannolik hypotes av Richard Bell, inrättade fastan i Ramadan, månaden då slaget ägt rum. Den av judarna inspirerade fastan på `Ashūrā, Kippurdagen, var inte längre obligatorisk och skulle falla i glömska. Det var följande om man observerade den dagen före eller dagen efter den judiska fastan. På alla punkter gällde det således att skilja sig från Israels folk. Judarna lät sitt hår växa vilt, hedningarna kammade det och gjorde en bena i det. Muhammed hade följt det judiska modet. Han återgick nu till benan och rekommenderade sina anhängare att göra detsamma.

Återkomsten från Badr gjorde det klart att uppgörelsens timme hade slagit. Hedningarna först

och främst bland dem ordets konstnärer, poeterna. Vi har ovan läst de uttrycksfulla verserna av `Asmā` bint Marwān. När de (eller liknande verser) rapporterades för kungöraren, sade han högt: ”Kan ingen befria mig från Marwāns dotter?” Det fanns då en man från diktarinns klan, `Umayr ibn `Adi. Han hade inte varit med vid Badr liksom ingen annan från hans klan. Gott skäl att visa prov på hängivenhet. Samma kväll infann han sig hos henne. Hon sov mitt bland sina barn. Den sistfödde slumrade vid hennes bröst. Han genomborrade henne med sitt svärd och sökte dagen efter upp profeten. ”Han sade: Guds sändebud, jag har dödat henne! — Du har hjälpt Gud och hans sändebud, `Umayr, svarade denne. `Umayr frågade: Kommer jag att lida något straff på grund av henne, Guds sändebud? Han svarade: Två getter kommer inte att stängas med varandra för hennes skull. `Umayr återvände då till sin klan där det den dagen rådde stor uppståndelse på grund av Marwāns dotter. Hon hade fem barn ... `Umayr sade: Banū Khatma! Jag har dödat Marwāns dotter. Företa er något mot mig men låt mig inte vänta!” (Denna mening är ett citat ur Koranen.) Ingen rörde sig. Krönikören fortsätter: ”Den dagen var den första då islam visade sig mäktig hos Banū Khatma. Den förste bland dem som blev muslim var `Umayr ... Dagen då Marwāns dotter dödades, omvände sig Bang Khatmas män på grund av vad de sett av islams makt.” Kuppen hade lyckats. Mordet, liksom kriget som är ett specialfall av det, är politikens fortsättning med andra medel. `Umayrs gärning klassas av krönikörerna bland profetens ”expeditioner”.

Följande månad dödades likaså den hundraårige poeten Abū `Afak under sömnen. Vi har sett hans fyra verser riktade mot Muhammed. Denne hade också här i förbifarten utbrutit: ”Vem vill sätta stopp för det där packet åt mig?” En viss Sālim ibn `Umayr, som inte heller hade slagits vid Badr, åtog sig operationen.

Samma månad började Muhammed angripa judarna på allvar. Han tog som mål klanen Banū Qaynuqā`. Det var utan tvivel den svagaste av de judiska grupperna i Medina, mindre på grund av sin numeriska litenhet än därför att den huvudsakligen bestod av hantverkare som sysslade med guldsmedsarbeten. Likväl kunde den i fall av behov mobilisera 700 soldater varav 400 utrustade med harnesk. Vad som fick Muhammed att attackera dem var säkerligen en politisk uträkning. De var förbundna med `Abdallāh ibn Ubayy, denne mäktige Medinahövding som vi har sett ansluta sig till Muhammeds sak utan att totalt ge sig hän åt honom till hjärta och sinne, vilket är det enda partichefer uppskattar. Ibn Ubayy bevarade en viss oavhängighet. Han var sålunda farlig och misstänktes för att en dag kunna vända sig mot islams sak. Det var nödvändigt att i förebyggande syfte hindra honom från att ställa till förtret och därför beröva honom de styrkor som eventuellt kunde stödja honom.

En banal incident, ganska traditionell i arabernas krig (som vid tillfälle inte saknar vissa slipp-righeter), var den utnyttjade förevändningen. En beduinkvinna, gift med en Medinabo och anhängare till Muhammed, hade gått till Qaynuqā`'s marknad för att sälja några produkter av vad hon odlat eller fött upp. Hon satte sig vid en guldsmedsverkstad. Unga judar drev med henne och ville förmå henne att avlägsna sin slöja. Hon vägrade energiskt. Då lyckades guldsmeden — en glad lurifax tydligen — utan att ses fästa upp hennes kjolar på ett sådant sätt att hon när hon reste sig avslöjade hela nederdelen av sin anatomi. De närvarande fick sig ett gott skratt, medan offret för denna fars utstötta hämndlystna skrik. Alla som nära eller fjärran var angelägna om denna kvinnas heder måste känna sig manade att ingripa. En muslim som befann sig i närheten sprang fram och dödade guldsmeden. Judarna överföll muslimen och dödade honom. Fientligheterna hade börjat.

Qaynuqā` stängde in sig i en fästning som tjänade som tillflykt för dem. De tänkte säkert att deras vänner och allierade i Medina skulle uppträda som medlare och att affären skulle kunna

regleras medelst några ömsesidiga skadestånd. Men Muhammed avsåg utnyttja händelsen maximalt. Han belägrade fästningen med sin privata armé och hindrade judarna att proviantera. Flera av Qaynuqā`'s allierade i Medina övergav dem och förklarade sig vara deras motståndare. Troheten mot saken betydde mer än det givna hedersordet. De andra judiska stammarna ingrep av det ena eller andra skälet inte. De måste också förlita sig på medlare och endräkt rådde inte mellan de judiska grupperna. Efter femton dagars blockad kapitulerade de belägrade. Muhammed skulle ha velat massakrera dem. Denna gång ingrep Ibn Ubayy energiskt till förmån för sina allierade. Muhammed svarade inte och ville vända sig bort. Ibn Ubayy grep honom i hans harnesks halsringning. Kungöraren sade: ”Släpp mig!” och hans ansikte blev svart av raseri. ”Nej, vid Gud, svarade den andre. Jag släpper dig inte förrän du handlar välvilligt mot mina förbundna. Fyra hundra män utan harnesk och tre hundra med som alltid har skyddat mig mot de svarta och de röda (d v s mot alla människor)! Skulle du meja ned dem så här på en förmiddag? Vid Gud, jag är en man som skulle vara rädd om lyckan vände!” Det var ett hot och Ibn Ubayy var ännu mäktig. Kungöraren vek undan. Han skulle låta Qaynuqā` förbli kvar i livet på villkor att de lämnade Medina inom tre dagar och övergav sina ägodelar till segraren. Ibn Ubayy och andra gjorde ett nytt försök att erhålla en fullständigare nåd. Men denna gång var Muhammed omedgörlig och en av vakterna t o m misshandlade Medinahövdingen. Det tycks som om judarna skulle ha kunnat försöka stanna. En ny inrepolitisk allians tycktes avteckna sig, som samlade dem som plötsligt blivit medvetna om den alltför stora styrka som slaget gett Muhammed. Men judarna hade inte längre förtroende för sina allierade, deras beslutsamhet och deras verkliga styrka. De gav sig av mot oaserna i norr där många av deras religionsfränder slagit sig ned, kvinnorna och barnen på kamelryggen, männen till fots. Bytet blev stort och Muhammed behöll en femtedel av det.

Nyheten om katastrofen vid Badr mottogs i Mecka först med tvivel, sedan med smärta som snabbt övergick i våldsam beslutsamhet. De gamla ledarnas död hade lämnat plats för yngre män, mindre halsstarriga kanske, men mer energiska och intelligenta. Första platsen i stadens råd tillföll Abū Sufyān ibn Harb av familjen Banū Umayya (umajaderna) och klanen `Abd Shams. Ovan har den skicklighet omtalats med vilken han ledde den stora karavanen som hotades vid Badr. Vi skall längre fram se den enastående framgång som islam skulle ge hans familj. Han förbjöd sorgemanifestationer. Han lovade högtidligen att inte röra en kvinna förrän han hade lett en expedition mot Muhammed, även om det är sant att han anklagades för att vara förvekligad och ha perversioner av anal natur som vi skulle säga. Han fick värdefull hjälp av en propagandist av klass när det gällde att höja moralen i Mecka. Det var en Medinabo, Ka`b ibn al-Ashraf, arab till ursprunget men av en judisk mor och betraktad som medlem av hennes klan, Banū Nadir. Rasande över Muhammeds framgång vid Badr begav han sig till Mecka för att uppegga folket mot denne. Han besjög de dödas ädelmod och generositet och manade till hämnd:

*Badrs kvarn har malt för massakern av sitt folk
För slag som Badr flyter regnet och tårarna i strömmar
Folkets elit har dödats runt sina vattenreservoarer
Förbliv nära (offren)! Furstarna har huggits ned
Hur många har inte drabbats bland de ädla och berömda
De med den ståtliga hållningen hos vilka de infödda sökte sin tillflykt
Med händerna framsträckta när stjärnorna var snåla med regnet*

Abū Sufyān föreslog att man skulle avsätta vinsten från karavanen som han så väl hade fört i

hamn för kriget. Utan tvivel för att höja Meckabornas moral och visa Muhammed att han inte skulle överdriva vidden av sin seger tog han med sig en liten trupp (200 eller 400 man) och ledde tre månader efter Badr en snabb räd mot Medina efter att ha gått ovanliga omvägar. Han anlände genom överraskning till oasens utkant, samtalade med två judar som framlade situationen för honom, brände ned några unga palmträd, dödade två Medinabor som arbetade på fälten och gav sig åter hastigt av. Muhammed kastade sig efter honom men kunde bara samla upp resterna av rostat korn (*sawīq*), soldaternas provision i fält, som de flyende lämnat efter sig. Detta fälttåg gavs därför av muslimerna namnet *sawīq*-expeditionen. (Gud garanterade att deltagarna i denna förföljelse skulle få samma belöning som gavs för ett verkligt fälttåg.)

Situationen var inte desto mindre mycket allvarlig för Quraysh. Från sitt tillhåll i Medina gjorde Muhammed vägarna till Syrien, Meckas huvudsakliga inkomstkälla, osäkra. Hovpoeten vars tjänster kungöraren just tillförsäkrat sig (varje makt måste förfoga över en sådan propagandist), Medinabon Hassān ibn Thābit, som tidigare hade lånat sin talang åt ghassaniderna, kunde utmana dem:

*Säg adjö till Damaskus bäckar, ty i deras väg har
bataljen som munnarna på dräktiga kamelhonor mättade med arāk ställt sig! ...
Om de följer vägen mot dalen på sanddynernas rygg
Säg då till dem: Det finns ingen väg åt det hållet*

Meckaborna försökte sända en karavan via vägen till Mesopotamien och hyrde en erfaren vägvisare härför. De rika qurayshiterna investerade mycket pengar i denna affär, men den kunde inte förbli hemlig. Någon berättade historien på en judisk krog i Medina. Då Muhammed fått reda på det, sände han iväg ett hundratal man under ledning av sin frigivne slav Zayd ibn Hāritha. Karavanen attackerades vid ett rastställe och dess överraskade eskort, skrämmd av minnet av Badr, tog till flykten. De beslagtagna varorna uppgick till ett värde av 100.000 dirham. Muhammeds skattkammare blev välfylld. Två månader senare kunde han ingå ett tredje äktenskap, denna gång med `Umars dotter Hafsa som var arton år och redan änka. Hon kompletterade väl hushållerskan Sawda och `Ā'isha som ännu var ett barn. Muhammeds otillfredsställelse började stillas. Han hade ännu inte fått någon son men Fātima, som gift sig med hans unge kusin `Ali, hade nyss fött en pojke, Hasan, och skulle snart bli havande på nytt.

Efter att med sina verser ha uppeggat Meckaborna mot kungöraren återkom poeten Ka`b ibn al-Ashraf till Medina. Han skyddades av den mäktiga judiska klanen Bana Nadir till vilken han hörde genom sin mor. Han bodde i deras kvarter i en fästning vars rester ännu finns kvar. Muhammed uthärdade inte satir och invektiv som vi har sett. På sitt vanliga sätt utpekade han honom för eventuellt villiga mördare. Men den halvjudiske poeten var på sin vakt. Mannen som åtog sig att döda honom förklarade för profeten att det skulle bli nödvändigt att använda list, lögn och bedrägeri. Muhammed tillät det mer än gärna. Han rekryterade då medhjälpare, bland dem en fosterbror till Ka`b, och presenterade sig hos denne som sekterister missnöjda med profeten och villiga att konspirera mot honom. Under förevändning av hemliga förhandlingar kom de till honom en vacker månskensnatt följda en bit på vägen av Muhammed själv som välsignade dem. Sedan lockade de honom ut ur fästningen trots de onda förningar som den unga kvinna han låg tillsammans med hyste. Där dödade de honom. De anlände till Muhammeds hus, ropade fromma åkallanden och kastade Ka`bs huvud för profetens fötter. Det förekom några andra händelser av samma slag. Muhammed var alltför inflytelserik nu för att man skulle kunna hämnas på honom. De fanatiska medlemmarna i hans parti bildade

således ett slags polis. När väl de mäktiga grupperna undertryckts som fortfarande hindrade vissa handlingar av denna polis i Medina, hade man något som mycket liknade en verklig stat.

Judarna började bli verkligt rädda. Det är möjligt att de vid denna tid, som krönikörerna säger, slöt en pakt med Muhammed och därvid vidgade eller reviderade det ursprungliga avtalets stipulationer. Men de utgjorde en ännu alltför mäktig och oassimilerbar grupp för att status quo skulle vara länge. Likväl var inte alla broarna rivna och hela befolkningen i Medinaoasen satte ännu sina gemensamma intressen över sina inre meningsskiljaktigheter.

Den skulle behöva visa det. Quraysh kunde inte undgå att svara. Den här gången skulle attacken förberedas mycket noga. Man förhandlade med de omgivande allierade stammarna som sände trupper. Tā'if bidrog med hundra man. Abū `Āmir, den halvkristne Medinabon som emigrerat till Mecka, hämtade femtio från Medinastammen Aws. Ett visst antal slavar medfördes. Inalles mobiliserades 3.000 man, av vilka 700 försedda med brynjor och 200 till häst. 3.000 kameler var med. Ett femtontal kvinnor från Meckaaristokratin skulle på beduinvis uppmuntra de kämpande genom sina sånger och skrik. I spetsen för dem gick Hind, Abū Sufyāns hustru, som vid Badr hade förlorat sin far, som inte var någon annan än den gamle `Utba ibn Rabi`a, en son, en bror och en farbror. Hon hade svurit på att inte tvätta sig eller ligga med sin man så länge hämnd inte hade tagits. Abū Sufyāns andra hustru, Umaymavar också där. På ett tiotal dagar nådde armén Medina. Den passerade oasen norrut och slog sig ned väster om det lilla berget Uhud. Detta ligger fyra kilometer norr om oasens centrum och dominerar det slags bergspass där det är beläget mellan två fält av nästan ogenomtränglig vulkanisk sten (*harra*). När Medinaborna märkte detta, drog de sig in i sina fort med sina husdjur och jordbruksredskap. Qurayshiterna hade mellan sitt läger och den egentliga staden traktens bördigaste slätt med korn som gått i ax men ännu var grönt och färskt. De släppte ut sina kameler och hästar på dessa övergivna åkrar och lät dem frossa på det oväntade bete som här bjöds. Medinaborna måste vanmäktiga betrakta plundringen av deras kommande skörd. Deras spioner kunde på sin höjd i fjärran observera fienden och göra sig en uppfattning om honom.

Ledarna för alla grupperna i Medina var överens om taktiken de skulle följa. De skulle inte attackera fienden utan stänga in sig i de fort som varje klans hussamlingar utgjorde. De som låg nära varandra hade i hast sammanbundits med stenmurar. De bildade ett nät av befästa punkter, mellan vilka det var farligt att våga sig in och varifrån man ostraffat länge kunde trotsa en numerärt överlägsen fiende. Qurayshiternas betydande kavalleri var här inte till någon nytta för dem.

Qurayshiterna anlände till Uhud torsdagen den 5 shawwāl år 3 (den 21 mars 625) mot dagens slut. Tidigt på fredagen hade ett krigsråd församlats i Medina och beslutat att hålla sig till den tidigare antagna planen. Men unga och ivriga Medinabor, lystna på ära och byte, blev upprörda över denna avvaktan och stöddes av alla dem som hade odlingar norr om Medina och som nyheterna från Uhud i högsta grad oroade. Det sedvanliga mötet på fredagsmiddagen på Muhammeds gård utvecklade sig till en veritabel demonstration av dem som ville att man skulle gå till anfall. Muhammed gav efter och gick in i ett av sina rum för att ta på sig sin rustning. Vissa lugnade sig då, ångrade att de hade drivit på honom och sade till honom att de skulle följa hans beslut vilket det än var. Han ville inte verka obeslutsam och kanske Gud hade styrkt honom. Han svarade att han skulle hålla sig till den linje som till slut hade fastställts. ”Det passar inte en profet, sade han, att när han har tagit på sig sitt harnesk lägga av det innan han har kämpat.”

Efter eftermiddagsbönen gav de sig alltså iväg till Uhud. Muhammed hade med sig ett

tusental man, av vilka hundra harnesk-beklädda, men bara två hästar. Judarna följde inte med så när som på några få individer. Fredagskvällen är början på sabbaten och då är all verksamhet förbjuden. ”Vi behöver dem inte”, skulle Muhammed ha sagt. Halvvägs till Uhud stannade han och sände tillbaka några alltför unga och oerfarna pojkar som hade anslutit sig till hans trupper. Det var då `Abdallāh ibn Ubayy förklarade att han också drog sig tillbaka. Han återvände till oasens centrum följd av ungefär en tredjedel av armén. Det är troligt att han ville hålla sig till den första planen som fastställts av krigsrådet. Han hade visat prov på god vilja genom att följa trupperna ända till Medinaterritoriets yttersta försvarsgräns. Bortom den var det fråga om anfall, som kunde tillfredsställa några hetsporrar, profetens personliga ambitioner och även de båda Medinaklaner vilkas jordar qurayshiterna var i färd med att ödelägga. Den grundläggande pakten förutsåg solidaritet för försvar, inte för anfall. Dessutom bör man minnas att Ibn Ubayy vid Bu`āth hade förhållit sig neutral vilket han dragit fördelar av. Om Muhammed besegrades, skulle det något täppa till munnen på honom och Medinahövdingen skulle kunna återvinna ett visst inflytande. De som följde Ibn Ubayy avsåg säkerligen helt enkelt undvika att krasa kastanjerna ur elden åt Meckautvandrarerna och de båda klaner, vilkas egendommar hotades.

När kvällen föll slog de 700 man som var kvar hos Muhammed läger på *al-harra*, mitt bland basaltklipporna vilkas otillgänglighet skyddade dem för Meckavalleriet. De som följde Ibn Ubayy slog läger inte långt därifrån. På lördagsmorgonen passerade Muhammeds trupper igenom *al-harra* och installerade sig på berget Uhuds sluttningar, där det var svårt för det qurayshitiska kavalleriet att följa dem. Bågskyttarna fick order att inte lämna berget. Qurayshiterna grupperade sig med sitt kavalleri på slätten mellan Medina och Medinaarmén. Denna soldater kokade över att se hästarna ostraffat passera fram och tillbaka mitt i deras kornfält.

Abū `Āmir, den kristne Medinabon som gått i landsflykt i Mecka, kom och besvor sina landsmän att avbryta striden och överge Muhammed, deras onda genius. Han hade ingen framgång. Sedan började som vanligt raden av envig. När mannen som bar Meckastandaret ryckte fram började handgemänget. Muslimerna lät sig dras längre och längre bort från bergets sluttningar, säkerligen uppmuntrade av en partiell framgång som traditionen mycket överdrivit. Kvinnorna eggade på qurayshiterna genom att sjunga i tamburinernas rytm och skrika namnen på offren vid Badr som det gällde att hämnas. Abū Sufyans fru Hind ledde köerna:

*Om ni rycker fram, skall vi omfamna er
och breda ut kuddar för er
Om ni drar er tillbaka, skall vi överge er
och det på ett ingalunda kärleksfullt sätt*

Några muslimska bågskyttar skulle ha trott att striden var vunnen och gick ned på slätten för att delta i plundringen. I vilket fall som helst började en viss oordning sprida sig. Meckakavalleriets befälhavare Khālid ibn al-Walīd, som senare skulle visa sin exceptionella strategiska förmåga i islams tjänst, drog fördel av situationen. Han bröt med sina män igenom den muslimska arméns vänstra flank och dök upp bakom massan av dess stridande män. Det ledde till panik. Bäraren av det muslimska standaret stupade inte långt från Muhammed. Man kämpade i små isolerade grupper. Ett femtontal stridande omgav Muhammed och drog sig långsamt tillbaka med honom mot den tillflykt som berget erbjöd. För första gången måste kungöraren strida personligen. Han sköt med sin båge och hanterade sin lans. En sten krossade en tand på honom och spräckte hans läpp, en annan slog in hans hjälm på kinden.

Blod flöt över hans ansikte. En qurayshit gav honom ett kraftigt slag som kom honom att falla baklänges ned i ett hål. Han drogs upp och måste stödja sig på två följeslagare, så illa tilltygad var han. Några skrek att han var död, vilket ökade paniken. Slutligen anlände han med sin lilla grupp i skydd på bergets sluttning. Andra av hans anhängare flydde över slätten mot *al-harra* och Medina. Många dödades. En av dem som räddade sig så var `Uthmān, profetens eleganta svärson. Qurayshiterna rensade upp slätten och gjorde slut på de sårade. Muhammeds farbror, den tappre Hamza, genomborrades av ett kastspjut slungat av en abessinsk slav, expert på detta vapen, som envist förföljde honom. Frihet hade lovats honom av hans meckanske herre, vars farbror var ett av offren vid Badr, om han dödade Muhammeds farbror. När han hade dödat Hamza hade han inte mer på slagfältet att göra och gick lugnt sin väg.

Qurayshiterna triumferade på sin tids barbariska sätt. Kvinnorna stympade liken och gjorde blodliga halsband av deras näsor och öron. Hind öppnade Hamzas bröst. Hon slet ut levern på den som hade dödat hennes far vid Badr, började äta av den och spottade sedan ut den.

Natten föll. Skulle de segerrika Meckaborna nu marschera in i Medina? Till många förvånade lättnad avstod de från det och återvände i riktning mot Mecka. De hade vunnit en stor framgång. Muhammeds armé hade verkligen decimerats. Den räknade ungefär sjuttio döda (av vilka bara tio utvandrare) mot ett tjugotal dödade hos motståndaren. Man kunde således tycka att hämnd hade tagits för de döda vid Badr. Att sätta igång en besvärlig belägring av befästningslabyrinten i Medina, en operation som Quraysharmén var dåligt förberedd för, innebar att utan vinning sätta en stor framgång i fara. Det betydde dessutom att få hela Medinas befolkning, inklusive judarna, mot sig, när man bara hade velat bekämpa Muhammeds privata armé. Det skulle återskapa enheten som satts i fråga just av Meckabornas framgång. Det kunde förutses att denna skulle stärka kungörens alla motståndare: judarna, hedningarna och även den muslimska oppositionen som samlades bakom `Abdallāh ibn Ubayy och hade vägrat kämpa utanför stadens område. Det var bättre att inte riskera det värsta genom att söka ernå det bästa. Detta så mycket mer som Meckaarmén trots allt hade lidit förluster. Den hade sårade och hästarna hade nästan alla träffats av pilarna från Muhammeds bågskytter.

Denna och den lilla grupp på ett femtontal män som omgav honom tillbringade natten i klipporna på berget Uhud. I Medina, där ryktet om kungörens död hade spritts, väntade man i febrig ångest. På morgonen lät Muhammed begrava de döda i stora gropar. Sedan återtog gruppen av överlevande, som nu kom fram från de olika tillflyktsställena bland klipporna där de hade gömt sig, linkande och blodiga långsamt vägen mot Medina där de mottogs med gälla skrik med vilka arabiska kvinnor brukar hälsa sina nära anhörigas död.

Så snart det var möjligt hade Muhammed, som ännu bar spår av sina sår, och hans följeslagare, i ett lika beklämmande tillstånd, modet att ge sig iväg på jakt efter Abū Sufyāns trupper. De höll sig ganska långt ifrån och tände stora eldar för att kungöra sin närvaro. De tänkte utan tvivel att qurayshiterna skulle tro att det var en stor armé som fått förstärkningar och att det skulle avskräcka dem från att återvända till Medina om de hade den avsikten. Kanske Muhammed särskilt försökte göra intryck på grannstammarna, övertyga dem om att han inte var i så dålig position som Quraysh säkert skulle komma att proklamera. Sedan återvände han till oasen.

Situationen där var kritisk för honom. Judarna, hedningarna och de klentrogna underströk skadeglatt att om Muhammed högljutt hade betraktat triumfen vid Badr som beviset på sin missions äkthet det var logiskt att i hans nederlag nu se tecknet på hans anspråks tomhet. Om Gud nu gynnade qurayshiterna, kunde Muhammed inte betraktas som en profet. Hade man

någonsin hört talas om att en profet som stöddes av gudomen lidit ett så förödmjukande nederlag?

Ibn Ubayy och de som var med honom triumferade också. De hade sagt att man inte fick springa Meckaarmén till mötes som de unga dårar krävde vilkas åsikter profeten hade funnit det gott att följa. Ibn Ubayy ville inte bryta deras pakt, men han begärde att man hädanefter skulle ta mer hänsyn till åsikter som framfördes av erfarna män som han själv i Medinasamhällets råd. Han och hans anhängare förblev trogna sin monoteistiska åskådning och de tycks inte ha satt i tvivel att Muhammed mottog uppenbarelser från Gud. Det var själva basen för deras politik sedan några år och det var svårt för dem att förkasta den helt. Men de accepterade bara med olust vissa passager, diskuterade detaljerna, framhöll förvirrat de inbördes motsättningarna i orden från ovan, efterlyste klarare texter. De tycks ha antytt att Muhammed kanske — för sina egna intressens skull — gjorde ett urval bland uppenbarelserna, utvecklade somliga och aktade sig för att sprida andra (ville de antyda att han lade till ur sin egen fatatur?)

Dagen efter slaget kom Ibn Ubayy till moskén för att klandra sin son (en varm anhängare till Muhammed), som skötte om sina sår med ett rödglödigt järn framför en stor eld, för att han deltagit i ett så dumt tilltag. Följande fredag ville han ta till orda vid det stora veckomötet som han brukade för att nedlåtande rekommendera profeten för folket. De ivrigaste muslimerna, indignerade över vad de betraktade som en desertering inför fienden, kom fram och grep honom i hans kläder. De sade till honom: ”Sätt dig, Guds fiende, du är inte värd att tala här efter att ha handlat som du har gjort!” Han gick ut och beklagade sig: ”Vid Gud, det är som om jag hade sagt något ont, när jag reste mig för att ge honom mitt stöd.” Någon sade till honom: ”Gå hem och måtte Guds sändebud förlåta dig.” — ”Vid Gud, svarade han, jag vill inte ha hans förlåtelse!” Han skymfades så djupt att han avstod från att bege sig till mötena i fortsättningen. Han blev bara så mycket mer rasande häröver och intog under månaderna som följde en alltmer oppositionell attityd. Muhammed lät sina glödande anhängare göra som de ville till en viss punkt men hindrade dem från att gå till ytterligheter, även om Medinahövdingens son i sin iver för saken föreslog profeten att han själv skulle gå och döda sin far.

Guds röst gav naturligtvis svar på frågorna och tvivlen:

Tröttnen icke och varen ej bedrövade, då I ären överlägsna om I ären rätttrogna! Om något slag drabbar eder, så har ett lika svårt slag drabbat människorna förut; dessa dagar utskifta vi bland människorna och det är för att Gud må känna dem som tro och skaffa sig tros vittnen bland eder — ja, Gud älskar ej de orättfärdiga — och för att Gud må rena dem som tro och förgöra de otrogna
(Koranen 3:133-135)

Och vad som drabbade eder den dag då de båda skarorna möttes skedde på Guds tillskyndelse och för att han skulle känna dem som voro tvehågsna ... De som sade om sina bröder efter att själva hava suttit överksamma: 'Om de lytt oss, hade de ej blivit dödade'.
(Koranen 3:160-162).

Det arabiska ordet som här ovan översätts med ”tvehågsna” (munāfiqūn) är lånat från språket i Etiopiens kristna kyrka. På etiopiska betecknade det de tvekande, skeptiska, förtegnade, splittade, klentrogna ... Men på arabiska frammanade det också en springråttas uppträdande när den störtat iväg mot sitt håll. Ordet tycktes de unga adepterna lämpligt för att beteckna dem som hade förrått dem vid Uhud.

Judarnas och tvivlarnas kritik nådde sin höjdpunkt. Det var nödvändigt att svara på den.

Muhammed hade som vi sett avlägsnat sig från judarna efter den korta period då han hade trott sig kunna finna anhängare bland dem. Han hade sett till att muslimernas riter och vanor skilde sig åt från deras. Han hade tvingat Qaynuqā` att utvandra efter att ha exproprierat dem. Det var också nödvändigt att svara på deras intellektuellas lärda, bitande attacker. Om Muhammed erkände att de judiska profeterna inspirerats av Gud, att Gamla testamentet var en helig bok, varför anslöt han sig inte till Israels tro? Hur kunde de uppenbarelser som han förklarade sig motta motsäga toran? Och om han inte var jude, vad var han då?

Den kunskap som Muhammed och hans anhängare hade om skrifterna hade ökat mycket i Medina utan att någonsin bli särskilt djup. De få judar som hade ställt sig i Meckaprofetens tjänst måste ha spelat en stor roll i denna process. Bland de profeter, om vilka det förklarades i uppenbarelserna som han mottog i Mecka att de sänts till olika folk, befann sig Abraham, på arabiska Ibrāhim. Han hade brutit med sitt folk, med avgudadyrkarna, med sin far i synnerhet. Han hade förgäves predikat tron på en enda Gud för dem. Senare, på hans ålderdom, hade mystiska besökare lovat honom en ”förständig son” (Koranen 51:28). Rösten från ovan hänvisade till de ”äldsta bladen, Abrahams och Moses blad” (Koranen 87:18-19). Alla dessa detaljer kom från Gamla testamentet och senare judiska, mer eller mindre förvrängda legender. Senare utvecklade sig dessa vaga idéer. Redan på Mecka-tiden var det fråga om en annan profet, Ismā`il, som även han hade predikat sanningen. Under en viss period (redan i Mecka eller efter utvandringen?) tycks det som om Ismā`il är Ibrāhims son, att han är arabernas far som bibeln sagt, att han är bror till Isak, judarnas far. Det är ett nytt faktum av allra största betydelse. Berättelserna om profeterna, som dittills lämnats i största kronologiska osäkerhet, intar sina platser, ordnar sig i tiden. Ibrāhim, judarnas och arabernas förfader, farfader till Jakob, fadern till Israels tolv stammar, avlägsen förfader till Mose som uppenbarade lagen för israeliterna, var således egentligen inte jude. Hur definiera hans tro på den ende allsmäktige guden, långt före judendomens och kristendomens föreskrifter, bättre än att i den se en attityd liknande den som *al-hunafā`* intog, dessa människor som sökte närma sig Gud utan att bli judar eller kristna? Kan man inte betrakta honom som den förste muslimen, den förste som ”underkastat sig” Guds vilja? Då behövde Muhammed bara svara dem som uppmanade honom att ansluta sig till judendomen eller kristendomen: ”Nej, följ Abrahams lära, emedan han var hanīf och ej hörde till månggudadyrkarna!” (2:129).

Det var inte en särskilt originell syn. ”Abraham, skrev redan Paulus till romarna ca 58 e.Kr., är en fader till många folk” (Romarbrevet 4:17), han är ”på samma gång fadern för alla oomskurna som tro ... och en fader för omskurna” (Romarbrevet 4:11-12). Det var ett rabbinskt ordstäv att ”alla proselyters fader är Abraham” och när man gav en omvänd ett hebreiskt namn kallade man honom ”Abrahams son”. Men dessutom upptäckte Muhammed att Ibrāhim hade en särskild förbindelse med hans folk och hemland.

Förmodligen hade han aldrig helt övergivit vördnaden han kände för den centrala helgedomen i sin födelsestad, för ka`ban och dess svarta sten, hur stor hans avsmak än blivit för belätena som vid sidan om Allah där erbjöds de trognas tillbedjan. Kanske fanns det redan judisk-arabiska legender om Ismā`ils äventyr i Parānöknen, där Första Moseboken placerar hans landsflykt och förkunnar att Jahve ”skall göra honom till ett stort folk” (Genesis 21:18). Judiska skildringar berättade om att hans far Abraham kom för att besöka honom i öknen utan att Sara, arabernas förfaders styvmor, visste om det. I vilket fall som helst kom rösten från ovan en dag för att förklara för Muhammed att Ibrāhim ”låtit några av (sina) efterkommande bo i en dal utan gröda” vid ett Gudstempel som gjorts heligt (Koranen 14:40). Han och hans son Ismā`il hade byggt detta tempel, renat det, gjort det till ett pilgrimsmål och en tillflyktsort.

Han hade bett Gud att som budhärare (*rasūl*) sända en av de framtida invånarna i staden som skulle omge detta tempel för att förmedla sina uppenbarelser, skriften och visheten till hans folk (2:118 ff). När det beslöts att man för att bryta med judarna inte längre skulle vända sig mot Jerusalem under bönen, beordrade rösten att man skulle vända sig mot Mecka och ka`ban istället (2:139).

Härmed kastades situationen om ur ideologisk synvinkel. Det var inte längre Muhammed, en okunnig som av ett barbariskt folk av avgudadyrkare utan skrift eller lag, som skulle träda in i den mosaiska uppenbarelse gemenskap. Det var judarna, föga trogna söner till mottagarna av denna uppenbarelse, som borde erkänna giltigheten i Allahs budskap som sänts till en ättling till deras gemensamme förfader och som följde andan i det budskap som enligt deras egen tradition förmedlats till denne förfader, Abraham-Ibrāhim. Med en helt ny biblisk kunskap anklagade man dem för att ha förkastat och förföljt profeterna bland sitt eget folk, för att ha gjort motstånd mot Mose, för att ha varit olydiga och ännu ofta vara det mot buden som hade överförts till dem. Hade de inte också, som de kristna kunde vittna om, avvisat Jesus, hade de inte dödat honom eller rättare sagt försökt göra det, hade de inte skymfat Maria, hans moder? Om de hävdar att Muhammeds ankomst inte förutsagts av deras skrifter, är det för att de avsiktligt ändrat dessas betydelse, att de döljer en del av dem.

Varför berövar fö deras lag dem så mycket utmärkt mat? Det är därför att de har felat så mycket. Det är ett straff för deras synder (4:158). De troende har inget skäl att avstå från den. Bara de undviker blod, fläsk, det som helgats åt avgudar och kött från självdöda djur (2:168). Åt var och en hans föda. Dessa föreskrifter markerar i själva verket att de båda vägarna skiljs åt. Låt oss inte glömma att den första universella regeln som påbjöds av den kristna kyrkan, den som angav födelsen av kristendomen som en distinkt gemenskap, är mycket lik! ”Den helige Ande och vi, skriver år 48 apostlarna och de äldste församlade i Jerusalem till sina icke judiska lärjungar, hava nämligen beslutit att icke pålägga eder någon ytterligare börda utöver följande nödvändiga föreskrifter: att I skolen avhålla eder från avgudaofferskött och från blod och från köttet av förkvävda djur och från otukt” (Apostlagärningarna 15:28—29).

Sålunda tog så småningom gruppen av Muhammeds anhängare form. Det är vid denna tid som det mest använda namnet på dem definitivt blev ”de som underkastat sig” Guds vilja, på arabiska *muslimūn* (i sing. *múslim*). Underkastelsen betecknas på arabiska med den motsvarande infinitiven *islam*, ett ord som skulle få en ofantlig spridning.

Men efter Uhud hängde faran över deras huvuden. Den nye ledaren i Quraysh, Abū Sufyān, var som sagt mycket intelligent. Han hade förstått att det var nu man måste krossa det muslimska hotet från Medina, nu eller aldrig. Han gick till verket härmed. Det var nödvändigt att samla en större militärstyrka än vid Uhud och fullständigt förstöra fiendens fäste. Det var bara beduinammarna som kunde bidra med män i tillräckligt antal. Qurayshitiska emissarier sändes ut för att utforska möjliga bundsförvanter och be om deras stöd. Muhammed å sin sida, nu rikligt försedd med pengar och hängivna anhängare, sände också ut agenter med uppgift att motverka qurayshiternas ansträngningar. I denna diplomatiska kamp spanns många intriger. Beduinhövdingarna utnyttjade situationen för att höja buden, som ofta sker under sådana förhållanden. Rivaliserande hövdingar, som kämpade om överhögheten över en stam, försökte vinna den genom att begagna sig av hjälpen som nu erbjöds av Meckaborna och muslimerna. Det var ett spel välkänt i den eviga politiken.

Det fick ibland tragiska följder. Stammen Banū Lihyān hade fordom grundat ett mäktigt rike. Den ingick nu i konfederationen Hudhayl, som stod under Qurayshs inflytande. Muhammed tycks ha fått reda på att dess hövding, Sufyān ibn Khālid, samlade män för att attackera

honom. Han skickade en av sina anhängare, `Abdallāh ibn Unays, till honom. Han fick tillåtelse att säga allt, förbanna profeten om det var nödvändigt för att vinna Lihyānsheikhens förtroende. Det förlöpte som man kunde önska. Sufyān blev så intagen av sin nya rekryt att han bjöd in honom att sova i hans tält. Han lät mjölka en kamel och bjöd sin gäst på färsk mjölk. ”Jag smuttade lite på den, berättade denne, men han doppade hela näsan i skummet och sörplade i sig det som en kamel.” Dåligt uppträdande, väl värdigt en Guds fiende! På natten skar `Abdallāh huvudet av honom som en annan Judith och lyckades fly trots skriken från offrets hustrur. Efter att bara ha vandrat på nätterna anlände han till Medina och kastade Sufyāns huvud inför Muhammed. Profeten var mycket nöjd. Han gav en käpp åt `Abdallāh ibn Unays som tacksam tog emot den. Det var en mördare med föga intelligens. Han tillfrågades varför Muhammed hade gett honom denna synbarligen obetydliga gåva. Det hade han inte tänkt på. Så på de andras enträgna begäran gick han tillbaka och ställde den frågan. Muhammed svarade honom: ”Det skall bli ett tecken mellan dig och mig på domedagen. De kommer att vara få då som håller i en käpp.” Ibn Unays släppte aldrig denna käpp ifrån sig och lät sig begravas med den.

Banū Lihyān tog detta mord värre än Gud skulle göra. De inledde förhandlingar med två klaner i stammen Khuzayma och erbjöd dem ett visst antal kameler i utbyte mot deras samverkan. En delegation från Khuzayma begav sig till Medina för att be Muhammed skicka dem några lärjungar som kunde undervisa dem i den nya tron. Den charmerade och tillitsfulle Muhammed gav dem sju män. När de anlände till brunnen i Rajī` försvann de ”omvända”. Muslimerna såg sig plötsligt omgivna av hundra bågskyttar från Banū Lihyān. Dessa uppmanade dem att ge sig. De ville ha dem levande för att sälja dem till Quraysh. Fyra av dem vägrade, rusade mot sina fiender och dödades. Av de tre andra försökte en undkomma men blev stenad till döds. De två överlevande fördes bundna till Mecka och såldes till qurayshiter angelägna att hämnas sina döda. Banū Lihyān var således med sin beduinska realism säkra på att själva bli hämnade samtidigt som de mottog ett betydande belopp pengar. En av de båda förefaller ha avrättats utan alltför mycket omsvep, men den andre, Khubayb ibn `Adi, skulle få lida mer, åtminstone enligt traditionen som här igen tycks ha utvecklat en utan tvivel verklig episod i en mycket tendentiös riktning. Han korsfästes, dvs förmodligen fästes han vid en påle. Man uppmuntrade ett barn, son till en som dödats vid Badr, att sticka honom med en lans men sticken var för svaga. Det fanns där en hop kvinnor, barn och slavar som kommit för att titta på skådespelet. De beundrade modet hos martyren som ända till slutet vägrade att avsvärja sig sin tro. Man tycks ha gjort slut på honom med lanskast. Innan han dog åkallade Khubayb sin gud: ”Allah, utropade han och pekade på de närvarande, räkna dem väl, döda dem en efter en och låt inte en enda slippa undan!” Bland de närvarande fanns det en helt ung man som ett trettiotal år senare skulle bli muslimernas överhuvud, kalif. Det var Mu`āwiya, Abū Sufyāns son. Hans far kastade honom plötsligt till marken för att han skulle undgå förbannelsens verkan. Poeten i Muhammeds tjänst komponerade talrika verser till martyrens och hans följeslagares ära.

En av dem som dödats på platsen i Rajī, `Asim ibn Thābit, halshöggs och hans huvud såldes av Lihyān till en qurayshitkvinna, vars båda söner han hade dödat vid Uhud. Hon hade lovat dricka vin ur hans huvudskål. Men `Asim hade medan han levde svurit på att inte ha någon kontakt med avgudadyrkare. Genom ett mirakel lät Gud honom hålla detta löfte. En svärm bålgetingar hindrade kvinnan att röra kraniet kvällen hon skulle använda det. Och dagen därpå översvämmades flodbädden där det låg och den makabra kroppsdelen fördes bort.

Någon tid efter (eller kanske före, då dessa händelsers kronologi är mycket osäker) lät sig

Muhammed efter någon tvekan övertygas av en viss Abū l-Barā', en av hövdingarna i stammen Banū `Āmir ibn Sa`sa`a, att till den sända ett fyrtiotal lärjungar för att undervisa dem. En annan av stammens hövdingar, `Āmir ibn Tufayl, fiende till Muhammed och kanske rival till Abū l-Barā', lät massakrera muslimerna vid brunnen i Ma`ūna, inte med folk ur sin egen stam som vägrade bryta mot den givna garantin utan med medlemmar av en grannstam. Muhammed blev ytterst deprimerad. Han kunde för ögonblicket inte hämnas de döda. Han kallade på Guds hämnd över `A—mir ibn Tufayl.

En enda muslim hade undsluppit massakern. På återvägen mötte han två Banū `Āmir som sov lugnt. Han dödade dem för att hämnas sina följeslagare. Han hade undkommit dödandet därför att han hade avlägsnat sig ett stycke från de sina. Han hade först varnats av anblicken av gamar kretsande ovanför liken. Han visste inte att Banū `Āmir inte direkt hade deltagit i massakern. Muhammed var ansvarig för de båda morderna som begåtts av en av hans anhängare och måste trots de mycket större förlusterna som han själv lidit i denna affär i kraft av sin pakt med denna stam betala blodspriset. Han började samla in medel. Bland andra bidragsgivare tiggde han hos den judiska Medinastammen Banū Nadīr, som bodde i oasens sydöstra hörn. På sabbatsdagen begav han sig till Banū Nadīrs råd omgiven av ett antal bemärkta muslimer bland dem Abū Bakr, `Umar och Medinahövdingen Usayd ibn Hudayr. Rådet förklarade sig berett att bidra till kostnaderna men fortsatte sin överläggning och bad de värderade gästerna vänta på resultatet utanför och göra det bekvämt för sig. Medan se således gav sig till tåls där de satt med ryggarna stödda mot en mur, tycks rådet ha överlagt om inte det efterlängtade tillfället att göra sig kvitt islam och dess grundare hade kommit. Muhammed reste sig plötsligt. Gud hade varnat honom, förklarade han senare, att en komplott förbereddes i just det ögonblicket. Sanningen att säga var det ganska sannolikt och ett minimum av politisk intuition borde ha räckt för någon mindre intelligent än profeten att misstänka det. Ka`b ibn al-Ashraf, den halvjudiske poeten som mördats några månader tidigare på Muhammeds anstiftan, tillhörde genom sin mor Banū Nadīr. Hur det än må vara härmed gjorde de muslimska berättelserna anspråk på att veta vem i rådet som hade föreslagit att en stor sten, en kvarnsten, skulle vräkas ned från ett tak över profetens huvud, vem som hade åtagit sig uppgiften och vem som hade motsatt sig planen. I vilket fall som helst försvann Muhammed ”som en som har ett behov att uträtta”. Hans förvånade följeslagare undrade efter en stund vad som stod på. Någon sade till dem: ”Jag har sett honom återvända in i Medina.” De återvände också och återfann sin ledare i hans hem. Han förklarade för dem vad Gud hade avslöjat för honom. Han sände då en av de sina, Muhammed ibn Maslama, en Medinabo som tillhörde en med Nadīr allierad stam, för att framföra ett ultimatum till Banū Nadīr; inom loppet av tio dagar måste de lämna oasen under hot om att annars bli dödade. De kunde ta med sig sina flyttbara ägodelar och ta hand om en del av skörden från sina palmträd. Budskapet var hållet i en hård ton: ”Gå ut ur min stad och samlev inte längre med mig efter förräderiet som ni planerade mot mig.” De förvånade sig över att en man allierad med deras klan kunde åta sig en sådan uppgift. Muhammed ibn Maslama svarade: ”Hjärtana har förvandlats och islam har utplånat allianserna.”

Banū Nadīr gjorde sig redo att lyda. Men ”tvivlaren” Ibn Ubayy, alltmer förbittrad över Muhammed, rådde dem att göra motstånd. Han skulle stödja dem liksom den sista judiska stammen i Medina, Qurayza, och även hans nomadiska allierade, Ghatafān, skulle komma till hjälp. Banū Nadīr stängde in sig i sina fort. Muhammed kom och slog sig ned med sina män mitt emot dem i en hydda av trä för att skydda sig mot deras pilar. Ingen gjorde min av att röra sig, varken Qurayza, Ghatafān eller Ibn Ubayy själv, som med matta ögon såg sin muslimske son komma och hämta sina vapen för kampen. Muhammed började hugga ned Banū Nadīrs palmträd. Det var en handling som stod i strid med den rådande arabiska

moralen, även om sådana regler som vanligt ofta bröts i krig. Freya Stark kunde ännu för några år sedan konstatera samma slags överträdelse och samma fåfänga ogillande som den ingav. Hur det än må vara härmed demoraliserade denna krigshandling Banū Nadīr, särskilt sedan de övergivits av sina allierade. De protesterade högtidligen och vissa belägrare kände dåligt samvete. Men en uppenbarelse från Gud bekräftade att profetens militära uppträdande var riktigt. Banū Nadīr kapitulerade efter två veckors belägring. Villkoren hade naturligtvis blivit hårdare: ”Gå ut härifrån med ert blod (dvs era liv) och vad era kameler kan bära utom era vapen.” De gav sig av utan att vilja visa sig nedslagna, kanske rentav glada över att så relativt lättvindigt komma från detta farliga grannskap. De hade släktingar, vänner och, för någras del, även jordar i Khaybar, den stora judiska metropolen i norra Hijaz. De lastade 600 kameler med sina ägodelar, monterade ned sina hus och tog med sig dörrarna och bjälkarna. Kvinnorna prydde sig med sina smycken och klädde sig i sin finaste stass. Man spelade puka och tamburin. De besegrade bildade sålunda ett oändligt tåg som glatt defilerade förbi som segrare genom hela oasen på sin väg mot Khaybar eller Syrien. Tvivlarna såg dem passera med beklämning. Ytterligare en av motvikterna mot Muhammeds makt hade eliminerats.

Denne räknade sitt byte: 50 harnesk, 50 hjälmar och 340 svärd som skulle komma till användning; och så judarnas jordar, deras palmlundar och vad som återstod av husen. Muhammed förklarade för Medinaborna att de dittills tvingats ta hand om Meckautvandrarerna som varit oförmögna att själva sörja för sina behov. Det låg i deras eget intresse att dessa fick jord som de kunde leva av utan att behöva tigga längre hos sina bröder. I enlighet med detta resone-mang utdelades judarnas jord bara till muslimerna av qurayshitiskt ursprung. Det gjordes undantag bara för två mycket fattiga och mycket förtjänstfulla Medinabor. Profeten glömde inte bort sig själv. Han fick goda jordar där det växte korn bland palmerna. Han hade hädanefter sin del och var inte längre beroende av någon. Han utnyttjade avkastningen från sin jord för sitt eget och sin familjs underhåll och för gemenskapens behov. Bland dessa behov är det inte mer än rätt att nämna underhållet av de nödlidande.

Hans familj växte fö. Ungefär ett halvår efter dessa händelser gav Fātima honom en andra dotterson, Husayn, som skulle gå ett tragiskt öde till mötes. Han gifte sig dessutom med två (till födseln eller genom giftermål) qurayshitiska kvinnor, som närmade sig de trettio, änkor till muslimer som dödats vid Badr och Uhud, Umm Salama och Zaynab bint Khuzayma. Den senare skulle dö strax efteråt.

Fördrivningen av Bana Nadīr kommenterades olika av den arabiska opinionen. En livlig polemik tog fatt mellan de propagandistiska poeterna, den tidens journalister. På profetens lejda rimsmidare svarade juden Sammāk:

*Eftersom ni yvs — det är en orsak till ära för er! —
 över att ha mördat Ka`b ibn al-Ashraf
 i den tidiga morgonen när ni kom för att döda honom
 Han som var utan svek, utan oärlighet
 Kanske nätterna och ödets skiftningar
 kommer att ta sin hämnd på den ”Rättfärdige”, den ”Rättvise”
 för att ha bekämpat och fördrivit Banū Nadīr
 och huggit ned palmträden före skörden
 Om jag är i livet skall vi gå er till mötes beväpnade med våra lansar
 och alla våra vassa sablar
 i händerna på våra tappra som kan betjäna sig av dem för att försvara sig
 När de möter en motståndare förgör de honom*

*Hos det folket befinner sig Sakhr (Abū Sufyān) och hans följeslagare
Han är inte svag när han trotsar människorna
som ett lejon på berget Tarj som försvarar sin kula
som en djungelns son med en väldig kropp sönderslitande sitt byte*

Sålunda hoppades judarna på koalitionen som Abū Sufyān förberedde. Den kunde bli skräckinjagande. Men på den inre fronten hade Muhammeds fiender inte längre något att vänta sig av Medinaoppositionen. Den hade visat sin oförmåga och sin velighet. Från himlen hade Gud ironiskt understrukt:

Har du ej givit akt på dem som äro tvehågsna, i det de säga till sina bröder, som äro otrogna bland dem som fått skriften: 'Om I utdrivas, skola vi sannerligen draga ut med eder och aldrig någonsin skola vi lyda någon beträffande eder, utom om I bekämpens, så skola vi sannerligen hjälpa eder.' Men Gud är vittne till att de sannerligen äro lögnare. Om de utdrivas, skola de andra sannerligen icke draga ut med dem; och om de bekämpas, skola de andra sannerligen icke hjälpa dem, och om de hjälpa dem, så skola de sannerligen vända dem ryggen och dessa ändock ej få någon hjälp ... De skola ej bekämpa eder samfällt utan blott i befästa städer eller bakom murar; deras mannamod inbördes är väldigtt och du tänker dig dem eniga, men deras hjärtan äro söndrade och detta därför att de äro människor, som ej hava något förstånd.
(Koranen 59:11-14)

Muhammed förlorade dessutom inte någon tid för att stärka sin andliga och materiella position. Vid Uhud (dvs den 23 mars 625) hade Abū Sufyān på slagfältet utslungat en utmaning till muslimerna: ”Om ett år vid Badr!” Det hölls faktiskt en stor årlig marknad som varade åtta dagar i Badr. Muslimerna kom dit i april 626 för att demonstrera sin styrka med 1.500 man och 10 hästar. De gjorde goda affärer där med vinster på upp till 100 %. Meckaborna närmade sig Badr med 2.000 man och 50 hästar men kom inte ända fram till marknaden. Varje sida hade visat sin styrka.

Det var också utan tvivel vid denna tid, efter fördrivningen av Banū Nadīr, som mordet på den gamle juden Abū Rāfi` inträffade. Det sägs ha utförts av några muslimer från Medinastammen Khazraj som ville rivalisera i tapperhet med stammen Aws vars medlemmar hade dödat Ka`b ibn Ashraf. ”Expeditionen” som välsignats av profeten, som emellertid instruerat kommandot att inte döda kvinnor och barn, återkom efter tio dagar från Khaybar. Missionen var fullbordad, gamlingen hade dödats i sin säng, mördarna hade lyckats fly. De tvistade om vem som hade utdelat det ärofulla dödsbringande hugget. Muhammed avgjorde saken genom att undersöka svärden: det var det som bar spår av föda. Abū Rafi` måste ha hållit på att smälta sin mat.

Det var redan år 5 av *al-hijra* (juni 626). Muhammed tillbringade två veckor på en expedition för att skrämna två stammar som koncentrerade trupper mot honom. De smög sig bort och profeten återkom till Medina efter att ha visat sin styrka och tillfångatagit några vackra flickor som kommit efter. I augusti utgick likaså en expedition mot den stora oasen Darrat al-Jandal långt norrut, där en berömd marknad hölls. Även där, hade det sagts honom, fanns en koncentration av trupper. Ånyo drog sig fienden undan och Medinatruppen återkom innan de nått sitt mål med några tillfångatagna djur och en fånge.

I december gav sig profeten ut på en annan expedition som i synnerhet skulle utmärkas av några anmärkningsvärda incidenter.

Han skingrade Banū 1-Mustaliq, en stam som också skulle ha mobiliserats för att angripa

Medina. Truppen överraskades vid brunnen i Muraysī` nära Rödahavskusten och slogs snabbt på flykten. Muslimerna räknade en dödad, fienden tio. Men man bemäktigade sig deras 2.000 kameler, 5.000 mindre djur och även 200 kvinnor. En av dem, dottern till Banū l-Mustaliq ledare, Juwairiya, var mycket vacker. Man kunde inte se på henne utan att bli förälskad. Hon tillhörde bytet som tillföll Thābit ibn Qays. Hon diskuterade lösepenningen med honom och ville släppas fri mot ett erkännande av skuld som hon skulle underteckna för honom. Han måste ha vägrat ty hon gick och beklagade sig för Muhammed. 'Ā`isha berättade senare: "Vid Gud! Knappt hade jag sett henne på tröskeln till mitt rum förrän jag avskydde henne. Jag visste att han skulle se henne på samma sätt som jag gjorde." Så blev det. Muhammed lyssnade på hennes bön och föreslog henne omedelbart att återköpa henne av Thābit och själv gifta sig med henne. Hon accepterade genast. Därmed blev hennes stam besläktad med profeten. Hon skulle snart söka dra fördel av det.

De tillfångatagna kvinnorna var alla avsedda att återlämnas mot en lösepenning. Men de var också mycket åtråvärda för krigarna på kvällen efter slaget. Abū Saīd al-Khudri berättar: "Vi ville mycket gärna komma över lösepenningen för våra fångar, men vi skulle också gärna ha velat tillfredsställa vårt begär. Vi frågade profeten och han tillät oss ett `azl (avbrutet samlag) — sedan fick det gå som det ville. Senare återköptes de av en delegation som kom till Medina. De gav sig alla iväg, ingen ville stanna trots att de fick välja. Jag gick, fortsätter berättaren, till marknaden med en ung flicka för att sälja henne (det måste ha varit en fattig flicka som ingen velat betala lösepenning för. M. R.) En jude sade till mig att hon säkert var havande med mig. Jag sade: 'Nej, jag har brukat *al-`azl*.' Han svarade då (sarkastiskt?): 'Jaså, det var det lilla samlaget?' När jag berättade historien för profeten sade han: 'Judarna ljuger, judarna ljuger.'"

Han måste behärska sin ilska. Genast efter slaget hade en Medinabo och en av utvandrarerna från Mecka knuffats med varandra vid brunnen där de vattnade sina hästar. Ett slagsmål hade utbrutit. Medinaborna hade med större missnöje än källorna utsäger måst acceptera att hela Nadīrs byte tillföll utvandrarerna. Ibn Ubayy som befann sig där förlorade ingen tid på att utnyttja detta twistefrö och uttrycka sin vrede: "Har de handlat så? De konkurrerar med oss och söker överträffa oss i antal i vårt eget land. Vid Gud! Vi och dessa smutsiga qurayshiter, det är samma sak som en annan har uttryckt så: 'Göd din hund och den kommer att äta upp dig.' Men, vid Gud, när vi går in i staden igen kommer den starkare att driva ut den svagare!" Han gick till Medinaborna och sade till dem: "Se där vad ni har åsamkat er själva. Ni har öppnat ert land för dem, ni har delat era ägodelar med dem. Om ni hade hållit fast vid er egendom, skulle de vid Gud ha gått någon annanstans." Dessa ord rapporterades för profeten. `Umar sade till honom: "Beordra `Abbād ibn Bishr att döda honom!" Muhammed svarade: "Hur så, `Umar? Då kommer folket att säga att Muhammed dödar sina egna följeslagare!" När Ibn Ubayy fått veta att man hade berättat hans vredesutbrott, gick han och förnekade med eder allt för profeten. De närvarande Medinaborna höll med honom: "Kanske pojken (som hade rapporterat scenen) misstog sig, kanske han dåligt kom ihåg vad mannen sade." Muhammed slätade över saken men den fortsatte likväl att spöka i hans hjärna. På återvägen talade han om det med en annan Medinahövding, Usayd ibn Hudayr. Denne sade till honom: "Men det är du som kommer att driva ut honom ur Medina om du vill! Vid Gud, det är du som är stark och han som är svag. Och var sedan vänlig mot honom! Gud förde dig till oss när folket trädde upp pärlor för att göra en kungakrona åt honom. Och nu tänker han att du har berövat honom kungamakten." Ibn Ubayys son, hängiven muslim som vi har sett, kom också till profeten, men vad han sade gick ut på något helt annat: "Om du absolut vill ha honom dödad, sade han om sin far, låt mig göra det och jag skall överlämna hans huvud till dig. Vid Gud, Khazraj vet

att ingen är en bättre son än jag. Jag är rädd för att, om du befäller någon annan att döda honom, jag sedan inte kan stå ut med att se Ibn Ubayys mördare stoltsera bland folket. Jag skulle döda honom och jag skulle ha dödat en muslim för en otrogens skull och hamna i helvetet.”

Muhammed lugnade honom. Han lyckades dämpa sin egen ilska som säkerligen var stor. Men förnuftets röst talade högre. Senare en dag, då han märkte att när Ibn Ubayy gjorde något felsteg det var Medinaborna själva, de som hade räddat honom, som klandrade honom och behandlade honom hårt, sade han till `Umar: ”Vad säger du om det, `Unnar? Om jag hade dödat honom den dagen då du rådde mig till det, skulle Medinaledarna ha darrat av raseri. Men om jag nu befällde dem att döda honom, skulle de göra det.”

Muhammed lugnade Medinabornas och utvandrarnas överhettade sinnen genom att bryta upp så tidigt som möjligt och företa ilmarscher som utmattade hans män och fråntog dem varje lust att ytterligare gräla med varandra. Men denna expedition skulle inte sluta utan en annan incident, betecknande i mer än ett avseende.

Muhammed hade tagit med sig den yngsta och mest älskade av sina hustrur, `Ā`isha, som då var tretton år, på expeditionen. Det är de arabiska kvinnornas skönaste ålder. Äktenskapet var ingånget sedan länge. Instruktioner som hade börjat komma ned från himlen föreskrev en viss respekt för profetens hustrur (han hade nu fem, plus Juwayriya som han som vi sett gift sig med).

`Ā`isha transporterades i en väl tillsluten bärstol uppsatt på en kamel. Hon var mycket lätt på den tiden på grund av sin unga ålder och den enkla föda som delades ut på fälttågen. Några män hade i uppdrag att sadla kamelen och placera bärstolen på puckeln efter varje uppehåll. En natt (den sista före ankomsten till Medina), berättade `Ā`isha senare, ”avlägsnade jag mig för något behov. Jag hade ett halsband av snäckor från Zafār runt halsen. När jag var kar lossnade halsbandet från min hals utan att jag märkte det. När jag återkom till raststället trevade jag över min hals utan att finna det. Folket hade börjat bryta upp. Jag återvände till stället dit jag hade gått och kände efter (i sanden) ända tills jag återfann halsbandet. De som hade i uppdrag att sadla min kamel kom under tiden fram och sadlade den. Därefter tog de bärstolen i tron att jag var där, lyfte upp den och fäste den på kamelen. De tvivlade inte på att jag var därinne. Sedan grep de kamelen om huvudet och gav sig av. När jag återkom till lägret fanns det inte längre några kvar. Jag svepte in mig i min kappa och lade mig där jag var. Jag sade till mig själv att när de märkt mitt försvinnande skulle de komma tillbaka och söka efter mig. Jag låg ner så när Safwān ibn al-Mu`attal as-Sulamī passerade nära mig. Han hade stannat efter armén för något göromål och hade inte sovit med de andra. Han upptäckte mig och gick fram och stannade i närheten av mig. Nu var det så att han såg mig innan man hade föreskrivit att vi skulle bära slöja. När han kände igen mig utropade han: ”Vi tillhör Gud och till honom skall vi återvända! Profetens hustru!” Jag låg insvept i mina kläder. Han sade till mig: ”Varför har du stannat efter de andra?” Men jag tilltalade honom inte. Han ledde fram sin kamel och sade till mig: ”Sitt upp!” Och han vek undan från mig. Jag satte mig upp och han ledde kamelen genom att hålla den om huvudet. Han gav sig snabbt iväg för att söka finna truppen. Men vi nådde den inte och man märkte inte mitt försvinnande förrän framåt morgonen. Då gjorde truppen halt och medan den vilade sig anlände mannen med mig. Då sade lögnarna vad de sade och armén råkade i förvirring. Men jag visste vid Gud ingenting om det.”

Skandalen var enorm. Man kunde säga och kan ännu säga vad Carlo Levi sade om bönderna i Lucania: ”Kärleken eller den sexuella attraktionen betraktas av bönderna som en naturkraft av en sådan styrka att ingen vilja kan stå emot den. Om en man och en kvinna befinner sig

tillsammans på en avskild plats och utan vittnen kan ingenting hindra att de omfamnar varandra. Varken fattade beslut, kyskhetslöften eller något annat hinder kan hålla dem tillbaka. Och om de händelsevis inte verkligen förenar sig med varandra, är det som om de hade gjort det. Att befinna sig tillsammans är lika med att älska.” Mot `Ā`isha gick genast de vanliga sladdertaskorna till verket. Det berättades att hon flera gånger setts prata med Safwān tidigare. Det fanns de som var avundsjuka på hennes far Abū Bakr och deras vänner. Det fanns vänner och släktingar till profetens andra hustrur som hoppades dra fördel av `Ā`ishas onåd. Sedan var det tvivlarna som här fann ett utmärkt tillfälle att skämta om profetens familjebesvär, slutligen alla de som `Ā`ishas vassa tunga och hennes nycker hade retat. Det hade tidigare varit en liknande historia, då en karavan törstig hade fått vänta medan hon sökte efter sitt halsband på en rastplats utan vatten. Bland anklagarna utmärkte sig främst `Abdallāh ibn Ubayy naturligtvis, sedan en släkting till Abū Bakr vid namn Mistah, slutligen Muhammeds poet och propagandist Hassān ibn Thābit.

Muhammed var mycket irriterad. Han älskade sin barnhustru men han var inte alldeles säker på hennes oskuld. Hade hon inte drivit med honom tillsammans med den unge och stilige Safwān?

En isande kyla insvepte hans hjärta. `Ā`isha var sjuk. Hon visste ingenting, sade hon. Var det inte en förställning? Hon påstod sig bara med smärta och förvåning ha konstaterat sin mans nya likgiltighet för henne under hennes sjukdom. Hennes mor hade kommit för att sköta om henne. Han gick för sin del förbi och sade bara: ”Hur mår du?” Då bad hon honom att låta henne återvända hem till sin mor som skulle sköta henne bättre där. ”Det har jag inget emot”, svarade han bara. Det var en oförmodad händelse som skulle lära honom sanningen efter tre veckor. Det sägs fö inte om berättelsen som tillskrivs henne inte skjutits in av någon illvillig perser, glad över att framhäva arabernas brist på kultur:

”Vi är araber och vi har inte dessa avträden i våra hus som utlänningarna har, det bär oss emot och vi avskyr dem. Vi begav oss till öde platser i Medina. Varje kväll gick kvinnorna ut för att förrätta sina behov. En kväll gick jag ut härför med Umm Mistah bint Abi Ruhm vars mor, Sakhrs dotter, var moster till Abū Bakr (min far). Hon gick bredvid mig när hon snavade i sina kjolar. Hon utropade: Måtte Mistahs ansikte slås sönder! Jag sade till henne: Det var vid Gud illa vad du sade om en utvandrare som blev martyr vid Badr! Hon sade till mig: Vad? Har du inte hört historien, Abū Bakrs dotter? Jag sade: Vilken historia? Då berättade hon för mig vad lögnarna sade. Jag sade: Är det så? Hon svarade: Vid Gud, så är det. Jag kunde vid Gud inte avsluta vad jag skulle uträtta och återvända hem. Hela tiden grät jag så att jag trodde att snyftningarna skulle spränga min lever.” Hon gick och beklagade sig för sin mor, som filosofiskt sade till henne: ”Ta det inte alltför tragiskt, min lilla flicka! Det är sällsynt att en vacker kvinna är gift med en man som älskar henne och har andra hustrur utan att de pratar en massa saker om henne och andra människor också!”

Muhammed bad liksom alla djupt oroade män folket runtom honom om åsikter och råd. Den unge Usāma ibn Zayd talade till `Ā`ishas förmån. Tjänarinnan Buraya utfrågades. ”Jag vet bara gott om henne, förklarade hon. Jag anklagar henne bara för en sak. När jag knådar min deg och säger till henne att vakta den, somnar hon och då kommer lammet och äter upp den!” Svärsonen `Ali var brutal: ”Det saknas inte kvinnor, utropade han. Du behöver bara byta ut dem!” Hade han upphetsats av sin hustru Fātima som inte gillade sin unga svärmor? Fanns det där ett spår av politisk rivalitet mellan `Ali och Abū Bakrs och `Umars klan, en rivalitet som skulle utveckla sig och frambringa två partier vilkas strider skulle fylla islams historia? I vilket fall som helst skulle `Ā`isha inte förlåta `Ali detta utrop som skulle föra honom till

döden drygt trettio år senare under en mördares sabel.

Febern steg. Usayd som tillhörde Aws förklarade för profeten att han skulle ta hand om baktalarna i sin stam och att när det gällde folket i Khazrajstammen hans vänner där skulle vara mer än förtjusta att hugga huvudet av dem. Khazrajfolket protesterade: ”Du ljuger!” — ”Lögnare själva!” Poeten Hassān ibn Thābit, Medinabo och khazrajit, förlöjligade Safwān och utvandrarerna. Det var nödvändigt att snabbt lugna alla lidelser som släppts lösa med anledning av denna incident.

Mycket lägligt kom Gud till hjälp. Muhammed gick till sina svärföräldrar för att bönfälla `Ā`isha att ångra sig om hon hade felat. Hon vände sig till sina föräldrar men dessa, beklämda och inte alldeles säkra på sin dotters dygd, sade ingenting. Hon grät, vägrade att ångra sig ty det skulle ha inneburit en bekännelse. Hon hade ingenting att förebrå sig. Hon skulle bära denna prövning med tålmod liksom denne patriark hade gjort vars namn hon inte kunde komma på; det gällde Josefs far. Och så började hon gråta igen.

Muhammeds nerver var slut. Transen gav sig till känna. Man svepte in honom i hans kappa och placerade en läderkudde under hans huvud. Rösten från ovan talade till honom. Abū Bakr och hans hustru flämtade av ängslan. Skulle Gud avslöja deras dotters skam? Hon var lugn, säker på sin oskuld, sade hon. Det var redan slut. Profeten satte sig åter upp och torkade bort svetten som rann från hans panna ”som vattendroppar en kall dag”. Han talade: ”Goda nyheter, `Ā`isha! Gud har avslöjat din oskuld.” Sedan gick han ut och reciterade uppenbarelsen som just hade kommit honom till del:

De som utsprida lögnaktiga påståenden äro förvisso en hel hop bland eder. Tänken ej att det är skadligt för eder! Nej, det är gagneligt för eder. Varje man får den syndaskuld han åsamkat sig och den som företager sig att förstora den väntar ett förskräckligt straff. Varför tydde ej de rättrogna, både män och kvinnor, allt till det bästa då I hörden det? Och varför sade de ej: 'Detta är uppenbar lögnaktighet?' Varför anskaffade de ej fyra vittnen därpå? Då de ej anskaffat vittnen, så äro de lögnare inför Gud ... Och saden I ej då I hörden det: 'Det tillkommer oss ej att tala härom?' Dig allena all ära! Detta är en förskräcklig beskyllning.

(Koranen 24:11-15)

Föreskrifterna följde på förmaningarna. Fallet `Ā`isha skulle tjäna som prejudikat. Anklagelser för äktenskapsbrott och skörlevnad skulle stödjas av fyra vittnen. Om anklagelsen sålunda visade sig riktig, skulle de skyldiga var och en motta hundra piskrapp. Men om anklagarna var oförmögna att citera fyra vittnesmål, skulle de betraktas som falska vittnen och själva straffas med åttio piskrapp, en regel som skulle visa sig vara en välsignelse för de muslimska kandidaterna till äktenskapsbrott. Det skulle visa sig svårt att samla dessa berömda fyra vittnen, av vilka domstolarna skulle kräva att de var direkta ögonvittnen och vad de hade att berätta hade en anatomisk precision. Åtminstone när det gällde att undvika skandal och myndigheterna inte hade något skäl till fientlighet mot den anklagade. Men svartsjukan hos folken som antog islam skulle visa sig mycket starkare än profetens och hans Guds fördragsamhet. De drog sig inte för att trots texterna heligförklara en oförsonlig stränghet i dessa frågor.

Det av Gud föreskrivna spöstraffet tycks faktiskt ha tillämpats på de främsta baktalarna men det besparades utan tvivel Ibn Ubayy på grund av hans höga ålder. Händelsen misskrediterade honom definitivt och berövade honom allt politiskt inflytande. Poeten Hassān hade förolämpat Safwān och denne slog en dag till honom med sitt svärd och sårade honom allvarligt. Poetens stam, Khazraj, behöll den unge mannen som fånge tills Hassān blev helt botad. Annars skulle

han i enlighet med hämndens lagar ha dödats. Lyckligtvis klarade sig poeten och på Muhammeds anmodan förlät han Safwān. Han fick i gengäld en jordbit och en koptisk slavinna. Hassān erhöll med poeternas vackra opportunism `Ā`ishas förlåtelse genom att författa verser till henne som prisade hennes kyskhet och husliga dygder. `Ā`isha tog följden kallt. Hon tackade Gud som hade rentvått henne och hade inget skäl, förklarade hon för sin snopne make, att tacka honom. Hon förklarade följden att man hade upptäckt att Safwān var impotent. Varje skugga hade försvunnit.

Slutsatserna som drogs av affären var att profetens kvinnor måste skyddas bättre mot massan av lärjungar än vad som dittills varit fallet. I "moskén" i Medina, i själva verket Muhammeds bostad och högkvarter, var den stora gården där hyddorna som reserverats för var och en av hans fruar befann sig ständigt fylld av besökare. En ny uppenbarelse föreskrev att man inte fick gå in utan att ge sig till känna och att man bara fick tala med kvinnorna genom ett förhänge. De skulle dessutom täcka för ansiktet.

En annan "fruntimmershistoria" skulle följden snart visa nyttan av sådana försiktighetsmått. Den inträffade enligt en av de möjliga kronologierna omkring två månader efter "halsbandsaffären". En dag letade Muhammed efter Zayd ibn Hāritha, den följden slaven av kristet ursprung som Khadija hade gett honom. Han hade frigett och adopterat honom och han kallades ofta Zayd ibn Muhammed. Hans adoptivfar, profeten, hade stort förtroende för hans omdöme och mod. Han hade just anställt honom som sin sekreterare och hade bett honom att lära sig arameiska för att kunna klara sig utan de judiska sekreterarna. Han hade gift bort honom med en av sina kusiner, Zaynab bint Jahsh, en mycket from kvinna sades det, änka enligt andra källor, i vilket fall som helst mycket vacker trots sin för en arabisk kvinna framskridna ålder, omkring 35 år. Deras samliv utvecklades inte särskilt bra, tycks det. Muhammed ville alltså en dag ha tag i Zayd och gick och knackade på hans dörr. Han var inte där men Zaynab mottog honom i sin lätta morgondräkt och bjöd honom att stiga på. Var han inte som hennes far eller mor? Han avböjde, men vinden lyfte upp förhänget medan hon i all hast klädde på sig. Han flydde förvirrad mumlande några ord som hon inte riktigt förstod. Hon hörde bara: "Pris ske Gud den mycket store! Pris ske Gud som förvandlar hjärtana!" Strax efter återkom Zayd hem och hans fru talade om allt för honom. Han gav sig iväg till profeten och sade till honom: "Guds sändebud, jag har fått reda på att du har varit hemma hos mig. Varför gick du inte in? Är du inte min far och min mor, Guds sändebud? Kanske Zaynab behagade dig? I så fall skiljer jag mig från henne." Muhammed svarade honom: "Behåll din fru för dig själv." Inte desto mindre avbröt Zayd förbindelserna med henne och skilde sig från henne. Men Muhammed vägrade ändå gifta sig med sin adoptivsons fru. Han var rädd för skandal. Adoption ansågs hos araberna medföra samma effekter som ett naturligt släktskap. Att äkta Zaynab var som att äkta sin sonhustru, nästan sin dotter. En avskyvärd blodskam! Det är emellertid inte säkert att Muhammed, innerst inne en individualist som redan hade reviderat många allmänna trosföreställningar hos sitt folk, betraktade denna identifiering av det konstlade släktskapet med det naturliga som verkligt välgrundad. Koranen insisterar följden på att kvinnan i fall av skilsmässa och omgifte iakttar avhållsamhet under en viss period för att undvika varje möjlig oklarhet om barnens föräldraskap. Likväl är det tydligt att han i Zaynabaffären kände att han hade fel. Hade han inte själv det första året av vistelsen i Medina inrättat ett konstlat "broderskap" mellan Medinaborna och utvandrarerna och medförde inte det juridiska följderna? Men som alltid i svåra fall kom Gud till undsättning. En dag då Muhammed talade med `Ā`isha råskade han i trans. När den var över log han och utropade: "Vem vill gå till Zaynab och tala om den glada nyheten för henne, vem vill säga till henne att Gud har förmått mig med henne?" Och han läste upp uppenbarelsen som just "kommit ned" till honom. Korantexten

som man citerar som sådan torde dock härstamma från en lite senare period:

Det höves ej en rättrogen man eller kvinna, när Gud och hans apostel avgöra en sak, att hava fritt val i denna sak ... Än när du sade till honom, som både Gud och du bevisat nåd: 'Behåll din hustru hos dig och frukta Gud!' Och du dolde i din själ vad Gud uppenbarade och räddes för människorna, ändock Gud är mera värd att räddas för, men när Zayd icke längre önskade behålla henne, förmälde vi henne med dig för att det ej skulle vara någon synd för de rättrogna att gifta sig med sina adoptivsöners hustrur, när dessa icke längre önska behålla dem, ty vad Gud bjuder det sker ... Muhammed är ej fader till någon av edra män utan Guds apostel och profeternas insegel.

(Koranen 33:36-40)

Tillrättavisad av Gud men leende gjorde Muhammed detta fall till ett prejudikat för en lagstiftning av allmän giltighet. Han drev igenom äktenskapet och ställde till med en stor fest. De moderna muslimska författarna, följda ganska kuriöst på den punkten av Montgomery Watt, har velat trycka på händelsens icke-erotiska karaktär. Zaynab kunde vid 35 års ålder inte ha varit särskilt åtråvärd. Muhammed skulle i verkligheten ha gjort en politisk affär av detta äktenskap (han förenade sig med Abū Sufyāns allierade), gjort det till en juridisk förebild riktad mot värdet som gavs adoptionen. Det skulle vara de kristna och voltaireska västerlänningarna som med en tung ironi insisterat på den så lätt antändbare profetens plötsliga lidelse. Likväl behöver vi bara läsa våra källor, de historiska och traditionella arabiska texterna, för att märka att denna tolkning ingalunda är en upptäckt av västerlänningarna. Det är dessa texter som framhäver Muhammeds förvirring inför Zaynabs lätta klädsel. Det är de som talar om hennes ytterliga skönhet. Den allmänna opinionens dom, som Korantexten själv anspelar på som vi sett, kunde bli sträng bara om den misstänkte andra motiv än juridiska till det planerade äktenskapet. Det bekräftar traditionen för oss. Guds ingripande, synbarligen oantastligt, borde ha satt stopp för dessa rykten åtminstone bland de troende. Likväl hänför en tradition dessa sarkastiska ord, som syftar på anklagelsen från några tvivlare, enligt vilka Muhammed inte tillkännagjorde vissa av de verser Gud uppenbarade för honom och bevarade dem för sig själv, till `Ā'ishas svartsjuka: "Om profeten hade dolt något av uppenbarelsen, skulle det vara dessa verser som han hade bort dölja." Det är klart att man fann att de alltför väl stämde med hans tycken. Naturligtvis var det inte denna erotism som man hade att anmärka mot, ingen såg något annat än normalt i det. Vad man fann underligt var att regeln så väl passade tillfredsställandet av hans begär och för en gångs skull kolliderade med ett socialt tabu. Vad gäller den idé som framförts av M. Hamidullah, en mycket kunnig muslimsk apologet, att Muhammeds utrop inför Zaynabs skönhet bara skulle ha inneburit hans förvåning över att Zayd inte lyckats komma överens med en så vacker kvinna, kan vi inte hålla med om det, ty det är helt och hållet mot texternas uppenbarliga mening. Även den koranska passagen, så kortfattad den än är, antar att profeten hade lust att göra vad uppenbarelsen befallde honom först senare och att bara fruktan för den allmänna opinionen höll honom tillbaka. M. Hamidullahs tes visar bara ytterligare en gång till vilken grad av subtilitet önskan att bevisa teser vilkas sanning dogmen i förväg har proklamerat kan leda.

Måste man härav dra slutsatsen att Muhammed hittade på dessa verser, placerade vad han ville få Gud att säga i hans mun, att han är själva urtypen av bedragare som Voltaire tolkat det ordet? Det anser jag inte. Men vi skall återkomma till det problemet.

Allvarliga händelser skulle emellertid vända profetens uppmärksamhet bort från dessa familjebekymmer. Vi har sett hur han genom en serie små räder hade skingrat truppkoncentrationerna som mobiliserats mot honom. Mord hade avlägsnat några inflytelserika

fiender. Fördrivningen av Banū Nadīr och elimineringen av Ibn Ubayys prestige gjorde hans hemmafront säker. Men Abū Sufyān hade å sin sida inte förblivit överksam. En stor koalition förbereddes. Den muslimska traditionen tillmäter den judiska stammen Banū Nadīr som flytt till Khaybar en stor roll i dess bildande. Hur det än må vara härmed fick Quraysh och judarna stöd från flera stora nomadstammar, särskilt Ghatafān, som hade köpslagit hårt om sitt stöd genom att försöka höja buden. I slutet av mars 627, strax efter Muhammeds giftermål med Zaynab, satte sig tre arméer under Abū Sufyāns befäl i rörelse mot Medina. I allt skulle det ha varit 10.000 man, plus 600 hästar och dessutom kameler.

Muhammed informerades av sin underrättelsetjänst om de förbundnas förestående avmarsch. Han kunde för sin del samla en styrka på högst 3.000 man. Det var inte fråga om att gå ut och mäta sig med motståndaren på öppna fältet, inte ens att gå honom till mötes som vid Uhud. Medinaborna behövde fö inte längre försvara kornfälten, ty fienden hade dröjt och de hade haft tid att skörda och bärga in skörden. Det väsentliga var således att under så goda förhållanden som möjligt kunna uthärda belägringen av oasen. En arabisk armé kunde inte stanna länge i en belägrande position. Det var framför allt nödvändigt att undvika att den trängde in i oasen, en operation för vilken den säkert var bättre förberedd än vid Uhudslaget. Medina var väl skyddat åt väster, söder och öster av fält med basaltblock (*harra*) och av kullar, vilket gjorde en beriden armés framryckning mycket svår. Det var fö lätt att barrikadera de få gatorna som öppnade sig i den kompakta samlingen av hus i samhällets centrum. Staden var öppen för angrepp bara åt norr där husen låg utspridda över slätten. Muhammed lät för att fylla denna bräsch gräva en ganska djup vallgrav som man med lån av ett persiskt ord kallade *khandaq*. Traditionen rapporterar att detta arbete framstod som en förbluffande nyhet och att det var en frigiven persisk slav, Salmān, som föreslog Muhammed denna försvarsmetod. Vi vet dock att det fanns fästningsverk i själva Arabien, i Tā'if t ex, för att inte tala om Jemen. Arbetet utfördes med stor entusiasm. Alla deltog i det, t o m barnen. Muhammed föregick med gott exempel. Medlemmarna i den sista judiska stammen som var kvar i Medina, Qurayza, samarbetade också. Kvinnorna och barnen sattes i skydd i forten som låg utspridda över oasen. Vallgraven fullbordades på sex dagar. Muhammed inrättade sitt högkvarter på berget Salt alldeles i närheten av graven. Det var hög tid. Fienden anlände.

Den slog sig ned i två läger, ett nordväst och ett norr om oasen. Vad som hände därefter är ytterst förvånande för våra militära begrepp. Vi skulle tveka att tro att denna belägring verkligen gick till som traditionen fragmentariskt, tvekande och ofta motsägelsefullt rapporterar. Men aktuella och väl bestyrkta exempel på belägringskrig i Arabien visar oss att den faktiskt mycket möjligt kan ha försiggått på det sättet. Alla dessa 13.000 man samlade runt diket tillbringade två-tre veckor med att utväxla skymford på prosa och vers förutom pilar skjutna på ett betryggande avstånd. Allt som allt räknade angriparna tre döda och oasens försvarare fem!

Skörden hade bärgats och angriparna hade svårt att få foder till sina hästar. Dessa var dem inte till någon nytta i attackerna, eftersom vallgraven hindrade dem att komma till användning.

De flesta hade kommit utan större iver för att delta i ett allmänt angrepp där kavalleriet skulle spela den dominerande rollen. Det visade sig nu att det var nödvändigt att anfälla en fiende som var väl förskansad bakom en jordvall som den ur vallgraven uppgrävda jorden bildade. Det gällde att möta de pilar och stenar som kastades mot dem. Allt detta medförde många döda, vilket den gamla typen av arabiskt krig så mycket som möjligt undvek. Angriparna hade varken stegar eller belägringsmaskiner och de föraktade alltför mycket det manuella arbete som krävdes för att konstruera sådana. ”De svor över vallgraven, säger oss en källa, denna enligt dem ovärdiga icke-arabiska krigslist.” En poet tillskrivs dessa verser:

*Om det inte hade varit för denna grav som de hakade sig fast vid
skulle vi ha utplånat dem alla
Men den var där framför dem
Rädda för oss fann de sin tillflykt där*

Vid en tidpunkt tycktes de ha försökt utföra ett allmänt angrepp med kavalleriet men det avvisades. Några ryttare försökte då och då hoppa över vallgraven med sina djur. En gång lyckades några med det men de drevs tillbaka av muslimerna. `Ali dödade i ett envig en av dem, en gamling på 90 år. De andra hoppade tillbaka över graven utom en som föll ned i botten av den och dödades under ett regn av stenar. `Umar befann sig vid detta tillfälle öga mot öga med sin egen bror, ännu hedning. Men denne nöjde sig med att sätta sin lansspets under näsan på honom och avstod från att döda honom eftersom han högtidligt hade lovat att inte döda en qurayshit.

Den verkliga kampen var diplomatisk. De förbundna försökte övertala den judiska stammen Qurayza, som bodde i oasens sydöstra del, att angripa försvararna av graven bakifrån efter att ha massakrerat deras kvinnor och barn som tagit sin tillflykt till fortet. Det var vad Muhammed fruktade mest av allt. Judarna överlade. Enligt traditionen visade de tendenser att ingripa. En grupp på elva(!) man skulle t o m ha gått till handling. I vilket fall som helst företogs ingenting allvarligt. Traditionen har haft intresse av att förstora dessa ansatser för att ursäkta blodbadet som följde.

Ingen av angriparna tycks ha tänkt på att anfalla staden söderifrån, vilket dock inte skulle ha varit omöjligt trots terrängens besvärligheter. Det skulle ha medfört alltför stora förluster.

Muhammed gick till motangrepp genom list. Det var ganska enkelt att passera från det ena lägret till det andra. Han försökte avskilja Ghatafån och den allierade stammen Fazāra från de övriga genom att lova dem en tredjedel av Medinas dadelskörd. Men Medinahövdingarna vägrade betala det priset för de föga stridslystna fiendetruppernas återtag. Han sådde också misstro mellan Qurayza och de förbundna.

Belägringen drog ut på tiden. Hästarna var hungriga, männen också säkerligen trots provianten som sändes från Khaybar. Detta ledde inte till någonting, man kunde ingenting göra. Beduinerna måste ha funnit att de redan stannat borta för länge från sina hjordar. De förbundna beslöt återvända hem.

Det var en stor seger för Muhammed. Det hade bevisats inför hela det intresserade Arabiens ögon att man inte kunde besegra honom med vapen. Vad de förbundna med sina 10.000 man inte lyckats med skulle ingen annan kunna göra. Den islamska staten i Medina var förvisso en makt att räkna med.

Denna makt hade ännu en svag punkt: närvaron av Banū Qurayza som hade varit en ständig oroskälla för Muhammed under belägringen. Det stod klart att det var nödvändigt att göra sig kvitt denna farliga grupp. Muhammed förlorade ingen tid. Samma dag de förbundna drog sig tillbaka ledde han sina trupper mot den judiska stammens befästa by. Judarna förskansade sig där och utbytte förebråelser och skymford med angriparna. På Muhammeds anklagelse att de tagit ställning mot honom svarade de med att förneka det. De var indignerade över Aws otacksamhet, den stam som de var förbundna med och för vilken de tappert hade kämpat mot Khazraj vid Bu`āth. De fick det vanliga svaret att islam hade förändrat allt detta. Efter 25 dagar tappade de modet. Några flydde med sina familjer och anslöt sig till islam. Deras hövding föreslog att de skulle döda sina kvinnor och barn och störta sig ut i en desperat attack mot Muhammed. Det var också möjligt att härför utnyttja avslaknandet av belägrarnas

beredskap på sabbatsdagen, säkra som de var på den respekt som judarna hyste för helgdagen. Alla dessa förslag avvisades. De bad Muhammed att låta dem ge sig iväg på samma villkor som Nadīr hade gjort. Han vägrade. Han ville denna gång ha en villkorlös underkastelse.

Qurayza tvekade. Muhammed tillät dem rådfråga en av sina allierade i Aws, Abū Lubāba: tillfrågad om profetens avsikter slog denne mot sin hals och angav därmed att det skulle bli en massaker. Han förebrådde sig själv genast denna indiskretion och straffade sig för den genom att gå och binda fast sig vid en pelare i ”moskén”. Förstod inte judarna, trodde de det inte eller hade de alldeles resignerat? I vilket fall som helst kapitulerade de, varvid de säkerligen hoppades på att deras f d allierade Aws skulle medla.

Dessa bestormade också profeten genast efter kapitulationen. Han hade ju benådat Qaynuqā` på begäran av en khazrajit, Ibn Ubayy. Profeten hade ett svar färdigt. Accepterade de att en man från deras egen stam utsågs till domare över Qurayzas öde? De accepterade och han utsåg genast Sa`d ibn Mu`adh. Denne hade sårats under belägringen och var döende. Man förde fram honom sittande på en läderkudde på en åsna, medan hans landsmän Aws tillrådde honom att skona deras allierade. Han svarade bara med föga klara men nedslående ord. När han väl kom till saken, avkrävde han alla en helig försäkran att man skulle verkställa hans dom. Sedan uttalade han sig. Alla vuxna män skulle dödas, kvinnorna och barnen göras till slavar, deras egendom delas upp. Muhammed utropade: ”Du har dömt enligt Guds egen dom uppifrån de sju himlarna!”

Nästa dag lät han gräva stora gravar på marknaden i Medina. Man förde dit judarna fastbundna gruppvis, halshög dem en efter en vid kanten till gravarna och kastade ned dem i dem. De var 600-700 enligt somliga, 800 till 900 enligt andra. Några skonades individuellt på begäran av den ene eller andra muslimen. En enda kvinna avrättades. Hon hade dödat en av belägrarna med en kvarnsten. Hon skrattade mycket under blodbladet, medan hon pratade med `Ā'isha ända tills hennes namn ropades upp: ”Hon sade: Det är min tur, vid Gud. Jag sade till henne: Stackars dig, vad skall de göra med dig? Hon sade: De tänker döda mig. Varför? frågade jag henne. För en sak som jag har gjort, svarade hon. Hon gick sin väg och blev halshuggen. Vid Gud, tillade `Ā'isha, jag skall aldrig glömma hennes goda humör och stora skratt då hon visste att de skulle döda henne.” Sedan såldes kvinnorna och barnen. De sålunda insamlade pengarna och bytet i lösören delades upp. Ryttarna fick två andelar extra. Profeten lade beslag på en konbukin, den vackra Rayhāna, änka till en av de avrättade. Hon övergick till islam. Strax efter sin dom avled Sa`d. Det var en så helig man att Guds tron i himmelen skakade till av det.

Det är svårt att bedöma massakern på Qurayza. Man måste tänka på tidens seder som var mycket brutala. Omsorgen som texterna ådagalägger för att urskulda Muhammed pekar likväl på att den måste ha väckt en viss avsmak. Detaljer kommer till synes redan i dessa texter som gör det svårt att tro på profetens oskuld. Hur förklara episoden med Abū Lubāba, om man inte måste anta att judarnas öde var bestämt i förväg? En tradition som rapporteras av de äldsta muslimska historikerna förmäler att den sårade Sa`d bad denna bön: ”O Gud! Om du låter kriget med Quraysh vara ännu ett tag, skona mig så att jag får delta i det ... och låt mig inte dö förrän jag har tröstats på Banū Qurayzas bekostnad.” Hur kan man undgå att tänka att profeten kände till denna hämndlystna sinnesstämning hos den korpulente Medinabon, vårdad i ett tält på gården till hans hus av Rufayda, detta hårda samhälles Florence Nightingale? Massakern var f ö från en rent politisk synpunkt en mycket klok handling. Qurayza var en ständig fara i Medina. Att låta dem ge sig iväg skulle ha inneburit att stärka basen för antiislamska intriger i Khaybar. Bara de döda återkommer inte. Dödandet bidrog dessutom till att skrämja och

avskräcka andra fiender. Den valda lösningen var obestridligen den bästa politiskt sett. Och man vet väl att politiker bara bryr sig om mänskliga överväganden när dessa själva blir politiska faktorer eller när de inte kan handla annorlunda.

I den röda gryningen i maj 627, som steg upp över de just igenfyllda gravarna på marknaden i Medina, kunde Muhammed se framtiden an med tillförsikt.

En stats födelse

Muhammed, en otillfredsställd pojke, sedan ung man, hade en dag blivit profet. Hans budskap hade på grund av vissa på samma gång personliga, religiösa och samhälleliga inslag funnit ett entusiastiskt eko hos en grupp trogna. De hade bildat en gemenskap, en sekt. I Medina hade profeten befunnit sig inneha en ställning som tillät honom, t o m tvingade honom, att spela en roll i striderna om makten i oasen. Han hade befunnits vara en ledare för ett parti. Detta politiskt-religiösa parti hade så småningom växt. Totalitärt till sin natur och sitt ursprung hade det förvärvat en oavhängig militär styrka och en egen skattkammare, samtidigt som det eliminerade oassimilerbara element och tvang den inre oppositionen till tystnad. Fem år efter utvandringen hade sekten förvandlats till en stat, respekterad av sina grannar, en stat vars högste och absolute ledare var Gud själv, som talade genom sin apostel Muhammed ibn `Abdallāhs mun.

Historien, och särskilt islams historia, har känt många andra förkunnare av religiösa reformer som har befunnit sig i positionen att kunna spela en politisk roll. Men ofta visade de sig odugliga att orientera sig i de politiska krafternas spel, att handla där och när det behövdes, att ställa upp avlägsna mål åt sig som man aldrig fick förlora ur sikte, även när omständigheterna tvingade en att synbarligen uppge förverkligandet av dem, och att ha ett omedelbart realiserbart program redo, ständigt anpassat efter händelsernas skiftningar. Ibland har religionsledaren eller ideologen måst förena sig med en handlingsmänniska som kände till denna svåra konst att sätta människor i rörelse och skapa händelser. Men Muhammed fann inom sig själv de nödvändiga resurserna för att spela båda rollerna. I Medina visade sig denne predikare av metafysiska sanningar också vara en skarpsinnig, skicklig och tålig politiker kapabel att kontrollera sina känslor och inte visa dem förrän i det lämpliga ögonblicket, i stånd att vänta länge och snabbt slå till när stunden var inne. Han var kanske förvånad över det själv. Men han hade alltid förmågan att där ännu en gång se spåren av Gud i sig. Likaså avslöjade han sig som en god krigsledare, i allmänhet i stånd att intelligent välja en fälttågsplan eller en stridsplan och veta reagera med lämpliga beslut på slagets skiftningar.

Samtidigt med allt detta förblev Muhammed en djupt religiös människa, övertygad om att han stod i direkt förbindelse med Gud och att missionen som kommit honom till del väsentligen bestod i att få araberna att erkänna Guds storhet, Guds enhet och Guds lag. Denna underkastelse under Gud, ”islam”, skulle lösa alla problem, göra människorna goda, rättvisa och lojala och göra deras inbördes relationer harmoniska och samhället så perfekt som den mänskliga ofullkomligheten tillåter. Men för att nå detta önskvärda mål var det nödvändigt att använda medel som inte kunde bestå av att bara predika, det stod snart klart för profeten. Det blev nödvändigt att använda den politiska kampens medel. Mot den världsliga styrkan hos de ogudaktiga, som i Mecka hade lyckats förhindra en vidare spridning av sanningens budskap, måste man ställa de troendes världsliga styrka. Och i förlängningen av den politiska kampen kunde man normalt gripa till alla sorters medel, inklusive krig och mord som är krig i liten skala. Det förstods allmänt långt före Klausewitz. Där fanns inte ens dilemmat som rörde målet och medlen. Det arabiska samhället hade sina moraliska regler som varje annat

samhälle. Respekten för gästfriheten och det svurna hedersordet var t ex där kategoriska imperativ som måste observeras under alla omständigheter. Men det hade ingenting emot krig och mord som sådana och var mycket överseende i fråga om krigets och mordets medel. Muhammed hyste denna blandning av oemotståndlig respekt och irriterad otålighet gentemot sitt folks moraliska regler som alla de har som har upptäckt en överlägsen etisk princip som alla bör underkasta sig. För honom var det Guds triumf. Men respekten för de rådande moraliska reglerna lade inte alltför stora hinder i vägen för hans handlande, ett väsentligt villkor för att denna respekt i stort sett observerades.

I Medina blev predikandet av de högsta sanningarna om gudomen, världen och människan, maningen till var och en om inre bättring, undervisningen i historien om gudomens handlande gentemot mänskligheten mindre nödvändiga. Det blev viktigare att mobilisera energierna för den omedelbara handlingen, utpeka fienden, stärka de trogna, rättfärdiga fattade beslut, brännmärka förrädarna och de tveksamma, ge levnadsregler för de troendes gemenskap. Rösten ovanifrån följde denna förskjutning av perspektiven. Uppenbarelsen ändrade till stor del karaktär. Koranen blev som Caetani säger ett slags tidning där dagorderna till trupperna publicerades, besluten i inre ordningsfrågor kungjordes och stridens lyckliga och olyckliga vändningar förklarades. Guds stil ändrades följaktligen. Den första tidens flämtande verser, korthuggna och kortfattade till den grad att de blev ytterst dunkla, fulla av koncentrerade bilder av en gripande poesi, hade redan i Mecka, i skildringen av de forna profeternas historia, blivit längre, plattare, mer precisa. Berättelsen kan inte bevara den lyriska stilen. Men i Medina finner man, vid sidan om stycken som ännu lyckligtvis påminner om den tidigare högstämtheten, framför allt oändliga invecklade lagparagrafer, uppmaningar, protester, proklamationer, ofta besvärande prosaiska, fulla av upprepningar och stilfel. Det behövs muslimernas tro för att där ännu se ett ojämförligt mästerverk av den universella talekonsten, vars fulländning räcker för att bevisa dess gudomliga ursprung.

Må de troende muslimer som läser dessa rader förlåta min oppriktighet. För dem rör det sig om Guds bok och jag respekterar deras tro. Men jag delar den inte och jag vill inte som många orientalister har gjort gripa till tvetydiga formuleringar som döljer mina tankar. Det gör det möjligt för mig att kanske lättare bevara goda relationer med individer och regeringar som bekänner sig till islam. Jag vill således inte bedra någon. Muslimer kan legitimt vägra läsa boken och därmed avstå från att vinna kunskap om en ickemuslims tankar. Men om de läser den, måste de vänta sig att där finna påståenden som för dem är hädiska. Jag tror uppenbarligen inte att Koranen är Guds bok, i så fall skulle jag vara muslim. Men Koranen existerar och då jag intresserat mig för att studera den liksom många andra icke-muslimer, måste jag naturligtvis förklara mig. De kristnas och rationalisternas förklaring under flera sekler har varit att det rör sig om en förfälskning av Muhammed, som avsiktligt tillskrev Gud sina egna tankar och viljetryningar.

Vi har sett att den tesen inte är hållbar. Det sannolikaste är, som jag utförligt har förklarat, att Muhammed verkligen kände, erfor sinnesintryck översatta i ord och meningar och att han tolkade dem som budskap från det högsta väsendet. Han vände sig vid ett särskilt sätt att motta dessa uppenbarelsen på. Hans oppriktighet förefaller oomtvistlig, särskilt i Mecka, när man ser hur Gud går illa åt honom, rättar honom, drar honom med på företag inför vilka han tvekar. ”Men när vi i Medina ser, som F. Buhl mycket väl uttryckt det, hur hans senare uppenbarelsen ibland kommer hans mindre höga böjelser till undsättning, när vi observerar hur han blir alltmer försiktig då han frambringar uppenbarelsen som stöd och hur dessa ganska tydligt innehåller slutsatser som han har kommit till efter reflexioner och överväganden om

situationens krav och t o m efter förslag från hans omgivning, är det mycket svårt för oss att tro att de har kommit till på samma oskuldsfulla sätt som under den tidigare perioden.” Hade den inspirerade profeten förvandlats till svindlare, driven av nödvändigheten att få lämpliga uppenbarelser i ett visst ögonblick och inte i ett annat, liksom de spiritistiska medierna griper till bedrägeri i liknande fall? Hade inte `Ā'isha en dag ironiserat över Herrens benägenhet att svara på vad hennes man önskade? Ser vi honom inte i flera svåra fall söka undanflykter, be om råd, tveka och reflektera innan uppenbarelsen uppifrån plötsligt avgör problemet i överensstämmelse med vad en mänsklig (ibland alltför mänsklig) tankeprocess kunnat inspirera honom till? Berömde sig inte `Umar naivt över att tre gånger ha uttryckt åsikter vilka som genom ett under befann sig överensstämma med det himmelska beslutet? Utropade han inte en gång efter profetens död i en ömtålig fråga: ”Om Guds profet ännu varit i livet, antar jag att en Koran skulle ha uppenbarats på den punkten?” Berättar inte den islamska traditionen själv för oss historien om en sekreterare hos profeten, `Abdallāh ibn Sa`d, som skrev ned korantexterna efter diktamen? Då Muhammed ett ögonblick avbrutit sig, hade sekreteraren högt sagt slutet på meningen som han föreställde sig den och Muhammed hade tankspritt antagit att vad `Abdallāh sade honom var av gudomligt ursprung. Gripen av tvivel om inspirationens äkthet hade henne förnekat islam och flytt till Mecka. Vid intagningen av staden skulle profeten ha velat döda honom, men han undslapp inte utan möda till följd av sin dibror `Uthmāns ingripande.

Allt detta är riktigt men bestyrker inte nödvändigtvis hypotesen om bedrägeri. Människans förmåga att dupera sig själv är oändlig. Vad gäller orden som Muhammed hörde, i vilka dessa så svårt uttryckbara erfarenheter som han kände befann sig översatta och det på ett så mirakulöst sätt, är det klart för icke-muslimer att de dikterades för honom av hans undermedvetna. Han hade själv misstrott dem, tvivlat på deras ursprung och fruktat att mänskliga ingivelser hade ett finger med i spelet. Han hade t o m som vi har sett efteråt erkänt att djävulen i egen hög person hade infört sina viljeytringar där. När framgången väl kom, när hans egen tro erkändes, stärktes och bekräftades av tusentals lärjungar, var det naturligt att han allt mindre skulle misstro denna inre röst. Vad den sade stod allt mindre i motsättning till hans reflexioners medvetna slutsatser, till maningen från mäktiga instinkter gynnade av hans situations relativa bekvämlighet, av berusningen över framgången, av känslan av makt. Men som många fakta intygar för oss, förblev han ända till slutet övertygad om att det som talade i honom var rösten hos denne oförsonlige och allsmäktige herre som ledde honom uppifrån de sju himlarna, för vilken han hade riskerat och lidit så mycket och för vilken han var beredd att lida ytterligare. Om Gud plötsligt påbjöd honom förnuftiga beslut, mot vilka hans mänskliga reflexioner eller hans skarpsinniga följeslagares råd hade lett honom, vad var det för underligt med det? Vad var också mer normalt än att Herrens befallningar överensstämde med hans trogne tjänares legitima böjelser? Det kommer en att tänka på följande vackra verser som Victor Hugo lade i munnen på islams profet:

*Den som offrade
lejonen åt Kronnegabergets raviner
pärlorna åt havet och stjärnorna åt skuggan
kan väl ge den dystra människan lite glädje*

Medina utgjorde hädanefter en stat som jag framhållit. En stat av en speciell natur men otvetydigt en stat. Det var en teokratisk stat, d v s den högsta makten tillhörde Gud själv. Gud lät göra sin vilja hörd genom Muhammed och enbart genom honom. Om vi är böjda att tro att Guds röst i realiteten var Muhammeds undermedvetna, måste vi därav dra slutsatsen att vi i

princip har att göra med en absolut monarki. Vem skulle kunna mildra, förvränga, modifiera eller motsäga Guds vilja?

Likväl var det inte helt och hållet så i praktiken. Gud lät höra sin röst bara vid de stora tillfällena. De mångahanda beslut som måste fattas för att leda och organisera Medinagemenskapens liv var i princip fortfarande beroende av samma myndigheter som förut: varje stams och klans ledare och råd. Muhammed var teoretiskt sett bara medlare i tvisterna enligt den pakt som vi har kommenterat ovan. Men i realiteten var hans inflytande alltför stort för att ett viktigt beslut skulle kunna fattas utan hans samtycke eller mot hans vilja. Detta betyder inte att de gamla myndigheterna helt enkelt förlorade sin makt. Det etablerade sig i realiteten en mångskiftande jämvikt utan några förstelnade, stadgemässiga eller fastslagna inslag mellan de världsliga myndigheterna, som själva i hög grad var beroende av den allmänna opinionen, och Guds budbärarens heliga karismatiska auktoritet. Muhammed var fö i högsta grad begåvad med den arabiska ledarens, *as-sayyids*, väsentliga dygd, *al-hilm*, ett tålmod och en ihärdighet i att handskas med människor genom en ingående kunskap om deras intressen och lidelser. Han kunde intelligent, utan tvång och utan uppseende, erhålla sina anhängares bifall till de beslut han hade fattat. Men han måste ta omvägar och ibland tillfälligt ge vika. Ofta vann också de etablerade sederna och myndigheterna överhanden. Sålunda ville han låta frisläppa Safwān som brusat upp och sårat poeten Hassan ibn Thābit, då denne anklagat `Ā'isha för äktenskapsbrott. Men som vi har sett bevarade Hassans klan trots hans ingripande Safwān som fånge ända tills poeten botats för att kunna hämnas på honom om denne skulle dö. Senare, efter segern över stammen Hawāzin och fördelandet av bytet och fångarna från den, förklarade sig stammen plötsligt muslimsk. Muhammed ansåg att man skulle behålla bytet men ville frisläppa fångarna. Han uppnådde det först efter ett långt köpslående med sina lärjungar. Likväl vägrade två stamhövdingar i hans armé. Det var deras rätt och Muhammed måste återköpa fångarna av dem för pengar.

Innan han fattade ett beslut i vilket ämne det vara månne rådfrågade Muhammed andra. Hans huvudsakliga rådgivare tycks ha varit Abū Bakr och `Umar, den förste mer lugn och balanserad, tillfreds med att frivilligt hålla sig i bakgrunden, den andre våldsammare och radikalare. Men de kom utmärkt överens inbördes — båda två var ju svärfäder till profeten. Ingen sammanstötning uppstod någonsin mellan dem. Deras döttrar gav dem ett extra medel att påverka profeten. Det tycks inte som om Muhammed någonsin fattade ett beslut som verkligen stod i motsättning till deras åsikter och Gud själv anslöt sig som vi har sett flera gånger till `Umars mening. Lammens har hävdade att dessa båda män tillsammans med en tredje Meckabo, Abū `Ubayda, bildade ett slags triumvirat som i skymundan härskade över profeten och i praktiken ledde hans politik. Det förefaller ligga en viss sanning i denna teori som man dock inte får driva för långt. Muhammed påminde på inget sätt om en lättjefull kung; det var han som hade att fatta det slutgiltiga beslutet.

I opposition mot denna inre cirkel urskiljer man tendenser som skulle förbli i sin linda under profetens livstid men senare släppas lösa och leda till inbördeskrig. Mycket tidigt intog profetens kusin, hans dotter Fātimas man, `Ali ibn Abi Tālib, en reserverad attityd mot Abū Bakr och `Umar. Vi har sett hans ställningstagande mot `Ā'sha. Bland skälen härtill måste man förvisso räkna Fātimas antipati mot sina styvmödrar. Men det måste också ha funnits en motsättning i fråga om karaktärer och benägenheter. Om vi förstår saken rätt, fann den unge `Ali, som då var i tjugooårsåldern och av sina fiender betecknad som ”inskränkt”, de båda ”gamlingarna” väl opportunistiska. Han skulle försvara principiella positioner, resa sig mot alltför ”politiska” kompromisser, välja fromheten, renheten, det bokstavliga observerandet av

de gudomliga buden. Han skulle tyckas vara en oerfaren anhängare och alltför mycket sakna realism. Det är möjligt att Medinaborna redan medan profeten levde, berövade rollen som direkta rådgivare åt Muhammed, avundsjuka över att se Meckaborna lägga beslag på hela den reella makten, hade en tendens att stödja den unge svärsonen. När den inre cirkeln på muslimernas vägnar beslöt närma sig qurayshiterna, visade sig många människor ha intresse av att gå mot försoningen med de f d förföljarna, mot ett återknytande av banden mellan de fordom utstötta muslimerna och de nyomvända f d fördrivarna. De ville istället lansera den som genom blodet, kroppsligen så att säga, representerade den nya principen, den profetiska missionen som avskaffade stamförbindelserna. De skulle återuppliva den ärftliga legitimitetsprincipen, som t ex perserna tillämpade vid denna tid, till förmån för fadern till profetens dottersöner. Men allt detta existerade ännu bara som begynnande tendenser, som frön. Alla dessa män var lika fromma inför Gud och följde blint de direktiv som profetens klarsynta sinne och fasta hand ålade dem.

Det var han som bestämde om krig och fred. Men det fanns inget som liknade en permanent armé. Vid varje expedition var det nödvändigt att appellera till de muslimska stammarnas hövdingar som i sin tur riktade en maning till de frivilliga i sina led. Profeten inspekterade dem och eliminerade de svaga och icke önskvärda. Han utnämnde befälhavaren eller tog själv befälet. Han tycks ha haft sinne för militär strategi liksom för den politiska. Han grep regelbundet till alla slags lister. Särskilt låtsades han alltid skicka sina trupper åt ett annat håll än deras verkliga mål. Han tillskrivs orden: "Krig är slughet." När expeditionen avslutats, återvände var och en till sitt hem med sin del av bytet.

Medlen för Muhammeds yttre politik gavs honom således bara av hans trognas fria anslutning. Men denna anslutning var tillräckligt säker för att han för andra skulle framstå som den islamska maktens verkliga centrum. Det var han som förhandlade via budbärare valda av honom och försedda med skrivna instruktioner och meddelanden. Det var till honom som andra sände liknande budbärare och budskap.

Vi har sett att Muhammed i praktiken förfogade över ett visst antal fanatiska anhängare, beredda att slå till mot hans motståndare när det blev nödvändigt. Men man måste göra klart för sig att det där inte rörde sig om någon permanent polis. Varje gång var en särskild anmaning, om än diskret, erforderlig. Varje gång måste man beräkna följderna av den planerade handlingen. Skulle offrets släktingar vara tillräckligt trogna islam, tillräckligt svaga eller tillräckligt skrämda för att inte hämnas? Styret över gemenskapen kunde bara utövas på det traditionella arabiska sättet genom förhandling med alla dem som innehade någon form av auktoritet, cheferna för stammarna, klanerna eller familjerna och med individerna själva, som bara kunde tvingas om man observerade ett antal sederegler och en smidig och skicklig procedur.

Det vill säga att besluten som gällde rättvisa bara kunde genomdrivas med den allmänna opinionens samtycke och genom dess tryck. Profeten var som synes den högste domaren i den islamska gemenskapens tvister. Men man förefaller ha anlitat honom bara som en sista instans och i mycket viktiga fall. Där var det åter det gamla arabiska systemet som fungerade normalt med dess frånvaro av skriven rätt och en högsta myndighet, dess hänsynstagande till de etniska grupperna och individerna som autonoma maktfaktorer.

Ingen reguljär polis och inte heller någon verklig förvaltning fanns. Muhammed hade sina rådgivare som inte utövade någon tvångsmakt, sina sekreterare som var enkla instrument. Han delegerade vissa av sina funktioner till individer som var hans personliga agenter. När han begav sig från Medina, lämnade han sålunda en representant för sig där. Senare under sina erövringar utnämnde han olika sorters guvernörer, ofta valda bland de lokala stammarnas

uppsatta män. Där det fanns en blandning av trogna, otrogna och tveksamma folkgrupper sände han någon från Medina. Men dessa guvernörer hade inte heller de stöd av någon offentlig ordningsstyrka. De nådde målen som deras instruktioner föreskrev dem genom övertalning, genom prestige de åtnjöt i sin egenskap av profetens representanter, ytterligare och ännu en gång genom långa och ömtåliga förhandlingar med stamledarna.

Statskassan skilde sig inte från Muhammeds personliga förmögenhet. I början tjänade var och en sitt levebröd på sitt normala sätt. Muhammed vädjade bara till sina någorlunda förmögna trogna och sympatisörer till förmån för de fattiga. Judarna tycks ha bidragit väsentligt till denna välgörenhetsverksamhet. Det var först strax före sin död som Muhammed genom fördrag ålade några nyligen erövrade befolkningar att betala en bestämd del av sin egendom eller sina inkomster. En specialskatt lades på de kristna araberna som inte anslöt sig till islam, men den var inte nödvändigtvis högre än de mer eller mindre frivilliga bidragen som betalades av muslimerna. Vissa skatter från förislamsk tid kan ha fortsatt att uppbäras på några orter. Slutligen mottog profeten personliga gåvor, antingen från levande personer eller genom testamente.

Förutom skatterna och gåvorna som tillkom honom direkt mottog Muhammed som vi har sett femtedelen av bytet som togs av fienden. Det var en blygsam andel, ty de arabiska hövdingarna tog i allmänhet en fjärdedel. Som en vanlig hövding hade Muhammed dessutom rätt till en lika stor andel som de andra och även att före uppdelningen ta den sak eller person som han gillade bäst. När bytet hade vunnits inte genom strid utan genom förhandlingar, tog Muhammed allt. Vi har sett det när det gällde Banū Nadirs fasta egendom som han delade ut enbart bland utvandrarerna. Efter intagandet av Khaybar lämnade han som vi skall se kvar de gamla ägarna, samtidigt som han uppbar mer än halva skörden till förmån för muslimerna. Han behöll en femtedel, kanske t o m en tredjedel, av jordarna för sig själv. Han blev då mycket rik.

Men hans ställning ålade honom också finansiella bördor, vissa mycket tunga. Han ägnade mer och mer av sin tid åt samhällsbestyr och i Guds tjänst. Han kunde inte tjäna sitt levebröd genom att "göra affärer" som sin för handel så begåvade lärjunge `Abd ar-Rahmān ibn `Awf. Han var ledare för den islamska gemenskapen och liksom för en stams *sayyid* krävde det mycken gästfrihet, generösa gåvor och lyxutgifter. Guds röst föreskrev att han liksom andra privatpersoner skulle skänka pengar till sina släktingar, föräldralösa, tiggare, resande (det är utan tvivel så man får tolka termen "vägens söner" som senare förstods annorlunda), vidare bidra till att betala lösepenningar för fångar. Vad gäller utgifterna som profeten måste lägga ut av de skatter han mottog lade rösten på ett senare stadium av Muhammeds maktutveckling till betalningen av agenterna som drev in dessa skatter, utgifterna "för Guds skull" och summorna som utdelades till "dem vilkas hjärtan är försonade". Tolkningen av denna senare formel har diskuterats mycket. Den islamska traditionen ansåg att det gällde dem vilkas hjärtan "borde försonas", annorlunda sagt gåvor som tjänade till att köpa inflytelserika personligheters sympatier för islam. Montgomery Watt har gett skäl för att tro att det snarare rörde sig om gåvor till delegationschefer som redan väsentligen vunnits för saken. Hur det än må vara härmed gällde det politiska utgifter liksom de som effektuerades "för Guds skull", som t ex inbegrep köp av vapen och hästar.

Man ser i vilket flytande tillstånd denna stat befann sig, hur föga betydande dess apparat var. Utvecklingen hade varit densamma som den man kan observera t ex hos de svarta stammarna i Kenya. Man finner där män som spelar rollen som medlare i samhället. "Detta är, skriver Lucy Mair, början på en regeringsmakt uppfattad som de personers aktivitet som samhället

tillåter handla för sin räkning. Men vi är ännu mycket långt från något som kan kallas tillämpandet av lagen.” Likväl mycket långt från att ”avtyna” tog den islamska staten bara allt fastare from och stärktes under de första årtiondena av sin existens. I början, så länge Muhammed levde, har vi att göra med ett embryo till stat som fungerar med ett nödvändigt minimum av apparat. Den är likväl solid som vi skall se och när ledaren, som hela byggnaden tycks vara beroende av, dör skakas den inte trots ett ögonblicks kris. Denna soliditet tillkommer den till stor del av att den väsentligen bevarat stamstrukturen trots den relativa upplösning som börjat före islam och den individualistiska anda som denna medförde. Staten med sin karismatiske ledare och hans privata rådgivare, sin armé av frivilliga som bara uppåddades i fall av behov, sin ytterst rudimentära polis, sina fåtaliga administratörer och sin skattkammare som blandades ihop med ledarens personliga förmögenhet fungerade bara som en samling etniska grupper. De traditionella ledarna för dessa spelade en väsentlig roll i överförandet av viljetryckningarna från toppen till basen och basens strävanden mot toppen. Allt berodde på dem och de var i sin tur beroende av sina teoretiska underlydandes goda vilja. När allt kom omkring vilade allt i denna elementära apparat, som praktiskt taget inte kände till något tvång, åtminstone inte inifrån, på den allmänna opinionen. Regimens fasthet kom sig av den islamska ideologins fullständiga grepp om denna allmänna opinion. Låt oss understryka att detta grepp delvis åstadkoms av de praktiska och materiella fördelar som valet av islam tillförsäkrade dem som konverterade.

Gud och Muhammed innehade alltså i sista hand, om vi något så när skall tillämpa våra begrepp, den verkställande och den dömande makten. De hade också den lagstiftande makten. Men där är det åter lämpligt att i hög grad nyansera eftersom situationen var ytterst flytande. Rösten från ovan kungjorde ett visst antal lagliga föreskrifter på punkter som synbarligen hade en särskild betydelse för den eller på punkter som väckte diskussion i den islamska gemenskapen. Men dessa punkter var disparata och bildade ingalunda ett system. Lydnaden för de bestämmelser som fastställts av Gud själv var i princip bindande. J. Schacht har dock visat att de första muslimska generationerna ganska lite bekymrade sig om dem, kringgick dem eller struntade i dem alldeles. Över hela det övriga fältet härskade i varje fall sedvanan oinskränkt. Det har senare hävdats att profeten undervisade genom sitt ord eller sitt föredöme i ett stort antal rättsliga situationer som blev normgivande och att dessa ord eller handlingar överfördes genom traditionen. Efter I. Goldhizer har J. Schacht mästerligt visat att det var en långt senare syn och att användandet av rättsliga traditioner, t o m formuleringen av dem, var en nyhet från islams andra eller tredje sekel. Det är likväl möjligt att profeten har gett råd i fråga om rätt eller sedvana på eget initiativ utan att Gud blandade sig i saken. Men ingenting säkert har nått oss härom och det förefaller inte som om hans anhängare intresserade sig särskilt mycket eller länge för det.

I de legala föreskrifter som kungjordes i Medina kan man likväl urskilja vissa sammanhängande tendenser. Vi har här plats att analysera dem bara i deras stora linjer och följer därvid väsentligen Montgomery Watts goda framställning. De nya föreskrifterna berörde först den rad problem som var viktigast för det nya samhället: upprätthållandet av dess medlemmars säkerhet till liv och egendom. Vi har sett att denna elementära allmänna ordning garanterades av hämnden i stamsamhället. Man tvekade att döda sin fiende eftersom man visste att dennes stam obarmhärtigt skulle hämnas på mördaren eller på någon av hans släktingar, fri som den var att inte acceptera ”blodspriset”. Hädanefter skulle den islamska gemenskapen, *al-umma*, uppträda som en stam för att skydda sina medlemmar mot yttre aggression. Men inom den insisterade Gud på det rigorösa iakttagandet av två regler. Hämnaren fick inte tillfoga en större skada än den han själv lidit vilken hans sociala rang än

var och den tagna hämnden fick inte öppna vägen för en ny hämnd. Om mordet var ofrivilligt måste man acceptera blodspriset och inte gripa till vedergällning. Eftersom det inte fanns någon verklig polisstyrka, var det naturligtvis alltid den traditionellt utpekade släktingen som skulle fylla denna hämnarroll. Sålunda kvarstod det gamla systemet, men man undvek överdrivna hämndeaktioner och de oändliga kedjevendettorna som kunde störa ordningen i årtal. Muhammed betalade för sig själv ofta blodspriset för att undvika att situationen förvärrades.

Straffet att få handen avhuggen drabbade tjuvar (vem var bödeln?). Gud förbjöd också dödadet av nyfödda flickor, en utbredd vana hos araberna som här inspirerades av öknens grymma och fattiga liv. Vanan stod dessutom utan tvivel i samband med en okänd detalj i den hedniska religionen. Detta förbud förbands av själva korantexten med frågan om föda. Gud skulle ombesörja att denna räckte. I själva verket skulle islam ge araberna sådana resurser att de kunde överge varje malthusianism.

De senast uppenbarade föreskrifterna rörde särskilt äktenskapet och familjen. Det gällde där uppenbarligen vitala frågor för den nya gemenskapen. Men den nya lagstiftningen kolliderade inte med tidigare fast etablerade regler sanktionerade av den gamla ideologin. Det är inte lätt att få klarhet i de förslamska arabiska sederna beträffande familjerelationerna, men det tycks i varje fall som om de på 600-talet var i full utveckling och ganska flytande. Forskare som W. Robertson Smith och G. A. Wilcken trodde sig hos de förslamska araberna ha upptäckt spår av detta föregivet primitiva stadium av familjen som matriarkatet utgjorde. Där dominerade kvinnorna, avkomma räknades efter kvinnorna och egendomen (i den mån den existerade) överfördes av släktingarna på den kvinnliga linjen, t ex från morbrodern till hans systerson och inte till hans son. Existensen av detta stadium, en teori tidigare på modet, har sedan mycket länge ansetts vara helt och hållet osannolik. Själva idén att familjeformerna har följt varandra i en oföränderlig ordning över hela jordklotet är för närvarande helt misskrediterad hos kompetenta vetenskapsmän, helt riktigt enligt min mening. Teorin om matriarkatet har modifierats och modererats. Man har erkänt att det funnits mänskliga grupper där arvsföljden på moderlinjen dominerat, ibland i förbindelse med en lite viktigare roll för kvinnorna, men det var ingalunda obligatoriskt. Ett av tecknen härpå var parets "uxorilokala" bosättning som man säger, d v s att paret i fråga bosatte sig i hustruns grupp. Vissa berättelser om det förslamska Arabien antyder existensen av matrilineära drag, särskilt i vissa områden som Medina. Det lär finnas en förbindelse mellan dessa drag och spåren på några ställen av ett polyandriskt äktenskap, d v s kvinnans förening med flera män samtidigt. W. M. Watt har tänkt sig att man kunde tolka dessa disparata drag som ett tecken på att det arabiska samhället efter att tidigare ha varit matrilineärt på profetens tid var på väg mot det patrilineära systemet. Det befann sig således på ett övergångsstadium i samband med den allmänna utvecklingen mot individualism. Denna syn tycks mig liksom J. Henninger ganska tvivelaktig. Om det patrilineära systemets dominans i Arabien vittnar sedan urminnes tid i synnerhet de skythamudeiska inskriptionerna. Vad som tycks riktigt är att detta system på vissa platser som Medina samlevde med polyandriskt seder där en ganska viktig position tillerkändes kvinnorna (flera källor talar om arabiska drottningar i en avlägsen tid) med i några fall uxorilokal bosättning och överföring av egendom på den kvinnliga linjen.

De koranska föreskrifterna är uppenbarligen präglade av en individualistisk anda. En period av väntan föreskrivs den kvinna som gifter om sig för att det verkliga faderskapet hos barnet som kan födes skall stå klart. Vi har sett att det till följd av Zaynabaffären likalades föreskrevs att adoptionsbandet inte kunde räknas som ett riktigt släktförhållande. Det stipuleras att vissa

klart specificerade släktskapsband är ett hinder för äktenskap. Det är sannolikt att det bara är gamla seder som slås fast på det viset, kanske utsträckta enligt kriterier som inte står riktigt klara för oss. W. M. Watt anser efter Robertson Smith att principer som tidigare tillämpats på moderssläktskapet utsträckts till faderssläktskapet. Men det finns också stipulationer som han tolkar som ”eftergifter åt de matrilineära grupperna”. I vilket fall som helst är det säkert att den koranska lagstiftningen siktar till att utrota de vanor som inte behandlade människorna, särskilt kvinnorna, som oavhängiga individer. Vissa förbud avser kanske helt enkelt att avskaffa etablerade seder såsom en mans automatiska giftermål med sin fars änkor utom sin egen mor. Likaså skall kvinnan själv (och inte hennes far) motta hemgiften som hennes fästman betalar. Samlevnad med slavinnor och kvinnliga fångar liksom skilsmässa tillåts men regleras. De temporära äktenskapen, som ledde till polyandri, tycks ha tillåtits under en tid men underkänns därefter. Insisterandet (av en mycket ”reformistisk” karaktär) på reella fakta och inte sociala fiktioner är väl synligt i den koranska regeln som tillåter äktenskap med ens styvdotter (dottern i ens fruns första äktenskap), om föreningen med denna maka inte längre är i kraft.

En berömd vers i Koranen rekommenderar män att gifta sig med två, tre eller fyra kvinnor, ”om I frukten att ej kunna iakttaga rättvisa mot de faderlösa” (4:3). Moderna muslimer som under inflytande av den samtida västliga kulturen blivit fientliga mot månggiftet har ”ursäkrat” denna bestämmelse. De har förklarat att araberna före islam hade för vana att gifta sig med ett obestämt antal kvinnor och att Gud velat ta hänsyn till dessa vanor. Enligt denna ”gudomliga pedagogi”, som de kristna teologerna ofta talar så mycket om, ville han inte ålägga dessa frustrerade naturer monogami (det vore riktigare att säga monogyni) på en gång. ”Tillåtelse” att ha fyra hustrur var en etapp på vägen mot antagandet av engiftet. För säger fortsättningen av versen: ”Frukten I ändock att I ej skolen kunna iakttaga billighetens krav (mot era hustrur), så tagen blott en enda eller blott de slavinnor över vilka I råden!” Då det är omöjligt att vara helt och hållet rättvis i detta fall, skulle texten praktiskt innebära en rekommendation av engifte. Vi har där ett ganska barnsligt typexempel på ett apologetiskt resonemang som som vanligt står helt och hållet i motsättning till ett historiskt betraktelsesätt. I verkligheten är det inte alls säkert att månggiftet var så utbrett i det förislamiska Arabien. Det är svårt att se hur uppmuntran att ta konkubiner om man fruktar att inte vara rättvis mot flera hustrur kan vara en väg mot det mer moraliskt ansedda idealet monogami. Dessutom är den koranska texten uppenbarligen inte en inskränkning utan en uppmaning och den är på ett föga klart sätt förbunden med ett krav på rättvisa gentemot de föräldralösa. Till följd av kriget och andra faktorer räknade troligen Medinasamhället fler kvinnor än män. De senare och särskilt de förra, som hade förlorat sina fäder, behandlades inte alltid väl av sina förmyndare som missbrukade situationen för att beröva dem deras egendom. Det var nödvändigt att så fort som möjligt gifta bort de muslimska änorna och föräldralösa kvinnorna. Ännu en gång måste man för att väl förstå ett fenomen placera det i dess historiska sammanhang innan man fördömer eller lovprisar det i namn av moraliska, religiösa eller politiska dogmer betraktade som evigt giltiga.

Ett visst antal bestämmelser reglerar arvet ganska strikt. Det tycks ha varit nödvändigt i den oklara situation som upplösningen av stamsystemet skapade. De starkaste skulle förhindras att konfiskera familje- eller stamegendom till de svagastes nackdel. Den koranska regleringen garanterade var och en hans del, uträknad på ett ganska invecklat sätt. Kvinnorna såg sig erkännas en del av egendomen, vilket var bruket i Mecka men inte i Medina förefaller det, även om denna andel var hälften av männens. Arvet delades upp, en vanlig praxis hos boskapskötare men olyckligt för jordbrukarna, då de successiva uppdelningarna som vi vet

snabbt ledde till alltför små bitar.

Slaveriet bibehölls naturligtvis. Ägarna rekommenderades att behandla sina slavar väl och gynna deras frigivning. Det är naivt att tro att man skulle ha avskaffat en institution på 600-talet bara därför att den chockerar oss nu. Det är likaså naivt att där med Muhammed Hamidullah se ”en humanitär korrektionsanstalt” och prisa dess dygder. Lån mot ränta eller snarare en av dess former förbjöds. Det tycks som om denna föreskrift i realiteten riktade sig mot dem som i början av muslimernas vistelse i Medina vägrade ge den behövande gemenskapen lån utan ränta. Det rörde sig särskilt om judar som därigenom vägrade att betrakta muslimerna som religionsfränder. Men det förefaller inte som om man velat förbjuda sådant som var normal praxis i handeln i Mecka. Vin och ett visst hasardspel kallat *maysir* förbjöds, säkerligen på grund av deras förbindelse med hednakulterna. Det var troligen av ett liknande skäl som det föreskrevs att man skulle återvända till det egentliga månåret (354 dagar) utan inskott av en extra månad som tillät en att hålla tidsräkningen i takt med solens och årstidernas gång.

Så utbildades en lagstiftning som trots sina luckor, sina dunkla punkter och sin tillfälliga karaktär i många avseenden var ett framsteg över det tidigare tillståndet. Den svarade väl mot de särskilda behoven hos det lilla Medinasamfundet som nu höll på att utbredas. Den värnade om individens säkerhet och skyddade vissa särskilt utsatta kategorier. I allmänhet uppmuntrades den existerande tendensen mot individualism utan att stamsystemet övergavs. Mitt i oceanen av vanor upprätthållna av traditionen och den allmänna opinionen uppenbarade sig element av en verklig rätt, föreskrifter i princip klart formulerade och giltiga för alla. Men den islamska gemenskapen hade ännu mycken väg att gå innan ett verkligt rättssystem utbildade sig. Anpassningen av dessa regler utfärdade i Medina efter ett vidsträckt imperiums eller välorganiserade staters behov skulle förorsaka många problem.

Det var också i Medina som ideologin som skulle garantera de blivande islamska staternas sammanhållning och institutionerna genom vilka anslutningen till denna ideologi skedde utvecklades på ett avgörande sätt.

Men för att förstå denna ideologi och dessa institutioner är det nödvändigt att återvända till deras gemensamma källa. Varje ideologi, d v s varje idésystem som erbjuds människorna för att leda dem och ge deras liv en mening genom att placera det i en ordning och ett tidsperspektiv som går bortom detta liv, utkristalliseras kring en central intuition på det sätt på vilket grundaren uppfattar sina egna och andras relationer till denna ordning och detta tidsperspektiv. Denna grundläggande intuition föds inte ur ingenting och jag tillhör inte dem som tror att den tvingar sig på genom att närvaron av en metafysisk verklighet tränger in i det mänskliga medvetandet. Det är därför jag har försökt peka på omständigheterna som kunde få den att födas i människan Muhammed, i hans personliga historia i ett givet samhälle. Men om den centrala intuitionen har en tillblivelse, är den inte desto mindre i sig själv en totalitet som sätter sin prägel på en hel samling idéer och handlingar. När detta system väl en gång skapats, kan det utvecklas och ibland och nästan helt ändras. Men det tycks sällan hända att varje spår av den ursprungliga inspirationen försvinner. Om dokument förmedlar den, kommer fria andar en dag att kunna ösa ur denna källa.

Denna fundamentala intuition var naturligtvis en religiös sådan. Muhammeds fiender var anhängare av en primitiv form av humanism. De trodde på möjligheten för människan att med sina egna krafter kämpa mot den existensiella fruktan och oron, att minska dess roll. De förhäriligade visserligen inte denna möjlighet i en prometheusk strävan att bygga en värld efter människans mått. Deras humanism var inte en maning full av hopp om att kunna gå bortom

det aktuella livet utan en bekväm anpassning till detta. Det var därför den stötte dem som hade behov av ett hopp.

I en värld där människans förmåga förefaller väl svag och även, när hennes krafter ökar, under omständigheter som för var och en eller alla återskapar denna svaghet är det mer normalt att en helhetsuppfattning av världen är av religiös karaktär. Det som Muhammed liksom så många andra erfor var en känsla av beroende i förhållande till det fascinerande och fruktansvärda mysterium som omgav honom. Och detta mysterium hade utkristalliserat sig i en väldig närvaro.

Många andra än han har haft denna känsla. Men den framträdde i en form som bara tillhörde honom. Närvaron, Gud, var en allmakt som ingenting någonstans på något sätt begränsade, en vilja som inga skrankor kunde hålla tillbaka. Det har också andra känt. Många drag modifierade följande denna bild. Oändligt majestätisk på sin tron beskrev antropomorfiska uttryck inte desto mindre hans lemmar, gester och handlingar. Han var framför allt god och barmhärtig och närmade sig människan som han varnade, förlät och älskade som en överseende far. Men en avgrund skilde honom trots det från hans skapelse, en avgrund som ingenting kunde fylla igen, vare sig en uppmärksam omsorg om ett kärleksfullt utvalt folk eller en förlossare utgången från honom själv och så känslig för det mänskliga lidandet att han delade det. Fadernskärleken som han hyste för människorna var något abstrakt och globalt, visad genom allmänna välgärningar mot mänskligheten eller speciella grupper. Det var, som det har sagts, ett familjeöverhuvuds aktiva organiserande godhet utan särskild ömhet. Gentemot denne Gud var den enda möjliga attityden en oändlig ödmjukhet och en total underkastelse (islam) i väntan på en fruktansvärd dom vars resultat ingen kunde förutse. Man är skyldig honom tro, fromhet, tacksamhet, dyrkan, förtroende t o m. Men man kräver så gott som aldrig kärlek. Därför är synden ett felsteg, en olydnad, ett tecken på otacksamhet, ett slarv förorsakat av ett oberättigat föredragande av denna världens goda. Den uppväcker aldrig från Guds sida denna den försmådde älskarens gråtande klagan över att se den otrogne resa hinder för hans kärlek som löper över sidorna i Gamla och Nya testamentet. Denna patetiska vädjan om en svag skapelses kärlek är otänkbar från världarnas koranske herres sida, som sträcker sig så långt han kan i sin välvilja om han nedlåter sig till att själv älska och förlåta. Och på samma sätt är syndarens ånger snarare konstaterandet och beklagandet av en dålig uträkning, en olycklig förbindelse, än den ångestfyllda bedrövelsen hos en varelse lysten på kärlek som ett ögonblick gått vilse eller som inte i tid kunnat se erbjudandet av en oändlig tillgivenhet.

Muhammets grundläggande intuition hade varit denna redan i de första stunderna då rösten talade till honom och t o m före. Men den tog nu form i ett annat sammanhang än i början. Det rörde sig inte längre bara om att definiera förbindelserna mellan människan i allmänhet och Gud och därav hämta de universellt giltiga levnadsreglerna. I början gav rösten araberna ett universellt budskap som redan var känt av andra. Nu existerar ett arabiskt samfund, innehavare av ett sant budskap som de andra är okunniga om eller förvränger — och det var redan av oförutsebara händelser särskilt på det politiska området som skapade denna situation som jag tror mig ha visat. Att i hela världen bara en grupp araber känner sanningen, det framstår som ett tecken på att Gud har speciella förbindelser med araberna och med åtminstone en del av Arabien.

Budskapet är inte längre en ren doktrin, en världsuppfattning som var och en kan anta individuellt och därvid dra konsekvenserna av för det uppträdande han bör iaktta liksom, låt oss säga, Immanuel Kants idéer om det rena och praktiska förnuftet. Det vänder sig till en särskild grupp — en grupp araber för ögonblicket åtminstone — som det leder, som

organiserar sig och som handlar i enlighet med detta budskap. Det är otvivelaktigt en ideologi.

Denna ideologi bildar ett system. Låt oss därmed förstå att dogmerna och föreskrifterna som utgör den är bundna av mer eller mindre nödvändiga samband enligt fallet i fråga. Om man bejakar vissa punkter medför det nödvändigtvis att man bör härleda eller avvisa vissa andra. Det rådande intellektuella modet har entusiasmerat sig för begreppet system eller, som man säger, struktur. Vissa har i sin hänförelse blivit oförmögna att i utvecklingen av idéerna se något annat än välutbildade, fulländade och totala system som helt ersätter andra av skäl som inte framgår. Jag har här försökt visa att en ideologi tvärtom bildades med utgångspunkt från element som dess eget läge påtvingade en man och som ett samhälls situation fick honom att anta. Det kan tilläggas att om situationen ändras på ett betydelsefullt sätt bör det nödvändigtvis, inte omedelbart och direkt men i långa loppet och genom erforderliga omställningar, medföra en modifiering av ideologin, ibland t o m det radikala förkastandet av den och antagandet av ett annat system.

Slagordet som den islamska ideologin vid denna tid kunde framföra var: en arabisk religion för araberna. Vi har sett hur den islamska gemenskapen till slut kom att åberopa sig på Abraham-Ibrāhīm, arabernas förmodade anfader. Nu avslöjade Gud sina krav och sanningar på arabiska genom Muhammeds förmedling. Vi har sett att man hädanefter när man bad inte vände sig mot en utländsk helgedom utan mot ka`ban, en om något arabisk helgedom. Sedan hade Gud befallt sina trogna att ta del i de egendomliga riterna, vilkas ursprung försvann i tidernas natt, som utspelade sig kring kalan och som särskilt bestod i att gå runt den heliga byggnaden. Det var vad man då kallade en *`umra*, ”kult”, men kanske också redan *hajj al-bayt*, ”pilgrimsvandringen till huset” (d v s helgedomen). Gud lade emellertid till föreskriften om dessa riter förpliktelsen att likaledes delta i ceremonier, de också av mycket dunkel innebörd, som tycks ha burit namnet *hajj*, ”pilgrimsfärd” egentligt talat. De försiggick i en rad små helgedomar i närheten av Mecka. Dittills hade alla dessa riter eller åtminstone vissa av dem av den folkliga fromheten knutits till dyrkandet av diverse gudar. Det skulle nu bli nödvändigt att utföra dem alla i det man enbart åkallade Allah. Dessa föreskrifter skulle spela en viktig politisk roll. De skulle göra det möjligt för Muhammed att av qurayshiterna kräva tillträde för sina trogna till helgedomen i staden och dess omedelbara omgivningar. Varför skulle muslimerna vara utestängda från dessa riter som så många araber som bodde långt bort deltog i? Samtidigt blev quarayshiterna övertygade om att om islam segrade deras stad skulle förbli ett viktigt religiöst centrum, kanske rentav se sin betydelse öka. Ett hänsynstagande av stor vikt för dessa handelsmän!

Brytningen med judarna och de kristna var nu fullständig. Muhammed hade varit så försonlig mot dem som han kunnat. Han ville till en början bara erkännas som en profet vid sidan om deras egna, Mose och Jesus, speciellt utsedd av Gud att leda araberna mot den monoteistiska sanningen. Men de hade båda avvisat honom. De hade stött honom tillbaka genom sin exklusivism. ”De säga ock: 'Ingen skall någonsin komma in i paradiset annat än den som är jude eller kristen.' Sådana äro deras godtyckligheter; säg: 'Lägg fram edert bevis, om I ären sannfärdiga!' Jo, den som underkastar sig Gud och gör väl skall få sin lön hos sin Herre!” (Koranen 2:105-106). Nu var det slut. Åt var och en hans tro och hans religiösa gemenskap. Abraham var varken jude eller kristen och likväl hade han varit en sann profet. Båda parter erkände honom. Så var det med Muhammed nu, måtte de således erkänna honom! Men de envisades med att stöta bort honom. De hade likväl en stor skuld. De levde inte enligt bibeln som Gud hade sänt ned till dem genom Mose och Jesus i toran och i evangeliet. De hade till dessa föreskrifter lagt nya som de själva hade hittat på. De som hade erfarit den synnerliga

nåden att sedan länge kallas till den monoteistiska tron hade syndat dödligt genom att begå det största brottet, att förbinda söner och hustrur med Gud precis som månggudadyrkarna i Mecka. Judarna hävdade att `Uzayr (Esdras) var Guds son, en egenskap som de kristna tillskrev Jesus. Det första påståendet förefaller mindre oberättigat än det vid första anblicken kan tyckas, när man i en judisk apokryfisk bok från det första århundradet, mycket populär i fortsättningen, Esdras fjärde bok, läser följande ord riktade av en ängel till Esdras: ”Man skall rycka bort dig från människorna och du skall förbliva med min son ... Överge de mänskliga tankarna, kasta människans börda långt ifrån dig, ikläd dig odödligheten” (14:9, 14). Jesus kallades *al-masih* (Messias), ett ord lånat från syriskan eller etiopiskan, som på arabiska också kunde betyda ”den smorde”. Men man förstod uppenbarligen inte väl implikationerna av denna benämning. Hans mor Maria, syster till Aron och således till Mose, hade underrättats av änglarna att hon utan att ha känt en man skulle föda en förvånansvärd son, ”ett ord från honom (Gud) vars namn skall vara Messias, Jesus, Marias son, ärad både i detta och i det tillkommande livet, en av dem som få komma Gud nära. Han skall tala till människorna i vaggan ... (Gud) skall lära honom skriften, visheten, tora och evangelium” (Koranen 3:40-43). Detta mirakel hade utförts genom att Gud hade sänt Maria en del av sin ande. Det var en profet som sänts till israeliterna av Gud, en utomordentlig profet. Han hade vandrat omkring på jorden och utfört många underverk. Redan som barn gjorde han fåglar av lera och ingöt liv i dem. Han botade de stumma och spetälska och återuppväckte döda. Judarna var stolta över att ha dödat honom, men det var inte sant. De var offer för en hägring, en list av Gud. De trodde sig ha korsfäst honom, men i verkligheten ”har Gud upptagit honom till sig” (4:156). Med sin mor befinner han sig ”på en kulle där det är lugnt och finns vatten” (23:52).

I början insisterade uppenbarelsen från ovan i polemik mot judarna särskilt på dessa föreställningar, utan tvivel lånade av några kristna, ganska okunniga om sin religion eller påverkade av de vackra historierna som de apokryfiska evangelierna berättar. Vissa av dessa kristna åtminstone tillhörde excentriska sekter eller stod under deras inflytande. Bland dem var docetismen som inte ville medge denna oerhörda händelses realitet: Guds lidande. Doceterna förklarade således att en vålnad som liknade Jesus hade ersatt honom på Golgata. Det var honom som bödlarna hade trott sig korsfästa. Senare fogade Koranen till denna uppfattning ytterligare polemik mot de kristna, när Muhammed politiskt kom i motsättning till dem och även kanske när han mottog ännu några upplysningar om de kristna trosföreställningarna sådana de förstods av de fattiga kristna i Arabien. De kristna har fel när de säger att Jesus, denna övermänniska, var Guds son. Gud som själv inte avlats kan inte avla. De har fel när de tror på en treenighet som skulle bestå av Gud, Jesus och Maria. Det finns bara en gud, Allah. Jesus fördömde själv dessa överdrifter och är helt oskyldig till dem. Liksom sin mor intog han föda. Han var inte Gud.

Islam, den sista profetiska uppenbarelsen, given araberna, är således den högsta och slutgiltiga religionen. Muhammeds budskap, som återtar de tidigare profeternas budskap, fullbordar och fullländar dem, förseglar dem. Muhammed är den ”olärde” (*ummi*) profeten i den betydelse som detta ord hade hos judarna och de kristna, profeten sänd till hedningarna, till dem som inte var av Israel. Ordet missförstods fö och man menade senare att han inte kunde läsa och skriva. Han hade förebådats av Jesus. Nu måste man ansluta sig till honom:

Människorna voro en enda menighet och Gud skickade profeterna som glädjebudbärare och varnare och nedsände med dem skriften med sanningen för att så döma mellan människorna om det som de tvistade om. Och just de som fått den tvistade om den av förhävelse inbördes, sedan de klara vittnesbörden kommit dem till del. Men Gud ledde med

sitt bud dem som trodde till den sanning som de tvistade om; ty Gud leder vem han vill på en rätt väg.

(Koranen 2:209)

Jag skall uppskriva (en vacker tillvaro) åt dem som frukta Gud ... och dem som tro på våra tecken, som följa aposteln, profeten, den olärde, som de finna skriftligen omnämnd i tora och evangelium, som påbjuder det tillbörliga och förbjuder det otillbörliga, som tillåter dem det goda och förmenar dem det dåliga, som befriar dem från deras börda och de bojor som lagts på dem ... Säg: 'Människor, jag är förvisso Guds apostel för eder allesammans, hans som herraväldet över himlarna och jorden tillhör; det finns ingen gud utom honom, han giver liv och död. Tron alltså på Gud och hans apostel, profeten, den olärde, som tror på Gud och hans ord, och följ honom, för den händelse I månden komma på den rätta vägen!'

(Koranen 7:155-158)

Sålunda fick Muhammeds budskap en universell giltighet.

Den nya ideologin hade alltså sin högsta auktoritet, Muhammed, den olärde profeten, som uttalade sig om det sanna och det falska och förmedlade Guds ovedersägliga budskap. Men de trogna borde, om profeten var frånvarande, minnas hans ord, hänvisa till dem, citera dem, hämta bevis därifrån för att klara sig bland skilda åsikter och händelser. Det var nödvändigt att förutse den högste talesmannens försvinnande. Orden som denne mottog måste göras objektiva, bli en skrift att rådfråga på samma sätt som toran och evangeliet. Män hade skrivit ned, andra hade lärt utantill budskapen allt efter uppenbarelsen av dem. Som Richard Bell övertygande har visat företog Muhammed själv en revidering av dessa skrifter. Han ordnade dem i stycken, i mer eller mindre långa kapitler som kallas ”suror”, som vi tidigare nämnt. Budskapen var en recitation (*qur'ān*, Koran). Nu tog en bok (*kitāb*) form i likhet med judarnas och de kristnas.

I denna bok var föreskrifter, regler för uppträdandet i samhället vilka människorna borde följa, upptecknade. Det fanns där också berättelser om de gamla profeterna, den heliga historien kort sagt, vilka tjänade som precedensfall för den nya lagen och utgjorde dess andliga förfäder. Jag har redan gett en uppfattning om vissa av dessa berättelser. De väsentliga idéerna som man måste tro på, dogmerna, var också framställda där. Gud den unike, skaparen av kosmos och människan, den allsmäktige, tronar ensam högst i himlarna. Honom tillhör himlen och orden. Polyteisternas gudar existerar inte eftersom de är oförmögna att skapa vad det vara må; kanske de är djinner. Runt Guds tron står änglarna församlade; de sjunger hans lov och är hans tjänare och budbärare; de observerar och inregistrerar människornas handlingar. Bland dem nämns Gabriel, uppenbarelsens budbärare, och Mikael. Gud handlar med hjälp av väsenden som skiljer sig från hans totala personlighet utan att frigöra sig från den helt och hållet. Det rör sig där om vaga begrepp lånade från spekulationer som under platonismens inflytande hade utarbetats av judendomen och kristendomen om det problem som kommunikationen mellan det fullkomliga högsta väsendet och den ofullkomliga världen utgjorde. Man har således Guds ord, hans andedräkt eller ande, hans ordning, ljus och närvaro. Mitt emot Gud och hans änglar befinner sig djävlar och deras ledare Satan, som också kallas Iblis (av det grekiska ordet *diabolos* som har gett oss ”djävul”). Det är en f d ängel, fördömd därför att han vägrat kasta sig i stoftet inför Adam, Guds skapelse. Gud har tillåtit honom att fresta människorna och han lyckas riktigt bra med det, åtminstone med dem som förutbestämts att vara ogudaktiga.

Gud den allsmäktige leder människornas tankar och handlingar, gör den ene from och lydig

inför predikningarna och hans budbärare, profeternas, tillsägelser, och den andre mottaglig för satans frestelser. Det hindrar honom ingalunda som vi sett att förkunna människans ansvar, att belöna den ene och straffa den andre. Man är honom tack skyldig för hans välgärningar. Inget klander kan riktas mot honom. Vad är människan inför honom? Är hon inte skyldig honom allt? Hur komma med motbeskyllningar? Gud är oändligt rättvis. Han står högt över våra tankar och våra begrepp om rättvisa. Han är oförsonlig också och denna karaktär framhävs särskilt under Medinaperioden, naturligt nog under denna tid av förbittrad kamp mot qurayshiterna, judarna och andra motståndare av alla slag. Hur kunde man i dessa ögonblick lova fienden något annat än de hotelser som den saktmodige Jesus själv framfört: mörkret utanför, tårar och tandagnisslan. Samtidigt beskrivs Gud som oändligt medlidsam, mild och barmhärtig. Mot de goda och fromma förmodligen? Det är onödigt att understryka de outredbara motsägelserna i dessa idéer. Mänskligheten har normalt aldrig bekymrat sig särskilt mycket om logik i fråga om sina ideologier.

En dag skulle timmen slå. I början hade Muhammed trott att den var nära. Den föreföll sedan mer avlägsen, inte alltför likväl. Timmen, d v s återuppståndelsens dag, domedagen, skulle komma oväntat. Det skulle bli ett stort oväsen, ett väldigt larm, stötar i enorma trumpeter. Solen och stjärnorna skulle förmörkas, murarna koka och bågna, jorden skälva. De döda lämnar då sina gravar där de kanske redan har haft en försmak av ödet som väntar dem. Då skall Gud, omgiven av sina änglar, döma oinskränkt. Ingen hänsyn till släktskap, rikedom eller samhällsposition skall då tas. Var och en bär en liten bok i sin hand där räkenskapen över hans förtjänster och fel skrivits in. Änglarna och profeterna kan då ingripa bara om Gud tillåter det. Det sker också en vägning på en himmelsk våg. Basen för domen är väsentligen tron. De som har trott på Gud och hans profet och handlat i överensstämmelse med denna tro belönas. De andra, de ogudaktiga, straffas vilka deras handlingar än har varit.

Beskrivningarna av de dödas tillstånd efter domen är av ganska sent datum i Koranen. De fördömda skall hamna i helvetet (*ja-hannam*), d v s elden. Änglar avdelas för att tortera dem. Strålar av eld och smält koppar sprutas på de olyckliga, nedtyngda av kedjor och halsjärn. När deras hud har bränts av, ersätts den av en annan, helt ny. Ibland härskar en fruktansvärd kyla. De dricker stinkande vatten och kokande drycker och äter frukt från trädet *zaqqum*, en särskilt bitter frukt. Allt detta sliter sönder deras inälvor. Förgäves ber de de lyckliga att hålla lite vatten på dem uppifrån sin himmelska boning. Dessa svarar nekande och hånfullt med den sadistiska tillfredsställelsen som är vanlig hos den privilegierade som tror sig vara rättfärdig och, som vanligen är fallet, anser att hans privilegier är välförtjänta.

De lyckliga mottar sin belöning i Edens lustgård, också kallad paradiset (*firdaws*). Där njuter de av lugn, frid, glädje och tillfredsställelsen över att ständigt få lova Gud. Men också mer materiella njutningar kommer dem till del. Liggande på vilobäddar bland trädens skuggande lövverk i trädgårdar och vingårdar, klädda i gröna satin- och brokadkläder, prydda med silverarmband, ser de alltid unga efeber vandra omkring bland dem och servera rätter av kött, särskilt fågel, frukt och bägare med ett delikat ofarligt vin. Bäcker och källor sprider en utsökt svalka som får de lyckliga att glömma den obarmhärtiga solen och den grymma torkan i sitt ursprungsland. Till hustrur får de goda, vackra, kärleksfulla och pikanta kvinnor, instängda i en paviljong, evigt jungfruliga, alltid unga, med blyga blickar, välformade bröst, stora gasellögon, vackert svarta (*hūr al-`in*, av vilket vi har skapat ordet "houri").

Mycket tidigt fann den kristna puritanismen dessa fröjder skandalösa, särskilt dem av den senare typen. Hubert Grimme har dock funnit en modell till dem i den poetiska beskrivning av paradiset njutningar som gjordes av en framstående klosterbroder i den syriska kyrkan på

300-talet, den helige Efraim, vars verk var mycket spridda. Han prisade också Edens milda dofter och behagliga musik, dess välluktande källor, dess förlustelsetält, blomsterkransarna som omgav de rättfärdigas pannor, andarna som tjänade som munkänkar och vinet som de lyckliga släckte sin törst med och som de vist avstått från på jorden. Det var visserligen metaforer och bildspråk men den arabiske profeten som nåtts av ekot av dessa beskrivningar tycks väl ha tagit dem för konkreta realiteter. Många kristna, varav säkerligen de som tjänat som mellanhänder, gjorde detsamma. En gammal och djup strömning inom den folkliga judendomen och kristendomen betraktade dessa paradisiska njutningar som alldeles verkliga. Vissa teologer försökte t o m integrera dem i dogmerna, samtidigt som de begränsade deras giltighet och uttalade att de rättfärdiga bland de döda kunde känna vissa njutningar av detta slag innan återuppståndelsen och domens dag kom. Först då slog timmen för den rent andliga lycksaligheten.

I synnerhet den svenske forskaren Tor Andrae har hos just den helige Efraim trott sig återfinna modellen för hourierna i vinstockarna (ett feminint ord på syriska) som i sitt obefläckade sköte skall motta de gamla munkarna, vilkas kyskhet aldrig känt den jordiska kärlekens fröjder. Prästen E. Beck har energiskt ifrågasatt denna jämförelse. Det är förvisso omöjligt att i ordets juridiska mening bevisa relationen mellan den syriske klosterbrodern och Meckaprofeten och vinstockar är förvisso inte kvinnor. Men det indirekta inflytandet förblir dock sannolikt och det är säkert att de kristna asketerna drömt om kompensation i den andra världen för de späkningar de tillfogade sig i denna, ofta kompensationer på samma plan som dessa försakelser. Omedvetet frammanade de utan tvivel föremål av kvinnlig karaktär för att milt belöna de kyska männen. Likaledes visade Efraim några strofer innan han framkallade de tröstande vinstockarna, jungfrurna som varit ensamma under sitt liv härnere, omgivna och hedrade av änglarna, apostlarna och profeterna på andra sidan. Det tycks svårt att där inte upptäcka en dold sexuell innebörd. Och förvisso saknades det inte kristna som drev dessa indikationer vidare på den renaste realismens väg. Några, sade redan Origines i början på 200-talet, föreställer sig äktenskapskontrakt och alstrandet av barn efter återuppståndelsen. Och ett sekel före honom rapporterade Papias, biskop i Hierapolis i Frygien, som hade frågat apostlarnas direkta lärjungar och även enligt de äldsta kristna författarna känt den helige Johannes på hans ålderdom, att Jesus så beskrev det kommande tusenåriga riket, Guds herravälde på jorden tusen år efter uppståndelsen: ”Dagar skall komma då vinträd skall växa av vilka vart och ett har tiotusen grenar och varje gren tio tusen klasar och varje klase tio tusen druvor. Varje pressad druva skall ge 25 metreter (lite mindre än 1.000 liter) vin. Och när ett av helgonen vill gripa en av klasarna, skall en annan skrika: Jag är bättre än den klasen, ta mig, välsigna Herren i mig.” Visserligen behandlar Eusebius av Cesarea Papias som en mycket medelmåttig person och antar ”att han dåligt förstätt apostlarnas berättelser och inte har sett att de begagnade sig av figurer och uttryckte sig på ett symboliskt språk.” Det är mycket möjligt, men många har trott detta vittne från den första kristna generationen, även så eminenta män som den helige biskopen av Lyon, Irénée.

Hur vinna tillträde till dessa njutningar? Gud är oförsonlig och har i förväg bestämt vars och ens öde i den här världen och i nästa. Likväl riktar han uppmaningar till människorna och eggjar dem att handla på ett sätt så att de förtjänar belöning. För den troendes logik och bara för den råder det inte någon motsättning där. Människan bör således tro på Gud och hans profet, utföra goda gärningar, d v s det som Gud har befallt, och undvika de onda, d v s det som Gud har förbjudit. Hon bör vara generös, god, välvillig, respektfull mot sina föräldrar, hederlig, artig, rättvis, avstå från mord och stöld liksom skörlevnad, iaktta födoämnesförbudet. Hon bör visa prov på solidaritetskänsla inom sin gemenskap.

Hon bör också delta i riterna, i de yttre manifestationerna genom vilka hon markerar sin underkastelse under Gud och hans utsände, sin integration i gemenskapen. Vi har sett att hon sålunda bör delta i den rituella bönen tre gånger per dag, ett antal som troligen först efter Muhammeds död höjdes till fem. Sedan Badr var det föreskrivet att man skulle fasta under månaden Ramadan. Den troende bör också när han kan det utföra riterna som omger pilgrimsfärden till Guds hus i Mecka. En plikt av samma grad är betalandet av skatten *zakāt*, ”rening”, ett ord som vanligen översätts med ”laglig allmosa”. En samtida muslimsk apologet anmärker med rätta att det i själva verket är fråga om en obligatorisk skatt upphöjd till rangen av en rit. Likaledes bör de som kan det betala blodsskatt för den väpnade kampen ”för Guds skull”.

Sålunda befann sig den trogne medlemmen av den islamska gemenskapen innesluten i ett system av bud och förmaningar som de flesta människor har behov av för att leva för vad man förr kallade en religion, vi säger idag med ett vidare begrepp en ideologi. Auktoriteter föreskrev för honom hur han borde uppträda och vad han borde tänka. Genom att tro på dessa lärosatser, lyda dessa föreskrifter, utföra dessa riter hade man goda chanser att ernå den högsta belöningen. På dessa trosföreställningar och regler vilade världens och samhällets önskvärda ordning. Sålunda såg sig samtidigt idealen i de gamla jord- och stamreligionerna och de nya religionerna som gick ut på en individuell frälsning förverkligade. Ett så solitt sammansatt samhälle kunde nu ge sig att ut erövra världen.

Efter upphävandet av belägringen av Medina och massakern på Banū Qurayza tycktes Muhammed för några månader vända sina tankar bort från Mecka. Han angrep inte sin otacksamma hemstad och denna angrep inte honom. Båda parterna var för oförmögna att militärt tillintetgöra sin motståndare, det hade händelserna visat. Meckaborna som drivits till överksamhet tycktes slagna av häpnad. Ingen av deras ledare, inte ens den skarpsinnige Abū Sufyān, föreföll i stånd att uppbåda den nödvändiga fantasin för att effektivt bekämpa sin motståndares och fiendes företag. I verkligheten banade sig en långsam utveckling väg i deras sinnen som man snart skulle se resultatet av. Det är kanske till denna tid man i enlighet med traditionen får förlägga omvändelsen till islam av två av dess framtida mest ärorika militära chefer, två qurayshiter, `Amr ibn al-`Ās som skulle erövra Egypten och Khālid ibn al-Walīd vars strategiska skicklighet hade förorsakat Muhammeds nederlag vid Uhud; han skulle bli ”islams svärd”, erövren av Syrien.

Men utan att angripa det frontalt tänkte Muhammed fortfarande på Mecka. Hans aktiviteter vid denna tid tycks ha haft som mål att isolera och försvaga det, särskilt genom att hindra dess handelsförbindelser med Syrien. Köpmannen `Abd ar-Rahmān ibn `Awf, som vid tillfälle kunde uppvisa militära talanger, sändes med 700 man till Dūmat al-Jandal, ett stort handelscentrum på vägen till Syrien, där det varje år hölls en stor marknad. Invånarna, tillhöriga den kristna stammen Kalb, underkastade sig utan motstånd. Deras ledare slöt ett avtal med muslimerna och gav sin dotter till `Abd ar-Rahmān. Adoptivsonen Zayd sändes med andra till Syrien för att bedriva handel, men han överfölls av beduiner på vägen, utplundrades och lämnades kvar som död på marken. Han återvände inte utan svårighet till Medina. Han hämnades grymt lite senare genom att låta sönderslita den gamla beduinkvinna som han höll ansvarig för detta överfall mellan två kameler. Zayd hade varit mer lyckosam på en expedition med 170 man mot en Mecka-karavan på väg från Syrien där han fått ett stort byte och två framstående fångar. `Ā'isha lät den ene av dem undslippa, ganska oförsiktigt anförtrodd hennes övervakning, medan hon pratade med grannkvinnorna. Den andre var något oväntat en svärson till profeten och dessutom en brorson till den avlidna Khadija, Abū l-'As ibn ar-Rabi`. Han hade tillfångatagits redan vid Badr, men hans svärfar hade låtit honom återvända till

Mecka på villkor att han lät sin hustru, Zaynab, profetens dotter, återförena sig med denne i Medina. Så hade skett och nu, fånge på nytt, sprang han till sin hustru som han fortfarande älskade trots deras meningsskiljaktigheter. Hon tog honom under sitt beskydd, en traditionell arabisk gest, laglig men irriterande för Zayds män som hade gjort sig besväret att tillfångata denne man och hoppades på en lösepenning för honom. Muhammed förnekade allt deltagande i denna handling men skyddade sin dotter, lät återställa till Abū l-`As vad som hade tagits från honom och skickade honom tillbaka till Mecka dock utan att låta honom närma sig Zaynab igen: hon kunde inte ha köttsliga förbindelser med en hedning. Tillbaka i Mecka gav han dem som hade fångat honom kompensation, ordnade sina affärer och återvände till Medina för att omvända sig till islam och återfinna sin fru. Han förklarade att han inte velat göra detta då han tillfångatogs för att man inte skulle misstänka honom för att ha omvänt sig av materiellt egenintresse.

Allianser slöts med stammar mer eller mindre i närheten i Medina dock utan att deras anslutning till islam tycks ha krävts. Stadens territorium och Muhammeds privata hjordar respekterades men muslimerna tvekade inte att bruka tortyr mot sina fångar som varnande exempel. Likaledes var det nödvändigt att avskräcka dem som tänkte alliera sig med judarna i Khaybar. `Ali gjorde sålunda en expedition norrut mot Banū Sa`d som han berövade 500 kameler och 2.000 får och getter. Ett kommando på 30 mördare sändes till själva Khaybar och presenterade sig som Muhammeds sändebud. De förhandlade med judarnas ledare, Usayr ibn Rāzim, och övertalade honom till slut att komma till Medina följd av 30 män för att komma överens med profeten själv. På vägen dödades alla judarna genom överraskning. Muhammed gratulerade chefen för gruppen vid dess återkomst: ”Det är Gud som har räddat er från förtryckarnas skara.”

Följande månad — det var mot slutet av det sjätte året efter utvandringen till Medina, i mars 628 enligt den kristna tideräkningen — fattade Muhammed ett beslut, utan tvivel länge och noga övervägt om än framkallat av en dröm från ovan, tycks det. Detta beslut var inte desto mindre oväntat och överraskande. Han kungjorde att han tänkte bege sig till Mecka för att där utföra al-`umra, de ceremonier, särskilt rundvandringen, som traditionellt utspelade sig kring ka`ban. Han köpte djur som han avsåg offra där till Gud som bruket var. Han inbjöd sina trogna att följa med honom och även beduinerna i omgivningarna som dock visade sig föga entusiastiska. Pilgrimsfärden skulle vara fredlig. Man tog som enda vapen med sig svärd som i princip skulle lämnas i sina skidor. Truppen omfattade enligt somliga 700 man, enligt andra 1.400 till 1.600. Fyra kvinnor var med. Genom öknen och över fälten, som det året drabbats av en exceptionell torka, närmade man sig qurayshitstaden efter att på en given plats ha tagit på sig pilgrimernas traditionella kläder. Naturligtvis informerades Meckaborna snabbt om att Muhammed i spetsen för en talrik grupp var på väg mot staden. Livligt upphetsade förberedde de sig för kamp och sände till att börja med ut 200 ryttare som spejare mot muslimerna. Inte mindre naturligt fick Muhammed genom sina spioner reda på det. Han tycks ett ögonblick ha frestats att utnyttja tillfället som erbjöds honom av fiendens fälttågsplan: genom en kringgående rörelse skulle han kunna ockupera staden genom att tränga in i den från den oförsvarade sidan. Abū Bakr insisterade vist på att man skulle hålla sig till den ursprungliga planen att göra en fredlig pilgrimsfärd. Muhammed anslöt sig till hans åsikt. Han undslapp de qurayshitiska ryttarna genom att låta sig ledas genom en klippig och törnbeströdd terräng där armén med svårighet bröt sig väg. Muslimerna anlände sålunda till Hudaybiyya ett femtontal kilometer nordväst om Mecka. Det fanns där ett stort träd och en brunn. De var vid gränsen till det heliga territoriet och Muhammeds kamel vägrade att gå längre. Anlända till denna plats före gryningen tände muslimerna eldar utan att försöka dölja sig. Qurayshitryttarna

grupperade sig mellan dem och staden.

Qurayshiterna var splittrade. Deras ledande man Abū Sufyān befann sig på resa. Ett viktigt parti ville underhandla med Muhammed. Det sände delegater som de inte tog bland sina egna utan bland sina beduinallierade för att utforska profetens avsikter. De återkom imponerade av muslimernas fromhet och fredliga avsikter liksom av Muhammeds auktoritet över dem. Hade inte en av förhandlarna under diskussionen flera gånger smekt profetens skägg och hade inte en av de närvarande muslimerna indignerad över denna förtrolighet till slut slagit till honom på handen? Denne muslim visade sig fö vara en kusin till förhandlaren, utstött ur sin stam, ty han hade mördat folk i en annan stam, sedan omfattat islam och flytt till Medina för att låta sina landsmän själva komma överens med offrens stam. De hade måst uppge 1.300 kameler för att lugna den. ”Vad gör du med allt detta slödder mot dina hederliga släktingar? sade mannen i huvudsak till Muhammed. De kommer att släppa dig vid första tillfälle.” Abū Bakr blev upprörd: ”Kyss Alläts klitoris! Vi, släppa honom?”

Muhammed sände i sin tur en ambassadör. Det var hans svärson den elegante Uthmān som gav sig av skyddad av sina talrika släktingar i det andra lägret. Förhandlingarna drog ut på tiden. Ett rykte spreds i det muslimska lägret att `Uthmān hade dödat. De upprörda männen ställde sig under trädet i Hudaybiyya och svor högtidligen en ed inför Muhammed att de skulle försvara honom ända till döden. ”Eden under trädet” blev berömd. Man kände senare heder över att ha en förfader som hade deltagit i den. Men `Uthmān återkom. Förhandlingarna bröts inte men de blev hårda.

Muhammed envisades men bevarade hela tiden sitt lugn. Han ville bara utföra riterna och inget annat. Kunde man förvägra honom det? Till slut sände qurayshiterna en befullmäktigad, Suhayl ibn `Amr. Samtalen fortsatte mellan honom och Muhammed under trädet mitt bland muslimerna som inte drog sig för att befallande råda qurayshitdelegaten att tala mindre högt. `Umar och andra var indignerade över att man kunde förhandla med dessa hedningar. Den blivande kalifen kom fram och for ut mot profeten. Senare förklarade han att om det hade funnits hundra man av hans åsikt skulle han ha brutit sig ur den islamska gemenskapen med dem. Men Muhammed var orubblig. Slutligen kallade man på `Ali och bad honom skriva ned paktens bestämmelser. Profeten sade till honom att börja med den islamska formeln: ”I Guds den barmhärtige förbarmarens namn”. Suhayl protesterade: ”Jag erkänner inte detta uttryck. Skriv: I ditt namn, o Gud!” Muhammed gav vika. Han fortsatte att diktera: ”Detta är fredsfördraget som Muhammed, Guds sändebud, slutit med Suhayl ibn `Amr”. Denne protesterade igen: ”Om jag hade hållit med om att du var Guds sändebud, skulle jag inte ha kämpat mot dig. Skriv ditt namn och din fars.” Muhammed gav vika ännu en gång. Man skrev helt enkelt: ”Detta är fredsfördraget som Muhammed ibn `Abdallāh slutit med Suhayl ibn `Amr”. Därpå följde stipulationerna. Kriget skulle upphöra på tio år. Under hela den tiden skulle de qurayshiter som begav sig till Muhammed utan sin laglige förmyndares tillåtelse utlämnas. Muslimerna som återvände till Mecka skulle däremot inte bli det. Stammarna skulle vara fria att alliera sig med varandra som de ville. Det här året skulle Muhammed och hans anhängare avstå från att gå in i Mecka, men följande år skulle qurayshiterna evakuera staden på tre dagar och muslimerna kunna komma och förrätta sin andakt där, försedda med bara den resandes vapen, svärdet i skidan.

Muslimerna blev mycket besvikna och visade sitt dåliga humör. Men Muhammed och Abū Bakr såg längre. Till priset av många medgivanden, somliga förödmjukande men utan djupare betydelse, hade de erhållit vad de ville. Qurayshiterna hade förhandlat med Muhammed och erkänt honom som en maktfaktor. De hade särskilt erkänt att han och hans män var heder-

värda och trogna mot stadens kult, eftersom man tillät dem komma följande år och utöva den. Allt detta hade implikationer som snart skulle visa sig.

Men på omedelbar sikt gav nonaggressionspakten som slöts med Mecka Muhammed ett länge väntat tillfälle. Den faktiska alliansen mellan judarna i Khaybar, Quraysh och beduin-stammarna Ghatafān och Fazāra hade fallit sönder. Det var mycket lämpligt att dra fördel härav för att oskadliggöra fiendenästatet i Khaybar. Det var fö nödvändigt att avleda muslimernas energi sedan de berövats sitt byte i Hdaybiyya. Khaybar var rikt. Det var liksom Medina, ca 15 mil norrut, en vidsträckt palmplantering bland fält av lavablock. Judarna hade genom bevattning och en omsorgsfull odling intensivt utvecklat produktionen av dadlar, en viktig inkomstkälla i denna del av Arabien. De bodde i sju befästningar utspridda bland trädgårdarna. En del av skörden tjänade till att köpa skydd av de närboende, militärt överlägsna beduinerna, vilket möjliggjorde ett fortsatt fredligt bedrivande av jordbruket. Det var och är ännu seden i Arabien. Judarna var delade i stamgrupper och lydte inte under ett gemensamt överhuvud (vi minns att den judiska stammen Banū Nadir som utstötts ur Medina av Muhammed hade tagit sin tillflykt till Khaybar). Det skulle underlätta Muhammeds uppgift. Efter att ha stannat i Medina i knappt en månad efter återkomsten från Hdaybiyya begav han sig norrut med 1.600 man. Judarnas allierade bland beduinerna avstod från att komma dem till undsättning. Den muslimska traditionen har försökt ursäkra detta svek genom att åberopa diverse skäl för att avstå, vissa av dem övernaturliga. Det är sannolikt att Muhammed helt enkelt hade köpt dem med löften om att de skulle få delta i bytet. Belägringen, om man kan kalla den så, varade i över en månad. Muslimerna, som varje kväll drog sig tillbaka till sitt läger, attackerade det ena judiska fortet efter det andra med pilskott, hindrade deras försvarare att gå ut, berövade dem vatten och ödelade deras fält. Judarna var oförmögna att erbjuda ett samordnat motstånd. Deras utbrytningsförsök slogs tillbaka. Vissa som önskade garanteras beskydd förhandlade med Muhammed. Flera fort kapitulerade. Muhammed väntade tåligt på de tre sistas kapitulation samtidigt som han fortsatte sin blockad. Det blev förhandlingar. Muslimerna som deltog i belägringen efterträdde helt enkelt de beduiner som tidigare lagt beslag på en del av judarnas skörd under förevändning av beskydd. De (muslimerna) skulle uppbära hälften av skörden. Det hade förutsetts redan vid avfärden att bara de som hade varit med i Hdaybiyya skulle få delta i denna huggsex. Bytet var avsevärt. En mycket stor del av judarnas ägodelar konfiskerades. Männen och kvinnorna som togs i de första fortet skulle förbli fångar. Bland dessa senare fanns det en vacker flicka på sjutton år, Safiyya, som Muhammed behöll för sig själv efter att ha låtit döda hennes man som överbevisats om att ha gömt sina ägodelar. Han övertalade henne att gå över till islam och våldsamt förälskad delade han säng med henne redan samma kväll. Han överträdde därvid sina egna tidigare order enligt vilka hans anhängare skulle vänta på slutet av den innevarande menstruationsperioden för att förena sig med sina kvinnliga fångar. Men hon var ju så vacker! När hon skulle stiga upp på kamelen för återfärden, satte Guds profet sitt ena knä i marken och erbjöd henne det andra som fotsteg att kliva upp på.

En annan judinna erövrades mindre lätt. Hon hette Zaynab och hade just sett sin far, farbror och man dödas. Hon fick i uppdrag att laga en måltid bestående av ett stekt lamm för Muhammed och skaffade därför reda på vilket stycke denne tyckte bäst om. Det var bogen. Hon lade gift i den och indränkte också resten av köttet med det. Muhammed som fann en underlig smak i den första tuggan spottade ut den, medan en av hans följeslagare, Bishr, som hade svält köttet dog av det. Profeten frågade ut Zaynab. ”Du vet nog vad du har gjort mot mitt folk, svarade hon. Jag sade för mig själv: Om det är en profet, kommer han att känna av det (närvaron av giftet). Om det är en jordisk konung, blir jag kvitt honom.” Muhammed

förlät henne.

De andra judiska kolonierna i området, i Fadak, Wādī l-qurā och Taymā, uppfattade lektionen från Khaybar. De underkastade sig utan att söka undanflykter. De fick samma villkor som sina religionsfränder i Khaybar eller andra mer fördelaktiga. Mot betalning av en skatt fick de behålla sin egendom. Det judiska problemet var praktiskt taget löst för Muhammed.

Resten av året fylldes rutinmässigt av smårazzior, diplomatiska förhandlingar med stamhövdingarna, manövrer för att vinna den ena eller andra beduin- eller Meckapersonligheten för den islamska saken. Mecka var fortfarande problemet nummer ett. I enlighet med bestämmelserna i Hudaybiyyafördraget gav sig Muhammed iväg på den förutsedda pilgrimsfärden när tolv månader hade förflutit. Han hade 2.000 anhängare och en stor mängd vapen med sig. Dessa nedlades vid gränsen till Meckaterritoriet för att bevakas av en liten truppavdelning. Så ryckte muslimerna in i staden som evakuerats av sina invånare som överenskommet var, varvid de som enda vapen hade sina svärd som de höll stuckna i skidorna och framför sig drev kamelerna som skulle offras. Det var första gången på sju år som profeten återsåg sin födelsestad. Han återkom dit med högburet huvud omgiven av de sina. Utan att lämna sin kamel utförde han de rituella rundvandringarna kring ka`ban. Det tycks som om man vägrade släppa in honom i den lilla helgedomen. Han gjorde också `umrans sju rituella löpningar mellan de båda höjderna Safā och Marwa, som låg ungefär 400 meter från varandra, nära den heliga platsen. Uppifrån de närlägnade kullarna kunde qurayshiterna se massan av muslimer imitera sin herre — till fots — och utstöta det traditionsenliga ropet ”Labbayka” (till din tjänst)! De såg Bilāl klättra upp på ka`bans tak och därifrån kalla muslimerna till bön. De täckte för sina ansikten och tackade gudarna för att de låtit deras fäder dö innan de fick bevittna en sådan skändlighet. Muhammed utnyttjade sin vistelse i staden för att gifta sig med systemen till en av sina farbröders hustrur. Farbrodern i fråga, en liten bankman vid namn `Abbās, hade ännu inte anslutit sig till hans tro. Denna nya hustru, Maymūna, var 27 år. Han försökte dra fördel därav för att stanna lite längre i Mecka. Han inbjöd de qurayshitiska ledarna till den traditionella bröllopfesten. De svarade honom att de klarade sig bra utan hans fest och bad honom försvinna så fort som möjligt. Han insisterade inte och gav sig av. Vid det första raststället firade han giftermålet med sin vanliga brådska.

De små militära expeditionerna för att tvinga en stam att respektera den nya islamska staten eller för att hämnas en oförrätt följde på varandra. En var särskilt viktig, även om vi inte riktigt känner till dess förlopp och motiv. I sin framställning har traditionen på ett invecklat sätt kommit med ett sammelsurium av partiska och motsägelsefulla rapporter. Det rör sig om expeditionen som år 8 efter utvandringen, i september 629 enligt vår tideräkning, skickades norrut mot gränsen till det bysantinska riket. Överbefälhavare var Zayd ibn Hāritha, Muhammeds egen adoptivson, och profeten hade anförtrott honom 3.000 man. Det var således en aktion som han fäste stor vikt vid. Likväl tycks truppen till stor del ha sammansatts av beduiner, nyomvända och framför allt angelägna om att erövra byte. För första gången trängde muslimerna in på bysantiskt territorium. Då han fick reda på ankomsten av vad han måste betrakta som ett rövarband samlade området guvernör, en viss Theodor Vicarius, en armé av arabiska hjälptrupper, kristna och hedniska, i detta gränsområde i det tidigare landet Edom sydöst om Döda havet. Sålunda berättas händelserna av den bysantinske historikern Theophanos och det är första gången man för redogörelsen för profetens liv kan utnyttja en icke-muslimsk källa. Sammanstötningen ägde rum i Mu'ta och var blodig även om bara tolv dödade muslimer nämns. Men kanske de nyomvända och opålitliga beduinernas död inte föreföll värd att nedtecknas. Bland de döda fanns de tre successiva cheferna för den islamska

armén: Zayd ibn Hāritha, Jafar ibn Abī Tālib, bror till `Ali och profetens kusin, och poeten och krigaren `Abdallāh bin Rawāha. De slagna muslimerna omgrupperades av den f d qurayshitiska generalen Khālid ibn al-Walīd, som blivit muslim strax före och anvisats en underordnad ställning i armén. ”Guds svärd”, som han skulle kallas, lyckades återupprätta en viss ordning och återföra de besegrade till Medina. De mottogs med förebråelser, förolämpningar och hån och Muhammed måste ta dem under sitt höga beskydd.

De tre månaderna som följde skulle bli avgörande. Muhammed hade nu blicken riktad i första hand mot Mecka. Hedaybiyyaavtalet, som han hade accepterat med tanke på sina omedelbara mål just då, innehöll i längden otillämpbara bestämmelser. Vi har sett hur han på ett ganska förödmjukande sätt förband sig att utan ömsesidighet till Mecka återsända dem som anslöt sig till islam utan tillåtelse av sin laglige beskyddare. Strax efter avtalet hade ett svårt fall uppstått. Profeten hade sålunda utlämnat en viss Abū Basīr, allierad med den qurayshitiska klanen Banū Zuhra. På återvägen till Mecka dödade denne en av sina övervakare och återvände till Medina. Den besvärade Muhammed erbjöd sig att lämna honom till den överlevande väktaren som hade sprungit till honom och klagat. Mannen vägrade förskräckt att ensam eskortera en så farlig fånge. Muhammed ansåg då att han tillräckligt följt fördragets förpliktelser efter att två gånger ha försökt utlämna Abū Basīr till qurayshiterna. Han lät dock Abū Basīr förstå att han föredrog att se honom utanför Medina. Abū Basīr förstod och flydde till en trakt i närheten av Rödahavskusten där Meckakaravanerna på väg till och från Syrien passerade. Han samlade runt sig ett sjuttiototal man som ägnade sig åt stråtröveri mot dessa karavaner. Qurayshiterna tycktes inte med våld kunna oskadliggöra denna grupp och Muhammed förklarade att han inte var ansvarig för det. Qurayshiterna bad slutligen Muhammed att ta med Abū Basīrs män bland sina anhängare och avstod från att begära deras utlämnande. De skulle då åtminstone gå säkra för deras rofferier och, om ej så, veta vem som var den skyldige.

Men de var samtidigt rasande. Många svor på att bryta fördraget för att ge Muhammed betalt med samma mynt. De fick snart tillfälle till det. Till följd av en vendetta som varat i flera årtionden attackerade Banū Bakr, beduiner allierade med Quraysh och upphetsade av de mest upphetsade qurayshiterna, i rajab år 8 (november 629) en grupp från stammen Khuzā`a, Muhammeds allierade, alldeles i närheten av Mecka. En man dödades. De andra måste illa tilltygade fly till Meckas heliga territorium och förföljda även där ta sin tillflykt till två vänskapliga familjers hus. Skandalöst nog belägrade Banū Bakr de båda husen. I allt dödades ett tjugotal av Khuzā`as män.

Med tanke på de rådande arabiska sederna var det en uppseendeväckande affär. Muhammed ropade på hämnd. Meckaledarnas meningsskiljaktigheter, som sedan flera månader hade framträtt och vidgats i frågan om hur man skulle uppträda mot profeten, skulle visa sig i öppna dagar. De oförsonliga, de som hade uppmuntrat Banū Bakr och t o m, sades det, direkt deltagit i deras aktion, var för att säga ifrån på skarpen. Abū Sufyān var sedan länge övertygad om att det bästa var att komma överens med profeten. Diskussionen avslöjade att han hade majoriteten på sin sida.

Det var resultatet av en lång utveckling i Meckabornas sinnen. Den fruktlösa belägringen av Medina hade visat att de inte längre kunde omintetgöra den makt som Muhammed representerade. Hans segrar över de judiska kolonierna, hans expeditioner mot norr, hans avtal med beduinerna hade ytterligare ökat denna makt. Hans aktiviteter hindrade på ett radikalt sätt handeln som Mecka uteslutande levde av. Å andra sidan hade hans högtidliga pilgrimsvandring till ka`ban visat att han respekterade de heliga platserna i Mecka. Det var nu klart att han ingalunda tänkte förstöra helgedomen utan tvärtom utveckla kulten efter att ha inriktat

den lite annorlunda till uteslutande Allahs ära. Hans exempel på en teokratisk stat hade visat sitt värde. Muslimernas disciplin vid Hudaybiyya och under *al-`umra* det följande året hade gjort intryck på Meckaborna. Muhammeds anhängare var starka och deras ledare hade lyckats göra dem rika. Det tycktes ligga allt intresse i att delta i denna makt och denna rikedom, då man nu inte kunde förstöra dem. För de realistiska handelsmännen som de rika Meckaborna var, för de fattiga som lockades av välmågan som Medinaborna åtnjöt skulle de ideologiska hindren lätt kunna överbryggas.

Abū Sufyān, kompromissernas man, sändes sålunda till Medina för att blidka Muhammed. Hans dotter Umm Habība, som hade lämnat honom sedan länge för att övergå till islam, hade ett år tidigare gift sig med profeten. Vad skulle denne nu göra, när Khuzā'a med kraft beklagade sig för honom? Alla i Quraysh väntade med ängslan på vad han skulle bestämma sig för. Man hade inte beslutat vare sig att förklara krig, utlämna Banū Bakr till honom eller betala det höga blodspriset som han skulle begära för de dödade Khuzā'amännen. Skulle Abū Sufyān ordna upp saken? Traditionen säger oss att han mottogs mycket kyligt i Medina, även av sin dotter. Men detaljerna som den ger oss är uppenbarligen inspirerade av de första överförarnas antiumajadiska böjelse (d v s riktad mot Abū Sufyāns efterkommande, de umajadiska kalifernas dynasti). Försättningen tycks tvärtom ange att en överenskommelse, kanske delvis underförstådd, ingicks mellan Meckahövdingen och hans svärson.

Denne började omedelbart förbereda en expedition mot Mecka. Han hemlighöll noga sina förberedelser, avbröt varje kommunikation med qurayshitstaden och låtsades förbereda ett fälttåg mot norr. Han sammankallade trupper från alla stammarna som var allierade med honom. Han gav sig till slut iväg med en efter den tidens arabiska mått väldig armé: 10.000 man. Det var den 10 ramadan år 8, den 1 januari 630. Längs vägen anlände nya kontingenter förutom Meckabor, som var angelägna att ställa in sig hos sin förmodade erövrare. Bland dessa var en av profetens tidigare värsta fiender som med rätta fruktade hans repressalier som vi skall se, och bankmannen `Abbās, Muhammeds farbror. Två dagsmarscher från Mecka slog armén läger och tände tio tusen eldar. Paniken spred sig i staden. Av traditionens förvirrade och motsägelsefulla uppgifter framgår det att Abū Sufyān sändes till det muslimska lägret av qurayshiterna eller, säkerligen snarare, anförtrodde sig själv denna mission. Han ställde sig under `Abbās beskydd. Allt var säkert anordnat i förväg med denne som just hade anslutit sig till sin brors armé. Abū Sufyān övergick formellt till islam och återvände till Mecka där han kungjorde Muhammeds villkor. De var klara. Staden riskerade ingenting om den utan bråk mottog segraren. Inför dennes styrka var allt motstånd meningslöst. Var och en som gav upp skulle skyddas till liv och egendom. Det räckte att stänga in sig i sitt hus, lägga ned sina vapen eller ta sin tillflykt till Abū Sufyāns hus. Förgäves ville dennes fru, den rasande Hind, få honom att tiga. Hon grep honom i mustaschen och skrek: ”Döda då denna stora lädersäck full med fett! Den är vacker, folkets förtrupp.” Men han fortsatte: ”Ve er! Låt henne inte vilseleda er! Det har hänt något utan motstycke.” Muhammed gav nyheterna som medfördes av Abū Sufyān tid att göra sin verkan och torsdagen den 20 ramadan år 8 (11 januari 630) marscherade muslimerna i fyra kolonner in på stadens öde gator. Bara en handfull oförsonliga fiender gjorde motstånd i ett hörn av staden. Khālid ibn al-Walīd övermannade dem lätt. De räknade ett tiotal eller tjugotal döda mot två eller tre på muslimernas sida.

Den knappt utvilade Muhammed begav sig mot helgedomen. Sittande på sin kamel mitt i den jublande armén, i massan av människor, hästar och kameler, inför de rödda qurayshiterna som klättrat upp på sina terrasser vidrörde han den svarta stenen med sin långa käpp och ropade med full hals islams högsta åkallan: *Allahu akbar!* ”Gud är den störste.” De tiotusen männen

upprepade den heliga formeln. Han gjorde sedan de sju rituella rundvandringarna. Han lät slå sönder avgudarna som var samlade i templet. Sedan mottog han nyckeln till ka`ban och trädde in. Inuti fanns det en skatt som han respekterade trots att den bestod av gåvor som hedningarna erbjudit sina gudar. Det fanns också fresker som han lät utplåna utom, sägs det, bilderna av Abraham, Jesus och jungfrun. Sedan höll han ett tal och inbjöd qurayshiterna att komma och bringa honom sin hyllning, att erkänna honom som Guds budbärare och som sådan svära honom lydnad. En lång rad män, sedan kvinnor, kom och defilerade förbi profeten som satt på Safāklippan och betygade honom sin trohet inför `Umar som satt lite längre ned.

Liksom många andra skickliga politiker proklamerade Muhammed förlåtelse för gångna överträdelser. Han gjorde dock ett undantag för ett tiotal män och kvinnor, vilkas förolämpningar han inte hade kunnat smälta. Det var inte de som hade lett motståndet mot honom. Han visste väl att dessa hade spelat och förlorat, att de nu hade lärt sig läxan och att han hädanefter kunde räkna med deras duglighet i sin tjänst. Det var propagandisterna han inte kunde förlåta, de som drivit med honom och förlöjligat honom i vers och i sånger. Det var `Abdallāh ibn Sa`d, den sekreterare som skrivit ned uppenbarelserna efter diktamen och gripits av tvivel, när han hade fortsatt att på egen hand skriva i den koranska stilen och profeten inte avslöjat påhittet. Han hade som vi minns flytt till Mecka och berättat denna historia där. `Uthmān vädjade om nåd för denne man som representerade vad predikarna av ideologier hatar mest: den rationella klarseende kritiken. `Uthmān insisterade så mycket (Abdallāh var hans dibror) att profeten slutligen gav efter, men han sade sedan till sina medhjälpare: ”Jag har länge tigit. Varför har inte någon av er dödat den hunden?” ”Varför har du inte gett mig ett tecken, Guds sändebud?” sade en av dem. ”Man dödar inte med tecken”, sade profeten missnöjd. `Abdallāh blev senare en hög tjänsteman i det islamska imperiet. Han hade förstått att sanningen är vanmäktig inför myterna som följer de historiska krafternas vindriktning och stöds av styrkan. Det var mer profitabelt att anpassa sig därefter.

En annan avfälling (denne av mindre ideologiska skäl) hade inte samma tur. Han hade skrivit verser mot Muhammed och anordnade bjudningar i Mecka där han lät dem sjungas av två sångerskor. Han dödades liksom den ena av sångerskorna. Den andra gömde sig och förläts senare. Det fanns också bland de landsförvisade två eller tre män som hade uppträtt brutalt mot profetens döttrar och en annan som efter att av Muhammed ha mottagit blodspriset för sin av misstag dödade bror inte desto mindre hade fortsatt att hämnas på muslimerna. Hind, Abū Sufyāns fru, som så vilt hade uttryckt sin glädje vid Uhud genom att äta profetens farbror Hamzas lever, skonades naturligtvis. Hennes man och familj var alltför värdefulla rekryter. Hennes son och sonson skulle snart bli furstar i denna nya religion som hennes man och hon så hätskt hade bekämpat.

Dessa utbrott av hämndlystnad började oro Quraysh. Muhammed intygade för Abū Sufyān som kom och uttryckte stammens ängslan att det var de sista. Han drog fördel härav för att låna stora summor pengar av de rikaste qurayshiterna. Var det inte god politik att ge någon kompensation åt de muslimska soldaterna som inte fått något att sätta tänderna i i form av byte? Man delade ut 50 dirham var till 2.000 man utvalda bland de mest behövande.

Muhammed stannade två veckor i Mecka. Han vidtog de administrativa åtgärder som hans seger krävde. Han lät slå sönder avgudabilderna i de kringliggande helgedomarna och en häröld uppmanade de nyomvända att förstöra sina privata beläten. Men det tycks inte som om någon tvingades att omfatta islam. Det måste ha blivit kvar ett visst antal hedningar. Liksom senare hans efterträdare i universell skala var Muhammed vis nog att skapa villkor gynn-

samma för det allmänna antagandet av hans religion och lät dem sedan utöva sin naturliga verkan utan att man drev på utvecklingen. Fördelarna med att omvända sig var stora. Hednakulten kunde inte längre höra annat än hemmet till. Det sociala trycket verkade inte längre till hedendomens fördel utan gynnade islam. Det räckte. Några år senare hade hedendomen i Mecka dött ut.

Medinaborna, hjälparna (*al-ansār*) som de kallades, såg med misstroga blickar på denna tolerans från profetens sida. Skulle hans landsmän i Mecka som hade bekämpat honom så vinna hans bevågenhet mer än de som hade understött honom i hans svåraste stunder? Skulle de gynnas mer? Betydde familje- och hemstads-banden mer än det kamratskap som skapats av gemensamt utståndna faror? De meddelade Muhammed sin oro. Han lugnade dem. ”Jag vill leva och dö bland er”, sade han. Han bodde kvar i ett tält och bad sina böner som en resenär.

Från Mecka sände han ut några små expeditioner i trakterna runtomkring. Men särskilt gällde det att möta en oväntad fara. En viktig konfederation av stammar, Hawāzin, hade rest sig mot profeten. Den hade lierat sig med Thaqīfstammen, vars huvudsakliga säte var bergsstadens Tā'if, ett tiotal mil sydöst om Mecka. Hawāzin var gamla förbittrade fiender till Quraysh. Qurayshs nedgång hade stärkt det antiqurayshitiska partiets ställning i Tā'if. De båda allierade tycks ha velat dra fördel av Meckas nederlag för att tillförsäkra sig herraväldet över Hijaz. Inte utan skäl såg de i Muhammed väsentligen en qurayshit som tagit befälet över sin födelsestad och ville skapa ett qurayshitiskt kungadöme. Därför var det nödvändigt att slå ut honom. Den 27 januari 630 tågade Muhammed ut ur Mecka med 12.000 man. De nyligen anslutna qurayshiterna gav sig mycket gärna iväg för att slåss mot arvfjenden. Han var full av tillförsikt liksom hans armé. Efter fyra dagars marsch stötte han samman med sina fiender, 20.000 man tycks det, i Hunayn. Hawāzin hade fört med sig kvinnor och barn. De leddes av en tapper hövding i 30-årsåldern, Mālik. De slog en flygel av den islamska hären på flykten. Nederlaget var nära. Inför den hotande paniken lyckades Muhammed behålla sitt lugn bland sina bästa trupper, samla de flyende och slutligen övergå till anfall. Segern blev hans. Han utnyttjade situationen och marscherade iväg för att innesluta Tā'if. Han hade några katapulter med sig, men belägringen av en befäst stad var ännu ett alltför riskfyllt företag för en armé av hans typ. Han hävde belägringen efter två veckor. Resultatet blev oavgjort. Det var nödvändigt att låta tiden verka. Han förde sin armé till Ji`rāna, där man hade lämnat fångarna och bytet som tagits bland Hawāzin i Hunayn. Delningen av bytet skedde mitt i en obeskrivlig trängsel förorsakad av de deltagandes lystenhet. Muhammed själv trängdes mot ett träd och fick sina kläder sönderrivna. Han lyckades inte utan svårighet återställa en smula ordning och göra sig åttlydd. För att tillfredsställa sina krigares lystna krav delade han ut kvinnliga fångar till dem, även till sina svärsöner. Men Hawāzin sände delegater. Profeten accepterade att återlämna någonting till dem om de ville underkasta sig och omvända sig. Men det fick bli antingen kvinnorna eller egendomen, inte båda delarna. Hawāzin valde efter lång tvekan sina kvinnor. Vid utdelningen av det ofantliga bytet gynnade profeten — skandalöst nog i sina gamla anhängares ögon — de senast omvända. Abū Sufyān fick hundra kameler och hans söner, Mu`āwiya, den blivande kalifen, och Yazīd var och en lika mycket. T o m de ännu hedniska qurayshiterna fick något. En opponent utropade: ”Det är inte med sådana gåvor man söker Guds ansikte.” Muhammed besvärades mycket av denna observation. Men han framhärddade i sin politik. Han gjorde ytterligare en 'umra till Mecka. Som guvernör lämnade han där `Attāb ibn Asīd, som fick en lön av en dirham per dag för sitt uppehälle. Det tycks ha varit första gången man talar om en utnämnd ämbetsman. Hos honom stannade Mu`ādh ibn Jabal som hade till uppgift att undervisa Meckaborna i Koranen och religionen. Sedan återvände profeten till Medina till dess invånarens stora lättnad; de fruktade att han skulle slå sig ned i sin

födelsestad. Den 27 *dhū l-qa`da* år 8 (18 mars 630) återkom han till oasen där han åtta år tidigare med så få följeslagare, landsförvist och eländig, hade sökt sin tillflykt. Nu var segern, äran och triumfen hans för alltid.

Intagningen av Mecka kallades på arabiska *fath*, vilket betyder öppning men också dom, utslag, uppenbarelse. Det blev i fortsättningen det gängse ordet för att beteckna en erövring. Denna operation stadfäste i verkligheten profetens hela tidigare politik. Gud rättfärdigade den definitivt, visade att han hade haft rätt. Hans värsta fiender ställde sig med iver i hans tjänst, erkände hans överlägsenhet, bekände att han mycket riktigt var Guds profet, erkände sina fel mot honom, sin förblindelse inför Guds underverk.

De förlorade ingenting på det. I Medinastaten, som nu bredde ut sig från den bysantinska gränsen till Tā'if med ett inflytande som sträckte sig över hela Arabien, fick de tillträde till de högsta posterna. De erhöll prestige, politiskt inflytande och materiella privilegier. En tradition säger att när Abū Sufyān omedelbart före intagandet av Mecka befann sig i lägret dit han hade kommit för att förhandla och såg de muslimska trupperna defilera framför sig i stort antal och i god ordning, sade han till Muhammed: ”Hur har du kunnat samla så mycket folk mot ditt fädernesland? Du borde hellre leda dem mot dess fiender.” — ”Jag hoppas att Gud kommer att tillåta mig att göra båda delarna!” skulle profeten ha svarat. Strax efteråt underkuvade han Hawāzin och Tā'if, Qurayshs fiender. Snart skulle hans efterträdare besegra arabernas gemensamma motståndare. Allt försiggick som om Quraysh slutligen i sin misskände son hade funnit sin naturlige ledare och i de oklara åsikter han framförde lösenorden som skulle tillförsäkra dem herraväldet över Arabien och världen. Förföljelserna och striderna hade bara varit ett långt missförstånd. Allt ordnade sig till slut. Allah eliminerade definitivt Allāt, `Uzzā och Manāt. Andra araber anslöt sig visserligen till qurayshiterna i det ledande skiktet, men det var bara detaljer. Medina blev huvudstad i väntan på att det skulle bli Damaskus. Mecka tömdes på sina ädla och mindre ädla människor. Men vad spelade det för roll? Meckaborna skulle bli herrar över ett ofantligt imperium.

Konjunkturerna var gynnsamma. De apokalyptiska tiderna som förebådats av kampen mellan de båda världsväldena och tyckts överhängande när perserna belägrade Konstantinopel avlägsnade sig ännu en gång i framtidens outgrundliga dunkel. Skruvstället hade släppt sitt grepp och det andra Rom hade ännu en gång räddats. Heraclius hade lämnat staden och 622 landstigit bakom de persiska linjerna i Mindre Asien. Han hade besekrat den store persiske generalen Shahrbarāz, erövraren av Jerusalem. Men avarerna och deras slaviska hjälptrupper hade åter slutit förbund med perserna. 626 hade staden ännu en gång omringats. Shahrbarāz var i Chalkedon på andra sidan Bosporen igen och avarernas armé lägrade sig under murarna. Men det var sista prövningen. De belägrades mod och beslutsamhet, deras religiösa glöd, deras förtröstan på den gudomliga Panaghia, deras överlägsenhet till havs tvingade angriparna att häva belägringen. Bysantinarna skulle ta hem spelet. I december 627, strax efter att qurayshiterna hävde belägringen av Medina, hemförde Heraclius en avgörande seger vid Ninive. I februari 628, då han närmade sig den persiska huvudstaden Ktesifon, avsatte de iranska generalerna och adelsmännen Khosrō Abharvēz, irriterade över hans envishet att fortsätta kriget, och ersatte honom med hans son Kavādh Shērōē. Den gamle storkonungen avrättades och Shērōē förhandlade med Heraclius. Fred undertecknades den 3 april nästan samtidigt med Hudaybiyyafördraget. Palatsrevolutionerna skulle följa på varandra vid hovet i Ktesifon. Shahrbarāz som gjorde anspråk på att leda riket utrymde bara långsamt Syrien och Palestina, därefter Egypten och Kappadocien. I augusti 629, efter sex års frånvaro, tågade Heraclius i triumf in i Konstantinopel. I mars 630 begav han sig på en högtidlig pilgrimsfärd

till Jerusalem, dit han i stor pompa återförde det sanna korset. Det var samtidigt som Muhammed återinträdde i Medina efter intagningen av Mecka.

Kristi triumf tycktes säkerställd. Heraclius seger gav eko över hela världen. ”Indiens härskare sände honom sina lyckönskningar, skriver Henri Pirenne, och frankernas kung Dagobert slöt en evig fred med honom Lombarderna ockuperade visserligen en del av Italien och västgoterna hade 624 återtagit Bysans sista utposter i Spanien. Men vad var det jämfört med den fantastiska återhämtningen som just ägt rum i orienten?”

På ett helt oväntat sätt lämnade det persiska sammanbrottet fältet i Arabien fritt för islam, den oanada fienden som höll på att mogna i öknen. Perserna hade som vi har sett hållit Sydarabien besatt, hade ett stort inflytande över Östarabien och understödde judarna. Vad återstod efter deras försvagning? Bysans hade särskilt intervenerat genom det kristna Etiopiens förmedling. Men perserna hade några årtionden tidigare slagit ut etiopierna, vilkas styrka hade minskat i så hög grad att de inte tycktes kunna dra fördel av situationen. De sydarabiska staternas oavhängighet och makt hade undergrävts av etiopierna och perserna. Sydarabien hade smulats sönder i ett stoftmoln av praktiskt taget självständiga herradömen, vilkas baroner, *qayl*, ständigt stred med varandra. Arabien representerade ett politiskt tomrum. Strävandena efter fred mellan stammarna, efter en stark stat som kunde garantera individernas och deras egendoms säkerhet och tillåta en fri vinstgivande handel, dessa strävanden vilkas ursprung jag har försökt visa, såg framför sig som enda lösning en arabisk stat med en arabisk ideologi. Omvändelsen till islam och den arabiska staten blev en oemotståndlig strömning. Profetens lagerkrönte poet, Hassān ibn Thābit, kunde vända sig till en delegation från stammen Tamīm med orden:

*Förbind alltså inte Allah med andra gudar, bliv muslimer!
Kläd er inte lägre på utlänningars sätt!*

Åren som följde intagandet av Mecka fylldes av diplomatiska och militära företag som denna situation framtvingade. Muhammed fick tillfälle att hundra gånger utveckla sina talanger på dessa båda områden. Den ena delegationen efter den andra kom till Medina från de mest avlägsna hörn av Arabiska halvön. Det var nödvändigt att bedöma deras representativitet. Dessa män sändes i allmänhet ut av ett parti i en stam, ty inom varje stam pågick en förbittrad kamp om makten. Var detta partis styrka reell? Skulle avtalet som det slöt med Muhammed godkännas av stammen i dess helhet, skulle det effektivt tillämpas? Vilka skulle återverkningarna bli på grannstammarnas och — i allmänhet också — på fiendestammarnas attityd? Det gällde att överväga allt detta och fatta beslut med en djup kännedom om läget.

Stammarna som omgav Medina och Mecka, särskilt västerut åt Röda havet till, erbjöd få problem. De hade sedan länge erkänt profetens makt och insett fördelarna med att träda in i hans system. De var allierade, ytligt omvända (Men vem kunde penetrera hjärtana? Det viktiga för ögonblicket var just denna omvändelse på ytan). De levererade trupper för profetens expeditioner. De tillhörde förvisso, som W. M. Watt säger, den islamska statens kärna. De var den levande demonstrationen av hans systems framgång. Inga krig längre mellan dem men ett mycket omfattande byte från hedningarna som man sände dem mot.

Stammarna i öknen öster om de båda nyckelstäderna förorsakade komplicerade problem. Var och en hade haft förbindelser med Quraysh eller Medinastammarna, förbindelser som ofta rymt många omkastningar; från allians till ovänskap och mer eller mindre uttalad fientlighet. I varje stam hade männen och partierna kämpat mot varandra för eller mot Quraysh. Muhammed, denne qurayshitiske uppkomling, ärvde Qurayshs problem. Men han kunde lösa

dem inte bara med de traditionella medeln utan också med maningen att erkänna Allahs makt, den som hade kommit honom att segra genom attraktionskraften i hans politik: inre fred och byte genom yttre krig mot hedningarna. De enkla beduinerna skilde knappast mellan dessa olika skäl till anslutning. Muhammed visste hur han skulle köpa inflytelserika personligheter genom lämpliga gåvor. Som en verklig politiker spelade han på äregirigheten, lystenheten, fåfängan, fruktan och ibland utan tvivel (men mycket sällsyntare) på individernas längtan efter ideal och hängivenhet. Somliga lät omvända sig helt och hållet, andra anslöt sig medan de inombords förblev hedningar. En stam lärer sig med Medina i det den lovade att stå till tjänst med trupper och inte angripa de andra stammarna, som hade ingått allians med Muhammed. Avgudabilderna förstördes. Man förband sig att betala vad som efter de olika fallen var de troendes legala allmosor eller de allierades skatt. Vissa omvände sig verkligen och utförde de föga invecklade riterna som beskrivits ovan. Men de flesta anslöt sig bara med läpparna och bevarade i sina hjärtan tron på stammens smågudar, samtidigt som de kanske medgav att Allah var den störste. Mer begärdes fö inte. Alla de individuella fallen förekom, från den totala anslutningen till den demonstrerade otron. Men alla dessa stammar var som politiska enheter knutna till Muhammed. Det var det viktiga.

Vi har sett hur profeten hade hävt belägringen av Tā'if, Thaḳīf-stammens bergsstad. Men mycket slugt uppmuntrade han stammen Hawāzin, ansluten till honom efter dess nederlag vid Hunayn, att ofreda fiendestaden (där en omvänd muslim hade dödats), stjäla Thaḳīfs betande hjordar och bryta dess förbindelser med Mecka, vilka spelade en fundamental roll i dess ekonomi. Ungefär ett år efter hävandet av belägringen hade Thaḳīf fått nog. De skickade en delegation av särskilt förhandlingsskickliga personer att överlägga med Muhammed. De vägrade inte övergå till islam, men de bad att befrias från de för dem mest besvärande förpliktelserna. De ville fortsätta att ha förbindelser med kvinnor utanför äktenskapet, ty de reste mycket. De ville kunna fortsätta att låna ut pengar mot ränta, dricka vin från sina berömda vingårdar och även dyrka den Stora damen, deras stads beskyddarinna, gudinnan Allāt. Muhammed avvisade dessa förslag. De bad honom att åtminstone låta dem fortsätta med denna kult i tre år, sedan i två, sedan i ett. Muhammed var orubblig. Allt de fick igenom var att befrias från att själva behöva förstöra sina avgudar. Andra skulle ta hand om den saken. Och profeten tillät dem att iaktta ramadanfastan lite mindre strikt än andra. Han accepterade också att den heliga inhägnaden Wajj (det var egentligen namnet på en gudom men hade blivit ett vanligt platsnamn) i Tā'if fick behålla sin karaktär. Det skulle bli förbjudet att jaga där och hugga ned träden kallade *idhāh*. Själva texten till det ingångna avtalet har försvunnit, medan andra har bevarats (vi vet bara att han där kallades Muhammed ibn `Abdallāh utan att omnämnande gjordes av hans egenskap som Guds sändebud, vilket är betecknande). Det är mycket möjligt att det där fanns något som stötte de följande seklens trosuppfattningar. Det tycks som om förhandlarna när de vände tillbaka hade vissa svårigheter att få dessa villkor accepterade av sina landsmän. Vi har där ett typiskt exempel på bristen på entusiasm som omvändelsen till islam ofta mötte.

Södra Arabien var som framgått i ett tillstånd av feodal och stammässig anarki till följd av krigerna som hade störtat de gamla konstitutionella och välorganiserade kungarikena, även till följd av den persiska maktpositionens sammanbrott. Perserna hade fö aldrig kontrollerat hela landet. Den persiske guvernören Bādhām och efter honom hans son övergick till islam eller slöt åtminstone ett avtal med Muhammed De som var av arabiskt-persiskt ursprung, *al-abnā'* eller sönerna som de kallades, tycks ha varit känsliga för den islamska propagandan. Trängda bland de stridande stammarna måste särskilt de ha känt behovet av att skyddas av en stark stat. Muhammed utsände inte någon expedition till detta område utom mycket små trupper.

Det fanns agenter och han stödde vissa stamchefer och feodalägare som erkände islam. Han drev dem att uppträda enat mot icke-muslimerna, vilket samtidigt ökade deras inflytande och rikedomar och profetens aktionsradie. Denne beviljade dem favörer i fall av behov: exceptionella donationer eller befrielse från skatt. Området innehöll många nestorianska kristna, som sympatiserade med det persiska riket, och judar, som var ännu mer bundna till detta. De som inte lät omvända sig tilläts enligt Muhammeds vanliga politik njuta av den islamska fredens fördelar mot betalande av skatt.

Staden Nejrån i Jemen var berömd för sin förmögna och talrika kristna befolkning, som ett sekel tidigare hade utstått den judiske kungen Dhū Nuwās förföljelser. Dessa kristna, som med ett visst antal hedniska landsmän tillhörde stammen Banū l-Hārith, sände en delegation ledd av sin biskop, chefen för sitt råd och en tredje bemärkt man till Medina. De vann beundran och chockerade genom sin rika klädedräkt. En teologisk diskussion utspann sig mellan dem och Muhammed om Jesu gudom. Uttröttad föreslog Muhammed dem att ta till den gamla arabiska metoden att anställa en ömsesidig kraftmätning genom förbannelser. Varje part skulle förbanna den andra, så skulle man se vems förbannelse gudomen skulle förverkliga. De kristna gav upp efter att ha rådgjort med varandra. De föredrog att lämna den teoretiska diskussionen åt sidan och sluta ett avtal som skulle tillåta dem att bevara sin religion. De arabiska historikerna har meddelat oss texten till detta avtal som har tjänat som modell för de framtida överenskommelserna med ”bokens folk”, d v s de kristna och judarna. Den är säkerligen inte helt och hållet autentisk, men den bevarar troligen några ursprungliga bestämmelser. De kristna placerades under muslimskt beskydd på villkor att de varje år betalade en tribut på 2.000 klädesplagg av ett bestämt värde. I fall av krig skulle de leverera 30 brynjor, 30 kameler och 30 hästar. De skulle härbärgera profetens utsända för en tid av högst en månad. Folket i Nejrån skulle bara akta sig för att ge lån mot ränta. Medelst allt detta gavs de garantier mot varje kränkning av sin egendom, sina personer och sin religion. Biskoparna och prästerna skulle inte avsättas från sina poster och inte heller munkarna avlägsnas från sina kloster.

Mitt i Arabien dominerades det vidsträckta området kallat Yamāma av den stora stammen Hanīfa som var allierad med perserna och till stor del tycks ha levt på handeln mellan Persien och Sydarabien. Många av dess medlemmar var kristna. Vissa viktiga personer i stammen — de betecknas t o m som kungar — överlade med Muhammed och några blev muslimer. Traditionens dunkla och motsägande uppgifter låter oss inte säkert veta hur långt omvändelserna och anslutningen till Medinasystemet gick. De tycks ha påskyndats av det persiska nederlaget. Men Muhammed hade en konkurrent i denna stam och detta område. Det var Maslama eller Musaylima, som också hade förklarat sig vara profet, kanske t o m före Muhammed enligt vissa källor. Han reciterade också uppenbarelser på rimmad prosa som påminde om stilen i de första uppenbarelserna i Koranen. Han förefaller också ha organiserat ett system av böner. Säkerligen påverkad av kristendomen hade han ganska utpräglade asketiska böjelser. Han förbjöd vin och föreskrev en viss födelsekontroll på det katolska sättet, genom avstående från sexuella förbindelser när man redan har en son. Han försökte komma till en uppgörelse med Muhammed, men denne som avsåg reservera ensamrätten till uppenbarelser åt sig själv avvisade hans framstötningar och behandlade honom som en bedragare. Det är svårt att veta vilken grad av framgång Maslamas propaganda hade före Medinaprofetens död, men man vet att han omedelbart efter denna händelse lyckades få med sig hela sin stam mot hans efterträdare. Han lierade sig ett tag med en kvinnlig profet, Sajāh, som spelade en liknande roll i stammen Tamīm. Denna, som strövade omkring öster om Hanīfastammens område, kände likaledes väl till den nestorianska kristendomen. Där vet man inte heller hur långt

omvändelsen till islam hade gått. Vissa hövdingar hade i varje fall förhandlat med Muhammed. Sajāh, som enligt vad det tycks ursprungligen var kristen, mottog även hon uppenbarelser på rimmad prosa och måste ha haft ett antal anhängare redan före Muhammeds död, eftersom hon senare kunde dra med sig en avsevärd del av stammen. Den islamska traditionen har försökt misskreditera dessa båda profeter i centrala Arabien och har funnit nöje i att ge oss obscena detaljer om förbindelserna mellan dem.

I nordöst vid gränsen till det persiska riket bodde de båda stammarna Bakr ibn Wā'il och Taghlib, båda två till stor del monofysitiska kristna. Deras relationer med perserna var än vänskapliga, när sassanidriket var starkt eller betalade dem bra, än fientliga. Vi har sett att Bakr hade besegrat en persisk trupp i sammandrabbningen vid Dhū Qār. Dessa stammar förefaller ha slutit ett politiskt avtal med Muhammed utan att särskilt många av deras medlemmar övergick till islam. Efter Muhammeds död var Bakr och Taghlib de första som attackerade Persien i islams namn. Det är inte omöjligt att de började diverse plundrings- och störningsoperationer redan tidigare, uppmuntrade av det persiska nederlaget och i den mån de verkligen hade nära förbindelser med Muhammed.

Men denne intresserade sig särskilt för området som sträckte sig norrut från Medina till det bysantinska rikets gräns, med andra ord den nordvästra delen av Arabien. Vi har redan uppmärksammat hans diplomatiska och militära initiativ i den riktningen. Efter intagningen av Mecka tycks hans intresse för detta område ha ökat ytterligare. I själva verket förband sig stammarna som omvände sig eller slöt en politisk överenskommelse med honom att åtminstone inte slåss inbördes. Allteftersom Arabien i den ena eller andra formen anslöt sig till detta fredssystem, sinade de traditionella tillgångarna som byggdes upp genom razziorna mot fiendestammarna. Männen för vilka det lilla permanenta kriget mellan rivaliserande grupper representerade den manliga sysselsättningen framför andra blev sysslolösa, kände sig liksom förvekligade. Arabien hade för mycket folk och för få odlingsbara ytor för att nära sina invånare. Jordbruket var för ett föraktat yrke. Den enda lösningen var att vända arabernas krigiska energi mot de civiliserade jordbruksländerna i utkanten av öknen, mot denna Bördiga halvmåne som delvis tillhörde det bysantinska riket och delvis det persisk-sassanidiska. Där skulle man vinna ett rikt byte och krigarna finna ära och vinning utan fara för den inre freden och säkerheten i Arabien. Persien låg dock långt från Medina, skilt från det av stammar som inte alla kontrollerades särskilt väl. Däremot var det bysantinska Syrien och Palestina så att säga inom räckhåll. Det är föga troligt att Muhammed tänkte sig erövra dem, särskilt inte då den bysantinska makten tack vare Heraclius segrar tycktes befinna sig på sin höjdpunkt. Men det var inte förbjudet att känna sig för, att erövra byte i gränsregionerna, ganska dåligt försvarade av de ghassanidiska araberna, bysantinernas hjälptrupper. Ghassaniderna hade för som vi har sett orsaker till att klaga på imperiet och den monofysitiska befolkningen befann sig praktiskt taget i revolt mot ortodoxin som Bysans ville påtvinga dem.

Muhammed följde sin vanliga taktik mot stammarna som befann sig på vägen till Syrien, en blandning av politiska förhandlingar och religiös mission. Han erhöll snart vad han framför allt sökte: säkerhet för sina trupper som han tänkte sända iväg på den vägen. I flera delvis kristna stammar bildades det ett proislamskt parti som var för att stärka banden med "kungen" i Medina och försvaga dem som knöt dem till Bysans. Denna politik mötte en viss framgång, särskilt under den tid på perserna hade överhanden över bysantinerna. Det tycks som om Muhammed vid ett tillfälle lyckades övertala en ghassanidisk prins, vasall under imperiet. Vissa försökte utan tvivel spela ett dubbelspel. Men i sin helhet förblev stammarna som gränsade till det bysantinska riket kristna och trogna detta. Muhammed lyckades bara

åstadkomma några få omvändelser på begränsade punkter, tvinga några kristna grupper att betala hans skyddsskatt och sluta allianser med andra.

Omkring tio månader efter intagandet av Mecka företog han en stor expedition mot norr. Varför? Ville han verkligen utmana Heraclius som vid denna tid samlade trupper i Homs? Ville han följaktligen sätta igång dessa väldiga islamska erövringar som hans efterträdare skulle leda till en sådan framgång? Det är mycket tveklaktigt, vad än Caetani må säga därom. Kanske han hellre ville hämnas nederlaget vid Mu'ta på bekostnad av gränsens emirer och erbjuda sina män ett rikt byte. I vilket fall som helst måste han ha förutsett att han skulle stöta på hårt motstånd, ty han samlade ett ovanligt imponerande antal soldater, 20.000 eller 30.000, enligt våra källor som säkert överdriver. Han lånade och tiggde också ihop mycket pengar. Mot sin vana kungjorde han expeditionens syfte. Reaktionen var ganska sval. Många beduiner och även muslimer installerade i Medina och trötta på att så ofta befinna sig på krigsfot, angelägna om att äntligen i lugn och ro få njuta av sina rikedomar, vägrade att följa profeten. Fienden var som man visste stark och målet avlägset. Vi skall återkomma till denna opposition som tog sig till känna i armén när den befann sig på marsch. Expeditionen var dåligt förberedd, tidpunkten föga gynnsam. Hettan var brännande. Man fann föga förnödenheter, foder och vatten. Man kunde marschera bara på natten. I små etapper nådde man till Tabūk, 40 mil från Medina, vid gränsen till det bysantinska riket. Armén förblev där i tio dagar, andra säger tjugo. Dess närvaro på denna plats och i ett så stort antal var redan det en framgång, ett tecken på Medinahärskares makt. De små grannfurstarna insåg detta och kom för att förhandla med Muhammed. Han slöt sålunda ett avtal med Yuhannā, kungen av Ayla, en liten stad längst in i `Aqabaviken, den nordligaste vrån av Röda havet, det gamla Elath, där Salomo koncentrerade sin flotta och där också idag Israel har ett fönster mot havet i söder. Yuhannā som var kristen och bar ett guldkors på bröstet förband sig att betala 300 dinarer per år. Likaledes förhandlade tre judiska platser i området, Jarbā och Adhruh i Transjordanien och Maqnā, en fiskarby vid Röda havet. Under samma vistelse i Tabūk sände Muhammed Khālid med några hundratals män till oasen Dūmat al-Jandal. Khālid tvingade platsens kristna kung att komma till Tabūk och överlägga med Muhammed och acceptera att betala tribut. Efter dessa framgångar i norr återförde Muhammed utan att söka strid sin av värmen uttröttade armé till Medina.

Trots detta gåtfulla halva misslyckande vid Tabūk triumferade han. Det är visserligen överdrivet att som traditionen antyder betrakta Arabien som enat under hans herravälde. Men han hade anhängare, agenter och allierade i alla stammarna och alla områdena i Arabien, från de bysantinska och persiska gränstrakterna ända till det avlägsna Jemen, från Röda havet till Persiska viken. Hans direkta myndighet sträckte sig över ett vidsträckt område. Idéerna och de rituella reglerna som han hade propagerat för var utbredda överallt hos de bofasta och beduinerna. Han var mäktig och rik. Ingenting kunde göras på halvön utan att man tog hänsyn till honom. Det är föga troligt att breven som han skulle ha sänt till de utländska potentaterna och som traditionen förmedlat till oss är autentiska. Men det är ganska sannolikt att han försökte träda i diplomatisk förbindelse med grannmakterna. Det är t o m möjligt att han var naiv nog att be dem omvända sig till islam.

Oppositionen var likväl inte död. Den tog tom en ny, intensivare vändning. Delandet av bytet vid Ji`rāna hade försakat mycket missnöje. Gåvorna till gårdagens fiender för att försona deras hjärtan med islam tilltalade knappast de gamla anhängarna. I alla partier är den första tidens anhängare, som tror sig ha förvärvat rättigheter genom sin långa trohet och bevarar minnet av rörelsens ursprungliga principer, så ofta kränkta av ledarnas mer eller mindre nöd-

vändiga opportunist, ett problem för dessa ledare. De hamnar lätt i opposition och är det främsta målet för utrensningar, våldsamma eller ej. Efter intagningen av Mecka hade qurayshiterna, som visat en sådan fientlighet mot islam och vilkas uppriktighet som muslimer man med viss sannolikhet kunde sätta i fråga, inträtt i den nya statens ledande skikt. Hur många trogna från de svåra tiderna såg sig inte överglänsta av dessa mäktigas rikedom och prestige! Abū Sufyān, gårdagens ärkefiende, den rasande Hinds man, var nu en av Muhammeds förtrogna. Han sköt fram sin familj, Banū Umayya (umajaderna), till de främsta platserna. Hans son Yazīd blev guvernör över Taymā och hans andre son, Mu`awiya, blivande högste ledare för alla muslimer, utnämndes till profetens sekreterare.

Vid tiden för expeditionen till Tabūk framkallade oppositionen en verklig kris. Många vägrade att följa med, vissa, förefaller det, trots profetens uttryckliga order. Det förekom hemliga överläggningar i en i Medina kvarbliven judes hus som Muhammed lät sätta eld på. `Ali stannade kvar i Medina. Var det verkligen på profetens order för att vaka över sin familj? En källa hävdar t o m att de som ställde upp vid avmarschen men vägrade att följa med inte var mindre talrika än expeditionens medlemmar. Även bland dessa fanns det motståndare. En av dem tycks ha farit ut mot kännarna av Koranen: ”De är de glupskaste bland oss vad gäller magen, de lögnaktigaste i fråga om tungan och de fegaste i striden.” En annan tillade: ”Och det är de som nu är våra överordnade och ledare. Muhammed har alldeles rätt: vi är dummare än åsnor!” På återfärden förberedde en grupp oppositionella ett attentat mot profeten och ville kasta honom utför ett stup. Deras plan avvärjdes, tack vare Guds ingripande givetvis. Det blev aldrig känt vem dessa män var som man bara märkte förstulet om natten och med beslöjade ansikten.

Man förstår att profeten vid återkomsten från Tabūk beslöt att slå till hårt mot oppositionen. Några hade före hans avfärd bett honom om tillåtelse att bygga en böneplats, en täckt moské som kunde komma till användning under regniga vinterdagar i Qubā, en förort till Medina, där det redan tycks ha funnits en moské, kanske utan tak. Man hade bett honom att komma och inviga den. Upptagen med förberedelserna för expeditionen hade han sagt att han skulle tänka på saken vid sin återkomst. På vägen måste han ha fått informationer av en natur som fick honom att misstänka att den nya moskéns byggare hade baktankar. De ville inte bedja i den redan existerande moskén, kanske för att inte beblanda sig med folk från en fientlig klan, vilket redan det var klandervärt, eftersom islam avsåg avskaffa alla stammotsättningar. Men de skulle också befinna sig bland sina egna och fritt kunna diskutera, kanske intrigera, skyddade för indiskreta öron. Muhammed borde ha skäl att misstänka dessa män. Avslöjade man förbindelsen för honom mellan dem och dem som hade velat döda honom? Såg han där ett centrum för illasinnade personer, för dem som hade vägrat följa med honom till 'abrik? Det tycks som om man misstänkte att de handlat på anstiftan av ”munken” Abū `Amir, en ständigt uppstudsigt kristen Medinabo, som hade utvandrat till Mecka och bl a sökt förleda de muslimska trupperna att desertera vid Uhud. Hade han redan gett sig av till Syrien eller befann han sig i omgivningarna? I vilket fall som helst fick Muhammed en uppenbarelse: ”Men vad beträffar dem som skaffat sig ett tempel till skada och otro, till söndring bland de rättrogna och ett tillhåll för dem som förut kämpat mot Gud och hans apostel — de skola sannerligen svärja: 'Vi ville ej annat än gott', men Gud vittnar att de sannerligen äro lögnare. Så uppträd aldrig någonsin där!” (Koranen 9:108-109). Från sitt sista rastställe före Medina sände Muhammed iväg två män för att sätta eld på moskébyggnaden. Samtidigt blev de som inte hade anslutit sig till expeditionen föremål för en undersökning. Ett stort antal kom och bad om ursäkt. Tre av dem placerades i karantän. Ingen fick tala med dem. Efter femtio dagar kungjorde profeten för dem att Gud till slut hade förlåtit dem.

Strax efter dog den som hade varit den ledande opponenter, `Abdallāh ibn Ubayy. För att söka försoning följde Muhammed begravningståget och bad på hans grav. Det uppstod protester bland de trogna och ett slagsmål utbröt t o m på begravningsplatsen. Senare kom en uppenbarelse och befallde profeten att inte bedja mer på oomvända "tvivlares" gravar (9:85). Det behövdes inte längre någon skonsamhet. Oppositionen var likviderad. Profetens framgångar hade samlat massorna kring honom. Opponenterna befann sig isolerade, förödmjukade och vanmäktiga. Uppriktigt eller ej anslöt sig alla till islam. Orsaker till spänning levde kvar i det fördolda. De skulle t o m utveckla sig. Men när hädanefter en opposition uttryckte sig, skulle det ske under islams banér med rättfärdiganden hämtade ur Koranen eller traditionerna om profetens uppträdande. De nya ideologierna, om de gick ut på underkastelse under staten eller på protest och revolt, skulle komma att bli islamska.

Profeten åldrades. Vid Tabūkexpeditionen torde han ha varit i 60-årsåldern. Han bevarade dock sin aptit på kvinnor. År 8 (629/630), året då Mecka intogs, gifte han om sig ytterligare två gånger, men det blev ett omedelbart misslyckande. De båda kvinnorna i fråga skulle ha vägrat att låta sig röras, den ena till följd av vansinnesutbrott, den andra därför att hennes far hade dödat i en sammandrabbning med muslimerna. Muhammed hade bara att skilja sig från dem. Han tycks vid den tiden ha haft tio hustrur, konkubinerna oräknade. Han tänkte ett tag på att förskjuta den äldsta, Sawda, som var över de fyrtio, en för en arabisk kvinna på den tiden mycket framskriden ålder. Han skilde sig men hon kom tillbaka och sade till honom: "Jag begär inte att du skall ligga med mig. Det lämnar jag åt `Ā'isha. Men jag vill vara med bland dina hustrur på återuppståndelsens dag." Han gick med på att återta henne.

För en liten tid fick han en av sina käraste önskningar uppfylld. Hans fruar hade bara gett honom döttrar, men en koptisk konkubin, Mārya, en vacker flicka med vit hy och friserat hår, födde honom äntligen en pojke. Profeten kallade honom Ibrāhīm, det arabiska namnet för Abraham, i vilken han såg sin företrädare. Utan tvivel tänkte han att den nyfödde skulle bli hans efterträdare i hans religiösa och politiska verk. Men barnadödligheten var hög i Arabien. Barnet dog sjutton eller arton månader gammalt, ännu inte avvant. Hans äldre syster, Zaynab, en dotter till Khadīja, hade dött, osäkert när, kanske vid ett missfall till följd av en spark som en Meckabo hade gett henne. Umm Kulthūm, hennes syster, hon också dotter till Khadīja, som hade gift sig med `Uthmān, dog likaledes under expeditionen till Tabūk.

Haremet förorsakade problem. För att inte skapa svartsjuka tillbringade profeten nätterna i tur och ordning hos var och en av sina hustrur. Vi har sett att var och en hade sin lilla hydda. Detta tillvägagångssätt blev efter profeten en regel hos muslimerna och de allvarliga juristerna på den islamska medeltiden ägnade sida upp och sida ned åt att reglera denna regelbundna rotation av de äktenskapliga favörerna, att förutse villkor och undantag. En dag då Hafsa, `Umars dotter, hade gett sig av för att besöka sin far var profeten på uppsluppet humör. Han gav tecken till Mārya och de omfamnade varandra i Hafsas hydda. Hafsa återvände dock tidigare än beräknat och brast ut i förebråelser och tårar: "I min hydda, på min egen dag och i min egen säng!" Förargad lovade Muhammed att inte ha fler förbindelser med Mārya och bad henne bara att inte tala om det för andra. Men Hafsa kunde inte behärska sig. Hon anförtrodde sig åt `Ā'isha, medhustrun som hon uppträdde gemensamt med, en vänskap som befästes av alliansen mellan deras båda fäder, `Umar och Abū Bakr. `Ā'isha jublade. Som hela haremet hatade hon Mārya, denna obetydliga flicka som hade lyckats ge profeten en son. De båda kvinnorna kunde inte dölja sin triumf. Muhammed blev uppretad. Han hade gjort vad han hade kunnat för att lugna sina kvinnor och gått ända till att offra den söta, snälla och frukt samma Mārya, vars attraktion kanske bara ökades av hennes relativt illegitima ställning. Var

det inte en lovvärd ansträngning? Man visade honom ingen tacksamhet för det. Nåväl, då skulle de få se på annat. Han beslöt på trots att tillbringa minst en månad med Mārya och enbart henne.

Effekten var enorm. Dessa äktenskap var inte bara kärleksaffärer, de var politiska allianser. Skulle allt detta sopas under mattan på grund av Hafsas nervkriser och `Ā'ishas prat? `Umar, Hafsas far, berättade händelsen sålunda enligt vad man senare sade:

”Det ryktades bland oss (vid denna tid) om att ghassaniderna (Bysans arabiska hjälptrupper) skodde sina hästar för att anfälla oss. Min vän (en man som besökte Muhammed varannan dag omväxlande med honom själv) tog in hos profeten. På kvällen återkom han och knackade energiskt på min dörr. Han skrek: 'Sover han?' Jag blev förskräckt och gick ut till honom. Han sade: 'Det har hänt något fruktansvärt!' Jag sade: 'Vad då? Är ghassaniderna på väg?' Han sade: 'Det är värre än så och viktigare. Guds budbärare har förskjutit sina hustrur!' Således hade Hafsa misslyckats. Jag rättade till mina kläder och gick ut för att bedja gryningsbönen med profeten. Efter den gick han in i en kammare på terrassen och stängde in sig där. Jag sprang till Hafsa som badade i tårar. Jag sade till henne: 'Varför gråter du? Har jag inte varnat dig? Har Guds apostel alltså förskjutit er?' Hon sade: 'Jag vet inte! Han är i sin kammare just nu.' Jag gick ut och begav mig till predikstolen (i moskén). Runtomkring stod det en grupp män av vilka några grät. Jag satte mig med dem en stund. Sedan stod jag inte längre ut och gick till kammaren där han uppehöll sig. Jag sade till hans unge svarte slav: 'Be om tillåtelse för 'Uttar att gå in!' Han gick in och talade med profeten, sedan kom han ut och sade till mig: 'Jag har anmält dig men han teg.' Jag gick min väg och satte mig hos männen vid predikstolen. Sedan stod jag inte ut längre utan gick (till kammaren). Han anmälde mig (och samma sak) som första gången inträffade. Jag satte mig (ännu en gång) hos männen i moskén. Sedan stod jag inte längre ut. Jag sökte upp slaven och sade till honom: 'Be om tillåtelse för `Umar att gå in.' Han anmälde mig liksom förut. Jag avlägsnade mig när slaven kallade på mig. Han sade till mig: 'Guds budbärare tar emot dig.' Jag gick in till honom. Han låg på sidan på en bastmatta som inte ens skylades av ett täcke. Flätningen hade åstadkommit märken på hans sida. Han stödde sig med armbågen på en läderkudde stoppad med palmfibrer. Jag hälsade på honom, sedan sade jag till honom där jag stod: 'Har du förskjutit dina hustrur?' Han höjde blicken mot mig och sade till mig: 'Nej.' Jag tillade fortfarande stående i det jag sökte lugna honom: 'Guds budbärare! Om du hade sett mig! Vi andra i Quraysh behärskar våra kvinnor. Men vi har kommit till människor (Medinaborna) där det är kvinnorna som bestämmer.' Han berättade för honom (sina svårigheter med sin egen fru som fördärvats av Medinakvinnornas exempel) och profeten log. ”Jag sade: 'Om du hade sett mig!' Jag gick in till Hafsa och sade till henne: 'Oroa dig inte för att din granne är lämpligare och mer älskad än du i profetens ögon (han menade `Ā'isha).' Han log ännu en gång. När jag såg honom le, satte jag mig ned. Sedan lyfte jag blicken och såg mig om i detta rum och, vid Gud, ingenting drog till sig min blick utom tre ogarvade hudar. Jag sade: 'Åkalla Gud och måtte han göra det bra för dina muslimska trosbröder! Han har ju gjort det bra för perserna och bysantinerna som världen har getts åt trots att de inte tillbeder Allah.' Han vilade fortfarande på armbågen. Han sade: 'Tvivlar du, Ibn al-Khattāb? Det är människor som har fått det goda i förväg i den här världen (och som inte kommer att få något i nästa).' Jag sade: 'Guds budbärare, be Gud förlåta mig!' Profeten hade hållit sig i skymundan på grund av denna historia, när Hafsa spritt den vidare till `Ā'isha. Han hade sagt: 'Jag skall inte gå in till dem på en månad' till följd av sin våldsamma irritation mot dem när Gud förmanade honom. När 29 dagar hade gått gick han först in till `Ā'isha. Hon sade till honom: 'Du svor på att inte gå in till oss på en månad och det är nu 29 nätter; jag har räknat dem.' Profeten sade: 'Men den här månaden har 29 dagar!' Den hade

verkligen 29 dagar.”

Men Gud hade ingripit i denna äktenskapskris. Ingenting som berörde hans apostel tycktes honom säkerligen likgiltigt. Liksom andra gånger klandrade han honom för att ha trott han inte borde ge efter för sina böjelser, att ha gjort medgivandet att lova överge Mārya, att ha svurit på det:

Profet, vadan förbjuder du vad Gud tillåter sig och söker vinna dina hustrurs välbehag? Ja, Gud är överseende och barmhärtig. Gud har föreskrivit eder sättet för lösandet av edra eder och Gud är eder skyddsherre; ja, han är den Vetande, den Vise. Profeten meddelade en av sina hustrur en tilldragelse i förtroende och hon talade om den och Gud upplyste honom därom ... Det kan hända att hans Herre, om han skiljer sig från eder, istället giver honom hustrur som är bättre än I, Gud undergivna, rättrogna, andaktsfulla, botfärdiga, gudfruktiga och uthålliga i fasta, vare sig förut gifta eller jungfrur.

(Koranen 66:1-5)

Hotet om en allmän förskjutning, följt av denna månadslånga demonstration, var effektiv. Kvinnorna hade förlorat lusten att säga mot profeten, så tappert understödd av sin gud. De skulle låta honom handla som han ville.

Likväl var det bättre att hålla Mārya skild från alla dessa svartsjuka kvinnor. Muhammed inkvarterade henne långt från sin bostad i det högt belägna kvarteret i Medina med en koptisk tjänare som varje dag kom till henne med det nödvändiga vattnet och vaden för köket. Hustrurna, som inte direkt kunde skada den vackra konkubinen, spred ut antydningar om förbindelserna mellan dessa båda egyptier som ingen övervakade. Muhammed blev till slut orolig och sände iväg `Āli för att undersöka saken. När han anlände med svärdet i sin hand och hotfull min, var slaven i färd med att klättra upp i en palm. Han blev så förskräckt att han ramlade till marken och tappade sina kläder. `Āli kunde med egna ögon konstatera att han var kastrerad och oförmögen att kränka sin landsmaninnas dygd. Allt var i sin ordning.

Livet flöt sålunda vidare i Medina mellan de politiska problemen, som nu berörde hela Arabien och t o m områden bortom detta, och de tragikomiska problemen som äktenskapslivet förorsakade. Men Muhammed förblev Guds sändebud och ansåg sig fortfarande ha i uppdrag att undervisa människorna om sanningen om Gud och det bästa sättet att hedra honom. För att främja den islamska statens inre styrka och spridningen av den sanna tron borde den ideologiska enheten alltmer stärkas. Vi har redan sett hur Muhammed efter intagandet av Mecka (för andra gången sedan sin utvandring) hade utfört `umrans riter, dessa rundvandringar runt ka`ban och löpningar mellan Safā och Marwa alldeles i närheten av den heliga platsen. Men han hade inte deltagit i *al-hajj*, denna stora pilgrimsfärd till de heliga platserna vid Mecka, till kullarna `Arafa och Muzdalifa och Minādalen, som gick av stapeln varje år i månaden *dhū l-hijja*. Profeten hade utan tvivel länge betraktat denna samling egendomliga riter som typiskt hedniska, vilket de också var. I Minā t ex kastade man småsten som samlats i Muzdalifa på heliga pelare. När han sedan stöttes bort av judarna, vände han sig till de nationella heddomarna och övervägde kanske redan från början att beröva *al-hajj* dess hedniska karaktär. Frågan blev inte brännande förrän efter intagningen av Mecka. I påföljande *dhū l-hijja* ledde guvernören som Muhammed installerat i Mecka, `Attāb, ceremonin, i vilken både muslimer och hedningar deltog. De hade utan tvivel olika avsikter. En tidigare uppenbarelse preciserade: ”Fullborden ock vallfärden och tempelbesöket hos Gud” (Koranen 2:192). För Gud och inte för de andra gudomarna. Nästa år, i *dhū l-hijja* år 9 (mars-april 631), ville Muhammed fortfarande inte vara med på *al-hajj*. Han hade ännu inte fastställt sin doktrin i fråga om pilgrimsfärdens alla detaljer och ville inte utföra riten tillsammans med hedningarna.

Han sände Abū Bakr för att förestå ceremonierna. `Ali förenade sig med honom på vägen. Han bar på en helt ny uppenbarelse ovanifrån, vars tillämpning han skulle övervaka. Hedningarna skulle i allmänhet inte längre få delta i pilgrimsfärden. Vid utgången av den heliga vapenvilans fyra månader skulle man behandla dem som inte hade omvänt sig eller slutit ett speciellt avtal med Muhammed som fiender. Det var sista året som hedningarna tolerades på *al-hajj*.

Ett år efteråt, i *dhū l-hijja* år 10 (mars 632), kungjorde profeten att han själv tänkte leda ceremonin i ett tempel och i helgedomar hädanefter rensade på varje hedniskt inslag. Nyheten spreds och alla ville delta i denna historiska händelse. Muhammed följdes åt av alla sina hustrur och de mer bemärkta av sina följeslagare. Han anlände till Mecka den 5 *dhū l-hijja* (3 mars). Han utförde mitt i mängden *`umrans* ceremonier, d v s rundvandringarna kring ka`ban och de sju löpningarna mellan Safā och Marwa, hela tiden ridande på sin honkamel. Vid Safā och Marwa satte han foten i marken och utropade sju gånger den heliga formeln: *Allahu akbar* (Gud är den störste). Han vilade i tältet vid infarten till staden utan att, liksom vid sitt föregående besök, vilja gå in i något hus. Hans vistelse i Mecka skulle förbli en enkel genomresa. Den 8 *dhū l-hijja* började *al-hajj*-ceremonierna. Alla hade blickarna fästade vid profeten, ty hans uppträdande under riterna skulle bli lag. I Minā, `Arafa och Muzdalifa stannade han till, bad, kastade sten och verkställde de förutsedda offren. Men han var noga med att utvidga de heliga områdena runt om de små primitiva helgedomarna för att markera att dessa akter var en dyrkan av Gud, inte av dessa helgedomars avgudar. Vid varje tillfälle ansträngde han sig att lösgöra dessa riter från varje förbindelse med hedendomen. Den 10 lät han raka av sig håret enligt det gängse bruket och utförde riterna för att bryta denna förbindelse. Under ceremonierna vände han sig flera gånger till mängden. Han inledde en dialog med dessa massor av lärjungar som svarade honom med glöd. ”Vilken dag är detta? — Offerdagen. — Vilken mark är detta? — Helig mark. — Vilken månad är detta? — Den heliga månaden. — Det är dagen för den större pilgrimsfärden. Ert blod, er egendom, er heder är heliga liksom denna mark i denna månad på denna dag. Har jag väl förmedlat (mitt budskap)? — Ja! — O min Gud, var vittne!” Senare samlade man alla dessa påståenden, råd och föreskrifter som man kom ihåg i ett stort tal. Han förbjöd där lån mot ränta och hämnd för varje mord som begåtts under hednatiden. Han påminde om föreskrifterna för de fyra heliga månaderna och fastställde att man skulle återvända till månkalendern. Han upprepade där också makarnas ömsesidiga förpliktelser. Den otrogna hustrun kunde agas, men inte grymt, och stängas inne i sin våning. Men man måste förlåta henne om hon upphörde med sina snedsprång. Han varnade ännu en gång för satan, rekommenderade en god behandling av slavarna och predikade broderskap bland muslimerna. Enligt en version insisterade han på alla människors jämlikhet inför Gud utan avseende på samhällsklass eller ursprung: ”O människor! Er Herre är ensam i sitt slag och er förfader är (likaså) en. Ni härstammar alla från Adam och Adam är (skapad) av jord. 'Den förnämste av eder inför Gud är den gudfruktigaste bland eder; Gud är förvisso den Vetande, den Insiktsfulle' (Koranen 49:13). En arab är överlägsen en icke-arab bara genom sin fromhet.” Denna version kan misstänkas återspegla en senare epoks intressen, men Koran-texten som citeras där, om än mindre uttrycklig, är autentisk och detta fördömande av rasismen lagt i profetens mun har tjänat som teoretisk regel, ganska vidsträckt tillämpad i praktiken också inom islam.

Knappt var ceremonierna avslutade förrän profeten återvände till Medina. Han skulle aldrig mer återse sin födelsestad. Hans slut var nära. Denna pilgrimsfärd skulle i muslimernas minne förbli ”avskedets pilgrimsfärd”.

Knappt två månader senare insjuknade profeten. Han hade just fattat ett nytt militärt beslut. Ånyo sände han iväg en expedition mot norr, mot de bysantinska gränstrakterna. Det rörde sig om ännu en razzia mot några samhällen i Transjordanien. För att hämnd skulle tas för den trogne frigivne slaven och adoptivsonen Zayds död vid Mu'ta i samma område anförtroddes befälet åt hans son Usāma, en plattnäst neger som Zayd hade fått med en frigiven abessinska, fastän han var väl ung.

Sedan någon tid, kanske sedan strapatserna på pilgrimsfärden, kanske till följd av ett nattligt besök på begravningsplatsen vid sina följeslagares gravar, hade profeten feber och svår huvudvärk. Han hade så ont att han skrek. Han fortsatte dock att tillbringa nätterna med sina hustrur i tur och ordning. Tisdagen den 29 safar år 11 (26 maj 632) kallade han på Usāma och meddelade honom att han gav honom befälet över expeditionen. På torsdagen överlämnade han standaret som han skulle bära och gav honom sina sista instruktioner. Strax efter (på fredagen?) tvangs han hålla sig till sängs. Han bad sina hustrur om tillåtelse att vila i `Ā'ishas hydda. Han tog sig dit med stor möda på vacklande ben, stödd av `Ali och Fadl ibn `Abbās, med ett bandage om huvudet. Till en början sysslade han ännu med statsangelägenheter, fattade beslut och skickade brev. Knorrändena över utnämningen av den helt unge Usāma nådde hans öron. Det tycks som om han ännu en eller två gånger, fortfarande med förbundet huvud, släpade sig till predikstolen varifrån han talade till de sina på husets gård. Han uttalade ord, berättade man senare, som oroade de trogna. Gud hade gett honom valet mellan den här världen och nästa. Han hade valt nästa. Abū Bakr grät och utropade: ”Vi skall avlösa dig, vi och våra barn.” Muhammed sade till honom: ”Ta det lugnt, ta det lugnt, Abū Bakr.” Han bad för dem som dött vid Uhud och bekräftade i strid med allas åsikt valet av Usāma. Denne hade slagit läger med sina trupper vid Medinas portar och väntade ängsligt på nyheter.

Sjukdomen förvärrades. Profeten fick svimningsanfall. Hans omgivning trodde att det var en lungsäcksinflammation. Men han förnekade att Gud skulle kunna underkasta honom en mänsklig sjukdom. Det var satan som angrep honom. Ibland tänkte han också, förefaller det, på den förgiftade köttbiten som han haft i munnen ett ögonblick i Khaybar fyra år tidigare. En gång när han låg avsvimnad stoppade hans fruvar och hans farbror `Abbās ett etiopiskt läkemedel i hans mun. När han återfick sansen blev han rasande över vad de gjort och skulle ha tvingat dem att själva svälja medicinen. Usāma kom från sitt läger för att träffa honom, men han kunde inte längre tala. Han höjde handen mot himlen och lade den sen på den unge mannen. Denne trodde sig förstå att profeten bad för honom. Han kunde inte längre leda bönen och sedan flera dagar gjorde Abū Bakr det i hans ställe på hans rekommendation.

Måndagen den 13 första rabī, dvs den 8 juni 632, på morgonen kände sig den sjuke bättre. Han gick t o m upp vid tidpunkten för morgonbönen, lyfte förhänget som tjänade som dörr i `Ā'ishas hydda åt sidan och visade sig på tröskeln, medan de trogna uppradade på den stora gården gjorde sina knäböjningar. De blev rörda och glada över att se honom. Han gjorde tecken till dem att fortsätta att bedja. Han log över att se deras iver och hans ansikte föreföll då ett vittne vackrare än någonsin. Ryktet spreds att profeten tillfrisknat. Hans kvinnor kammade sig. Abū Bakr begav sig bort till det avlägsna kvarteret Sunh för att besöka dem av sina hustrur som bodde där och som han ibland försummade. Usāma trodde sig kunna kungöra sin armés förestående avmarsch.

Men när väl Muhammed återvänt till sin säng, kände han sig mer och mer utmattad. Han lade sig i `Ā'ishas famn. En kusin till henne kom in för att besöka den sjuke. Han höll i en kvist från ett nyhugget träd som tjänade som tandpetare åt honom. Att rengöra tänderna var i Arabien en normal sysselsättning och t o m rekommendabel i sällskap. `Ā'isha märkte att

hennes make såg åt tandpetaren. Hon frågade honom om han ville ha den. Han kunde säga ja. Hon tog den, tuggade den väl för att göra den mjuk och gav den sedan till honom. Han rengjorde sina tänder energiskt.

Därefter kom ögonblicket då han började yra. Det tycks som om han bad om något för att skriva ett dokument som skulle skydda hans trogna mot felsteg. Det framkallade en djup oro hos de närvarande. Var det tvunget att lita på en sjuks orediga tal? Skulle han inte så tvedräkt och förvirring om denna nya text motsade Koranen? Måste man lyda honom då han inte var vid sina sinnens fulla bruk? Diskussionen blev så högljudd att han avstod och gjorde tecken till dem att gå.

Han försvagades alltmer och uttalade osammanhängande ord på `Ā'ishas bröst. Sedan kände hon att hans huvud blev tyngre. Hon såg på honom. Han lyfte ögonen mot taket med stel blick och uttalade några ord. Hon trodde sig höra: ”den högste följeslagaren ...” och visste att Gabriel hade visat sig för honom. Därefter märkte hon att han var död. Hon höjde hans huvud, lade det på kudden och började skrika i det hon slog sig på bröstet och i ansiktet tillsammans med sina medhustrur allteftersom de underrättades. Det var i början på eftermiddagen.

Bestörtningen var stor. Förvisso hade varken hans lärjungar eller han själv uttryckligen betraktat honom som odödlig. Men ingen väntade sig att han skulle dö så snabbt och särskilt på detta oförmodade sätt. Alla, däribland han själv, hade ansett att det rörde sig om en övergående sjukdom. Inga åtgärder hade vidtagits för framtiden. Det var bara det som var oroväckande. Varför hade Gud inte underrättat sin budbärare, hur hade han kunnat undgå att meddela honom instruktioner för sina trogna, förbereda dem för en sådan oerhörd situation? Han hade byggt upp en tidigare okänd organisation, utan föregångare, utan tradition, utan förebilder. Med honom borta störtade allt samman.

`Umar ville inte acceptera detta bedövande faktum. Stående på gården till profetens hus höll han ett högtidligt tal till mängden som kom springande från alla håll, däribland Usāmas trupper som upplöstes och kom när de fick höra nyheten. Muhammed är inte död, förklarade han. Han har bara tillfälligtvis begett sig till Gud liksom Mose på Sinai. Han skall återkomma och hugga av händerna och fötterna på dem som sprider ut ryktet om hans död. Abū Bakr, som man hade varit i Sunh och sökt efter, anlände i hast. Han trängde sig in `Ā'ishas hydda, lyfte upp kappan som täckt liket och kysste sin herres och följeslagares döda ansikte. Sedan gick han ut och försökte förgäves lugna `Umar. Han vände sig då själv myndigt till massan och sade: ”Folk, de som dyrkade Muhammed vet att Muhammed är död; men för dem som dyrkar Gud lever Gud och kommer inte att dö.” Sedan citerade han en vers i Koranen som blev avgörande: ”Muhammed är blott en apostel, före vilken de andra apostlarne gått bort; skullen I väl rygga tillbaka om han dör eller varder dödad?” (3:138). Underligt och kanske misstänkt nog mindes ingen denna text. Men den slog an på de närvarandes sinnen. Inget tvivel var längre möjligt. `Umar bröt samman. Det var sant. Profeten var död.

Allt föll sönder. Grupperna som hållits samman av Muhammeds starka personlighet befann sig plötsligt isolerade från varandra med sina egna reaktioner. Skulle den islamska gemenskapen, grundad på den nära förbindelsen mellan en ideologi och en nyfödd stats struktur, bestå? Det var problemet som i allra första rummet uppställde sig för dem som hade den tillstymmelse till politisk insikt, särskilt den bortgångnes rådgivare, arvtagarna till hans ledande idéer, till hans tro som så omedelbart formulerats i en politisk doktrin. Det var inte svårt att förutse att mästars död skulle frigöra de mäktiga anarkistiska tendenserna i det arabiska samhället. Beduinerna skulle förneka islam och skaka av sig Medinas överhöghet, judarna skulle resa huvudet, profeterna i Yamāma och annorstädes skulle försöka börja om

Muhammeds äventyr för egen räkning. Det behövdes en fast kärna för att gripa sig an verket och fullfölja det. Dessförutan var allt förlorat.

Denna kärna tycktes glida isär. Medinaborna, särskilt stammen Khazraj, kände att de som de alltid hade avundats, de qurayshitiska utvandarna som kommit från Mecka med Muhammed, skulle försöka tvinga på dem sina ledare. Då profeten var död, fanns det inte längre något skäl att underkasta sig dessa främlingar. De samlades i ett stort skjul tillhörigt en av deras klaner, Bana Sā`ida, och diskuterade intensivt om det bästa sättet att tillvarata sina intressen. De föreslog att som överhuvud för Medina välja en av sina framstående män, Sa`d ibn Ubāda. Abū Bakr fick reda på saken i Muhammeds hus och sprang genast dit med de andra politiska ledarna, `Umar och Abū `Ubayda. De fick på vägen sällskap av chefen för Medinastammen Aws, Khazrajs rival som mindre än någon annan önskade att makten skulle tillfalla denna stam. På gatorna nådde agitationen medlemmarna i de andra stammarna som befann sig i Medina och inte ville bli offer för de beslut som skulle fattas. Natten föll. Alla glömde bort liket som låg i `Ā'ishas lilla hydda.

Diskussionen blev lång, ivrig och förvirrad i oljelampornas och facklornas sken. En Medinabo föreslog att man skulle välja två chefer: en qurayshit och en Medinabo. De flesta förstod att det skulle innebära att man lät gemenskapen gå mot splittring och sammanbrott. Alla skrek i munnen på varandra och det är möjligt att slagsmål utbröt. Det måste bli ett slut på det. Dunkelt förstod dessa män att systemets sönderfall skulle bli en katastrof för dem alla. Ingen Medinabo gjorde sig åttlydd utan invändningar i sin egen stad ens. Stammarna utanför Medina skulle vägra följa sådana som de misstänkte för att i första hand tänka på sin stams intressen. Den idealiska kandidaten var en av dessa qurayshiter som frigjort sig från sin egen stam av en lång exil och en lång kamp mot den, en av arvingarna till den bortgångnes idéer. Abū Bakr föreslog `Umar eller Abū `Ubayda. Hans tal som vittnade om en välbalanserad och intelligent personlighet, som inte tappade huvudet i de allvarliga stunder som man nu upplevde, hade gjort intryck på de närvarande. `Umar som hade rykte om sig att vara alltför hetlevrad stötte på förbehåll. Han avstod till förmån för Abū Bakr. En överenskommelse slöts sent på natten om utnämningen av denne. Han skulle bli Guds budbärare ”ersättare” (*khalifa*, av vilket vi har vårt ”kalif”). Islam levde vidare.

Under tiden hade familjens medlemmar, svärsonen `Ali, farbrodern `Abbās, adoptivsonen Zayds son Usāma och skyddslingen Shuqrān, samlats i Muhammeds hus. De övervägde att omhänderta den dödes arv till förmån för sin egen klan, `Abd Manāf av Quraysh. Men de hade knappast några anhängare utom en handfull qurayshiter av gott rykte: Talha, Zubayr och kanske den mer komprometterande Abū Sufyān. Välsinnade sagesmän vidarebefordrade ekona av mötet hos Banū Sā`ida till dem. De var vanmäktiga i sitt raseri. Kanske de räknade med att ta revansch lite senare. I flera månader vägrade de erkänna Abū Bakr. Den natten gjorde de något abnormt och oväntat. Man kunde ha väntat sig att det vördnadsvärda liket skulle begravas under högtidliga former så som man många gånger förut hade gjort med mindre viktiga personer på Baqi`s begravningsplats, bredvid hans son Ibrāhīm, hans dotter Ruqayya och så många andra följeslagare. Det framgick tydligt att `Ali, `Abbās och deras vänner ville undvika en sådan ceremoni, där Abū Bakr, ledare för begravningsprocessionen, skulle ha framstått som profetens utpekade efterträdare. Man kommer att tänka på Antonius vid Cesars begravning och Stalin utnyttjande Lenins begravning på liknande sätt. Hur som helst beslöt de begrava profeten redan samma natt i hyddan där han hade dött. De underrättade inte ens `Ā`isha (Abū Bakrs dotter!) som förmodligen sov hos en medhustru när hon plötsligt fick höra dödgrävarens hackor. Man tvättade i all hast kroppen, svepte in den i tre kappor,

placerade den i hålets botten och kastade jord över hans huvud. Det var för alltid slut med qurayshiten Muhammed ibn `Abdallāh.

Seger över döden

Det var inte slut med islams profet. I denna befängda strävan efter odödlighet som driver så många människor är grundaren av en ideologi eller en stat gynnad. Hans handlingar och idéer informerar historien genom seklen. Muhammed var båda sakerna på en gång. Han kombinerade i samma person Jesus och Karl den store.

Hans liv var slut men hans storhet hade knappt börjat. Han hade skapat ett embryo till arabisk stat eldad av en arabisk religion. Att denna skapelse svarade på Arabiens djupa behov var uppenbart eftersom den överlevde den fruktansvärda krisen som följde på hans död. Mäktiga faktorer som jag har försökt analysera framdrev upprätthållandet av den byggnad som svarade på så många krav. Men detta tryck från sakernas natur kunde bara få verkan om det fanns människor som förstod det och översatte det i en serie politiska beslut från dag till dag. Muhammed hade haft turen att möta män som dög till den rollen. Han hade format dem. Nu befann de sig där, Abū Bakr, `Umar, Abū `Ubayda för att stå emot upplösningens krafter, upprätthålla den politiska och ideologiska sammanhållningen, slå tillbaka fienderna och erövra nya länder för staten och religionen.

Några veckor efter Muhammeds död gav sig Usāma iväg till de syriska gränstrakterna för att utföra den uppgift som profeten hade anförtrott honom. Abū Bakr hade energiskt vägrat inställa expeditionen eller ge den i uppdrag till någon annan. Guds budbärare måste lydas även efter döden. I september samma år marscherade Khālid iväg för att besegra de upproriska motståndarna på Arabiska halvön. Följande år angrep han perserriket, medan Abū Sufyāns son Yazid, mycket taktiskt utnämnd till general av Abū Bakr, invaderade det syriska Palestina. Den arabiska freden ålade som vi har sett stammarna att utanför Arabien finna utlopp för sin stridslust och rovlust för att hålla sig vid liv. Araberna hade många gånger förut attackerat de bofasta folken i Bördiga halvmånen. I bästa fall hade de skapat småstater som snabbt assimilerats av den lokala civilisationen och bragts till vasallskap, sedan underkastelse under de mäktiga världsriken. I värsta fall hade de stötts tillbaka eller massakrerats. Men denna gång hade de bakom sig en sammanhållen stat och bar på en ideologi som avvisade assimilering. Framför sig fann de bara det besegrade sassanidriket och det bysantiska riket, som trots sina nyliga segrar var djupt försvagat och splittrat. Allteftersom de ryckte fram rasade arméerna samman i likgiltighet eller med de oliktänkande och förtryckta massornas bistånd. De själva förblev starka, eniga, mäktiga och beslutsamma.

Eniga? Inte alldeles. Klanerna, grupperna och intressesammanslutningarna från tiden före islam och de som hade bildats med den råkade i luven på varandra. Men splittringens spöke skrämde alla och den största delen av de arabiska massorna stod enade, i entusiasm eller resignation, bakom gemenskapens ledare. År 37 efter *al-hijra* (657) i det första stora slaget mellan muslimer, mellan 'Ali och Mu`āwiya vid Sillin, stod situationens ohygglighet klar och de stridande fäste Koraner på sina lansspetsar för att mana till slut på denna broderstrid. Det var en politisk manöver, men maningen till islamsk enhet gjorde intryck på alla och vann överhanden. Striden avbröts och man grep till medling. Bortsett från några oförsonliga, de s k separatisterna (*kharijiterna*), samlade sig opponenterna med eller mot sin vilja bakom ledaren som historiens vindar, de politiska manövrerna och stridens slump hade ställt i spetsen för dem.

Till en början var den muslimska arméns framgångar väsentligen arabiska framgångar. Det

var araberna som kastade sig ut för att erövra världen, avancerade allt längre och längre, allteftersom de märkte att ingenting kunde stoppa dem. De kastade de svaga fiendearméerna överända, bemäktigade sig städerna som ofta öppnade sina portar för dem och övertog förvaltningen över vidsträckta områden vilkas befolkningar underkastade sig utan knot. Nya härskares ankomst förvånade dem inte. De hade sett så många. De gamla herrarna var inte älskade. Ett sekel efter att den obskyre kameldrivaren Muhammed hade börjat samla några fattiga Mecka-bor kring sig i sitt hus härskade hans efterträdare över landet från Loire till bortom Indus, från Poitiers till Samarkand.

Det var ett arabiskt välde. ”Vi araber var förödmjukade, de andra trampade oss under fötterna utan att vi gjorde detsamma tillbaka. Då sände Gud oss en profet och ett av hans löften var att vi skulle erövra detta land och besegra det.” Araberna, alla nu muslimer, drog kollektivt fördel av inkomsterna från dessa väldiga, bördiga länder. De uppbar en relativt lätt skatt, mot vilken de lät invånarna odla sina jordar, ägna sig åt sina sysselsättningar, ordna sina personliga mellanhavanden som de ville, tala sitt språk, dyrka sin Gud och följa sina präster. Segrarna delade ganska rättvist upp tillgångarna från denna ofantliga inkomstkälla. I spetsen för väldet stod den familj av Quraysh som mest hade motsatt sig profeten, Abū Sufyāns familj, umajaderna. Dess främste organisatör var Mu`āwiya, Abū Sufyāns son, son också till Hind, denna kvinna vars hat mot islam hade gått ända till hysteri. Hon hade ju på kvällen efter slaget vid Uhud slitit ut Guds lejon, profetens farbror Hamzas lever ur hans bröst och ätit den. Allt försiggick som om Muhammed hade verkat och predikat för sina fienders största ära och vinning. Han erövrade ett imperium åt Quraysh som hade avvisat honom. Ett vanligt resultat av revolutioner!

Men idéerna lever sitt eget liv och detta liv är revolutionärt. Väl förankrade i människornas minnen, nedskrivna på papyrus, pergament eller t o m som för Koranens del på kamelers skulderblad fortsätter de att verka till statsmännens och kyrkoledarnas stora förargelse, de som har utnyttjat dem, kanaliserat dem, utarbetat en kasuistik för att eliminera deras farliga återverkningar på ett välreglerat samhälles goda ordning. Mot de skriftlärdade och fariséerna uppställer Jesus lagens och profetens ord. Mot den stora kyrkans biskopar och präster använder kättare av alla de slag genom seklerna evangeliernas explosiva texter. Mot de korrumpade republikernas härskare sätter opponenter av varje sort upp deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna. Mot socialdemokratins funktionärer utnyttjar Lenin texterna där Marx revolutionära glöd lyser fram. Mot det stalinistiska förtrycket håller opponenter fram Lenins deklARATIONER. Så skapas historien, en ström av levande och sjudande krafter som hierarkierna försöker hålla tillbaka, alltid förgäves i det långa loppet.

Samma sak i islam. Koranen, Guds odiskutabla ord, överförde till följande generationer budskapet från en nedtryckt människa, som orättvisan och förtrycket vid en given tidpunkt hade upprört. Han slungade i sin kaotiska framställning ut invektiv och utmaningar mot de mäktiga, kallelser till rättvisa och jämlikhet bland människorna. En dag dök det upp män som fångades av dessa ord och gjorde dem till sina vapen. De arabiska härskarna genomdrev inte som man har trott i Europa omvändelsen med våld. De såg tvärtom på den med missnöjda ögon. Den var ett medel att undgå skatt, att upptas i mängden av fordringsägare gentemot staten, att sålunda dubbelt minska den del av kakan som varje muslim förfogade över. Men hur skulle man förhindra det? På umajadernas tid piskades några kristna, judar eller mazdéer som ville övergå till islam. Men denna skandal kunde inte upprepas i det oändliga. Ingenting i Koranen eller i Muhammeds exemplariska uppträdande reserverade kunskapen om Guds sanning för bara araberna. Att godta en sådan hypotes var ologiskt, vilket visserligen aldrig har varit ett

argument i politiken, men i synnerhet undergrävde det grundvalarna för ideologin som imperiet var byggt på. Fö godtog och gynnade den arabiska sedvänjan adopterandet av klaner av varje slag och ursprung som sålunda blev fullkomliga araber. Flödet av omvändelser tilltog så långsamt och blev till slut oemotståndligt. Perser, syrier, egyptier, berber, goter, greker och många andra anslöt sig till araberna, betraktade sig som araber, blev verkligt araber. Men ännu mycket talrikare massor blev muslimer.

De nya, ofullständigt eller inte alls arabiserade muslimerna uthärdade snart inte den arabiska hegemonin. De blev de bästa kännarna av den heliga texten, profetens historia och det gamla Arabien. De skapade den arabiska filologin och den islamska teologin. Genom att utnyttja kulturarvet i alla de nationer som de utgått från och blanda idéerna, teknikerna och modellerna grundade de den islamska konsten, den islamska vetenskapen, den islamska filosofin, den islamska civilisationen. De ursprungliga araberna, nu anpassade och förfinade, deltog också i detta kollektiva skapande. Men de måste acceptera jämlikhet med de människor som de hade underkuvat och av vilka många nu totalt identifierade sig med dem. Den revolutionära rörelsen som framtvungade denna jämlikhet triumferade i just de världens namn som hade gjort dem segerrika. Den antog som sin fana Koranen, som exempel och garant profeten. Genom seklen skulle många andra rörelser som vållade omstörtningar inom islam göra detsamma.

Vid basen av allt detta fanns idéerna som hade gripit Muhammed ibn `Abdallāh, omformade förvisso, omvandlade i samklang med det nya tänkandet. Någonstans vid denna lyckade eller misslyckade rörelses, dessa mer eller mindre berättigade, mer eller mindre inadekvata begrepps källa fanns det den som hade varit en obetydlig kameldrivare i en anspråkslös familj i Quraysh. Hur värderar man exakt hans bidrag, det han gav i arv, det som i människans historia blev annorlunda därför att han hade existerat, därför att hans liv hade varit sådant som det här har beskrivits? För de troende muslimerna markerar hans ankomst en våldsam omvandling, en revolution, en avgörande vändpunkt. Förut rådde okunnighet och ett mörker som knappt skingrades av det svaga ljus som spreds av de judiska och kristna uppenbarelsernas stympade trossatser. Efteråt härskade sanningen och den gudomliga lagen, rättvis, vis, förnuftig, visserligen inte alltid iakttagen, men alltid närvarande som rättesnöre, som en norm, som en tillflykt. Den verkade därigenom, utövade sitt tryck på människornas handlingar, påverkade händelserna, vred den mänskliga tillvaron i det godas riktning.

Historikern ser naturligtvis på saken på ett mycket mer komplicerat sätt. Han kan inte klara sig undan med en primitivt uppfattad determinisms eller en elementär marxisms obevisade påstående : om Muhammed inte hade fötts, skulle den rådande situationen ha kommit en annan Muhammed att framträda i hans ställe. Nej, händelserna skulle säkerligen ha blivit mycket annorlunda. Vad skulle det ha blivit av de båda stora imperierna och Arabien? Man kan spekulera i det oändliga. En annan Muhammed som kommit tjugo år senare skulle kanske ha funnit det bysantinska riket konsoliderat, berett att segerrikt motstå ökenstammarnas attack. Arabien skulle ha kunnat omvändas till kristendomen. Situationen krävde som vi har sett lösningar på mycket viktiga problem. Men dessa lösningar hade kunnat bli helt olika. Ett annorlunda tärningskast och slumpen hade lett händelserna i en helt annan riktning.

Vi vet inte vad som hade kunnat ske. Men vi vet väl vad som skedde. Och Muhammeds arv har varit avsevärt. Han förutsåg visserligen inte, i varje fall inte i början, vad som skulle resultera av hans minsta beslut. Men orsakskedjan har åstadkommit att varje val han gjorde, banalt och utan följder för en annan, medförde enorma återverkningar på miljontals ännu ofödda män och kvinnor. Allt kunde en viss dag bero på riktningen han tog i en mörk gränd i Mecka. Och om han hade dödats vid Badr skulle utan tvivel mänsklighetens tekniska utveck-

ling i allmänhet eller dess marsch mot mer produktiva ekonomiska former inte ha berörts märkbart, men hur mycket skulle inte ha blivit annorlunda från Filippinerna till Västeuropa!

Utan honom är det mycket osannolikt att det arabiska väldet, som han säkerligen inte förutsett, någonsin skulle ha uppstått. Denna väldiga politiska enhet, senare inskränkt till en ideologisk och kulturell enhet, möjliggjorde en intensiv blandning av människor, tekniker, beteenden och idéer från Kina till Spanien, födelsen av en ny civilisation med sina egna moraliska, konstnärliga och ideologiska värden. Vart och ett av denna civilisations element taget för sig har sitt ursprung, ett komplicerat ursprung, i faktorer där det gamla Arabien och Muhammed själv ofta bara figurerar i andra hand, ofta t o m inte alls. Men deras kombination och expansion skulle inte ha ägt rum utan Qurayshprofetens föregående verksamhet.

Sålunda kommer i ett visst mått, i en viss betydelse denna historia från honom: arabiseringen av tjugoländer från Eufrats och Tigris stränder till Atlanten; avbrytandet av förbindelserna mellan den latinska västern, berövat Nordafrika, och den arabiska orienten; de islamska rikena och imperierna ända fram till det ottomanska väldet som hotade Wien; riddarna och sjöfararna, handelsmännen och piraterna, de bronsmejslande hantverkarna och de inspirerade arkitekterna från Cordovamoskén till Taj Mahall.

Mycket säkrare, mycket direktare i alla fall, kan man tala om profetens andliga och ideologiska arv. Det är inte så som de trogna föreställer sig att hela islams andliga värld kan härledas från det tänkande som han gav uttryck åt. Som vi snart skall se har dessa idéer många andra källor. Under seklen har man heligförklarat dem genom att tillskriva dem profeten. Man har täckt tusen tankar inspirerade av tidens anda och de mest skilda kulturella inflytelser med hans auktoritet. Men trots allt har dessa tankar som var honom så främmande mer eller mindre måst anpassas till ett tidigare existerande system och detta system var det som han efter hand hade utarbetat genom att mottaga och omforma idéer hämtade från hans egen miljö. På så sätt har hans tänkande påverkat hela den senare islamska ideologin. Men särskilt har det gällt Koranen, en produkt av hans undermedvetna, Koranen, läst, omläst, reciterad, deklamerad, lärd utantill redan i barndomen av så många av hans trogna. Redan för de bildade muslimerna, som har tillgång till andra böcker och utsätts för andra inflytelser, är den roll som spelas av Koranen avsevärd. Men för hur många miljoner enkla själar har den inte utgjort den enda källan till en smula högre tänkande, det enda ideologiska, andliga och moraliska rättessnöret? Sålunda tvingar sig Muhammeds andliga värld på det mest omedelbara och närvarande sätt direkt på bonden liksom på statsmannen och filosofen. Effekten härav är överallt ytterst kännbar. Således har vi detta direkta, överväldigade och förskrämda uppfattande av vad som tycks som en gudomlig verklighet, denna känsla av vanmakt i händerna på en oförsonlig herre, denna underkastelse under hans obegripliga vilja. Men också denna positiva, aktiva orientering mot den mänskliga existensens realiteter, denna uppmärksamma ansträngning att forma dem efter sin vilja, detta avvisande av misströstan och ångesten, detta förkastande av lidandet, denna lystenhet att njuta av livet och dess nöjen inom de vidsträckta gränser som satts av Guds vilja, denna intensiva moraliska medvetenhet, lite alltför obesvärat förnufts-mässig i vårt tycke, lite alltför lättvindigt resignerad inför den mänskliga ofullkomligheten, lite alltför fri från denna desperata ängslan inför fullkomlighetens krav och omöjlighet, denna heroiska och tragiska spänning som Jesus, kanske felaktigt, vant oss vid att betrakta som oundgänglig för ett djupare moraliskt liv.

Människan lever inte av bröd allenast. Hon behöver åtminstone några vägledande idéer om sin plats och sin roll i världen, några regler som kan styra hennes efemära tillvaro. De religiösa reformatorerna och profeterna var de som före de moderna ideologerna erbjöd massorna

tillfredsställande system sammansatta av några av dessa idéer och regler. De troende i vår tid, muslimer såväl som andra, har en tendens att i sin religion bara hålla fram de moraliska föreskrifterna och betrakta idéerna som sekundära eller t o m symboliska eller likgiltiga. Därav kommer deras indignation över dem som liksom vi särskilt ägnar sig åt att analysera idéernas ursprung, deras förbindelse med förhållandena i den tid som såg dem födas, som liksom vi har en tendens att betrakta det som är universellt i den predikade moralen som banalt och utan intresse och bara bry sig om det som är specifikt och följaktligen i maximalt beroende av platsens, tidens, den sociala miljöns villkor. För de troende är Muhammed i första hand den som har bett dem vara rättvisa, rättsinniga och goda. Det är nödvändigt att också förstå denna synpunkt. Vi kan förvisso visa att denna predikan också ofta har gått ut på underkastelse under den etablerade ordningen och följaktligen accepterat orättvisorna. Vi kan nu föredra en öppnare moral, mindre bunden till irrationella tabun. Vi kan särskilt fördöma idéer som tycks oss mytologiska. Men under många sekler var denna vidare moral, våra exaktare idéer om världen utom räckhåll för dessa massor utsvultna på rättvisa, fred och elementära förhållningsorder för att leva ett anständigt liv, på enkla idéer som kunde ge en mening åt deras jordiska tillvaro. Vi har med egna ögon sett ideologier födas och formas, härledda ibland från öppna principer, från exakta vetenskapligt utarbetade fakta. De har likväl alstrat sina myter, sin trångsinthet och sina orättvisor. Låt oss därför inte visa alltför stort högmod, alltför stor stränghet gentemot dessa ideologier från det förgångna, som har gett så många människor en mening med livet och kommer att göra det länge än under en kanske omvandlad form, om någon förutsägelse om framtiden tillåts oss. Och låt oss utan naivitet och illusioner erkänna storheten hos skaparna av system som har spelat en så viktig roll, bland dem Muhammed.

För dem som angrep honom, särskilt de kristna, blev han ärkefienden, en avskyvärd människa, en epileptisk svindlare. Man tog reda på vad hans lärjungar berättade om honom för att teckna ett nidporträtt av denna grymma, liderliga individ, full av laster och brott, som skamlöst hade lånat sina fåtaliga idéer av vilsegångna kristna och vunnit sina lättrogna anhängare med taskspelarkonster. De folkliga legenderna gick längre. Enligt dem hade han varit en god kristen som hade omvänt många själar till den kristna tron. Vissa gjorde honom t o m till kardinal. Men kyrkan hade inte erkänt hans förtjänster som han hade önskat. En annan hade utnämnts till påve. Då hade han åstadkommit en schism och vilselett många människor, driven av högmodet att alltid vilja vara den främste. Det är de segrande ideologiernas vana att förklara alla schismer med utbrytarnas högmod, ett bra sätt att hylla den anspråkslöse troendes ödmjuka konformism. Vissa tillade att han efter att ha berusat sig hade uppslukats av grisar. Det förklarade hans trognas fasa för detta djur. Andra såg i honom en hednisk gud, en avgud som man ägnade en motbjudande kult i ”mahomerierna” — vi ser det t ex i Rolandsången.

På andra sidan växte däremot hängivenheten från sekel till sekel. Var inte ideologin som gav miljoner muslimer en mening med livet helt och hållet beroende av denna unika människa, den siste förmedlaren av Guds ord? Då han var dess ursprung, förblev han symbolen för den islamska gemenskapens ideologiska enhet. Ju mindre denna gemenskap fann ledare att utgjuta sin glöd över, ”karismatiska” personligheter utrustade med gudomliga nådegåvor som den kunde skänka sin respekt och vördnad, desto mer tenderade den att ersätta dem med den idealiserade bilden av den bortgångne religionsgrundaren. Hans uppträdande var i minsta detalj en modell efter vilken var och en måste rätta sig. Man försvarade ett visst parti, en viss norm eller en viss idé genom att tillskriva honom dess ursprung genom sina ord och handlingar. Han hade nedlagt reglerna för skilsmässa och utövandet av regeringsmakten liksom han hade visat hur man borde uppträda vid bordet, snyta sig eller älska. Han hade varit

en perfekt och oklanderlig människa. Trots hans uttryckliga förklaringar tillskrev man honom mirakler i växande antal. ”Ingen profet har någonsin utfört mirakler som vår profet”, skrev den marockanske domaren `Iyād i början av 1100-talet. Den arabiska folkloren, de judiska, kristna, mazdeiska och t o m buddistiska legenderna tjänade till att bygga upp en historia rik på underverk, värdig honom och islam. När han föddes hade den persiske storkonungens palats darrat, fjorton av dess torn hade störtat ned, mazdéernas heliga eld hade slocknat, en sjö hade torkat ut, ett mirakulöst ljus hade strömmat fram ur hans mors bröst och lyst ända till Syrien, stjärnorna hade sjunkit så lågt att ett vittne fruktade att de skulle falla ned på honom. Det berättades att hans kropp inte kastade någon skugga, att flugorna inte satte sig på hans kläder, att hans hår inte brann när det föll ned i en eld. Med utgångspunkt från en vers i Koranen skapades en fantastisk historia enligt vilken Gud hade underställt honom månen. För att övertyga Meckaborna hade månen på profetens maning gått sju varv runt ka`ban och sedan spruckit mitt itu. Den hade hyllat Muhammed ”med en röst som hördes av den avlägsnaste och den närmaste”. En halva hade glidit in i hans högra ärm och gått ut genom hans vänstra, den andra hade gått den motsatta vägen. Gabriel hämtade fem äpplen från de himmelska trädgårdarna, ett till honom och ett till var och en av de fyra första kaliferna. Hans äpple talade till honom, sjöng hans ära, räknade upp underverken som bevisade hans mission.

Prosaförfattarna och diktarna sjöng hans lov. Här är t ex vad en from berberpoet i Egypten på 1200-talet, Busfri, säger om honom:

*Muhammed är de båda världarnas, de båda rasernas (människornas och andarnas)
De båda nationernas (arabernas och utlänningarnas) herre
Det är han, vår profet, som bjuder och förbjuder: ingen
är mer sannfärdig än han i sina förnekanden och bekräftelser
Det är han, (Guds) vän, på vars förbön man kan hoppas
mot alla plötsliga fasor ...
Han har överträffat profeterna genom sina fysiska och andliga egenskaper
Och de når inte upp till honom i vetande och storsinhet ...
Ingen har dygder liknande hans:
Han äger skönhetens väsen utan att dela den med andra
Om hans mirakler genom sin storhet stod i förbindelse med hans höga rang
skulle åkallandet av hans namn återge liv åt förtorkade ben
Man skulle kunna tro att han hade en blommas vekhet, fullmånens glans
havets generositet, tidens storhet i fråga om planer ...*

En egyptisk mystiker från samma tid, Dirini, för att ta ett exempel ur högen, förmedlar några vanliga traditioner om honom:

”Muhammed sade: Det första ljuset som Gud har skapat är mitt ljus. Det sägs att Gud när han skapade sin gudomliga tron skrev på den med bokstäver av ljus: det finns ingen gudom utom Gud och Muhammed är Guds apostel. När Adam gick ut ur paradiset, såg han på tronens fot och överallt i paradiset Muhammeds namn inristat tillsammans med Guds. Han sade: Herre, vem är då denne Muhammed? Gud den högste sade till honom: Det är din ättling och hade han inte varit skulle jag inte ha skapat dig. Då sade Adam: Vid detta barns helighet, hys medlidande med fadern. Då utropade man: O Adam! Om du hade åkallat Muhammeds förbön bland himlarnas och jordens invånare hos oss, skulle vi ha gett vår tillåtelse. Bland tecknen på hans mission finns t ex det att han kom vatten att forsa fram mellan sina fingrar och att han mångdubblade dess mängd tack vare sin *baraka* vid många tillfällen som presenteras i de autentiska traditionerna. En av dem berättar att han var i Zawrā', på marknaden i Medina. Så

kom tiden för eftermiddagsbönen. Han stoppade handen i ett kärl och tre hundra män gjorde sina tvagningar med det vattnet. Anas berättar: Jag såg vattnet välla fram mellan hans fingrar ... Bland hans tecken var också den *baraka* som gick ut på att han mångfaldigade födan så att den mättade många människor och varade länge. Han gick in till Abū Talha; där fanns det kornbröd. Han tog emot dem och smulade sönder dem, sedan hällde man smält fett däröver. Då uttalade han de ord Gud ville och sade sedan: Bjud in tio män att komma in. De bjöds in och åt tills de blev mätta. Sedan gick de ut och tio andra bjöds in och så vidare tills alla hade ätit och de var ungefär åttio ...”

Djuren sjöng hans lov och klandrade dem som inte följde honom.

”Vargens ord till Uhbān ibn Aws är väl kända. Han vallade sin hjord. Vargen stannade framför honom och sade till honom: Det förvånande med dig är att du förblir där och vallar din hjord och att du struntar i en profet mäktigare än någon Gud någonsin sänt, en profet som paradiset portar har öppnats för. Invånarna betraktar däruppi från hans följeslagares kamp. Det finns mellan dig och honom bara denna hjord, utan den skulle du ha varit i Guds arméer. Uhbān gick och omvände sig.”

Hans förtjänster och kvalitéer är oräkneliga.

”Han vittnar till förmån för dem som tror på honom och låter sig ledas och mot dem som förnekar honom och visar honom fientlighet. Han medför den goda nyheten om Guds belöning till den som lyder hans Herre. Han straffar den som föredrar att följa sina lidelser. Han har kallat människorna till Gud med Hans tillåtelse i det han frambar bevisen på Hans makt. Han är flamman som lyser upp den som tror på honom och söker hans ljus och då upptäcker denne den stora vägen. Hans ljus har varat ända sedan Adams tid ... Adam kände igen honom och tog honom som förmedlare för att vinna tillträde till Gud ... Han överträffar de andra profeterna liksom solen överträffar månen och havet vattendroppen. Han är deras myndighets pol, deras påbuds väsen, den vackraste pärlan i halsbandet som de bildar, avtrycket i deras infattning, den främsta versen i deras dikt, mittpunkten i deras cirkel, deras morgons sol, deras natts halvmåne ... Res dig, jordens imam, och höj dig till det högsta konungaskapet, bli imam för människorna i himlen! Ärkeänglarna har kommit för att hälsa den högste ledaren, hans ljus är mer glänsande, hans uppenbarelse mer lysande, hemligheten som han bär på mer påtaglig, hans makt och förtjänst är högre, hans omnämmande vackrare, hans anblick angenämare, hans religion mer fulländad, hans framställningssätt mer värtaligt, hans bön effektivare, hans vetande högre, hans maning bättre hörd, hans begäran bättre tillfredsställd, hans förbön har mer verkan, hans hjälp är full av kraft, hans namn är ”prisat” (*muhammad*), hans kropp mer gudfruktig ... han är Herrens mest älskade, han har flest förtjänster bland de troende ...”

Man berättar utförligt om resan han gjorde till himlen en natt, medan hans kropp vilade på sin säng, ledd av Gabriel, uppsutten på stoet Burāq med ett kvinnohuvud. Böcker författades därom. En av dem översattes till latin på medeltiden, inspirerade kanske Dante och blev känd av de toskanska poeterna på hans tid. I var och en av de sju himlarna möter han profeterna som har föregått honom. Ofantliga änglar visar sig för honom. Gabriel förklarar himlens och helvetets hemligheter för honom. Han anländer inför Gud själv, som lägger handen på hans huvud för att han skall genomträngas av det gudomliga vetandet.

Mystikerna, teologerna och filosoferna spekulerar ingående om hans roll, om hans ankomsts innebörd, om hans egenskaper. För den store spanske mystikern Muhī ad-dīn ibn al-`Arabī är hans välkända dragenhet till kvinnorna symbolen för det helas tillgivenhet för delarna, för

kärleken Gud hyser till sina skapelser, för önskan han har att de förenar sig med Honom. För mystikerna ”har allt, himlar, jord, änglar, människor, djinner skapats av anden, själen, hjärtat, det muhammedanska köttet” (L. Gardet).

Det trogna folket respekterar och vördar honom. Man uttalar och skriver inte hans namn utan att bifoga en välgångsönskan: ”måtte Gud välsigna honom och bevara honom frisk och välbehållen”. Man svär vid hans namn. Många avstår från att äta mat som han inte åt. En dag beundrade engelsmannen Edward Lane på en marknad i Kairo några mycket vackra ugnar för vattenpipor. Han frågade keramisten som hade fabricerat dem varför han inte hade märkt dem med sin stämpel. ”Gud förbjude, svarade hantverkaren, jag heter Ahmed (ett av profetens namn). Skulle du vilja att jag för in det i elden?” Man har ofta trott att bärandet av samma namn som profeten gav rätt till ett särskilt överseende från Guds sida. Men `Umar lär ha velat förbjuda det, därför att man kunde drivas att förolämpa, förbanna eller förhåna ”Muhammed”. I själva verket har otrogna som sagt om en person t ex ”Muhammed har ljugit” vid vissa tillfällen råkat ut för allvarliga besvärligheter. Vad gäller direkta förolämpningar mot profeten leder de enligt den religiösa lagen till dödsstraff. För några månader sedan väckte en europeisk professor stor skandal, därför att han vid ett föredrag i Beirut bara hade citerat som ett historiskt vittnesbörd utan att på något sätt stå för dem själv medeltida kristna förolämpningar mot Muhammed. Det blev diplomatiska förvecklingar. Det stämmer föga överens med religionen att röka eller dricka kaffe, har man länge ansett, därför att dessa bruk var okända på profetens tid. Man bar medaljonger, plaketter och stenar där hans kroppsligt och andligt fulländade egenskaper var beskrivna och väntade undergörande effekter därav. Det rapporteras att han hade sagt: ”För den som ser beskrivningen av mina egenskaper efter mig är det som om han hade sett mig själv och den som har sett på den med kärlek till mig skall Gud bevara från helvetets eld. Han skall skyddas från gravens prövning och på uppståndelsens dag kommer han inte att vara naken.” Man räknar fromt upp Guds 99 namn. Man bär dem i amuletter och hängsmycken. Överallt ropar folkliga poeter, deklamatorer och gatusångare ut hans lov inför uppmärksamma och beundrande åhörare.

Profetens ättlingar och medlemmarna av hans familj har särskilda privilegier. De bildar *sharīf*- och *sayyid*-klassen (*sharīf* = ädling och *sayyid* = herre). Man är skyldig dem respekt, vördnad och kärlek. Man bör finna sig i deras nycker och orättvisor. Ingen av dem kommer att lida helvetets plågor, ty profeten skall ha sagt: ”Varje släktskapsband genom allians eller genom blodet skall upplösas på återuppståndelsens dag utom mitt.” De gifter sig inbördes för att bevara det heliga blodet rent. I vissa länder har de utnyttjat sitt ursprung för att skaffa makt och rikedomar. Doktrinen i den shiitiska sekten, den officiella religionen i Iran sedan 1500-talet, tillskriver imamerna, d v s den förstfödde av profetens släkt i varje generation ofelbarhet och övernaturliga gåvor. När på 900-talet den allsmäktige härskaren i Egypten, negern Kāfūr, red på gatan, tappade han sitt ridspö. En *sharīf* tog upp det och räckte det till honom. Han utropade då: ”Nu kan jag dö. Vilket mål kan jag ytterligare ges i livet när en ättling till Guds budbärare har räckt mig mitt ridspö?” Och, tilläggs det, Kāfūr dog faktiskt strax efteråt.

Man vördar stenarna som han stödde sig mot, dem han satt på. En av dem, i Mahajja i Haurān, ansågs underlätta förlossningar. Inte långt därifrån, i Malikiyya, vördade man en träskål som han hade ätit ur. I Qubā. förevisades en brunn där han hade spottat, varvid dess bräckta vatten blev sött. I Jerusalem, Damaskus och Dibin i Haurān liksom på många andra platser såg man och ser man fortfarande avtrycket av hans steg på stenar, ty, sägs det, när han gick över en klippa, sjönk hans fot ned och lämnade ett spår där för alltid. Omkring år 1200 förde en av hans ättlingar med sig en relik av detta slag och tjänade pengar på det. Det uppvisas många

sådana i våra dagars Indien. Hans födelseplats i Mecka, förvandlad till moské, hedras särskilt. 1184 kom den spanske pilgrimen Ibn Jubayr dit och beundrade den gröna marmorplattan kantad av silver som utmärkte det exakta stället. ”Vi gned våra kinder, skriver han, mot denna heliga plats, där den mest berömda av nyfödda kom till jorden, en plats som det renaste och genom sitt ursprung ädlaste barnet har vidrört.” Man bevarar överallt relikier av honom: hårstrån, skäggstrån, tänder, hans sandaler, hans kappa, hans bönematta, ett svärdshandtag, en pil som han använt. Konstantinopel, som så småningom blev den islamska världens huvudstad, berömde sig över mängden av dessa relikier. Två strån från hans skägg var där bevarade i fyrtio näsdukar stoppade i varandra. De förevisades högtidligen de trogna en gång per år.

Folkets vördnad gick ibland så långt att den hotade monoteismen på samma sätt som Koranen anklagade de kristna och judarna för att göra. Hade inte en kommentator förklarat en vers i Koranen genom att påstå att Gud hade låtit sätta profeten bredvid sig på sin tron? Då den vördnadsvärde teologen Tabarī (omkring år 900) protesterade, kastade det troende folket i Baghdad sten på hans dörr. I skilda miljöer införde man tidigt i den rituella bönen och bredvid den en åkallan till profetens ära. Denna åkallan ansågs ha en undergörande inverkan. Man sade så småningom att ”80 välsignelser” av detta slag var värda förlåtelse för 80 synder eller tom synderna under 80 år. En mystiker såg i en värld bortom denna en varelse av ljus ställa sig mellan ängeln-bödeln och honom själv. Det var en varelse formad av talrika ”välsignelser” som han läst upp under sitt liv till profetens ära. Förträder Muhammed personligen emellan för människorna från paradiset där hans själ är hos Gud, medan hans kropp i hans grav som genom ett under förblir oförändrad.

I Medina har den anspråkslösa grop där hans lik så hastigt lades ned blivit den andliga mittpunkten i en moské dekorerad med guld, silver, marmor, mosaiker och diamanter. Den islamska världens härskare har berikat den med sina gåvor, har tävlat med varandra i att försköna den. Bredvid honom vilar hans följeslagare Abū Bakr och `Umar. Det berättas bland folket att det finns ytterligare en plats reserverad för Jesus när han kommer tillbaka vid tidens slut. Efter pilgrimsfärden till Mecka beger sig de flesta pilgrimerna till Medina för att besöka denna grav. Skulle profeten inte ha sagt: ”För den som besöker mig efter min död är det som om han hade besökt mig när jag levde”? Följande råd ges av en samtida fransktalande muslim: ”Du går in i moskén ... och går fram mot graven. (Ā'ishas hydda) är nu ett rum med en enda dörr som bara öppnas vid allvarliga tillfällen. Väggarna är utåt täckta med långa gröna draperier. En trång och mörk korridor som inte mottar något ljus leder runt om rummet. På en av sidorna, den enda som du ser, reser sig storslagna galler, fint utarbetade, skilda åt av pelare vilkas bas i motsats till de andra är av vit marmor prydd med förgyllda inristningar. Dessa vita pelare som återfinns över hela galleriet avgränsar den ”ädla trädgården (*ar-rawda ash-sharīfa*), en mystisk andlig trädgård. Att bedja där, säger traditionen, är som att bedja i paradiset. Profetens grav syns således inte.” Och den moderne reformisten som fruktar avgudadyrkan tillägger: ”Du står kvar framför gallret men du ber inte. Bönen är reserverad för Gud ... Men de fromma tankar som du viskar utan att alltför mycket höja rösten skall inte undgå att storligen hedra Guds apostel.” (J. Roman).

Samma förskräckelse inför de okunniga massornas dyrkan av profeten, inspirerad, det måste erkännas, av en trohet mot andan i Muhammeds budskap, har drivit vissa reformister till radikalare åtgärder. 1804 intog de wahhabitiska puritanernas arméer Medina och förstörde så mycket de kunde av kupolerna som byggts över den heliga graven; alla värdeföremål fördes bort. Men ingenting har kunnat beröva massorna deras vördnad för mannen som de är skyldiga sin tro. Och denna fromhet vill komma till uttryck. Hur skulle den kunna göra det om

inte i former som eliterna finner anstötliga?

Men de troende kan inte alla bege sig till Medina och alla vill ofta och regelbundet visa sin respekt för profeten. Vid en tidpunkt som inte är exakt känd, några århundraden efter utvandringen, uppstår och sprider sig snabbt firandet av en årlig högtid till profetens ära. Godtyckligt placeras den på en måndag, den 12 i månaden den första rabī`. Det var likaså på en måndag han dog och han gav sig iväg till Medina. Festen skiljer sig i vissa detaljer i de olika länderna men lite överallt förekommer det fackeltåg. De fattiga bjuds på måltider, godsaker delas ut, köpmän slår upp marknadsstånd eller tält som lyktor lyser upp på natten, de säljer diverse läckerheter eller kaffe. Lindansare, ormtjusare, folkliga berättare och underhållare av alla slag uppträder. Man ger barnen nya kläder, avlägger besök, smäller av fyrverkeripjäser, parfymerar sig, rider på med rika schabrak betäckta riddjur. Allt andas glädje. Medlemmar i de mystiska broderskapen defilerar förbi, åkallar Guds och Muhammeds namn tusentals gånger, gör åtbörder som snabbt gör dem yra, hamnar i trans, utstöter fromma tjut. I Kairo passerade en sheikh sittande på en häst över ryggarna på tiotals liggande dervischer. Överallt reciterar män utan uppehåll litanior, böner, sånger och dikter till profetens ära. Tal hålls där man framhåller i vilken okunnighet och vilket mörker världen var försjunknen före Muhammeds ankomst, hur han kom med sanningens ljus för att upplysa välsinnade människors hjärtan. I Turkiet läser man upp den berömda dikten som författades i början av 1400-talet av dervischen Suleymän Tchelebi med tillägg av andra poeter vid samma tid. Där besjungs profetens födelse sålunda:

*Alla skapade ting mottog honom glatt
Sorgen försvann, ett nytt liv gavs åt jorden
Alla universums atomer utslungade en appell
i mäktig kör: Välkommen, välkommen!
Välkommen, o mycket höge sultan, du är välkommen! Välkommen, o kunskapens källa, du är välkommen!
Välkommen, du näktergal i skönhetens trädgård!
Välkommen, du nära vän till den majestätiske Herran!
Välkommen, du den goda vägledningens måne och sol!
Välkommen, du som aldrig skiljer dig från gudomen!
Välkommen, du enda tillflykt för vår gemenskaps syndare!
Välkommen, du den enda som kan ge lättnad åt den eländige! ...*

Medan kristenheten i honom såg den illvillige och liderlige ärkefienden, medan islam i honom hyllade ”den bästa av varelser”, kom det män som missförstod den religiösa tron och särskilt denna tro och i honom sökte finna en man som tänkte och handlade på samma plan som de. Greven Boulainvilliers prisar honom i början på 1700-talet som en fritänkare som skapat en förnuftig religion. För att angripa kristendomen gör Voltaire honom till en cynisk svindlare, som likväl med hjälp av sagor förde sitt folk till erövrandet av en stor ära. Hela seklet ser i honom predikaren av den naturliga och rationella religionen, mycket avlägsen korsets galenskap. Akademierna hyllar honom. Goethe ägnar honom en storslagen dikt där han, själva urtypen för en genialisk människa, jämförs med en mäktig flod. Hans bröder floderna och bäckarna ropar till honom, ber om hans hjälp för att leda dem till oceanen som väntar på dem. Oemotståndlig, triumferande, majestätisk för han dem med sig:

*Und so tragt er seine Bräder
Seine Schätze, seine Kinder
Dem erwartenden Erzeuger
Freudebrausend an das Herz*

Carlyle placerar denna stora själ, i vilken han uppfattar något gudomligt, bland mänsklighetens hjältar. Sedan kommer de lärda som går till källorna och rekonstruerar hans biografi efter de arabiska, allt djupare utforskade historikerna. I slutet av 1800-talet ser arabisten Hubert Grimme i honom en socialist som införde skatte- och samhällsreformer med hjälp av en ”mytologi”, mycket begränsad fö, avsiktligt påhittad för att skrämma de rika och vinna deras anslutning. Medan de flesta orientalisterna försöker nyansera sitt omdöme och sätter hans religiösa glöd i första rummet, förnekar den belgiske jesuiten Henri Lammens, stor kännare av källorna, hatiskt hans uppriktighet. De sovjetiska vetenskapsmännen diskuterar om han var reaktionär eller progressiv. De islamska ländernas nationalister, socialister och t o m kommunister åberopar sig på honom som på en föregångare.

Sålunda har var och en i honom sökt återglansen av sin oro och sina problem eller sin tidsålders. Var och en har amputerat honom på vad han inte förstått, var och en har format honom efter sina passioner, idéer och drömmar. Jag gör inte anspråk på att ha undgått denna tendens. Men om den rena objektiviteten är omöjlig att nå, är det en sofism att påstå att det följaktligen är nödvändigt att vara avsiktligt partisk. Om denne man, vars tänkande och handlande har skakat världen, vet vi mycket få säkra saker. Men liksom för Jesu del kan man tvärs genom misstänkta berättelser och haltande traditioner urskilja något som är reflexen av en enastående personlighet, förvånande för de vanliga människor som samlades runt honom. Det är denna reflex sådan jag har trott mig uppfatta den som jag har försökt framhålla i denna bok. Det är ingen enkel bild. Varken somligas sataniska monster eller andras ”den bästa av varelser”, varken den kalle bedragaren, den politiske teoretikern eller mystikern uteslutande hängiven Gud. Om vi försöker förstå honom rätt var Muhammed en komplicerad, motsägelsefull människa. Han älskade nöjen och hängav sig åt askes. Han hyste ofta medlidande och var ibland grym. Han var en troende människa förtärd av kärlek till och fruktan för sin Gud och en politiker beredd till alla kompromisser. Begåvad med föga vältalighet i vardagslivet frambragte han i sitt undermedvetna under en kort period texter av en förbluffande poesi. Han var lugn och nervös, modig och räddhågad, full av falskhet och uppriktighet, glömsk av förolämpningar och ohyggligt hämndlysten, kysk och vällustig, intelligent och på vissa punkter underligt inskränkt. Men han hade i sig en kraft som med hjälp av omständigheterna skulle göra honom till en av de få människor som har omstörtat världen.

Måste man förvåna sig över dessa komplikationer och motsättningar, dessa svagheter och denna styrka? När allt kommer omkring var han en människa bland andra människor, underkastad våra brister och utrustad med våra krafter, Muhammed ibn `Abdallāh av stammen Quraysh, vår broder.

Efterskrift: Från Muhammed till den politiska islam av idag

De senaste händelserna och i första hand den iranska revolutionen har radikalt ändrat den västliga allmänhetens syn på islam. I denna biografi om profeten som skapade den religionen, skriven i ett väsentligen annorlunda perspektiv, torde läsarna ofrånkomligen ha sökt förklaringar till dessa händelser och andra i den islamska världen som nyligen har tyckts gå i samma riktning. De har där som en följd av denna analys sökt en diagnos som underrättar, lugnar eller varnar dem när det gäller den oro eller de förhoppningar som allt detta har uppväckt hos dem. De har i denna bok bara funnit få, knappt tillämpbara element för denna förklaring och diagnos. Det är ganska naturligt. Jesu liv och evangeliet är till föga hjälp för att ge en möjlighet att förstå politiken under 1900-talet och även långt tidigare i den del av världen som har en kristen tradition. Men allmänhetens nyfikenhet inför problemet är i högsta

grad befogad. Jag skall försöka svara härpå något lite i det avslutningskapitel som följer. Det skulle behövas en hel ny bok för att ge grundvalarna för en fördjupad förklaring. Jag vill här bara ange i vilka riktningar det enligt min åsikt är nödvändigt att söka denna förklaring.

Troende muslimer har uppenbarligen en tendens att förklara allt och särskilt de islamska politiska rörelserna av idag, de revolutionära lika väl som de konservativa, med budskapet som Muhammed mottog. Religiöst lagda personer av en annan tro håller gärna med om denna synpunkt, eftersom mänsklighetens historia för dem i den mån de visar den något intresse framför allt utmärks av Guds ingripanden i mänsklighetens liv och av begreppen som människorna har gjort sig om det gudomliga. Folk tenderar i allmänhet som en följd av hela sin bildning att söka händelsernas hemlighet i doktrinerna som människorna har omfattat. Man har en tendens, så att säga ”av naturen”, att vilja läsa in politikernas beslut och reaktionerna hos massorna som följer dem i idéerna hos tänkarna, filosoferna och profeterna vilkas inspiration de påstår sig följa. Tex tolkar man gärna de marxistiska ledarnas beslut idag med inflytandet från Marx läror. Framtiden liksom det förflutna skulle således nära kunna knytas till detta slag av begrepp.

I vår västliga värld gör man emellertid ett undantag för kristendomen. Vi känner bättre till vår egen värld och vi vet hur litet inflytande som religionen har på det politiska handlandet. Men för äldre epoker, medeltiden och början på reformationen t ex, griper man gärna till detta slags förklaring.

Den minsta uppmärksamma och objektiva analys av förhållandena avslöjar emellertid en mycket mer komplicerad process av växelverkan mellan doktrinernas idéer, de politiska besluten och sättet på vilka dessa fattas och förverkligas. Vad man än ofta tror härom och trots många muslimers djupa religiositet gäller samma sak för islam. Det är vad jag skall försöka visa. Muhammeds budskap har haft ett enormt historiskt inflytande. Men det är enligt min åsikt inte på det sätt som de troende och många utomstående uppfattar det.

Vad Muhammed skapade

Muslimerna har rätt i att hävda att något helt nytt föddes med Muhammeds förkunnelse. Problemet är att exakt avgränsa vad som uppstod, vad Muhammeds förkunnelse skapade, först omedelbart, sedan genom en sekundär utveckling som har levt vidare, som varar och som kanske är oförstörbart.

Det är uppenbarligen islam och islam är en religion. Men vad är en religion? Det är det inte så lätt att säga. Det finns flera slag av religioner. Till vilken typ hör islam?

För den religiöse är en religion väsentligen en samling idéer och handlingar som bestämmer förhållandet mellan å ena sidan människan och hennes samhälle och å den andra det som ligger bortom denna värld. För anhängaren av en given religion representerar dessa idéer och handlingar sanningen på dessa områden. Denna tro är mycket respektabel. Men anhängaren själv, den troende, kan också ställa sig frågor om sättet på vilket dessa idéer, handlingar och strukturen som organiserar de troende griper in i samhället, graden av inflytande de har på människornas totala liv, områdena där deras uppträdande omformas mer eller mindre och de som inte berör det. De mest intensivt troende, mystikerna, föraktar mycket ofta dessa problem som man kan kalla sociologiska och historiska. De har dock allt intresse av att fundera över dem och många har också gjort det eller gör det. Med så mycket större rätt har de icke-troende, för vilka de är det väsentliga, skäl till det.

Islam är mer exakt en universalistisk religion, d v s (liksom bl a kristendomen och buddismen)

vänder den sig till alla människor. Var och en kan i princip ansluta sig till den vilket än hans hemland och ursprungssamhälle må vara. Det var t ex inte fallet med antikens stamreligioner och nationella religioner. Jag har på annan plats försökt visa att de universalistiska religionerna tillhör en ännu vidare kategori som jag kallar de ideologiska rörelserna.

Hur det än må vara härmed, vad som är väsentligt från sociologisk synpunkt i islam liksom i varje annan ideologisk rörelse är att den har skapat å ena sidan en ny gemenskap som ger dess anhängare en egen identitet och å andra sidan en specifik ideologi, en samling idéer som drar upp ett samhällsideal. Gemenskapen i fråga, islam, kan i fallet som sysselsätter oss i vissa faser av sin existens, i vissa av sina sektorer, anse att den verkligen håller på att förverkliga detta ideal. Detta benämns då av sociologen Karl Mannheim en ideologi i inskränkt betydelse. I andra faser och andra sektorer har gemenskapen ansett att det rör sig om ett ideal att bygga upp, vad Mannheim kallar en utopi, utan att nödvändigtvis därigenom förutsätta, som det gängse bruket av ordet vill, att den är ogenomförbar. Frågan om möjligheten att realisera den lämnas åt sidan, åt vars och ens egen bedömning.

Det är viktigt att göra klart för sig att den islamska religionen erbjuder sina anhängare en samhällsplan, ett program att förverkliga redan på jorden. Folk i väst har en tendens att döma alla religionerna efter den som är dem vida mest bekant, kristendomen. På denna punkt skiljer sig alltså islam från kristendomen liksom från buddismen.

Skillnaden kommer därav att islam framträder inte bara som ett förbund av trogna som erkänner en och samma sanning utan som ett totalt samhälle.

Kristendomen föddes som en liten sekt i en avsides provins i ett väldigt imperium. Dess stiftare avsåg ingalunda grunda en stat och insisterade på nödvändigheten att respektera de existerande statliga organisationsformerna. Han ville undervisa människorna i hur de skulle bli frälsta och bara det. De troendes gemenskap, kyrkan, sökte under sin utveckling att bli erkänd av staten, sedan att påverka den och t o m härska över den. Men den har sällan velat ersätta den. Efter att ha blivit en maktfaktor etablerade den sig vid sidan av staten som en ideologisk makt parallell med den världsliga makten. Den identifierade sig inte med den.

Normalt utgör upptagandet i en kristen kyrka väsentligen att man ansluter sig till ett idésamfund, en gruppering som förenar dem som delar en och samma syn på världen med alla dess praktiska konsekvenser inom ramen för ett samhälle som åtar sig alla de sociala funktionerna, att föda människorna, att garantera deras överlevnad och fortplantning, att organisera deras relationer. Kristendomens mål är att upprätta en kyrka, d v s en strukturerad organisering av de troendes gemenskap, som garanterar varje trogen möjligheten att under de bästa villkor ”arbeta på sin frälsning”, att åtnjuta den gudomliga nåden och återlösningen bringad av Kristus. Vad den kristna kyrkan — liksom den buddistiska munkgemenskapen — begär av staten är att den åtminstone tillförsäkrar den skydd och hjälp som tillåter den att utföra sin mission.

Den islamska gemenskapen däremot, född i ett stamsamhälle utan stat, var nästan tvingad av omständigheterna, som vi har sett i denna biografi, att organisera sig som en stat, nästan redan vid sin uppkomst. De troendes gemenskap var samtidigt en politisk struktur, en stat. När man blev muslim anslöt man sig till en religion (din), d v s en samling dogmer som man förband sig att bekänna och riter som man förband sig att observera, och samtidigt till en organisation av politisk typ (*dawla*). Man blev på samma gång troende och undersåte. Överhuvudet för gemenskapen (profeten och hans efterträdare kaliferna) var anföraren som man lovade följa likaväl när det gällde tron som när han fattade beslut om den inre organiseringen av

gemenskapen-nationen (*umma*), om dess yttre förbindelser, om problemen av varje slag som uppkom för dess anhängare.

Propagandan kunde bara framhålla fördelarna med att ansluta sig på båda planen. Kultens dogmer uttryckte sanningen om Gud och det heligas värld. Kultens riter och de föreskrivna sociala handlingarna var likaledes de som var behagliga för Gud. Följden därav blev att dessa politiska och sociala handlingar definierade hur det bästa möjliga samhället på jorden fungerade. Ett samhälle behagligt för en rättfärdig Gud är uppenbarligen ett rättvist och harmoniskt samhälle. Genom att lyda det islamska samhällets regler, genom att låta det största möjliga antalet människor träda in i detta samhälle deltog man i upprättandet av rättvisa och harmoni på jorden.

Alla historieböcker talar om hur den ursprungliga islamska gemenskapen i Medina, grupperad kring profeten, bredde ut sig först genom vapnets makt, senare likaledes genom fredliga omvändelser och antog dimensionerna av ett världsvälde. Araberna, det folk för vilket profeten hade predikat, var den första tiden denna expansions drivande kraft. De skapade ett välde som på samma gång var islamskt och arabiskt och senare, i och med abbasiderna från år 750, ett islamskt välde sammansatt av många folk. Gemenskapen-imperiet skapade en ny civilisation, en ny kultur. Genom att det upprättade nya gränser, liksom Alexanders välde ett årtusende tidigare hade gjort, inträffade inom dessa en blandning av de kulturella traditionerna från Pyrenéerna till Indus och Kinas gränstrakter. De tekniska kunskaperna, det sociala livets regler, de estetiska uttryckssätten, varorna och idéerna utbyttes, anpassades till varandra, förnyades genom utveckling och förändring.

Allt skedde naturligtvis samtidigt som det bar prägeln av staten-gemenskapens nya ideologi. De rent arabiska traditionerna från före islam — ofta brännmärkta av islam som förbundna med den förislamiska hedendomen — bidrog bara med en del av elementen i denna nya kultur. Många andra härrörde från de erövrade folken. Det nya imperiet splittrades snart upp. Det förekom politisk-religiösa schismer som ledde till uppkomsten av flera stater, av vilka var och en proklamerade sig som den enda autentiska och legitima arvtagaren till den ursprungliga gemenskapen. Om styrkerelationerna hindrade utbrytargruppen att bilda en verklig stat, ansåg den sig inte desto mindre, eftersom den var trogen den ursprungliga modellen, ha rätt att göra det, att vara en stat *de jure*. Men den menade att den med våld provisoriskt underkastats *de facto*-staten som den mäktigaste gruppen bildade. Historiskt har bara två gemenskaper av denna typ fortsatt till idag, två formationer av mycket olika dimensioner, svarande mot två mer eller mindre redan från början utkristalliserade tendenser, vad som kallas sunnismen och shiismen.

Men fragmenteringen fortsatte också ofta på det rent politiska planet. Härskare upprättade lite överallt stater som förkunnade att de var medlemmar av den unika gemenskapen (eller snarare en av de gemenskaper som ville vara unika) men som organiserade sin egen maktstruktur och vägrade lyda de rent politiska besluten av profetens efterträdare, även när de erkände att en given personlighet legitimt spelade denna roll och på den grundvalen förtjänade en viss respekt.

Dessa uppsplittringar mångfaldigades med tiden, avbrutna av perioder med partiella samgåenden. Vad är kvar av det? Två väsentliga saker: de troendes gemenskap och idealet siktande till ett rättvist islamskt samhälle, redan förverkligat eller att förverkliga i framtiden.

De troendes gemenskap har levt kvar. Även politiskt-religiösa schismer med ömsesidiga bannlysningar, även mycket våldsamma ideologiska och militära konflikter har aldrig kunnat

totalt eliminera denna djupa känsla av enhet. Nästan alla ”sekterna” t ex har alltid ansett sig ha rätt att enligt föreskrifterna i Guds bok, Koranen, delta i pilgrimsfärden till den främsta helgedomen i Mecka och dess omgivning. De har i allmänhet också kunnat delta i den, även om de ofta måst dölja sin tillhörighet när den varit kättersk i ögonen på dem som politiskt dominerat området kring helgedomen. Den del av idéerna och riterna som förblivit gemensam har varit avsevärd. Det rör sig naturligt nog i första hand om de grundläggande dogmerna om den kommande världen, även om den detaljmässiga utvecklingen av dem kunde skilja sig åt mellan ”sekterna” och fö ofta förblev okänd av massorna eller förvrängd av dem. Vissa bas-idéer, såsom först och främst synen på den ende och oändligt översinnlige Guden, utbreddes universellt av den mest elementära islamska skolutbildningen. Överallt återfinns i det väsentliga samma typ av organisation av den religiösa hierarkin med dess klerker-lärda som leder kultens ceremonier och är utrustade med juridiska befogenheter, en och samma samling riter och symboler som i varje ögonblick framhäver idén om den islamska tillhörigheten, hänvisningen till samma heliga bastexter, särskilt Koranen, Guds eget ord, överallt vördad, överallt lärd utantill åtminstone delvis, även om den förstås dåligt eller inte alls.

Det är inte bara rent religiösa begrepp och handlingar det är fråga om utan om talrika vidsträcktare kulturella element som har heligförklarats av islam. De rör alla områdena av samhällslivet och den dagliga tillvaron, lever kvar ofta även när tron försvinner och står i kontrast till de människors uppträdande som har en bakgrund i andra kulturtraditioner och tillhör eller har tillhört andra religioner.

Under den senaste perioden har en rad faktorer ytterligare tenderat att minska skillnaden mellan ”sekterna”, att sätta denna basenhet i första rummet. Det finns gränser för denna tendens men den dominerar stort f n.

Liknande känslor, förorsakade av liknande faktorer, har länge frambragt samma intryck av grundläggande enhet mellan kristna. Det återstår ännu något av det, särskilt när medlemmarna av samhällen som (tidigare åtminstone) dominerades av kristendomen ställts mot representanter för andra religioner. Men denna känsla av enhet har avtrubbats, undergrävt, frigjorts från den egentliga kristna tron av en lång process av sekularisering som de kristna samhällena har gått igenom sedan redan flera sekler. De oppositionella krafterna som kämpat mot de gamla politiska och sociala strukturerna och hjälpts av den traditionella distinktionen mellan kyrka och stat har där våldsamt, ideologiskt och fysiskt, attackerat de konservativa kyrkorna som öppet visat sin solidaritet med de angripna samhällsformerna. Bakom kyrkans organisation var det själva doktrinen, kristendomen, som attackerades.

Ingenting liknande har skett i den islamska världen, åtminstone inte i jämförbar skala. Den väsentliga kampen under de senaste århundradena har där förts mot den kristna västerns intrång. Det var en kamp där massorna var solidariska med de religiösa kadrerna. Följaktligen har Gud inte dött i orienten. Religiositeten eller åtminstone känslan av att tillhöra de troendes gemenskap har bara försvagats i de europeiserade eliterna, lätt fördömda både som ogudaktiga och som smittade av den kristet imperialistiske fienden. Således förblir den islamska identiteten livlig och intensiv. Muslimerna, även de som mer eller mindre övergivit förfädernas trosföreställningar, bevarar den djupa känslan av att tillhöra samma familj, lyda under en och samma identitet.

Idealet och verkligheten

Vad som också har levt kvar är den djupt förankrade idén att islam föreslår inte bara en väg till frälsningen utan (i synnerhet för många) ett ideal om ett rättvist samhälle att förverkliga på

jorden. Inför en skandalös handling av myndigheterna, en flagrant orättvisa, har muslimerna ofta utropat: ”Vad är detta? Det är inte islam!”

Vägen till frälsningen, liksom de vägar som föreslogs av kristendomen i samma riktning eller av buddismen till befrielsen från den plågsamma kedjan av återfödslar, var verkningsfull. Följd med iver gav den och ger den åtminstone upphov till en inre frid i övertygelsen om att man har gjort allt i sin makt för att vara Gud behaglig och att man således har mycket goda chanser att nå det önskade målet. Men under närmare fjorton sekler har de trogna muslimerna som samvetsgrant observerat de gudomliga direktiven, oundvikligen förbundna med andra mindre samvetsgranna muslimer, smärtsamt måst konstatera att det islamska samhället trots allt var fullt av orättvisor. Tusentals texter av muslimska författare på medeltiden och i modern tid noterar detta faktum med ett beklagande. Man har lagt försäkringar som anses förutse det i profetens mun.

Liksom för de institutionella marxisterna i kommuniststaterna finns förvisso utvägen att blunda inför dessa orättvisor, att där se försumbara detaljer på väg att försvinna, att övertyga sig om och proklamera att samhället som man lever i, eftersom det är islamskt (eller kommunistiskt) är det bästa av möjliga samhällen. En sådan attityd är bekväm för regimen favoriter och de eviga konformisterna. Men det har också alltid funnits tillräckligt med otilfredsställda, missgynnade eller t o m uppriktiga privilegierade, till vilka alla de har anslutit sig som har ett intresse av en omstörtning eller tror det, som har förkastat denna lättvindiga syn på tingen.

Förklaringar finns till hands för att skydda troheten mot gemenskapen och dess principer. Denna trohet förutsätter en fundamental optimism: om idealet som uppställts vid starten inte har förverkligats kan det inte bero på någon ouppmärksam brist i sättet på vilket det har definierats, på otilräckligheten i medlen som har ställts till förfogande för att förverkliga det; det betyder framför allt inte att det inte är realiserbart. Den aldrig förverkligade utopin måste alltid förbli närvarande.

Förklaringarna är alltid desamma. Först är det den att doktrinen rätta inriktning inte har observerats av de ovärdiga ledarna.

Det är sålunda nödvändigt att byta ut dessa, särskilt om man anser att de direktiv som gavs vid starten för själva valet av ledarna inte har följts. Hela den medeltida islam vimlar sålunda av revolutioner på dogmernas och politikens område. Sekter bildas för att reformera de vägar som följs av myndigheterna och återvända till ursprungets sanna lära som bör garantera inrättandet av det sanna islamska samhället, ett rättvist samhälle. Folkrörelser eller kupper för ofta nya ledare till makten beväpnade med den rätta läran som äntligen bör göra det möjligt att nå fram till detta mål. Men samma process upprepas i det oändliga. Det nya samhället uppväcker samma missnöje som det gamla med samma följder.

Om man ber om en förklaring till detta upprepade misslyckande, svaras det oftast med en hänvisning till den mänskliga naturen.

Människans svaghet är generell, om det nu beror på hennes tillgänglighet för satans frestelser eller ej. Deras natur drar alltid människorna, särskilt ledarna, i fördärvet. Även om islam aldrig har godtagit den kristna dogmen om arvssynden, medger den i praktiken, ofta underförstått, att det är denna grundläggande ofullkomlighet som är hindret för tillämpningen av de bästa lagarna och normerna. Det ger visserligen anledning till många frågor men man lyckas undvika dem.

En annan förklaring, ännu mer bekväm och förförisk — ty individerna förklarar gärna sina personliga misslyckanden och olyckor på samma sätt — är att kasta skulden på andra. Man skyller ofta på icke-muslimernas opåkallade ondskas, deras inrotade hat mot islam, deras ständiga aggressioner mot de sant troendes gemenskap. Historien kan tyckas ge fog för denna förklaring. Det är riktigt att den islamska världen ofta har angripits utifrån. Låt oss bara här påminna om att den också ofta själv har gjort sig skyldig till angrepp och att perioderna inte saknats i den islamska världens historia då vidsträckta områden har varit herre över sitt eget öde och muslimerna varit fria att tillämpa sin lag som de uppfattat den.

Den etisk-religiösa illusionen

Sådana förklaringar kan tillfredsställa den troende som är troende just därför att han är fast besluten att inte se bristerna i sådana resonemang. Med troende avser jag fö inte bara den som tror på dogmerna och bevarar tron intakt utan också den som vill förbli en anhängare av gemenskapen kosta vad det kosta vill. Men den som analyserar utifrån eller kritiserar inifrån kan inte undgå att söka orsakerna på ett annat håll. Här är i varje fall förklaringar som jag tycker ger sig för dem som vill genomföra en sociologisk studie av historien och särskilt av de ideologiska rörelsernas ständiga mekanism.

I grunden finns det vad man legitimt kan kalla en illusion. Det är den underförstådda tanken hos alla profeter i termens vidaste betydelse, hos alla förkunnare av nya sanningar att etiken som de lär ut väsentligen kan omvandla samhället om den antas i stor utsträckning. Historiskt, ofta ända in i vår tid, garanterades denna etik av ett system av metafysiska idéer, av en religion. Moralen i fråga var den av Gud önskade moralen. Detta etisk-religiösa begrepp kan lämpligen kallas en ideologi i en av detta ords många betydelser.

Kristendomen och buddismen går visserligen inte ut på att omvandla samhället utan att leda individerna till en personlig frälsning. Inte desto mindre är frestelsen oundviklig när man har inrättat en stat där den sanna tron undervisas, sprids och påbjuds av myndigheterna att föreställa sig att denna stat just därigenom undgår de andras brister. För denna frestelse har naturligtvis särskilt kadren i de samhällen gett efter som har antagit kristendomen eller buddismen som statsideologi.

Med så mycket större skäl kunde islams ideologer tänka på det viset. De var efterträdarna till profeten som, trodde de, hade åstadkommit en rättvis samhällsordning i den nyfödda Medina-staten. Profeten vägledades av uppenbarelserna som bildar Koranen där Gud talade direkt till honom. Som en personlighet privilegierad av sin gudomlige Herre inspirerades hans ord och handlingar — nedtecknade, ansåg man, i *al-hadiths* väldiga och oformliga samling traditioner — också indirekt av Gud (ibland t o m lika direkt). Med utgångspunkt från dessa båda vägar hade idealiska normer kommit till stånd. Det räckte således att strikt tillämpa Koranen och traditionen — när väl denna senare genom ett kritiskt arbete rensats på sina oäkta element — för att upprätta eller snarare återupprätta den ursprungliga harmonin och rättvisan i det islamska samhället. Den högste ledaren för gemenskapen, imamen eller kalifen som man sade, hade i uppdrag att vaka över denna strikta tillämpning av principerna, där han tvingades delegera en del av sina funktioner till administratörer som han utnämnt men som han oupphörligen personligen måste övervaka.

Man var väl medveten om att de idealiska normerna i fråga bara kunde tillämpas korrekt och leda till det förutsedda lyckliga resultatet om de tolkades, omhändertogs och praktiserades av rättfärdiga och fromma människor. Man räknade inte med andra sätt att utse dessa verkställande ombud än deras utnämning av imamen. Allt berodde således på imamens personliga

egenskaper när det gällde att väl leda gemenskapen, utnämna kompetenta, rättrådiga och fromma administratörer och avsätta dem från deras uppdrag om de svek sin plikt. Detta på det väsentliga villkoret att imamen verkligen var överhuvudet för gemenskapen och förfogade över makt, vilket långt ifrån alltid var fallet.

Islams politiska teoretiker formulerade — med många meningsskiljaktigheter inbördes — regler för utnämningen av imamen och kalifen. Shiiterna menade att den legitime, ofelbare och med ett totalt vetande utrustade imamen utses av Gud som låter honom födas som arvinge till sin far inom profetens familj. Men denne ofelbare arvinge har aldrig förfogat över effektiv makt (åtminstone inte inom shiismens huvudgren) och man anser där att den siste ”synlige” imamen mystiskt försvann på 800-talet. Sedan dess gör han, ”frånvarande” och osynlig men vandrande omkring någonstans på jorden, sin vilja känd genom sektens stora teologers tolkningar. Sunniterna är anhängare av utnämning genom val, men det kan där röra sig om föregångarens utnämning (vanligen av sin son) som bekräftas av valet. Den sålunda utnämnde imamen, som kan göra sig skyldig till okunnighet och synd, har mycket oftare än i shiismen varit den verkliga innehavaren av makten.

Men i vilket fall som helst har teoretikerna som gått längst i att förorda val aldrig ansett att detta borde göras av alla gemenskapens medlemmar. Det rör sig på sin höjd om ett val gjort av de uppsatta männen, som här och där (oftast bara i huvudstaden) förfogat över en faktisk maktposition.

I praktiken har valet av imamen inom sunnismen gjorts av de mäktiga i funktion av maktförhållandena och sedan förklarats lagligt av åtminstone några religionens män som åtnjutit någon prestige. Det har alltid funnits sådana som varit beredda att heligförklara ett val sålunda byggt på maktens realiteter.

Kort sagt, även när imamen verkligen förfogade över makten har aldrig någon effektiv mekanism förutsetts för att kontrollera utövandet av denna makt. Det sägs att man *måste* lyda honom, att han måste delegera sin makt bara till rättfärdiga och fromma människor, pennans och svärdets män eller religionens. Han *måste* be särskilt de senare om råd. Alla dessa människor som får någon bit av statsmakten *måste* följa reglerna som uppställs i Koranen och traditionen som de lärda i de religiösa vetenskaperna mer exakt definierar (inte utan många och allvarliga meningsskiljaktigheter i praktiken). För att allt detta skall fungera väl är det nödvändigt att de som har del i makten, religionens män och imamen själv, innehar vissa egenskaper som teoretikerna räknar upp.

Men hur kan man vara säker på att de har dessa egenskaper och de gör vad de måste göra? Hur garantera att även om de har dem de också kommer att behålla dem? ”En pålitlig man är inte alltid säker, en uppriktig rådgivare kan bli en skurk”, skrev en klarsynt teoretiker på 1000-talet. Kort sagt, som Juvenalis sade: *Quis custodiat ipsos custodes?* ”Vem skall bevaka väktarna själva?”

Ingen verklig mekanism har konstruerats för att garantera allt detta. Allt beror på imamens goda vilja, fromhet och rättvisa. De muslimska teoretikerna på medeltiden låter sig inte luras. Imamen kan bli orättfärdig. I allmänhet måste man likväl lyda honom, ty det är av största vikt att bevara ordningen utan vilken religionen inte kan fortleva. Allt eller nästan allt är bättre än anarki. Bara i extrema fall förutser teoretikerna möjligheten av en avsättning. Denna skall i princip verkställas av samma kategorier maktinnehavare och religionens män som deltog i valet av imamen.

I praktiken har avsättningen aldrig varit något annat än en teoretisk legitimering i efterhand av

en kupp, ett uppror av en tronpretendent, ett avlägsnande med våld. Det har alltid funnits religiösa män som varit beredda att heligförklara vilken politisk operation som helst.

Om den avsatte imamen gör motstånd, förklarar sig upprorsmakarna ha rätt att understödja den konkurrerande imamen. Men det rör sig i princip inte om ett uppror. Detta fördöms alltid. Det rör sig om lydningen mot den ende legitime imamen.

De kanoniska texterna föreskriver alltså i allmänhet att man skall finna sig i att lyda även en orättfärdig imam. Gud skall straffa honom för hans tyranni och belöna den trogne för hans lydning. Några traditioner föreskriver visserligen att man inte skall lyda orättvisa befallningar. De tiger om följderna.

Allt är således avhängigt av ledarnas fromhet, rättvisa och moraliska värde och detta även i det fall då makten tillhör den härskare som förutsetts av teorin. Överallt där det har funnits en politisk praxis och sinnen som reflekterat över den — anspråkslösa tänkande människor i stammarna, byarna och städerna eller ryktbara filosofer — har man vetat det. Men där staten åberopade sig på överensställelsen med en lärosats som avsågs omdana mänskligheten hade teoretikerna den svåra uppgiften att förklara varför de styrande, anhängare av denna lärosats, inte nödvändigtvis var bättre. Religionerna som gick ut på en rent personlig frälsning erbjöd ganska lätta möjligheter för denna förklaring. De ideologier (religiösa eller sekularistiska som marxismen) som förordade inte bara en förnyelse av människorna utan av samhället beredde sina teoretiker mer huvudbry. De universalistiska religionerna av denna typ (och islam i första rummet) fann åtminstone på utvägen att sätta den gudomliga viljan i fråga i sista hand. Det goda valet av en imam (liksom av en påve inom katolicismen) berodde, om man bortsåg från skenet av ett mänskligt val, av en nåd, en ynnest som Gud beviljade vem han ville, när han ville det. Det är vad som uttryckligen sägs av Ghazālī, den sunnitiska islams store ideolog i början på 1100-talet.

En ideologi som (av tvång) erkänner ofullkomligheten i de mänskliga institutionerna, även om de står i överensstämmelse med Guds vilja, och deras oförmåga att på jorden upprätta rättvisans och harmonins herravälde, som inte desto mindre gör anspråk på att ha åstadkommit ett avgörande steg framåt i mänsklighetens totala liv, som inte erbjuder konkreta mekanismer som garanterar en politik som vidarebefordrar massan av de styrdas djupa önsknings, kan bara förlita sig på effektiviteten (som den vet är begränsad) i de moraliska råd som ges ledarna. Gudomen kallas till hjälp för att bekräfta observerandet av dessa råd. Man vet att hotet om gudomliga sanktioner också har en begränsad verkan. Man förlitar sig likväl på dessa råd och hot, ty man kan inte göra annat med risk att annars undergräva tron på de högsta lärosatserna. Man måste mana dem till resignation som dignar under de förutsedda och oundvikliga ofullkomligheternas tyngd. På det politiska området kan man således kalla dessa begrepp etisk-religiösa ideologier.

Ett begränsat inflytande

Den etisk-religiösa ideologin — islam liksom de andra — kan påverka människorna i större eller mindre utsträckning. Inte mer än de andra kan den grundligt omvandla samhället. Trots den islamska doktrinens anspråk kan denna ideologi inte omvandla folkgruppernas, staternas, kulturernas och de ekonomiska systemens egen dynamik.

a) Vad än en högstämnd sats av Karl Marx må ha sagt därom är inte mänsklighetens historia bara historien om klasskampen, eller vidare sett, om kampen mellan samhällsskikten. Det är också, och utan tvivel ännu mer, historien om rivaliteten, konkurrensen, kampen (naturligtvis

avbrutna av allianser och fredlig samlevnad) mellan globala mänskliga grupper, stratifierade eller inte. På de primära grupperna (klaner, stammar, byar och städer) har vidare formationer följt: folk, grupperingar av dessa primära grupper som erkänt att de haft en viss inbördes enhet. De kan vara politiskt oorganiserade, bilda en etnisk-nationell stat, i sin helhet eller delvis tillhöra vidsträcktare stater.

Samma typ av relationer, fientliga, vänskapliga eller neutrala, som observeras mellan primära grupper återfinns mellan oorganiserade folk, som normalt begränsar dessa relationer till ideologiska attityder, eftersom de har svårt att agera gemensamt. Det observeras likaså mellan stater av alla sorter.

Här har islam — liksom bl a kristendomen — kommit med en begränsad förändring. Efter begynnelseperioden då de troendes gemenskap samtidigt var en arabisk stat uppväckte tillhörigheten till denna gemenskap, som bestod av många olika folk och till en början sammanföll med en snabbt uppsplittrad stat, ett maximum av dessa känslor av identitet och tillhörighet som knyts till en gruppideologi av det slag man återfinner först i de primära grupperna och de etnisk-nationella staterna, senare i de moderna nationalstaterna. Detta var åtminstone fallet när man passerade de primära gruppernas nivå, ty dessa fortsatte i verkligheten att fungera inom de islamska staternas ram. Det var de i realiteten som säkerligen absolut sett, särskilt utanför krisperioderna som engagerade gemenskapen i dess helhet, samlade det mesta av dessa känslor och mest utvecklade en ideologi av denna typ liksom i den medeltida kristendomen.

Den minsta kunskap om de islamska folkens historia före vår tid visar att islam ingalunda har gjort slut på konkurrensen och konflikterna mellan de primära grupperna av stamtyp eller staterna. Den har bara bidragit med att ge dem ytterligare motiveringar. En viss primärgrupp, koalition av grupper eller stater åberopade sig ofta på en given tendens inom islam, en ”sekt” som gjorde anspråk på att rena religionen för att låna den ett ideologiskt standard, slagord och symboler. Mellan de båda nivåerna gjorde den intensiva blandningen av befolkningen, särskilt i städerna och områdena med bofast jordbruk, bildandet och upprätthållandet av de egentliga etniska ideologierna svårare. Likväl fortlevde känslorna av etnisk-nationell samhörighet även i dessa områden. Det hände också att de tjänade som extra cement, ofta kamouflerad, för koalitioner av primärgrupper, stater, att de utvecklade mer eller mindre egna ideologier inför det företräde som gavs gemenskapsideologin. Grundvalen för en ny blomstring som inträffat i vår tid levde kvar.

b) På samma sätt fortsatte den kulturella dynamiken från delvis nya men inte fundamentalt annorlunda utgångspunkter. Det är helt riktigt att anslutningen till islam har omvandlat kulturen hos folken som på det ena eller andra sättet har omvänt sig till den. Men denna omvandling har bara varit partiell och inte ensidig. Den har inte heller varit alldeles överensstämmande med islams ursprungliga budskap. Den förutvarande kulturen hos folken i fråga har i lika hög grad omvandlat islam. Man kan säga samma sak om kristendomen.

Låt oss notera att vi här tar begreppen ”kultur” eller ”civilisation” (termer som jag använder som synonymer) i den antropologiska betydelsen som alla socialt förvärvade och överförda beteenden med alla deras yttringar: tekniska beteenden (däribland kroppens färdigheter), ekonomiska, kunskapsmässiga och konstnärliga förfaringssätt (inklusive de anspråkslösaste och tillfälligaste yttringarna av estetiska impulser), de juridiska i ordets vidaste betydelse (sätt att gruppera sig, släktskapsförbindelser etc, uttryckligen kodifierade eller ej), de ideologiska (huvudsakligen religionen i de förmoderna samhällena) o s v. Det handlar inte bara om den högre kulturen som den mest utbredda användningen av termen vill, som inskränker begreppet till de intellektuella, estetiska och ideologiska manifestationerna på hög nivå,

tillhöriga en elit.

Särskilt är det idealistiska begreppet, som är mycket utbrett hos den breda publiken liksom bland många lärda (särskilt specialisterna på orientaliska studier), ohållbart inför en objektiv och rationell analys av fakta. Enligt denna uppfattning skulle en idé eller en samling idéer och värden (religiösa eller inte) forma hela kulturen (i ordets vida antropologiska betydelse) hos folken som ansluter sig till den ideologiska organisation som hyllar dessa idéer och värden. Företeelserna kan inte reduceras till denna ensidiga syn.

I början deltog de första troende muslimerna normalt i det förislamiska Arabiens kultur, inom vilken denna gemenskap utvecklades. Muhammeds förkunnelse föreskrev att ett litet antal sociala normer skulle ändras, propagerade kraftfullt för nya idéer och värden och bekämpade energiskt de idéer och värden som motsatte sig dem i det arabiska samhället.

Muhammed lyckades först få sin gemenskap att anta de väsentliga idéer som bestämde hans uppfattning om världen, i allra första hand Guds enhet, liksom de värden och kulturella handlingsmönster som var bundna till dem. Han lyckades få dem offentligt bekända av alla Arabiens stammar, samtidigt som han beklagade sig över denna anslutnings alltför ofta formella karaktär. Men på några punkter förblev den arabiska kulturen vad den var, även när dess praxis i vissa fall stod i motsättning till värdena i den predikade och antagna doktrinen.

Efter profetens död medförde islams expansion, som på några årtionden berörde en stor del av den då kända världen, bildandet av en ny civilisation. Det är nödvändigt att genast precisera denna något vaga term. Det nya imperiet som skapades av de till islam omvända araberna omfattade många folk med egna kulturer. Dessa folks intensiva kontakter innanför de nya gränserna medförde en oerhörd blandning av dessa kulturella drag, d v s elementen som bildade de totala kulturerna. Områden som förut tillhört olika kulturer deltog i denna sammansmältning. En vidsträckt zon med ett starkt inslag av homogenitet trots regionala skillnader bildades sålunda ända från Indus till Ebro. Många beteenden och idéer var desamma. Man kan kalla en enhet av detta slag som samlar människor och folk som delar en avsevärd uppsättning identiska kulturella drag en civilisation. Denna civilisation förtjänar namnet islamsk därför att den väsentliga sammanhållande faktorn i denna enhet var ideologin som dominerade dessa människor och folk, islam.

Men man måste noga lägga märke till att alla elementen i denna gemensamma kultur inte, som den naiva, religiösa och idealistiska föreställningen vill, helt enkelt härrörde från dogmerna i den islamska religionen, offentligt bekänd av den största delen av människorna som befolkade denna zon. Visserligen gjorde de muslimska ideologerna med stöd av den politiska makten enorma ansträngningar för att verkligen ”islamiserar” dessa folk och deras kultur. De försökte genomsyra, impregnera alla elementen i denna ända ut i de vardagligaste och trivialaste detaljerna med sin religions värden.

Men de lyckades inte mycket bättre härmed än de kristna ideologerna på medeltiden i en liknande ansträngning lyckades få de kristna samhällenas alla handlingsmönster att överensstämma med Kristi budskap om universell kärlek och mildhet. Många beteenden och även begrepp, vare sig de var av arabiskt ursprung eller inte, gjorde energiskt motstånd. I många fall hade ideologerna ingen annan utväg än att sätta etiketten islamsk på handlingar och idéer av ett helt annat ursprung. Själva formade av hela sitt samhälles liv och inte bara av de heliga texterna som många naivt tror var de fö ofta uppriktiga. Eftersom islam var det goda, kunde varje idé och handling som de ansåg fundamentalt god inte vara annat än islamsk. Den ofantliga utvecklingen av profetraditionen, *al-hadith*, tjänade i enorm utsträckning till att

sätta etiketten islamsk på en avsevärd sektor av samhällslivet. Det rörde sig om tiotusentals, ja hundratusentals direktiv tillskrivna ett ord, en gest eller en underlåtenhet av profeten själv. På medeltiden visste och sade de muslimska lärde öppet att åtminstone en avsevärd del av denna vidsträckta samling inte var autentisk och de ansträngde sig att göra utrensningar i den, enligt fö otillräckliga och tvivelaktiga kriterier. Man tillskrev sålunda profeten många normer som han aldrig kan ha tänkt på.

Således är det inte bara islam som har omvandlat de islamska samhällernas kulturer. Det är också dessa kulturer som har omvandlat islam. Men teoretikerna har ansett och fått medhåll om att dessa omvandlade kulturer fundamentalt var knutna till islam redan från början.

Även om man vill medge att Muhammeds ursprungliga budskap uppställde regler för rättfärdiga och harmoniska sociala beteenden, tvingar fakta en att erkänna att vad som proklamerades som rättvist och gott av de islamska samhällena var särskilt det som de muslimska ideologerna ansåg rättvist och gott under perioden då deras kultur fick sin kanoniska form, huvudsakligen i det tredje århundradet efter *al-hijra* (800-talet e.Kr.). Denna samling normer helgade av *al-hadith* överfördes till de följande seklen och till samhällena som vanns åt islam efter denna period såsom livsregler till vilka varje möjligt islamskt samhälle måste anpassa sig. Visserligen återfanns den ursprungliga islams grundläggande värden i denna samling men oerhört urvattnade och till stor del tolkade och omvandlade.

Dessa helgade normer definierades och kodifierades av den religiösa klassen, som man kan kalla dessa regimers ideologer. De gjorde upp dem och definierade dem i linje med grundidéerna i Muhammeds budskap. Dessa idéer förnekades aldrig och förblev alltid levande. Men ideologerna tolkade dem, härledde konsekvenserna och tillämpningarna av dem genom sitt samhälles allmänna kultur och kulturen hos den sociala kategori som de själva utgjorde. Medvetet eller omedvetet färgade deras samhällsintressen av sig på deras tolkning här som på andra ställen. De försökte naturligtvis göra denna tolkning gällande. Men de nådde dithän bara genom inflytandet de kunde utöva på den världsliga makten. Detta inflytande växlade. Här träder maktutövningens dynamik in i spelet, om vilken jag skall säga några ord lite längre ned.

c) Man kan om man vill betrakta strukturerna som formas av produktionen, omsättningen och fördelningen av varor som en kultursektor. I vilket fall som helst spelar de där en avsevärd roll. Samhällena måste framför allt leva och fortplanta sig. Varken profeten eller de muslimska ideologerna har ens tänkt på att ändra dessa strukturer. Det är realiteter, scheman som lyder sina egna lagar i funktion av konkreta situationer. När de ändras, när de utvecklas i de samhällena som har övergått till islam, sker det under påverkan av helt andra faktorer än denna religiösa anslutning. Även om man avvisar en ekonomism utan nyanser, är det förvisso sant att ett samhälles ekonomiska liv har ett mycket stort inflytande på beteenden av alla slag, detta så mycket mer som man inte är medveten om detta inflytande. Man följer handlingsnormer, man spelar en roll i den eller den ekonomisk-sociala institutionens verksamhet i det man tror sig lyda ett tvång, en naturlag.

Normalt strävar ideologerna i ett samhälle, d v s i de förmoderna samhällena väsentligen religionens män, efter att anpassa den ekonomiska aktivitetens regler till sina tanke-system. Som för hela det personliga och sociala livet ägnar de sig åt att definiera de goda, dåliga, lovvärda, förkastliga och likgiltiga handlingarna. De förordar att den eller den handlingen av ekonomisk natur utövas på ett sätt som förefaller dem överensstämma med det ursprungliga budskapets anda (eller mycket sällan bokstav). Men det är mycket sällsynt att de tänker på att avskaffa, att omvandla den ena eller andra grundläggande ekonomisk-sociala institutionen

som tycks dem naturlig. Kristna och muslimska ideologer, rörda över slavarnas sorgliga situation, har t ex rekommenderat slavägarna att behandla dem välvilligt och mänskligt, att frige vissa när de kunde det. Sålunda kunde de vinna ynnest hos Gud. Men ingen tänkte på att kräva upphävandet av själva slaverisystemet. När det avskaffades var det till följd av samhällets ekonomiska och sociala utveckling som gjorde det onödigt eller olyckligt. Det har mer än väl demonstrerats av historikerna trots ideologernas desperata ansträngningar att bevisa motsatsen.

d) Praktiserandet av normerna som definierats av ideologerna i funktion av alla de faktorer som jag har försökt ange ovan beror på innehavarna av makten. Makten följer sin egen dynamik. Denna har ingalunda dominerats av den islamska religionens normer.

Den högsta statsmakten i den islamska världen har alltid åtminstone nominellt varit i händerna på en enda man. Mycket sällan har den varit en liten grupp mäns makt, en kollegial makt. Liksom annorstädes har dessa självhärskare allt efter sin personlighet genomdrivit sin egen vilja eller låtit sig påverkas, ja domineras av sin omgivning.

Dessa män har liksom på andra håll oftast förts till makten och hållits kvar där av begränsade grupper individer, innehavarna av den fysiska, militära makten. Det har varit fallet även när det rört sig om den legitime imamen enligt tolkningen av den vid maktens centrum dominerande islamska lagen. En viss grupp styrandes dominans var som på andra håll följd av rivalitet mellan vidsträcktare grupperingar som stödde sig på olika etniska och sociala underliggande lager. Dessutom måste de liksom annorstädes erövra och behålla makten i en ständig konkurrens med andra individer och grupper av presumtiva styrande inom samma etniska grupper eller samma sociala kategorier.

De styrandes beslut härrör liksom på andra håll framför allt från deras vilja att hålla sig kvar vid makten, de, deras krets, deras etniska grupp och sociala kategori. Men de härrör också från deras föreställningar formade av samhällets totala kultur. I denna totala kultur innehar uppenbarligen den religiösa ideologin en framträdande plats.

De styrande utsätts liksom på andra håll för ett tryck från de styrda — mer precist det differentierade trycket från de olika lagren av de styrda — i den mån beslut som drabbar dessas intressen alltför brutalt kan leda till uppror. De måste vid varje tidpunkt beräkna styrkan de själva förfogar över och den som revolterna av eventuella motståndare skulle kunna förfoga över: styrkan hos beväpnade grupper eller i fall av kris, som f n i Iran, styrkan hos ett helt mobiliserat folk som ingen armé kan få bukt med.

Alldeles speciellt måste de ta hänsyn till styrkan som ideologerna (i detta fall religionens män) kan mobilisera om deras politiska val och beslut alltför mycket skulle stöta sig med dem. De kan i förebyggande syfte betvinga ideologerna, tämja dem på de vanliga sätten genom att spela på fruktan och egenintresse. De muslimska religiösa ledarna har inte, som hela den islamska medeltidslitteraturen intygar, varit mer otillgängliga än andra religioners och områdets ideologer för dessa övertalningsmedel. I andra situationer kan de styrande, om ideologerna representerar en mer eller mindre oavhängig och stark makt, underhandla, dagtinga med dem.

Den relativa balansen mellan statsmakten och de ideologiska maktinnehavarna beror på grundläggande institutioner som är svåra (men inte omöjliga) att ändra, på det mått av styrka och oavhängighet som de ger, på statsmaktens materiella styrka, på möjligheterna att mobilisera oppositionella krafter. Ideologerna har ofta en avsevärd moralisk makt som auktoriserade tolkar av tron i vilken samhällets massor ser sina livsregler. Denna moraliska

kraft kan, om villkoren är gynnsamma, här som annorstädes omvandlas till en fysisk, materiell och militär makt.

I de sunnitiska staterna har statsmakten oftast lyckats underkuva ideologerna eller åtminstone ett skikt av ideologer som bevarat ett stort moraliskt inflytande. I shiismen har religionens män av speciella historiska skäl varit mer oavhängiga. De har kunnat bilda strukturer som bevarat sin självständighet. Följaktligen har de bevarat ett större moraliskt inflytande.

De religiösa ledarnas potentiella makt i islam har alltid begränsats av en strukturell faktor av största betydelse. Som vi har sett tillät dem inte de historiska omständigheterna vid islams födelse bildandet av en struktur som var deras egen, där en autonom makt kunde koncentreras, ägnad att förvärva en fysisk, militär styrka som i den kristna kyrkan. Andra historiska omständigheter har försett de shiitiska ledarna (åtminstone av den tendens som tror på tolv successiva imamer som har dominerat i Iran sedan 1500-talet) med en organisationsform som står denna ganska nära.

Överallt och alltid har ideologerna i bästa fall bara delvis kunnat påverka myndigheternas val och beslut. Även om man erkänner att de muslimska religionsledarna troget representerat islam i dess förmodade renhet, har de oftast bara varit ett objekt för myndigheternas makt. De har bara delvis kunnat omvända dem till sina idéer. I stort sett har maktens skiftningar varit oavhängiga av islams normer.

Den kristna västerns recept

För att förstå vår tids utveckling i den islamska världen i fråga om maktens och samhällsledningens problem måste vi göra en hastig avstickare till den kristna västern.

Två växelvisa och sammanlöpande förlopp har där ägt rum. Å ena sidan har monarkiernas auktoritära makt där satts i fråga lika väl av de feodala maktinnehavarnas exproprierade arvtagare som av borgarna som allra först gynnades av denna monarki men som så småningom utvecklade en strävan att kontrollera den. För de ena som för de andra blev det allt klarare att den kristna kyrkan, som praktiskt taget bara förfogade över moraliska maktbefogenheter, var oförmögen att på det minsta effektiva sätt begränsa härskarnas tendens till envælde. Den utgjorde en påtryckningsgrupp som överallt sökte vinna respekt för sina egna intressen som institution. En oövervinnelig tendens drev den att understödja den politiska diktaturen, att liera sig med den. De mest missgynnade kunde bara konstatera att dess etisk-religiösa ideologi högst kunde åstadkomma mycket partiella mildringar på mycket begränsade punkter av de förtryckande och exploaterande institutionernas maktutövning.

Alla de som avsåg begränsa eller kontrollera den absoluta makten återfann de ständigt återkommande recepten, utexperimenterade under skilda former i de grekiska städerna, den romerska republiken och de keltiska eller germanska stammarna. Mycket enkelt rörde det sig om att institutionalisera representationen av de styrda genom delegater valda av dem själva och sedan utrusta dessa delegater med väl definierade maktbefogenheter, inklusive kontroll över de fysiska medlen att få sina beslut respekterade, att således underkasta den högsta myndigheten dessa delegaters kontroll. En ideologi utbildades som naturligtvis lovprisade detta övervakningssystemets välgärningar och i enlighet med lagarna i ideologier av denna typ maximalt utmålade de lyckliga effekterna som man kunde vänta därav. Denna ideologi framställdes för de mest missgynnade, även när dessa i en första fas inte tilläts delta i utnämningen av delegaterna, som i stånd att få samhället att utvecklas i riktning mot frihet, jämlikhet och harmoni för alla. Den etisk-religiösa ideologins oförmåga att erhålla dessa re-

sultat, kyrkans maskopi med krafterna som gick i motsatta riktningen framhävdes energiskt.

Man kan kalla denna liberala ideologi om man så vill en i högsta grad politisk ideologi. Det är onödigt att här närmare framhålla etapperna på den väg på vilken den sökte förverkligas : de holländska, engelska, amerikanska och franska revolutionerna.

Det räcker att här understryka att den politiska ideologin — som i politiska mekanismer såg medlet att styra samhället eller omvandla det i gynnsam riktning i det stora flertalets intresse — organiskt är bunden till nationalismen, åtminstone under dess stora historiska frammarsch. Mot den ofta kosmopolitiska aristokratin, solidarisk med andra värden, mot kyrkan som historiskt länge var förbunden med den aristokratiska ordningen och aldrig helt kunde frigöra sig från sin kallelse att mana till en individualistisk universalism, appellerade mobiliseringen för nationens rättigheter till de förvirrade och dolda känslorna av tillhörighet och identitet som särskilt gjorde det möjligt att nå de lägre klassernas anslutning.

De förordade rekommendationerna, tillämpade och förhärligade av spridarna och anhängarna av denna ideologi, var inom vissa gränser effektiva liksom de alltid hade varit. De tillät på vissa villkor en kontroll över de styrande av den del av de styrda som kallades att genom val utse sina övervakande delegater. Under de rådande omständigheterna i Europa på 1800-talet och början av 1900-talet inspirerade den ideologi som begreppsmässigt hade beväpnat dem som infört dessa mekanismer effektivt också alla lagren av folket till att kräva allmän rösträtt. Sålunda utrustades de missgynnade lagren med effektiva påtryckningsmedel för att erhålla en större del av den nationella gemenskapens makt och rikedomar och upprätta mäktiga motbalanserade krafter. För att vrida klockan tillbaka fordrades det kontrarevolutioner som fördolt eller ej avskaffade mekanismerna i fråga. Den politiska frihetsideologin tjänade och tjänar fortfarande effektivt till att få med hela folket i försvaret av dessa mekanismer.

Utåt var denna modells prestige så mycket större som den i de västliga samhällena gick parallellt med en utveckling av kolossala vetenskapliga och tekniska framsteg, av välstånd och militär makt. Men det dröjde inte länge förrän ideologerna som gjorde sig till de missgynnade klassernas talesmän kunde visa — vilket den senare utvecklingen också skulle demonstrera — att den ekonomiska makten satte snäva gränser för utövandet och utbredningen av massornas politiska makt. Det bekräftades att förutom vissa positiva och ytterst viktiga resultat som vunnits genom tillämpandet av mekanismerna i fråga de omåttliga förhoppningar som väckts av den politiska frihetens ideologer inte kunde förverkligas. Det helt fria och harmoniska, väsentligen rättvisa samhället låg ännu utom räckhåll, särskilt om man tänkte sig det utsträckt över hela världen. I många ögon inom och utom dessa samhällen föreföll det innebära ett misslyckande.

Den kritiska västerns recept

Kritiken av den politiska frihetens ideologi, avslöjandet av dess gränser, medförde utöver de missgynnade klassernas uppror utformandet av en ekonomisk-social ideologi kallad socialistisk, vars mest avancerade form var marxismen. Den förordade som bekant en omstörtning av klasstrukturen som skulle medföra inrättandet av ett klasslöst samhälle. Den marxistiska rörelsen, den mäktigaste representanten för denna ideologi, framlade precisa planer på att riva ned det liberala borgerliga samhället och andra mycket mindre precisa för att sedan bygga upp ett klasslöst samhälle. Dess resultat borde naturligen vara det fullt fria och harmoniska, väsentligen jämlika samhället som skulle utbreda sig över hela mänskligheten, detta ideal som den politiska friheten alltmer uppenbart var oförmögen att fullt förverkliga.

Den socialistiska revolutionen, först segerrik i Ryssland, fick vissa resultat. Den gamla klasstrukturen avskaffades verkligen med undertryckandet av det privata ägandet av produktionsmedlen. Men de av ideologerna väckta omåttliga förhoppningarna på vad denna omvandling skulle medföra sveks ännu en gång.

Det visade sig så småningom, även för dem som ville förbli trogna det socialistiska idealet och medvetet blundade för de uppnådda resultaten, att undertryckandet av det privata ägandet av produktionsmedlen inte hade alla de förutsedda konsekvenserna. Inte mer än de etisk-religiösa ideologierna gjorde det möjligt att väsentligen omvandla kulturernas, de etnisk-nationella konflikternas och maktutövningens dynamik. Långt ifrån att inrätta ett klasslöst samhälle etablerade det en ny klassammansättning. Omvandlingen av de ekonomisk-sociala strukturerna tycktes t o m gynna en mycket effektivare politisk dominans från de maktägande skiktens sida. Mekanismerna för kontroll av de styrande som förordats av den liberala ideologin bevarades formellt, åtminstone delvis med tanke på populariteten de hade vunnit, men de tycktes tömda på sin substans och effektivitet av den nya fördelningen av makten. Ännu en gång försvann drömmen om det harmoniska samhället bortom horisonten.

Den islamska världen prövar västs rekommendationer

På 1800-talet kan den islamska världens eliter konstatera den etisk-religiösa ideologins oförmåga att förverkliga sina ideal. Dessa revideras f ö, kompletteras och förbättras under hänvisning till västvärldens ideal. Eliterna i fråga avser då att också de anta den politiska frihetsideologin. Mycket senare ställer vissa av dem sina förhoppningar på den ekonomisk-sociala omvandlingens ideologi.

Det är mycket viktigt att understryka att dessa båda ideologier inte som i Europa stod fria från de situationer och samhällsstrider som mobiliserade hela det infödda samhället. De mognade först hos eliterna som trodde de var förknippade med de botemedel som hade bringat på samma gång frihet gentemot despotismen, nationell frihet och välstånd till västerns folk.

Men i det ottomanska imperiet användes tanken på politisk kontroll först av de välbärgade lagren som ett medel att bekämpa det inhemska enväldet allierat med den utländska hegemonin. I kraft av den liberala ideologin som gett upphov till dessa idéer och trots de styrandes auktoritanism presenterade det republikanska Turkiet dem för massorna som ett medel att kontrollera dessa styrande. Massorna i städerna, inklusive ett proletariat på väg att ta form, antog dem av det skälet. Massorna på landsbygden, fastlåsta i de gamla strukturerna, förstod dem dåligt. Då deras misär höll i sig eller t o m fördjupades i och med industrialiseringen, såg de knappast något värde i dem och misstänkte att de var ännu ett instrument för eliternas herravälde. I Iran däremot antog den revolutionära rörelsen 1906-1911 dessa idéer i stor utsträckning som ett effektivt kampmedel mot den av utlandet beroende despotin. Senare frantog de båda Pahlavihärskarnas envælde, som manipulerade med dessa mekanismer, dem en del av deras trovärdighet. I Egypten vann de aldrig mycken sådan till följd av dessa manipulationer som nästan totalt berövade dem deras effektivitet och omvandlade dem till de dominerande samhällslagrens härskarinstrument. I Syrien, Libanon, Irak och senare i Tunisien och Marocko var deras kontrollvärde större.

I vilket fall som helst förblev dessa politiska handlingsmönster komprometterade av sitt utländska ursprung, utlöpare från den värld varifrån den utländska dominansen eller (senare) hoten om dominans härrörde. Om man på sin höjd kunde medge att de hade varit välgörande för den utvecklade europeiska världen, var det åtminstone oroande att konstatera att de också hade tjänat till att kamouflera västs (politiska och ekonomiska) dominans över de under-

utvecklade folken, bland dem de islamska. Särskilt kunde de djupa massorna aldrig där se ett effektivt instrument i sina egna intressens och strävandens tjänst.

Planerna på en omvandling av de sociala strukturerna och ideologin som följde med dem var länge kända i mycket begränsade kretsar. Den kritiska västern som spred dem, senare de kommunistiska staterna som tillämpade dem, betraktades framför allt som yttre allierade i kampen mot den kapitalistiska västerns hegemoni. Kampmetoderna som användes i Europa mot den inhemska kapitaliststaten antogs i detta perspektiv mot utlandet. När oavhängiga islamska stater tillägnade sig tillvägagångssätten för en inre omvandling som redan använts av kommunistländerna, förhållandes de särskilt som medel för en utveckling som skulle föra dessa stater upp på en nivå som tillät en effektiv tävlan och kamp utåt, tillät dem att erövra en reell självständighet.

Ingenstans förde de båda slagen av rekommendationer snabbt till iögonfallande framgångar i den nationella kampen som hade ett klart företräde för de (politiskt och/eller ekonomiskt) av Europa behärskade länderna. De förbands t o m med smärtsamma misslyckanden. De förde nya eliter till makten, vilka bildade nya privilegierade klasser lika motbjudande som de gamla i massornas ögon (om inte mer). Ingenstans ledde dessa importerade handlingsmönster till erövrandet av ett välstånd jämförbart med västs, samtidigt som de nya massmedia överallt spred ut den västliga modellens förförelser.

Å andra sidan hade ingen politisk grupp försmått stödet som den för mobiliseringen av massorna kunde få genom att vädja till de djupa känslorna av samhörighet med den islamska gemenskapen. Överallt hade man spelat på denna samhörighet. Man hade med andra ord vida spritt idén att strävan efter politisk kontroll liksom aspirationerna på ett klasslöst samhälle överensstämde med det islamska idealet, att de i grund och botten bara var fortsättningen på profetens idéer och handlingar. Det kunde föra till tanken att islam redan förfogade över en samling överlägsna begrepp och recept som gjorde det möjligt att undvika de utländska former i vilka de hade presenterats.

Återvändandet till den etisk-religiösa utopin

Man hade ställt upp de västliga botemedlen och ideologierna mot islam och framställt dem som modernitetens sista skrik, som det väsentliga i det som hade fört väst till frihet, välstånd och framsteg, vilket inte kunde undgå att få samma effekter i orienten. Men moderniteten visade sig i högsta grad nedslående. Den islamska världens underordnade ställning på den kapitalistiska världsmarknaden (även de socialistiska staterna led till stor del av denna marknads lagar), befolkningsökningen till följd av hygienens framsteg bara fördjupade den stora massans elände. Även där de lägre lagren undfick en viss förbättring av sin levnadsnivå medförde moderniseringen särskilt bildandet av nya privilegierade klasser, vilkas utmanande lyx och pretensioner på att vara ”civiliserade” i förhållande till plebejernas barbari bara ökade dessa massors raseri.

De moderniserade intellektuella hade sökt — och till stor del lyckats — mobilisera massorna genom att använda moderna slagord, alltmedan de försökte visa att dessa bara var tillämpningen av islams traditionella begrepp. Men de betraktade inte desto mindre med förakt de missgynnade folklagrens traditionella seder, levnadssätt och kultur som ”efterblivna”. Det rörde sig för dem om rester från en barbarisk epok som det gällde att övervinna och då lämpligen med hjälp av nya liberala modernistiska tolkningar av de islamska föreskrifterna.

I sin misär förblev massorna trogna denna egna kultur och dessa normer som bestämde en

tillvaro som i stort sett förblivit densamma. De vände sig till sina egna ideologer, religionens män som bildade ett tätt nät av intellektuella av gammal typ som stod folket nära. Fattiga statstjänstemän i de sunnitiska länderna eller i kontroll över en oavhängig kyrkas rikedomar i det shiitiska Iran heligförklarade dessa folkliga kadrer, ideologer med en doktrin och en ritual som ingenting hade förnyat, de trogna massornas kultur.

De traditionalistiska massorna förblev instinktivt fientliga mot de övre västerniserade skiktens seder och allt vad de symboliserade.

De rika och även de måttligt förmögna kunde (men inte alltid) bedyra uppriktigheten i sin islamska tro om än tolkad på det moderna sättet. Mycket ofta var de uppriktiga. I massans ögon förrådde de inte desto mindre i varje ögonblick islams värden.

De rituella föreskrifterna och förbudena var för den inte regler som bara föråldrade tolkningar band till islam utan väsentliga inslag genom vilka islam rotade sig i dess dagliga liv. Med utbildningens framsteg utsöndrades ”organiska” intellektuella ur själva massan vid sidan om de folkliga religionsledarna. De moderniserande rörelserna, konservativa eller oppositionella, gav företräde åt de intellektuella som insupit den västliga kulturen, åt dem som mer eller mindre behärskade de europeiska språken. Andra som inte hade kunnat dra fördel av denna bildning gjorde sig nu gällande i själva denna påtvingade uteslutnings namn. Deras tydliga framgång hos massorna drev t o m många västerniserade intellektuella att ställa sig bland dem.

Eftersom islam enligt moderniserarna själva gav effektiva direktiv för hur man skulle nå framsteg, frihet, välstånd, social harmoni med en väsentlig jämlikhet, varför inte vända sig direkt till den rena islam och inte längre till dessa främmandeideologier identifierade med de dominerande nationerna? Kom inte misslyckandena från dessa ideologier själva, av det faktum att man hade velat underordna och anpassa islam, att man sålunda i verkligheten hade förrått islam? Det är vad den religiösa patriotismen som förblivit stark genom alla skiftningar frammanade. Man kunde nu mena att återvändandet till det förgångna också var vägen mot framtiden.

Frågor inför framtiden

Islam har alltid fascinerat västvärlden. Den har ofta representerat ett hot och ibland en förebild för den. På 1800- och 1900-talen utgjorde den snarare en negativ kontrast med tanke på det tillstånd av uppenbar underlägsenhet i fråga om resurser av varje slag den hädanefter befann sig i i förhållande till väst. Trots några korta perioder, då man fördömde och fruktade dess allians med andra folk som inte heller uthärdade västs överhöghet, trots ett kort skede, ca 1920-1925, av synbarligt samförstånd med den avskydda ryska bolsjevismen, föreföll hotet avvärjt. Den islamska världen höll på att assimileras och skulle ännu mer assimileras, integreras i västvärlden som skulle vidmakthålla sin etablerade överhöghet. De som framhärdade i att kämpa mot denna lösning skulle besegras. Islam skulle bli en av de talrika religionerna, en av största fö, hos vilka deltagarna i den industriella världskulturen, formad och spridd av västern, skulle komma och söka moralisk hugsvalelse och andlig inspiration.

Den iranska revolutionen och de redan oroväckande islamska fundamentalist-rörelserna, vilkas förhoppningar den styrker, har förändrat allt detta, liksom höjningen av priset på denna olja som Allah så generöst begåvat sina trogna med. Den islamska världen framstår åter som en enhet svartsjukt slående vakt om sin särart och kultur på ett sätt som går långt bortom en rent andlig inriktning. Och skulle inte denna makt åter kunna bli ett hot som på den tiden (bara för

tre hundra år sedan) då de ottomanska arméerna belägrade Wien? Är levnadssättet som väst håller fast vid i allvarlig fara? Eller skulle tvärtom denna tro som synbarligen ännu kan rycka massorna med sig vara en tillflykt, en utväg, ett löfte? Skulle den kunna lösa de invecklade problemen i vårt samhälle som inte längre vet vilka normer det skall lyda, på vilka livsregler det åter skall placera sin tro, kort sagt vara något som skulle kunna rädda det från sig självt?

Dessa frågor väcker en ängslig nyfikenhet. Den är värdefull. Allt som leder till en mer avancerad kunskap om motparten är utmärkt. Men den får inte leda vilse och ge falska svar.

Spontant söker man hemligheten i en rörelses, skolas eller kyrkas styrka eller svaghet, i dess framgångar eller misslyckanden, i doktrinen som inspirerar den. Det är ofta till stor del sant vad gäller filosofierna, lärosatserna som bara söker övertyga en elit.

Det är sant bara till en mycket mindre del — enligt författarens åsikt — när det gäller vad man skulle kunna kalla profetskapen, budskapen som inom ramen för ideologiska organisationer söker leda stora människomassor.

Inte mer än evangeliet i sig självt innesluter hemligheten till den kristna expansionen innehåller Koranen och Muhammeds liv hemligheten till den islamska världens historia. Utvecklingen har satt mycket mer komplicerade faktorer i spel. Jag har försökt skissera dem på de föregående sidorna.

Kan den islamska världen idag, liksom den mer eller mindre gjort i det förgångna, bilda ett nytt mäktigt ideologiskt-politiskt block? Varför inte? Den förfogar över fördelar därvidlag som knappast är samlade någon annanstans. En stor massbas där den islamska tillhörigheten inte har undergrävts av någon religionsfientlig propaganda och från vilken ett formidabelt socialt tryck på potentiella opponenter utgår. En religiös patriotism som västs attacker har stärkt och som håller fast vid de gemensamma kulturella värdena. Etniska patriotismer som oftast kan sammanfalla med den religiösa i ett givet område: araber stolta över att ha gett födelse åt denna världsreligion och ha försett den med dess historiska, kulturella och språkliga referenser, pakistanier som trotsar indierna med deras hinduistiska kultur, malajer och indoneser som står emot kineserna, det sovjetiska Centralasiens turkar som vill hävda sig gentemot folk med kristen bakgrund, ryssar, andra slaver, armenier eller georgier. Där nödvändigheten av en politisk och social ideologi gör sig gällande står islam till tjänst med en doktrin som trots sina väldiga luckor i detta avseende tillåter de konservativa att hävda att de har förverkligat ett rättvist samhälle och att sålunda befästa sina privilegier. Den tillåter precis lika väl upprorsmakare att göra anspråk på att följa den för att förverkliga sina strävanden, att insvepa dessa i dess fana.

Alla dessa motsägelsefulla faktorer sammanlöper för att åstadkomma ett block. Men dess slutliga styrka är avhängig av två villkor. Det måste återvinna en ekonomisk och militär självständig makt som det har förlorat. Det finns ingen annan väg dit än industrialisering. Det måste också bevara en viss homogenitet, en viss enhetlig handlingsförmåga åtminstone för de avgörande sammandrabbningarna. Det är möjligt om än svårt. Homogeniteten existerar för ögonblicket bara negativt, i ansträngningarna att åtminstone minska den europeisk-amerikanska hegemonin. Industrialiseringen kan bara bli ojämn, på olika sätt nå de skilda länderna eller kanske de sekundära blocken som t ex arabvärlden. Normalt kan den bara minska homogeniteten.

Om ett verkligt block skulle bli verklighet, homogent, solitt, mäktigt, vilken kommer dess attityd att bli i förhållande till de andra blocken? Det kan ingen exakt förutse. Den kommer säkert att växla enligt den internationella politikens allmänna regler. Det kommer att bli

allianser och konflikter. Kan man frukta att detta block påtvingar andra sina egna livsnormer i det fall en konflikt skulle utbryta och det utgick segerrikt i ett visst område? Det förefaller föga sannolikt. Strukturerna i ideologin som skapat dess enhet har hittills fungerat i riktning mot en samexistens med andra ideologier. Konkurrensen mellan skilda kulturella element uttrycks bara på ett mycket indirekt, förvridet och ofta omvänt sätt av de politiska segrarna och bakslagen. De idéer och normer som f n är i kraft i den islamska världen är genomsyrade av utländska och särskilt västliga element.

Skulle detta eventuella block inom sig kunna skapa ett modellsamhälle av ett nytt slag som undgick de aktuella återvändsgränderna i de västliga samhällena, såväl de kapitalistiska som de kommunistiska? Varför inte?

Det fordras bara villkor som är ännu svårare att uppfylla än de som jag har nämnt. F n tycks det kräva ett minimum av välstånd för alla. För det tycks den islamska världen förvisso förfoga över större resurser än den icke-islamska tredje världen. Men det är nödvändigt att använda dessa resurser på ett riktigt sätt.

Det kommer åter att bli möjligt bara genom en industrialisering. För att vara en lockande förebild blir det också nödvändigt att förfoga över giltiga rekommendationer för den politiska, ekonomiska och sociala verksamheten. Element av dem finns visserligen i den islamska världens mångahanda traditioner men bara på deras förmoderna utvecklingsstadium. Det skulle bli nödvändigt att fortsätta att låna deras moderna former som de utvecklats av den västliga erfarenheten och samtidigt förbättra dem, kanske ge dem en helt ny prägel.

Ingenting av allt detta är i princip omöjligt. I motsats till den rådande uppfattningen i väst är den islamska religionen i och för sig inget hinder härför. Det är de religiösa institutionerna, de religiösa kadrerna som utgör hindret. Religionens män upprätthåller i regel tolkningar av basdoktrinen som är förbundna med föräldrade institutioner, stelnade i ett förhållande av det förflutna som enda giltiga modell; de motsätter sig de val som är nödvändiga för en modernisering, rättfärdigar genom sina uttorkningar och heligförklarar motsatta alternativ. En djupgående reform är oundgänglig. Den är möjlig men den stöter på hårt motstånd när den försöker rubba det förflutnas väldiga tyngd.

Det nya samhället skulle bli ett djupt omvandlat samhälle. Det skulle bevara många idéer och beteenden från det förgångna som inte står i motsättning till moderniseringens grundläggande krav, även om det blir i en form anpassad efter de nya villkoren. Men det skulle inte desto mindre omvandlas i linje med de icke-islamska förebilderna.

Det skulle ingalunda hindra det från att framställa sig som ett specifikt islamskt samhälle. Det klassiska islamska samhället, det medeltida, som ännu tjänar som referens för de konservativa, hade också det i verkligheten lånat en mängd idéer och normer från de icke-islamska samhällena, kulturerna och folken. Det var inte desto mindre övertygat om att det representerade en typiskt islamsk syntes, att det var själva inkarnationen av Muhammeds budskap. Det har överfört denna övertygelse till sina arvtagare.

Hindren är många. Jag har redan nämnt några.

I första hand har vi på ett synnerligen klassiskt sätt motståndet från de privilegierade, de som drar fördel av de rådande institutionerna, om nu dessa bara är förlängningen av gamla sådana eller de har upprättats till följd av en revolutionär process. I de islamska länderna har de den stora fördelen att kunna stödja sig på en mycket stark känsla: den religiösa patriotismen. Man har alltid erhållit imponerande ideologiska resultat genom att utmärka en institution som ”vår”

och angripa en annan som ”främmande”. Faktorer som jag har nämnt ovan har maximalt utvecklat denna tendens i de islamska länderna. Det är denna religiösa patriotism, kanaliserad av gemenskapens ideologer, d v s religionens män, som har gett de traditionella institutionerna, de goda eller dåliga, en helig karaktär. Den har identifierat dem med modellen som det är meningen att uppnå, då de i själva verket ofta f n utgör ett hinder för förverkligandet av en giltig förebild, d v s ett rättvisare samhälle på det inre planet, ett mer tilldragande på det yttre.

Förebilden som på det ena eller andra sättet förverkligas skulle mycket väl kunna tendera att lämna krafter, grupper och kategorier utanför, såsom kvinnorna eller de religiösa minoriteterna. Det är inte nödvändigtvis fatalt ty tolkningar av den uråldriga lagen är möjliga som integrerar dem på jämställd basis. Men det finns en logik i utvecklingen ända sedan början som tenderar i den riktningen och som mäktiga kategorier, krafter och grupper till fullo utnyttjar och kommer utnyttja för att bevara sina privilegier, även ett sådant mycket utbrett som helt enkelt att vara man. Det kommer att bli reaktioner.

Naturligtvis utgörs ett hinder som är svårt att undvika av rivaliteter och strider mellan skilda islamska folk, samhällen och stater. Man kan nöja sig med att nämna konkurrensen från andra block som, om maktförhållandena därför i ett givet ögonblick är gynnsamma, kan anta våldsamma former.

I synnerhet finns det kanske ingen ideologisk, religiös eller ej, och t o m institutionell garanti som helt kan avlägsna det väldiga hindret som utgörs av den av nödvändighet ojämna industrialiseringen. Följderna av denna har inget större skäl att bli radikalt och totalt olika dem som uppstått i den kapitalistiska västvärlden och i den kommunistiska världen. Det är sannolikt att de kommer att utveckla, öka och skapa klasser och skikt med nya privilegierade och missgynnade grupper, att denna situation kommer att leda till strider mellan kategorier, klasser, generationer, länder, områden, folk eller kön. Det är svårt att se varför inte misräkningar, besvikelser eller spänningar skulle uppstå, varför inte här som på andra håll vissa skulle undgå frestelsen för det som man i ordets vidaste, nästan romantiska betydelse skulle kunna kalla ett förborgerligande, den bortskämdes nöjda och njutningslystna mentalitet, katastrofal genom sina konsekvenser och särskilt förblindelsen som den alstrar. Det är svårt att se varför inte i motsats härtill en destruktiv nihilism skulle utveckla sig bland de otillfredsställda.

Låt oss anta att problemet lösts och den islamska världen omvandlats på ett positivt sätt till något klart bättre än vad dess nuvarande situation kan visa upp! Skulle den då kunna tjäna som förebild för andra folk?

Det är inte omöjligt om den förverkligade typen av samhälle — i åtminstone en viktig del av *dar al-islam* — verkligen blir lockande, om det nya blocket också visar sig respektera de andra folken, samhällena och blocken, i första hand den icke-islamska tredje världen.

Det är inte omöjligt men, om man inte tror att en allsmäktig Gud skall avlägsna alla hinder som den mänskliga och sociala naturen lagt i vägen för den gemenskap han omhuldar, skall man ofelbart finna att det är mycket begärt av historien, mycket begärt av ett mänskligt samhälle.

Förteckning över de arabiska termerna, personnamnen och etniska grupperna

Denna förteckning är inte ett namnregister. Den har till syfte att göra det möjligt för läsaren att erinra sig vad som sagts om betydelsen av en arabisk term, personlighet eller grupp och som alltför många vända sidor har fått honom att glömma. Jag har sålunda bara tagit upp de ord och namn som återkommer flera gånger med ett visst mellanrum. Jag har också fört in personer med mer eller mindre likljudande namn mellan vilka det skulle kunna uppstå sammanblandningar och några namn där en precisering tyckts nödvändig. Jag har inte hänvisat till alla sidor där namnen förekommer utan bara till dem där man finner element av en väsentlig förklaring eller identifiering av dem [sidhänvisningarna har nedan borttagits – Red].

Läsaren rekommenderas med fördel läsa vad som sägs i förordet om de arabiska namnen, innan han använder denna förteckning.

`Abbās ibn `Abd al-Muttalib, bankman i Mecka, farbror till Muhammed.

`Abd ... Ordet `abd betyder ”tjänare, slav”. Namnen på `Abd betyder sålunda ”X:s tjänare” där X står för en hednisk gudom på hednatiden, ett av Guds tillnamn efter islams genombrott.

`Abd Manāf, en gemensam förfader till flera viktiga klaner i Quraysh. De bildade således sammantagna den etniska gruppen Banū `Abd Manāf. Det är också det verkliga namnet på Abū Tālib och det som kanske gavs en son till Muhammed som dog i tidig ålder.

`Abd al-Muttalib ibn Hāshim, sonson till den föregående, Muhammeds farfar. Hans avkomlingar betraktas ibland som en etnisk grupp, Banū. `Abd al-Muttalib.

`Abd ar-Rahmān ibn `Awf av klanen Zuhra hette före sin omvändelse `Abd al-Ka`ba, qurayshit, en av Muhammeds första följeslagare, mycket affärsbegåvad.

`Abd Shams ibn `Abd Manāf, en förfader som gett sitt namn till en viktig klan i Quraysh, i vilken särskilt klanen Banū Umayya ingick (se nedan)

`Abdallāh ibn `Abd al-Muttalib, Muhammeds far

`Abdallāh ibn Muhammed, Muhammeds son, död i späda ålder

`Abdallāh ibn Ubayy, Medinaledare, tillhörde Khazrajklanen `Awf

`Abdallāh ibn Unays, muslim i Medina, mördade Sufyān ibn Khālid

`Abdallāh ibn Sa`d, Muhammeds sekreterare, `Uthmān ibn `Allāns dibror, qurayshit

Abraha, kristen härskare i Sydarabien

Abū, arabiskt ord som betyder ”far”; i sammansättningarna som följer: ”X:s far” (det är då en kunya), men har ibland betydelsen ”mannen av ..., mannen med ...”, t ex Abū himār, ”åsnans far = mannen med åsnan”. Det är då ett öknamn. Abū blir Abī när det ingår i en bestämning, varav former som `Ali ibn Abī Tālib, d v s `Ali son till Abū Tālib.

Abū l-`Ās ibn ar-Rabī`, systerson till Khadīja (Hāla bint Khuway-lids son), gifte sig med sin kusin på modernet Zaynab bint Muhammed och blev på det viset profetens svärson

Abu `Afak, gammal Medinabo, antimuslimsk poet

Abu `Āmir, kallad ar-Rāhib, ”munken”, monoteist i Medina, ivrigt antimuslimsk

Abū Bakr ibn Abī Quhāfa, av klanen Taym, en av Muhammeds första följeslagare, hans

rådgivare, svärfar, efterträdare, far till `Ā'isha

Abū Jahl av klanen Makhzūm, inflytelserik qurayshit, stark motståndare till Muhammed

Abū Lahab, tillnamn på `Abd al-`Uzzā ibn `Abd al-Muttalib, ("flammannen", d v s kanske "vacker", men sedan tolkat som "vigd åt helvetet"), Muhammeds farbror, en viss tid svärfar till hans döttrar, en av hans mest förbittrade motståndare

Abū l-Qāsim, Muhammeds kunya

Abū Sufyān Sakhr ibn Harb, av Qurayshklanen `Abd Shams, sonson till Umayya, Hinds man, far till Mu`āwiya, Yazīd och Umm Habība (som Muhammed gifte sig med), motståndare till Muhammed, blev qurayshiternas ledare

Abū Tālib `Abd Manāf ibn `Abd al-Muttalib, Muhammeds farbror och förmyndare, `Alis och Jafars far

Abū `Ubayda, qurayshit, inflytelserik rådgivare till Muhammed

Abū l-Walīd, `Utba ibn Rabī`as *kunya*, se nedan.

`Ād, mer eller mindre mytisk stam eller folk i gamla Arabien, skulle ha bestått av jättar och ha lämnat monument efter sig

`Ā'isha bint Abī Bakr, Abū Bakrs dotter, Muhammeds älskade barnhustru

al- arabisk bestämd artikel (blir ibland ar-, az- eller reduceras till -l-), sök namnet som börjar med denna artikel vid ordet som följer den!

`Ali ibn Abī Tālib, Abū Tālibs son, Muhammeds kusin. Gifte sig med hans dotter Fātima, Hasans och Husayns far, blev den fjärde kalifen 656-661

Allāt, förislamisk arabisk gudinna

Āmina bint Wahb, qurayshit av klanen Zuhra, gifte sig med `Abdallāh ibn `Abd al-Muttalib, Muhammeds mor

`Ammār ibn Yāsir, allierad med Bann Makhzūm, en av de första som omvändes till islam

Ammianus Marcellinus, latinsk historiker på 300-talet

ansār, "hjälparna", namn som gavs Muhammeds anhängare i Medina i motsats till al-muhājirūn (se nedan)

arāk, taggigt träd som tjänar som föda åt kameler och andra djur.

Arethas, grekisk transkription av det arabiska namnet Hārith. al-Arqam ibn `Abd Manāf, qurayshit av klanen Makhzūm, erbjöd sitt hus som mötesplats för muslimerna

`ashūrā, bokstavligen "den tionde", arameiskt namn på den judiska Kippurfstan (yōm kippūr, "försoningsdagen").

`Asmā' bint Marwān, kvinnlig diktare i Medina

`Attāb ibn Asīd, guvernör i Mecka utnämnd av Muhammed

`Awf, klan i stammen Khazraj i Medina.

Aws, den ena av de båda stora icke judiska stammarna i Medina

Aws Manat, en grupp klaner tillhöriga stammen Aws i Medina

Bakr ibn `Abd Manat (Bann), del av Kinānastammen, vars område gränsade till Mecka

Bakr ibn Wā'il (Bann), stor stam i nordöstra Arabien

Banū ..., ”söner av ...” (i plural), kan sättas framför stamnamnen (sök efter stamnamnet i fråga!). Här finns än formen Quraysh, än Bann Quraysh, än med ett latinskt eller grekiskt suffix qurayshiter, umajader, ghassanider. Det handlar hela tiden om stammen, klanen eller familjen som betraktar sig som söner, ättlingar av Quraysh, Umayya, Ghassān.

baraka, bokstavligen ”välsignelse”, ofta betraktad som ett slags vätska, en magisk välgörande utströmning som särskilt heliga personligheter, platser eller föremål förfogar över.

Bilāl, negerslav, en av de första som omvändes till islam. Hans tordönsstämma gav honom tjänsten som Muhammeds härold och förste böneutropare

Cosmas, kallad *Indicopleustes* (den som färdats till Indien), egyptisk köpman på 500-talet

Dūn Nuwās (mannen med de hängande hårlockarna), öknamn på Yūsuf As'ar, även kallad Yath'ar (hämnaren?). judisk kung i Sydarabien i början på 500-talet

dīnar, guldmynt (från latinets *denarius*)

dirham, silvermynt (från grekiskans *drakhmē*)

djinner, lägre andar, genier

Fadl ibn `Abbās, son till `Abbās (se ovan) och följaktligen kusin till profeten

Fātima bint `Amr, tillhörig Qurayshklanen Makhzūm, `Abd al-Muttalibs hustru, mor till Abū Tālib och profetens far `Abdallāh

Fātima bint al-Khattāb, `Umars syster

Fātima bint Muhammed, dotter till profeten Muhammed och Khadīja, hans kusin `Ali ibn Abī Tālibs hustru, Hasans och Husayns mor.

Fazāra, stam i nordvästra Arabien

Ghassān, ghassaniderna, arabisk dynasti från Syrien av kristen monofysitisk bekännelse, det bysantinska rikets vasall

Ghatafān, nomadstam i nordvästra Arabien

hadīth, ”profettradition”, liten berättelse som rapporterar en handling eller ett uttalande av Muhammed. I sin klassiska form överförs den av en sagesman som i sin tur erhåller den från en annan o s v ända till ett ögonvittne.

Hafsa bint `Umar, 'Urtar ibn al-Khattābs dotter, en av Muhammeds hustrur

hajj, hednisk, sedan muslimsk pilgrimsfärd till ka`ban och de kringliggande helgedomarna

Hāla bint Khuwaylid, av klanen Asad, Khadījas syster, Abū l-`As ibn ar-Rabī's mor

Hāla bint Wuhayb, av klanen Zuhra, `Abd al-Muttalibs hustru, kusin till Āmina, profetens mor

Halīma bint `Abdallāh, av klanen Sa`d (stammen Hawāzin), Muhammeds amma

Hamza ibn `Abd al-Muttalib, Muhammeds farbror

hanīf, plur. *hunaḥā'*, namn på de araber som före islam strävade mot monoteistiska trosformer

utan att ansluta sig till någon av de stora monoteistiska religionerna, judendomen och kristendomen

Hanīfa, stor stam i Yamāna i centrala Arabien

al-Hārith ibn Jabala, på grekiska Arethas, ghassanidisk stamhövding, bysantinsk vasall 539-570

harra, fält av vulkaniska, kaotiskt liggande stenar som man finner många av i Arabien

Hāshim, klan i stammen Quraysh som Muhammed tillhörde. Den förfader som gett den sitt namn, Hāshim, skulle ha varit `Abd Manāfs son och `Abd al-Muttalibs far

Hasan ibn `Ali, son till `Ali ibn Abī Tālib och Fātima bint Muhammed, således profetens dotterson, Husayns bror.

Hassan ibn Thābit, Medinabo, Muhammeds officiella poet

Hawāzin, stor stam i norra och västra Arabie, sid 44, 214 Heraclius, bysantinsk kejsare (610-641)

hijra, ”utvandring”, avser framför allt Muhammeds och hans första trognas utvandring från Mecka till Medina 622.

Hind bint `Utba, `Utba ibn Rabī`as dotter, Abū Sufyāns hustru, Mu`āwiyas mor, länge en förbittrad fiende till Muhammed

Homeriterna, grekisk transkription av namnet på himyariterna, en dominerande stam i Sydarabien sedan början på den kristna tideräkningen.

Hubal, Meckagudom avbildad av en figur i öd karneol.

Hūd, mytisk profet sänd till folket `Ād

Hudhayl, stamfederation i västra Arabien

Husayn ibn `Ali, son till `Ali ibn Abī Tālib och Fātima bint Muhammed, således profetens dotterson, Hasans bror.

Ibn Abī Kabsha (sonen till mannen på jordhögen?), ett öknamn på Muhammed, som man sedan mycket tidigt inte känt till betydelsen av.

Ibn Is'hāq (Muhammed), muslimsk historiker, död 768, efterlämnade en klassisk biografi om profeten, utgiven av hans elev Ibn Hishām.

Ibn al-Khattāb, se `Umar.

Ibn Sa`d, muslimsk historiker, död 845, skrev en samling biografier om profeten och hans följeslagare.

Ibn Ubayy, se `Abdallāh ibn Ubayy.

Ibn Unays, se `Abdallāh ibn Unays.

Ibrāhīm, arabiskt namn på Abraham

Ibrāhīm ibn Muhammed, son till profeten och Mārya

Imru l-Qays ibn `Amr, av stammen Lakhm, död 328, tituleras ”alla arabernas konung” på sin grav som bär den äldsta inskriptionen på arabiska

Imru 1-Qays ibn Hujr, kung av Kinda, stor arabisk poet, levde under första hälften av 500-talet

Islām, bokstavligen ”underkastelse, fullständig hängivelse (åt Gud)”, blev namnet på religionen som grundades av Muhammed ganska sent i dennes liv. Det är infinitiven av ett verb vars aktiva particip är muslim (se nedan).

Ismā`īl, arabisk variant av namnet Ismael, Abrahams son, betraktad som arabernas förfader
`Isa, det arabiska namnet på Jesus i Koranen

Jafar ibn Abī Tālib, Abū Tālibs son, 'Abs bror, Muhammeds kusin

Jibrīl, arabisk transkribering av ärkeängeln Gabriels namn

Justinus II, bysantinsk kejsare (565-578), Justinianus brorson och efterträdare

Justinianus, bysantinsk kejsare (527-565).

Juwayriya bint al-Hārith, dotter till Banū 1-Mustaliqs hövding, en av Muhammeds hustrur

Ka`b ibn al-Ashraf, halvjude i Medina

Ka`ba, bokstavligen ”kub”, byggnad av en väsentligen kubisk form, gammal Meckahelgedom
kāhin (plur. *kuhhān* eller *kahana*), ”spåman” hos araberna före islam. Ordet är etymologiskt identiskt med hebreiskans *kōhen*, ”präst”

Kalb, arabisk stam, till största delen kristen, som levde i det bysantinska Syriens gränstrakter.

Kawādh, persisk kejsare av den sassanidiska dynastin (448-531), far och föregångare till Khozrō Anōsharwān, tillämpar samhällsreformatorn Mazdaks ”kommunistiska” idéer.

Kawādh II kallad Shērōē, son till Khozrō II Abharwēz, som han avsätter och låter döda, persisk sassaniderkejsare som regerar ungefär ett halvår 628.

Khabbāb ibn al-Aratt, smed, skyddsling tillhörig klanen Banū Zuhra, en av de första som omvänds till islam

Khadīja bint Khuwaylid, av klanen Asad, rik änka, anställer och gifter sig med Muhammed, mor till Fātima och flera andra av hans barn, Hāla bint Khuwaylids syster

Khālid ibn Saīd ibn al-`Ās, av klanen `Abd Shams, ung qurayshit, övergår till islam till följd av en dröm

Khālid ibn al-Walīd, av klanen Makhzūm, qurayshitisk general, mycket stor strateg, omvänder sig sent till islam, kallad Sayf Allah, ”Guds svärd”

Khatma, klan inom gruppen Aws Manat i Medina.

Khazraj, den ena av de två stora icke judiska stammarna i Medina

Khozrō I, kallad Anūsharwān ”med den odödliga själen”, son och efterträdare till Kawādh I, persisk sassaniderkejsare, regerar 531-579

Khozrō II, kallad Abharwēz ”den segerrike”, persisk sassaniderkejsare, regerar 591-628

Khuzā`a, arabisk stam i närheten av Mecka

kunya, namn ofta buret av araberna med betydelsen ”X:s far” (Abu X) eller ”X:s mor” (Umm X), där X i regel är den äldste sonen. T ex kallar man Muhammed Abū 1-Qāsim efter namnet

på hans son (död i tidig ålder) al-Qāsim. På samma sätt är Umm Mistah Mistahs mor. Det utgör ofta bara en familjär benämning men blir ibland det gängse namnet på en individ. Se också Abū, ovan.

Lakhm (Bann), lakhmiderna, arabisk familj av stammen Tanūkh, grundar kungadömet Hīra, de sassanidiska persernas vasallrike

Makhzūm, qurayshitisk klan

mala', ”senat, de gamlas råd”, namn på gruppen uppsatta män i en klan, stad eller stad som den beslutande makten åtminstone i teorin tillföll i det gamla Arabien.

Manāt, ödesgudinnan som dyrkades i Arabien och betraktades som en dotter till Allah

Mārya, egyptisk slavinna, en av Muhammeds konkubiner, hans son Ibrāhīms mor

Maryam, arabiskt namn på jungfru Maria, i Koranen hopblandad med Moses syster

Maslama, profet hos Banū Hanīfa i Yamāma i centrala Arabien. De muslimska författarna kallar honom Musaylima, en diminutivform i vilken orientalisterna i allmänhet har sett ett öknamn. Men andra har invänt häremot och ansett att Musaylima var hans riktiga namn

Maymūna, svägerska till `Abbās, änka, gifter sig med Muhammed

Mazdéer, anhängare av den av Zarathustra grundade religionen som var den officiella i det persiska sassanidriket.

Mu`āwiya ibn Abī Sufyān, son till Abū Sufyān och Hind, Yazīds bror, blir Muhammeds sekreterare, senare kalif (661-680), grundare av den umajjadiska dynastin och fiende till `Ali *muhājirūn*, bokstavligen ”utvandrarna”, namn givet Muhammeds anhängare bland de qurayshiter som följde med honom från Mecka till Medina

Muhammed ibn `Abdallāh, profeten, av klanen Hāshim och stammen Quraysh.

mu'min, ”troende”, ett av de första namnen som gavs Muhammeds lärjungar (plur. *mu'minūn*).

munāfiqūn, ”tvlarna”, ord som lånats från etiopiskan och betecknade de tvekande, skeptiska, förtegnas o s v. På arabiska frammanar roten som ordet kommer av hur springrättan uppträder när den skyndar att gömma sig i sitt håll i skydd för eventuella faror. Koranen använder det för att beteckna de ljumma Medinaborna med vacklande tro, varav den klassiska översättningen ”hycklarna”

al-Mundhir ibn al-Hārith, på grekiska Alamundaros, ghassanidisk stamledare 570-581

al-Mundhir I ibn an-Numān, lakhmidisk kung av Hīra 418-462

al-Mundhir III, hans ättling, lakhmidisk kung av Hīra, 505-554

Mus'ab ibn `Umayr, muslimsk qurayshit, Muhammeds ställföreträdare i Medina före utvandringen

Musaylima, se Maslama

muslim (plur. *muslimūm*), bokstavligen ”underkastad” (Guds vilja) (se Islam ovan), ett namn som ganska sent i Muhammeds liv kom att beteckna hans anhängare

Nadīr (Bana) eller Bana n-Nadīr, en av de tre stora judiska stammarna i Medina

nagāshi (enligt ett vanligt arabiskt uttal *najāshi*), härskarens titel i Etiopien eller Abessinien

(variant på den nuvarande benämningen *negus*).

Numān ibn al-Mundhir, ghassanidisk furste, 581-584

Numān III ibn al-Mundhir, lakhmidisk kung av Hīra, 580-602

Procopius, bysantinsk historiker på 500-talet.

al-Qāsim, son till Muhammed och Khadīja, död i tidig ålder, sid 52 Qaynugā`, en av de judiska stammarna i Medina

qur'ān, ”uppläsning”, ord hämtat från syriskan, betecknar först de enskilda uppenbarelserna som överförs av ärkeängeln Gabriel (Jibrīl) från Guds sida till Muhammed och som denne läser upp och uppmanar sina anhängare att läsa upp. Namnet ges sedan åt samlingen av dessa uppenbarelser, på svenska Koranen

Quraysh, förfader som gav sitt namn åt stammen som behärskade Mecka

Qurayza, judisk stam i Medina

Qusayy, förfader till de viktigaste grenarna av Qurayshstammen

ar-Rahmān, på arabiska ”den barmhärtige” (på sydarabiska Rahmānān), namn som sydaraberna (efter det arameiska och hebreiska bruket) gav judarnas Gud och Gud Fader i den kristna treenigheten, antaget av Maslama och Muhammed som i det ser ett av Allahs namn

Rayhāna bint Zayd, judinna av stammen Nadir, tagen som konkubin av Muhammed efter avrättningen av hennes man som tillhörde Banū Qurayza

Ruqayya bint Muhammed, dotter till Muhammed och Khadīja, gifte sig med en son till Abū Lahab, sedan med `Uthmān ibn `Affān

Sabéer, invånare i kungadömet Saba; inte att förväxla med sabierna (se nedan)

Sabier, medlemmar av en döparsekt i Mesopotamien, med vilken man tycks ha förväxlat de första muslimerna

Sa`d, namn på flera klaner och stammar. Banū Sa`d, klan i stammen Hawāzin som Muhammeds amma tillhörde.

Sa`d ibn Mu`ādh, hövding över klanen `Abd al-Ash'hal i stammen Aws i Medina

Safiyya, judinna i Khaybar, gifter sig med Muhammed

Safwān ibn al-Mu`attal as-Sulamī, ung muslim tillhörig beduin stammen Sulaym, upptäckte den borttappade `Ā'isha vilket väckte skandal

Sa`ida, klan i Medinastammen Khazraj

Sakhr ibn `Āmir, far till Umm Mistahs och Abū Bakrs mödrar

Sakhr ibn Harb, se Abū. Sufyān.

salāt, rituell bön, en bestämd procedur av knäböjningar, knäfall och uppläsning av heliga texter

Sassanider, dynasti som regerade över det persiska väldet från 224 till den arabiska erövringen (636-651).

Sawda bint Zam`a, qurayshit, Muhammeds hustru i hans andra äktenskap

sayyid, titel på arabiska stamhövdingar; och på ättlingar till profeten

Suhayb ibn Sinān ar-Rūmī, frigiven slav, en av de första som omvändes till islam

sūra, ”kapitel”, grupper av fragment av koraniska uppenbarelser ofta senare uppfattade som verkliga enheter. Koranens text uppdelas i 114 suror, dessa delas i sin tur upp i verser

Tabarī, arabisk historiker (839-923)

Talha ibn `Ubaydallāh, qurayshit från klanen Taym, en av de allra första som övergick till islam

Tamīm, arabisk stam i östra delen av halvön.

Tha`ālibī, arabisk historiker på 1000-talet.

Thamūd, stam eller folk i det gamla Arabien som tillskrivs olika gamla monument

Thaqīf, stam som invånarna i staden Tā'if tillhörde

Torah, hebreiskt namn (och arabiskt under formen tawrāt) på de fem Moseböckerna i Gamla testamentet.

tubba', kollektivnamn som araberna gav de gamla kungarna i Sydarabien liksom Egyptens kungar benämndes farao och de romerska kejsarna Cesar.

Umajaderna, familj bestående av Umayyas avkomlingar tillhörig den qurayshitiska klanen `Abd Shams, blev med början av Mu`āwiya ibn Abī Sufyān dynastin som härskade över den islamsk_ a världen från 661 till 750 och sedermera i Spanien.

`Urvar ibn al-Khattāb, qurayshit av klanen `Adī, omvänd till islam, Muhammeds rådgivare och svärfar, Hafsas far, den andre kalifen 634-644

Umayya ibn `Abd Shams, qurayshit, farfader till Abū Sufyān och umajadfamiljens anfader

Umayya CBanu), se Umajaderna.

umma, ”gemenskap, samfund”, särskilt den ”islamska gemenskapen”

Umm Habība bint Abī Sufyān, Abf Sufyāns dotter, blev muslim och gifte sig efter att ha varit änka med Muhammed

Umm Kulthūm, dotter till Muhammed och Khadīja, gifte sig (i ett andra äktenskap) med `Uthmān ibn `Allān

Umm Mistah bint Abī Ruhm, Mistahs mor. Hennes mor var syster till Salmā bint Sakhr, Abū Bakrs mor

umra, en samling ceremonier vid ka`ban och i dess omedelbara omgivning, integrerades sedermera i *al-hajj* (se ovan)

`Urwa ibn az-Zubayr, traditionsöverförare, född mellan 643 och 649, dömd mellan 709 och 717, son till en brorson till Khadīja, Zubayr (se nedan), skrev på begäran av den umajadiske kalifen `Abd al-Malik (685-705) en serie rapporter om de historiska händelserna på profetens tid.

Usāma ibn Zayd, son till Zayd ibn Harītha och en frigiven abessinsk slavinna av vilken han ärvde sin mörka hy, vald av Muhammed som uppskattade honom mycket att leda en expedition; föddes ca 614.

Usayd ibn al-Hudayr, hövding över klanen `Abd al-Ash'hal i Medinastammen Aws.

`Utba ibn Rabī`a, gammal qurayshit av klanen `Abd Shams, far till Hind, Abū Sufyāns hustru, dödades vid Badr. Hans kunya var Abū l-Walīd.

`Uthman ibn `Allān, av familjen Umayya, en av de första som övergick till islam, gifte sig med Ruqayya, Muhammeds dotter, sedan efter hennes död med hennes syster Umm Kulthūm, var den tredje kalifen (644-656)

`Uthmān ibn Maz`ūn, qurayshit av klanen Jumah, en av de tidigaste konvertiterna till islam.

`Uyays, annat namn på al-Walīd ibn al-Walīd

`Uzayr, en enligt vad det tycks arabisk transkription av namnet Esdras i Koranen

`Uzzā, ”den mycket mäktiga”, arabisk gudinna som har identifierats med planeten Venus, betraktad som dotter till Allah

Wahhabiterna, puritansk muslimsk sekt som de nuvarande kungarna av Saudiarabien tillhör.

al-Walīd ibn al-Walīd, också kallad `Uyays, qurayshit av klanen Makhzūm, en av de första som omvändes till islam

Waraqā ibn Nawfal, Khadījas kusin, qurayshit av klanen Asad, *hanif*.

Yazīd ibn Abī Sufyān, Abū Sufyāns son, Mu`āwiyas bror, blev guvernör över Taymā och general.

zakāt, rituell skatt införd av islam som en av den troendes grundläggande förpliktelser. I teorin används alla inkomsterna av den för att hjälpa gemenskapens fattiga

Zayd ibn Hāritha, av stammen Kalb, Khadījas slav, frigiven av Muhammed som adopterade honom som sin son (han kallades följaktligen Zayd ibn Muhammed), gift med Zaynab bint Jahsh, far till Usāma.

Zaynab, judinna i Khaybar som försökte förgifta Muhammed

Zaynab bint Jahsh, kusin till Muhammed genom sin mor, en dotter till `Abd al-Muttalib, gifte sig med Zayd ibn Hāritha, sedan med Muhammed

Zaynab ibn Khuzayma, av stammen `Āmir ibn Sa`sa`a, gifte sig med en qurayshit, sedan med hans bror, en muslim som dödades vid Badr, slutligen med Muhammed

Zaynab bint Muhammed, dotter till Muhammed och Khadīja, gifte sig med Abū l-`Ās ibn Rabī`

az-Zubayr ibn al-`Awāmm, en av de första som omvändes till islam, brorson till Khadīja och kusin till Muhammed genom sin mor som var dotter till `Abd al-Muttalib, `Urwas far

Zuhra, qurayshitisk klan

Zuhri, traditionsörförare, qurayshit av klanen Zuhra, `Urwa ibn az-Zubayrs elev, född ca 670, död 742.

Kort bibliografi

Det finns en oerhörd mängd böcker i detta ämne Jag kan hänvisa läsaren till min ”Bilan des études mohammadiennes” i *Revue historique*, vol. 229, häfte 465, januari/mars 1963, sid 169-220. Utmärkta korta bibliografier påträffas i J. Sauvaget: *Introduction to the History of the Muslim East*, University of California Press, Berkeley och Los Angeles 1966 och i B. Spuler: *Der Vordere Orient in islamischer Zeit*, A. Francke, Bern 1954.

Om det förislamiska Arabien, Muhammeds liv och Koranen vill jag föreslå följande böcker. För det förislamiska Arabien finns det de livfulla, men inte alltid pålitliga böckerna av Henri Lammens: *L'Arabie occidentale avant l'hégire*, Imprimerie catholique, Beirut 1928; *Le Berceau de l'Islam, l'Arabie occidentale a la veille de l'hégire*, vol. I, det enda bandet som har kommit ut; *Le Climat, les Bédouins*, Pontificium Institutum Biblicum, Rom 1914. Edouard (Bishr) Fartis bok *L'Honneur chez les arabes avant l'Islam*, Adrien-Maisonneuve, Paris 1932, är särskilt användbar om beduinsamhället. Också ytterst värdefull är en liten bok av G. Ryckmans: *Les Religions arabes préislamiques*, Publications universitaires et Bureaux du Muséon, Louvain 1951. Jag har själv försökt samla alla kända fakta i en kort redogörelse (”L'Arabie avant l'islam” i *Histoire universelle*, vol. II av *Encyclopédie de la Pléiade*, Gallimard, Paris 1957), men texten kräver nu en avsevärd revidering. Den ger dock ytterligare bibliografiska förslag. På engelska finns det en mycket vettig och kompetent skiss av G. Levi della Vida: ”Pre-Islamic Arabia” i N. A. Faris (red.): *The Arab heritage*, Russell, New York 1944, här och där föråldrad naturligtvis; och ett tillräckligt vederhäftigt kapitel i P. K. Hittis *History of the Arabs*, 3:e upplagan, Macmillan, London 1943.

Om Muhammeds eget liv anger jag bara de senaste biografierna. Läsaren kommer där att finna vidare bibliografisk hjälp:

Tor Andrae & G. Widengren: *Muhammed, hans liv och tro* (Stockholm 1967, publicerades första gången 1930), en fin biografi som huvudsakligen sysslar med de psykologiska och religiösa sidorna.

Régis Blachère: *Le Problème de Mahomet*, P.U.F., Paris 1952, ett sunt vetenskapligt verk, olyckligtvis förkortat före publiceringen. Det har fördelen att grunda sig på Koranens bevisade text.

W. Montgomery Watt: *Muhammed at Mecca*, Clarendon Press, Oxford 1953; *Muhammad at Medina*, Clarendon Press, Oxford 1956; och sammanfattningen av dem *Muhammad, Prophet and Statesman*, Clarendon Press, Oxford 1961. Detta är utmärkta böcker vilkas metodologiska betydelse jag har lovordat på annan plats (i *Diogenes* 20, oktober 1957). De är möjligen en aning tvärsäkra i sina försök till rekonstruktioner.

Charles-J. Ledit: *Mahomet, Israel et le Christ*, La Colombe, Paris 1956, är en synnerligen läsvärd bok men huvudsakligen upptagen med kristna teologiska idéer.

M. Gaudefroy-Demombynes: *Mahomet*, Albin-Michel, Paris 1957 (omtryckt 1969), en massiv samling information, vetenskapligt sammanförd och analyserad med stor subtilitet. Den lider dock av att ha varit i färd att skrivas i över tjugo år innan den publicerades, då författaren var 94 år och inte helt i kontakt med den senaste produktionen.

Rudi Paret: *Mohammed und der Koran*, Kohlhammer, Stuttgart 1957, en utmärkt och tänkvärd liten studie av en av de största levande specialisterna.

Muhammad Hamidullah: *Le Prophète de l'Islam*, 2 vol., Vrin, Paris 1959, av en muslim med

vidsträckta kunskaper men alldeles utan kritiskt sinne.

Bortsett från dessa mer eller mindre aktuella verk skulle jag vilja nämna två andra biografier från olika synpunkter:

Frants Buhl: *Das Leben Muhammeds* (översatt till tyska av H. H. Schaefer, Leipzig 1930 och omtryckt av Quelle und Meyer, Heidelberg 1955). Denna är den mest kompakta av alla biografierna med en mängd vetenskapliga noter, var och en av stort värde; ett verk som man ständigt måste hänvisa till. (Förkortning på engelska: "Muhammad" i *The Encyclopaedia of Islam*, vol. III, Brill, Leiden 1936).

E. Dermenghem: *La vie de Mahomet*, 2. uppl., Charlot, Paris 1950, ytterst välskriven och läsvärd om än utan större notapparat.

Som en allmän grundval har vi de stora volymerna av *Annali dell'Islam* av L. Caetani, prins av Teano, särskilt vol. I (Hoepli, Milano 1905) och vol. II:1 (Hoepli, Milano 1907), i vilka alla källorna påträffas, år för år, citerade, analyserade och jämförda.

Mycket originella studier, baserade på strukturella semantiska analysmetoder, har skrivits av japanen Toshihiko Izutsu: *The Structure of the Ethical Terms in the Koran*, Keio Institute of Philological Studies, Tokyo 1959; *God and Man in the Koran, Semantics of the Koranic Weltanschauung*, Keio Institute of Philological Studies, Tokyo 1964.

Jag skulle vilja varna läsaren för de vidlyftiga utgjutelserna i fler nyliga verk av den bortgångne Hanna Zacharias som har vunnit en viss framgång bland icke-specialister. (Namnet var en pseudonym som användes av dominikanermunken G. Théry, vars skrifter dock desavuerats av hans orden; se det balanserade omdömet av Fader Jomier i *Études*, januari 1961, sid. 82-92.)

Var och en som vill få ett begrepp om texterna på vilka alla dessa böcker är grundade måste först av allt läsa Koranen. Vad gäller svenska översättningar har lyckligtvis den bästa, K. V. Zetterstéens Koranen från 1917, kommit ut i en ny utgåva nyligen (Wahlström & Widstrand, Stockholm 1979) med anmärkningar av Christopher Toll. Det är från den boken som alla Korancitat i översättningen av denna Muhammedbiografi är hämtade. Den engelska översättningen av Richard Bell: *The Qur'ān*, 2 vol., T. & T. Clark, Edinburgh 1937, går längre än någon annan i sin analys och granskning av texten. Tyvärr skars en stor del av noterna bort vid publiceringen men de är i huvudsak att finna i samma författares *Introduction to the Qur'ān*, Edinburgh University Press 1953 — den mest avancerade kritiska studien som hittills publicerats. A. J. Arberry har presterat en lysande poetisk översättning i *The Koran Interpreted*, George Allen & Unwin, London 1955; se förklaringarna till hans översättningsmetod främst i hans tidigare *The Holy Koran, an Introduction with Selections*, George Allen & Unwin, London 1953. Av de franska översättningarna är den som mest tagit hänsyn till det senaste kritiska arbetet Blachères *Le Coran*, G. P. Maisonneuve, Paris 1947-51, 3 vol., av vilka en är en inledning; det finns en attraktiv envolymutgåva utan ett antal av de lärda noterna utgiven av G. P. Maisonneuve-Max Besson, Paris 1957. Blachère har också publicerat sin *Introduction au Coran* i en särskild utgåva, Besson et Chantemerle, Paris 1959, och senare en synnerligen användbar liten sammanfattning, *Le Coran*, P.U.F. Paris 1967. Översättningen av Muhammad Hamidullah och M. Leturmy, Club français du Livre, Paris 1959, är trevligt presenterad och mycket läsvärd med fördelen att den gjorts av en muslim (den fromme och lärde apologeten vars biografi om profeten jag nämnde ovan).

En av de tre främsta arabiska biografierna om profeten har översatts till engelska: *The Life of*

Muhammad, a Translation of Is'hāq's "sirat rasūl allāk" av A. Guillaume, Oxford University Press, London 1955.

Slutligen några allmännare verk: Bernard Lewis' *The Arabs in History*, Hutchinson, London 1950 (3:e uppl. 1964) är en kort studie som kombinerar stor kunskap med en anmärkningsvärd förståelse; Carleton S. Coon's *Caravan: The Story of the Middle East*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1951, är en mycket skicklig introduktion till de allmänna levnadsförhållandena och den historiska dynamiken i Mellanöstern; Xavier de Planhol's *Les Fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Paris 1968 (engelsk översättning utgiven av University of California Press) är mer specialiserad men intelligent och läsvärd. Den innehåller några diskutabla punkter.

För svensk del kan ytterligare nämnas två nyutkomna böcker av Jan Hjärpe: *Islam, lära och livsmönster*, AWE/Gebers, Stockholm 1979 och *Politisk islam*, SKEAB-Orientering, Stockholm 1980.